

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İSMAİL BEŞİKÇİ

DOĞU ANADOLU'NUN DÜZENİ

SOSYO — EKONOMİK
ve
ETNİK TEMELLER

İSMAIL BEŞİKÇİ

**DOĞU
ANADOLU'NUN
DÜZENİ
SOSYO — EKONOMİK
ve
ETNİK TEMELLER
II**

YURT KİTAP-YAYIN: 61

İSMAİL BEŞİKÇİ BÜTÜN ESERLER: 12-2

Yurt Kitap-Yayın'da Birinci Basım: Şubat 1992

(DOĞU ANADOLU'NUN DÜZENİ Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temel-
ler'in ilk basımı E Yayınları tarafından Temmuz 1969'da, İkinci basımı
ise yine E Yayınları tarafından Aralık 1970'te İstanbul'da yapılmıştır. İlk
baskı 302 sayfa ve büyük boy, genişletilmiş ikinci basımı 519 sayfa ve
büyük boy olarak basılmıştır.)

Dizgi : Yurt Kitap-Yayın

Baskı : Aydınlar Matbaacılık

Montaj : Mehmet Aydın

Sınıflama No.:

Demirbaş No.: 0052

YURT KİTAP-YAYIN

GMK Bulvarı Onur İşhanı Kat: 7 No: 176

Tel: 117 35 49 KIZILAY-ANKARA

Çeşitli PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İSMAİL BEŞİKÇİ

DOĞU

ANADOLU'NUN

DÜZENİ

SOSYO — EKONOMİK
ve
ETNİK TEMELLER
II

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM V

AŞİRET YAPISI-AĞALIK-ŞEYHLİK ve

POLİTİK İLİŞKİLER 371

I. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON

DÖNEMLERİNDEKİ SİYASAL AKIMLAR 372

II. EMPERYALİST İLİŞKİLER 374

A. KURTULUŞ SAVAŞININ İDEOLOJİSİ 374

B. AŞİRET YAPISININ KARAKTERİ 381

C. AŞİRET YAPISI KARŞISINDA MUSTAFA

KEMAL'İN ve EMPERYALİZMİN TUTUMU 382

1. Kürt Aşiretleri'nin Mustafa Kemal'le

İlişkilerinin anlamı 383

2. Türk ve Kürt Halklarının, Bütün

Halkların kardeşliği 384

D. ERMENİSTAN ve KÜRDİSTAN PLANLARI 385

E. İNGİLİZ GİZLİ BELGELERİ 388

III. LOZAN KONFERANSI'NDA YAPILAN TARTIŞMALAR .. 393

IV. DOĞU İSYANLARI 408

A. DEVRİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI 409

B. DOĞU İSYANLARININ NEDENLERİ 411

1. Hilafetin Kaldırılması ve Sonuçları 411

a) İki Mustafa Kemal 413

b) Hilafet ve Sultanlık Yerine,

Türk Milliyetçiliği İdeolojisi 414

2. Bürokrasinin Kürt Halkıyla Çelişmesi 416

3. Feodalizme Karşı Dışardan Yapılan

Müdahaleler 418

4. Kürt Aşiret Düzenlerinin Osmanlı

Düzeni ile Karşı Karşıya Gelmesi

ve Halkın Yozlaşmaya Karşı Direnişi 420

5. Milli Duygular.....	425
6. Emperyalizmin Rolü	426
C. DOĞU İSYANLARI TEK BİR NEDENE AĞIRLIK	
VERİLEREK AÇIKLANAMAZ	427
D. DOĞU İSYANLARI'NIN SONUÇLARI.....	428
1. Doğulu Egemen Sınıfların Merkezi	
Otorite (Devrim) ile Çatışmaları	430
2. Sürgünler ve Doğulu Egemen Sınıfların	
Parlamentolarda Temsil Edilemeyişi	432
3. İskân Kanunu	434
4. Batı-Doğu Dengesizliği'nin Oluşumu	436
V. MERKEZİ OTORİTENİN KÜRT HALKINA	
KARŞI OLUMSUZ TUTUMU	438
VI. 1945 ÇOK PARTİLİ REJİME GEÇİŞ FEODAL	
EGEMEN SINIFIN KURUMLAŞMASI,	
BÜROKRASİNİN YENİLİŞİ	448
VII. 27 MAYIS ve 55 AĞANIN SÜRGÜNÜ	453
A. 27 MAYIS'TAN ÖNCEKİ DURUM	453
1. Gazete Haberleri	455
2. 105 Sayılı Yasa: Mecburi İskân Kanunu	459
3. 105 Sayılı Yasa'nın Gerekçesi	460
B. 55'LER KİMLERDİR?	462
VIII. 1961 ANAYASASI'NIN HAZIRLANIŞI	469
IX. DOĞU'DAKİ ve BATI'DAKİ EGEMEN SINIFLARIN	
BÜTÜNLEŞME OLANAKLARININ GENİŞLEMESİ	472
ÖZET	473

BÖLÜM VI

DOĞU ANADOLU'DA FEODALİZMDEN KAPİTALİZME

GEÇİŞ AŞİRET YAPILARININ PARÇALANMASI:

ULUSLAŞMA .....

477

I. AŞİRET YAPISININ ANALİZİ .....

477

A. ZİYA GÖKALP'İN KÜRT AŞİRETLERİ	
HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ	477
B. AŞİRET BAĞLARI	484
C. HAKKÂRİ: DEVLETLERE DEĞİL, AŞİRETLERE	
KOMŞU OLAN İLİMİZ	487
1. Giriş: Aşiret Yapısının Feodal Karakteri	487
2. Dış Aktüel Etkiler	490
a) Barzan Aşireti, Sofiler, Seyitler	490
b) Dış Aktüel Etkilerin Çatışması	492
3. Irak'ta İlerici Kürt Hareketi	495
4. Irak'taki İlerici Kürt Hareketi ve Irak Solu ...	497
D. AŞİRET YAPISININ EKONOMİK ve	
TOPLUMSAL TEMELİ	500
1. Hayvancılığa Dayanan Ekonomik Yapı	500
2. Aşiret Sisteminde Toplumsal İlişkiler	504
a) Aşiret Reisi-Aşiret-Kabile Reisi-Kabile	
Birliği	507
b) Aşiret Organizasyonu'nun Siyasal	
Karakteri	508
3. Toprağa Dayanan Feodal Yapı ile	
Aşiret Sistemine Dayanan Feodal Yapı	
Arasındaki İlişkiler	508
4. Feodal Yapıların Parçalanması ve	
Merkezileşme Olayı	510
5. Aşiret Sistemi Dışında Kalan Gruplar	512
II. DOĞU ANADOLU'DA FEODALİZMİN KAPİTALİZME	
DÖNÜŞÜMÜ	519
A. BUGÜNKÜ DURUM	519
B. DEĞİŞİM	523
III. FEODALİZMİN KAÇINILMAZ SONUCU ULUS ve	
ULUSÇULUKTUR	528
A. AŞİRET FEODALİZMİN, ULUS KAPİTALİZMİN	
SİYASİ KURUMUDUR.....	528
B. HALKLARIN YORULMASI ve ULUSLAŞMA	

<i>SÜRECİNİN BAŞLAMASIYLA SONA ERER</i>	530
<i>C. ULUSLAŞMANIN DİNAMİĞİ ve İLERİCİ TÜRK AYDINLARININ TEMEL ÇELİŞKİSİ</i>	533
IV. 1961 ANAYASASI ve ANAYASAYA TERS DÜŞEN OLUŞUMLAR	543
A. ASİMLASYON EĞİLİMLERİ	544
1. Bölge Yatılı İlkokulları	547
2. TRT	553
B. DOĞU ANADOLU'DA KOMANDO, JANDARMA HAREKÂTI	556
1. Silvan Halkının, Devrimci Doğu Kültür Ocakları'na Mektubu	557
2. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın Bildiri ve Eylemleri	559
3. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın Cumhurbaşkanına Başvurması	563
4. Türkiye İşçi Partisi'nin Cumhurbaşkanına Verdiği Muhtıra	566
5. Türkiye İşçi Partisi'nin Bildirisi	569
6. Cumhurbaşkanı'nın Tutumu	569
7. Mehmet Ali Aybar'ın Önergesi	573
8. Bir Komando Subayı Yalanlıyor	574
9. Komando Zulmü ve İşkencesi Mahkemeye İntikal Etti	575
10. ÜNAS Bildirileri	577
C. HORLANMA	577
D. GÜNÜMÜZDE HAKİM ULUS İDEOLOJİSİ	
DOĞRULTUSUNDA CEREYAN EDEN OLAYLARDAN BAZI ÖRNEKLER	581
1. Mem-û Zin	581
2. Kürtçe Alfabe	583
3. Bir Gazete Haberi	583
4. Kürtçe Şarkı Söylenince Ne Olur?	584
5. Bir Profesörün Yazısı	585

6. Bir Başka Profesör	589
7. Bir Pankart	590
8. Komando Harekâtı ve Doğan Avcıoğlu	591
9. Bir Çelişme	592

E. İNSAN HAKLARI ve TÜRKİYE	592

V. DOĞU ANADOLU'DA YÖNETİCİ KADRO-AYDIN ve HALK İLİŞKİLERİ 597

A. YÖNETİCİ KADRO	597

B. BİR OLAY: DEVLET BÜROKRASİSİ HALK ZİTLAŞMASI	598

C. AYDIN-HALK İLİŞKİLERİ ve DOĞU MİTİNGLERİ	601

D. DOĞU MİTİNGLERİ'NİN SONUÇLARI	611

E. HALK KAVRAMINI SOYUTLUKTAN KURTARMAK GEREKİR	616

F. DEVRİMCİ DOĞU KÜLTÜR OCAKLARI'NIN KURULUŞU'NUN ANLAMI	617

VI. DOĞU SORUNUNUN ÖZÜ	618

A. GENEL GÖRÜNÜŞ	618

B. DOĞU SORUNU'NUN ORTAYA KONULUŞUNDA AŞAMALAR.....	620

C. GÜNÜMÜZDE DOĞU SORUNU	628

D. DİL BİR ÜSTYAPI KURUMU DEĞİLDİR, ÜRETİM BİÇİMİNDEKİ DEĞİŞME DİLİ DEĞİŞTİREMEZ	635

E. ULUSLAŞMA ve ULUSAL DİLİN TEŞEKKÜLÜ	636

F.SONUÇ	639

VII. ETNİK SORUN DERKEN SINIFSAK AÇI ASLA DARALTILMAMALIDIR	641

ÖZET	646

BÖLÜM VII

GENEL SONUÇLAR	652

I. TARİHSEL GELİŞİM	653

A. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE DOĞU ANADOLU FEODAL YAPIDADIR	653
B. KURTULUŞ SAVAŞI'NIN ANTİ-EMPERYALİST FAKAT ANTİ-FEODAL OLMAYAN ETKİLERİ	655
II. BUGÜNKÜ DURUM	657
A. ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN ÇOK YÖNLÜLÜĞÜ ve FEODAL KURUMLAR	657
B. ÖDENMEYEN EMEĞİN ÜRETİCİDEN ZAPTEDİLMESİ: TARİKATLAR ve ŞEYHLİK- TEOKRATİK FEODALİTE	660
C. DOĞU ANADOLU'DA EGEMEN SINIFLAR	662
D. DOĞU ANADOLU TOPLUMUNUN ANA ÇELİŞKİLERİ	663
E. DEĞİŞİM ZORUNLULUĞU ve ÇELİŞKİLERİN DEVİRİME DÖNÜŞMESİ	665
F. HORLANMANIN DEVİRİME DÖNÜŞTÜRÜLMESİ	669
III. SOSYO-EKONOMİK GELİŞMENİN NESNEL DOĞRULTUSU	670
A. FEODALİZMİN KAPİTALİZME DÖNÜŞÜMÜNÜN TEMEL DİNAMİĞİ	670
B. FEODALİZMİN YIKILIŞI, AŞİRET YAPILARININ PARÇALANMASI, MERKEZİLEŞME ve ULUSLAŞMA	671
C. TEMELDEKİ KAVGA AÇIKLIĞA KAVUŞTURULMALIDIR	674
D. DOĞU SORUNUNUN ANA NOKTASI (ÖZÜ)	675
IV. DOĞU SORUNU KARŞISINDA TÜRK EMEKÇİLERİ ve İLERİCİ TÜRK AYDINLARININ TUTUMU NE OLMALIDIR	676

AŞİRET YAPISI-AĞALIK- ŞEYHLİK ve POLİTİK İLİŞKİLER

Önceki bölümlerde, Osmanlı Padişahları'nın Doğu Anadolu'da izledikleri siyasetlerini gözden geçirmiştik. Hanefi mezhebinden olan Osmanlı siyasi iktidarı, her şeyden önce bu nedenle, daha çok Sünni mezhebinden olan aşiretlere karşı yumuşak bir politika izlemiş, onlara iltifat etmiş, öteki mezhep gruplarına sert davranmış, onları hor görmüştür. Yine, "Toprak ve Din İlişkileri" bölümünde belirttiğimiz gibi, Hamidiye Alayları'nın kuruluşu bu politik görüşün uygulaması için olmuş, aşiret ve mezhep çatışmalarının dinamizmini her zaman siyasi iktidarlar hazırlamışlardır. 1891 yılında, nerede ve hangi aşiretlere dayanarak kurulduğunu açıkladığımız Hamidiye Alayları'nın komutanları arasında 1897 yılında anlaşmazlık çıkmıştır. Bu olayda, Abdülhamit'in kurnaz politikasının büyük etkisi olmuştur. Abdülhamit, bu anlaşmazlığın tohumunu atmak amacı ile Hamidiye Alayları'nın komutanlarını İstanbul'a çağırarak ve onlara çeşitli armağanlar (toprak, süs eşyası, değerli şeyler) vermiştir. Ancak bu dağıtımdaki ölçü, kasıtlı olarak büyük güçlü aşiret reisine önemsiz, küçük aşiret reislerine de aksine büyük ve daha değerli armağanlar vermek biçiminde kullanılmıştır. Üstelik bu armağanların dağıtımı, aşiret reislerine ayrı ayrı yapılarak, çıkarılmak istenen anlaşmazlığın bütün etkenleri hazırlanmıştır. İşte, Doğu'daki aşiretler arasındaki anlaşmazlıklar daha o tarihlerde başlamıştır. Hamidiye Alayları'nın kendi aralarındaki çatışmalar 1908 yılına kadar sür-

müş ve halk üzerinde büyük bir baskı kurmuşlardır. 1908'de Hürriyet'in ilanı ile aşiret reislerinin halk üzerindeki ezici etkileri zayıflamıştır. Bu nedenle, aşiret reislerinin çoğu 1908 rejimine isyan etmiş ve eski rejimi özlemişlerdir. Bu karışıklık içinde Birinci Dünya Savaşı başlamış ve Hamidiye Alayları Doğu Cephesi'nde kalmıştır.

I. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMLERİNDEKİ SİYASİ AKIMLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, devleti içine düştüğü karışıklıklardan kurtarmak için değişik fikir akımları ortaya çıkmıştı. II. Meşrutiyet'ten önce Genç Türkler'in faaliyetleri, daha sonraki tarihlerde ise Türkçüler, İslamcılar ve Osmanlılar arasındaki mücadeleler, İmparatorluğun son döneminin yoğun bir fikri tartışmaya sahne olduğunu göstermektedir. Genç kuşaklarda, özellikle Türkçülük akımı geliyor, öteki akımlar ise daha çok sermaye çevreleri ve işbirlikçileri oldukları emperyalist güçler tarafından destekleniyordu.

İttihat ve Terakki Partisi'nin fikirlerini yansıtan Tunalı Hilmi "Osmanlılık"ı şöyle tanımlıyor:

"Osmanlılık Türklük demek değildir. Ne kimseye zarar verir, ne de bir milliyete dokunur, böyle olunca Osmanlı olmayacak kim bulunur? Arnavut, Ermeni, Ulah, Bulgar, Boşnak, Pomak, Tatar, Türk, Çerkes, Dürzi, Rum, Acem, Arap, Sırp, Kürt, Gürcü, Yahudi, Laz, bunların hepsine yakışacak isim ancak şudur: 'Osmanlı.' "

Tunalı Hilmi, bu topluluklara, aralarındaki din, mezhep ve ırk farklarını unutup kendilerini Osmanlı bilmelerini, birbirlerinden ayrılmayı değil, birlik teşkil etmelerini ve bir meşrutiyet yönetimi içinde ortak yaşamalarını telkin ve tavsiye etmektedir. Bu görüşe göre, Osmanlılık üç temele dayanan yeni bir bina olacaktır: Osmanlı Hanedanı, Osmanlı vatani ve Osmanlıların ortak çıkarları. Bu üç temel ilkenin bilincine varacak olan halk da artık bir "Osmanlı ulusunu" teşkil edecektir. Osmanlı ulusunun en kutsal değeri eskiden olduğu gibi, hanedan değil, "Vatan" olacaktır. İttihat ve Terak-

ki Partisi yayını, bu kutsal değeri idealize etmektedir. Fakat, İttihat ve Terakkî'nin bu fikri Türklüğe dayandırmak istendiği de şüphesizdir. Nitekim Tunalı Hilmi, "Osmanlılık Türk-lük değildir" demesine karşın bu fikri ile çelişen "Öz Osman-lılar Türklerdir" gibi sözler de söylemiştir.¹

Batı ülkelerinin siyasi nedenlerle, Hristiyanlık adına, İslam dünyasına yönelttiği taarruzlar, bu dünyada karışıklık-lara sebep olduğu gibi, başlarında Afganlı Cemaleddin'in de bulunduğu birtakım İslam bilginlerinin, "İslam Birliği" ülkü-sü yolunda işlek bir propagandaya girmelerine yol açmıştır. Bu birliğin temelinde belli bir politik görüşten çok, bir karşı koyma, bir birlik yaratma duygusu yatmaktadır. Hristiyan-lık dünyası çeşitli ırk ve mezhepten olmasına karşın, tüm Müslüman devletlerini yok etmek için birleşmiştir. "Bu ba-kımdan, Müslümanlar da birleşmelidir."²

Bu duygusal akınlar yanında, devleti kurtarmak için planlar ve programlar hazırlayanlar da vardır. Prens Saba-hattin bu tür düşünürlerin ileri gelenlerinden biridir. Os-manlılar'da Adem-i Merkeziyetçiliğin öncüsü olarak tanınan Prens Sabahattin Osmanlı halkları hakkındaki görüşlerini şöyle belirtmektedir:

"Dördüncü madde, her seçim için her yerde, orada ne kadar ulus varsa, o kadar sandık bulundurulmasını gerek-tirmektedir. Türkler, Araplar, Kürtler, Çerkesler, Lazlar, Gürcüler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Yezidiler ayrı ayrı temsilci seçecekler. Maksadımız menfaatleri bir olduğu hal-de meslekleri ayrı ayrı olan, bu ayrılık yüzünden bazı fela-ketlerle karşı karşıya olan Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Ma-kedonyalı, Kürt, Rum ve Musevi gibi vatandaşlarımızın kuvvetini bir araya toplamaktır."³ İttihat ve Terakkî'nin ve Sabahattin Bey'in, Müslüman halklara karşı tutumu çok iyi olup, herkesin dinine, kültürüne saygı göstermeyi amaç edindiği halde, Müslüman olmayanlara karşı, kırgınlık ve güvensizlikle karışık, biraz da zorunlu bir iyi geçinme havası vardır.

---

1. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, VIII Cilt, TTKY, Ankara 1962.

2. Enver Ziya Karal, a.g.ö., s. 542

3. Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt II., Kısım 4, TTKY, An-kara 1952. Sözü geçen program seçimlerle ilgilidir.

Savaş yıllarında, büyük bir gelişme gösteren Türkçülüğü yabancılara anlatmak için yazdığı bir yazıda Ağaoğlu Ahmet şöyle demektedir: "Türk milliyetperver hareketi, siyasetle meşgul değildir. Bu hareket hamiyete yeltenmez, kimsenin hukukunu eksiltmez. Kimseye hususi ve imtiyazlı bir mevki kazandırmak istemez, **bu hareket Türklere olduğu kadar, bütün milliyetlere de hürmet olunmasını talep eder.** Hareket ahlaki ve sosyolojiktir ve bu cihetle Türklere olduğu gibi diğer milliyetlere karşı da sevgi ve anlayış ile doludur. **İster Arap, ister Kürt, ister Ermeni ve başkaları, birbirlerine eşit olarak, birbirlerini sıkmayarak, birbirlerine fenalık etmeyerek ilerlesinler, inkışaf bulsunlar.** Bir Türk milliyetperveri indinde, Araplar'ın ve ötekilerin lisanı, milliyeti, kendi lisan ve milletine yakın bir hürmeti haizdir."⁴

İmparatorluğun son devrinde ortaya çıkan çeşitli siyasal akımlar, imparatorluğun bünyesindeki çeşitli halklara, Türk, Kürt, Ermeni, Arap, Rumlara eşit haklar tanıyor. Türkçülük, Osmanlılık, İslamlık gibi akımlarda hep bu anlayış var. Bu nokta son derece önemlidir. Bu eşitlik fikirlerini Mustafa Kemal de Kurtuluş Savaşı boyunca kullanmıştır.

II. EMPERYALİST İLİŞKİLER

A. KURTULUŞ SAVAŞI'NIN İDEOLOJİSİ

Kurtuluş Savaşı'nın temel karakteri, anti-emperyalist, yani Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürgeleştiren güçlere karşı olmasıdır. Kurtuluş Savaşı boyunca anti-emperyalist ilkeler sık sık kullanılmıştır. Fakat Kurtuluş Savaşı hiçbir zaman anti-feodal bir savaş olmamıştır. Dolayısıyla, demokratik hakların savunuculuğunu yapan ilkelere yeterince yer verilmemiştir. Kurtuluş Savaşı'nın anti-feodal bir savaş olmaması, her şeyden önce savaşın, feodalitenin de desteğiyle kazanılması demektir. Bu durum, Doğu Anadolu'da da bütün açıklığı ile görülür. Doğu Anadolu'nun, 1919-1922 yılları arasında, Anadolu'daki devrimci eyleme, hangi ideolojilerin kullanılarak katıldığı son derece önemlidir. Bu bakımdan dinci ideolojinin durumunun incelenmesi gerekir.

Savaşın anti-feodal bir hüviyete bürünememiş olması, dinci ideolojinin geniş çapta kullanılmasına yol açmıştır. Savaş sırasında, özellikle Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde, Mustafa Kemal tarafından dinci ideoloji geniş ölçüde başarılı bir biçimde kullanılmış ve böylece Doğu Anadolu'daki Kürt Aşiretleri devrimci eyleme kazanılmaya çalışılmıştır.

Mustafa Kemal, "Mutki'de aşiret reisi Hacı Mustafa Bey'e", "Bitlis Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretleri'ne", "Şırnak'lı Abdürrahman Ağa Hazretleri'ne", "Derşevli Ömer Ağa Hazretleri'ne", "Musaş'lı Resul Ağa Hazretleri'ne", "Şeyh Mahmut Efendi Hazretleri'ne", "Norşinli Mesayihî İran'dan Şeyh Ziyaettin Efendi Hazretleri'ne"; "Garzan'da Rüsea'dan Cemil Çeto Bey'e"... yazdığı mektuplarda⁵ Saltanat'ın ve Hilafet'in, dolayısıyla İslam aleminin büyük bir tehlike içinde olduğunu belirtmiş, Hilafet ve Saltanat'ın otoritesini sürdürebilmek için düşmanla savaşmak gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in şu sözü, Doğu Anadolu'daki Kürt Aşiret Reisleri'ne yazdığı tüm mektuplarda yer almıştır:

"Zât-ı fazilanelerinizin, harbi umuminin imtidadınca Osmanlı Ordusu'na ifa eylemiş olduğunuz himedatı bergüzidelerine ve **makamı muallâyı hilâfet ve saltanat** göstermiş olduğunuz revabıtı kalbiyelerine yakından muttali bulunuyorum, bu sebeple Zatı Alinize kalben pek büyük hürmetim vardır.

Bugün makamı hilafetin, saltanatı Osmaniye'nin ve vatani mukaddesimizin düşmanlarımız tarafından nasıl rencide edilmekte ve **vilayetî şarkiyetimiz**in **Ermenilere hediye edilmesinde ısrar olunmakta** olduğu malumu arifaneleridir."

Dinci ideolojinin kullanılmasını sadece Mustafa Kemal'in söz ve yazılarında görmüyoruz. Kurtuluş Savaşı sıra-

-
5. Nutuk, Cilt III, Vesikalar, Vesika 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53; Sabahattin Selek, Milli Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1970, s. 241-244. Mustafa Kemal tarafından Doğu'nun ileri gelen aşiretlerinin reislerine ve hanedan ailelerine yazılan mektupların sayısının bu kadar az olmaması gerektiği kanısındayız. Daha birçok mektubun olması mümkündür. Hanedan ailelerinde bu tür mektupların çok olduğu söylenmektedir. Araştırılmasında yarar görmekteyiz.

sında 15. Kolordu Komutanı ve daha sonra Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'in çeşitli yazılarında da görüyoruz.⁶

Görüldüğü gibi, Doğu Anadolu'daki Kürt Aşiretleri'ni devrime kazanabilmek, hiç olmazsa onları tarafsızlaştırmak veya tehlikesiz bir duruma getirmek için, dinci ideoloji geniş çapta kullanılmıştır. Bu konuda siyaset bilimcisi Taner Timur şöyle demektedir:

"Milli Kurtuluş Savaşımızın anti-emperyalist niteliği, onu Sovyetler Birliği'nin doğal müttefiki haline getirmiştir. Atatürk, Anadolu ihtilali sırasında anti-emperyalist şiarları sık sık kullanmıştır. Ancak 1920 Türkiye'si'nde hakim ideoloji İslam olduğu için, bu dönemde dinin de devrimci bir nitelik kazandığına tanık oluyoruz. Bu yıllarda Atatürk İslam Tarihi'ni incelemeye geniş zaman ayırmış, İstanbul'un işgali üzerine 'İslâm âlemine beyanname'ler göndermiş, 1921 Şubatı'nda da Panislamist Kongre'yi toplantıya çağırarak ve hatta aslında milli hakimiyet esasına dayanan 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu münasebetiyle yaptığı konuşmada 'biz prensip olarak makam-ı hilafet ve saltanatı kabul ediyoruz.'⁷

Burada, Taner Timur'un Kurtuluş Savaşımızın ideolojisini açıklaması bakımından çok önemli noktalara değindiği şüphesizdir. Fakat, dinci ideolojinin devrimci bir anlam kazandığı biçimindeki yargısına katılmıyoruz. Çünkü din, şeyhlik, tarikat gibi kurumlarda belirgin bir duruma gelmektedir. Bu kurumlar ise aslında feodal üretim biçiminin ideolojisidir. Feodaliteye dayanılarak yapılan bir savaşta ister-istemez bu ideolojiye taviz verilecektir. Fakat 1919-1922 Türkiye'si koşullarında, Doğu Anadolu'daki Kürt Aşiretleri'ni devrime kazanabilmek için bundan daha iyi bir yol bulunabilir miydi? Kanımızca hayır. Çünkü, Kurtuluş Savaşı boyunca İngiliz emperyalizmi, Kürtleri kendi safına çekmek ve

---

6. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, 2. Bs., Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s. 155.

7. Taner Timur, Dinci İdeolojinin Gelişme Çizgisi ve Sınıfsal Anlamı, Emek dergisi, Sayı 13, 20 Ekim 1969, s. 3.

Anadolu'daki Kurtuluş Hareketi'ni engellemek için her çeşit eyleme girişiyordu.

3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e yazdığı yazıda şöyle deniliyor:

"Diyarbakır'daki Kürt kulübü, İngilizlerin teşvikiyle, İngilizlerin himayesinde bir Kürdistan teşkili gayesini takip ettiği anlaşıldığından kapatılmıştır. Azalar hakkında kanuni takibat yaptırılıyor. Kürdistan'ın müteaddit beylerinden aldığı telgraflarla, dağıtılan bu Kürt kulübünün hiçbir Kürdü temsil etmediği, birkaç serserinin teşebbüsü sonunda kurulduğu ve vatan ve milletin tamamen müstakil ve hür yaşaması uğrunda her fedakârlığı ve bu babda emirlerimize amade bulundukları bildirilmektedir... Bu sebepten ben Kürtleri öz kardeş olarak ve hatta tek milleti bir tek nokta etrafında birleştirmek ve bunu cihana 'Müdafai Milliye Cemiyetleri' vasıtasıyla göstermek azmindeyim."⁸

"Öte yandan Mr. Noel adında bir İngiliz Binbaşı Urfa'dan Siverek yolu ile Viranşehir'e giderek 'Millî' Aşireti ileri gelenleriyle görüşmüş ve Urfa'ya dönmüştür. Osmanlı Hükümeti aleyhinde propaganda yapmıştır. Aşiret reislerinden aldığı kesin cevaplar kendisini memnun etmemiştir. Kürtler kayıtsız şartsız Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını, bu uğurda son nefeslerine kadar çarpışmaya, hayatlarını feda etmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. Ve Binbaşı Mr. Noel'in vermek istediği külliyetli miktarda parayı kabul etmeyerek hamiyetlerini ve namusluluklarını göstermişlerdir."⁹

Yine Mustafa Kemal tarafından 24 Eylül 1919 tarihinde General Harbord'a verilen ve Kuvayı Milliye imzasını taşıyan bir muhtıradaki şöyle denilmektedir:

"İmparatorluğu bölmek ve Türklerle Kürtler arasında bir kardeş harbine sebebiyet vermek için, Kürtleri

---

8. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, TİTEY (1917 - 1938), Ankara, 1-4, s. 34.

Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1960, s. 49.

9. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 43.

İngiliz himayesi altında müstakil bir Kürdistan kurma plânına iştirak etmek üzere tahrik ettiler. İleri sürdükleri tez İmparatorluğun nasıl olsa dağılmaya mahkûm olduğudur. Bu teşebbüslerini tahakkuk ettirmek için her türlü casusluğa başvurdular, hatta hafiyeler gönderdiler. Bu suretle Noel isimli bir İngiliz subayı uzun bir zaman Diyarbakır'da gayretler sarf etti ve faaliyetlerinde her türlü sahtekârlık ve aldatmaya başvurdu. Fakat bizim Kürt vatandaşlarımız hazırlanan komplonun farkına vararak onu ve vicdanlarını parayla satan diğer bir grup haini o muhitten kovdular. Diyarbakır faaliyetlerinde sukûtu hayale uğramış olan Mr. Noel, Bedirhan Kabilesi'ne mensup ve para vererek ikna ettiği fakat Kamuran Celadet ve Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem gibi hısımları arasında hiçbir itibarı olmayan bir grup maceraperestle Malta'ya gitti. Burada, müstakil bir Kürdistan kurulması yolundaki teşebbüslerini aynı zamanda Bedirhan kabilesine mensup Kamil Bey ile teşriki mesai yaparak tamamladı.

Öte yandan, yalnız kendi menfaatini düşünen Dahiliye Vekili Adil Bey'in, aynı zamanda yine yalnız kendi menfaatini düşünen ve Milli Hareket ve bilhassa Sivas Kongresi aleyhinde tedbirler alan Harbiye Vekili Şefik Paşa'nın bir aleti olan Harput Valisi Galip Bey ile birleşti ve: 'Arkadaşlar, Ermeni askerleri memleketi işgal edecekler, hemen silah başına' diye feryadlara başladılar. Bu suretle bizim saf Kürt vatandaşlarımızın ayaklanmasını tahrik etmek istediler. Bu hain plânın üç amacı vardı. Kürtlerin menfaat duygularını canlandırmak, millî kuvvetleri imha etmek ve aynı memleketin evlâtları arasında bir mücadele ve kan dökmeye sebep olmak. Suikastı tertipleyenler tasarladıkları faciaya Halil Bey'in postayı yağma ettiği söylenen bir grup eşkiyayı takip edeceği bahanesiyle istettiği askerlerden bir kısmını da dahil etmekten dahi çekinmediler..."¹⁰

Yine 1920'de Heyet-ı Temsiliye adına, Mustafa Kemal ta-

---

10. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 77-80.

rafından Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdafai Hukuk Cemiyeti'ne gönderilen telgrafta şöyle denilmektedir:

"... İstanbul'da cebren, kapılar kırılarak, evlere dahil ediyorlar. Ayandan Abdülkadir Efendi'nin İngilizler tarafından bir hafta zarfında Kürdistan'a gönderileceği anlaşılmıştır. Alâkadarların dikkatleri celbolu nur."¹¹

İngiliz emperyalizminin Doğu Anadolu'da giriştiği bu parçalama faaliyetleri eldeki belgelerden de anlaşılacağı gibi geniş ölçüde dinci ideolojinin ve ümmet ideolojisinin kullanılmasıyla önlenebilmiştir. Nitekim Mustafa Kemal, Binbaşı Noel'in bu girişimleri üzerine, 3. Ordu Müfettişi olarak vilâyet makamına yazdığı bir yazıda şöyle demektedir:

"Bütün milletin geleceğini ve bağımsızlığını kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde bir yabancı devletin himayesine sığınarak, hor ve alçak ve esir yaşamayı tercih eden her türlü düşüncenin, memleketi bölecek her türlü cemiyetin dağıtılması pek vatani ve zaruri bir görev olmakla beraber, Kürt kulübü hakkındaki hareket tarzı tarafımdan da uygun görülmüştür. Şu kadar ki İtilaf Devletleri'nin habkibilir muamelesiyle memleketin en uzak köşelerinde bile meydana gelen büyük uyanma her türlü siyasi ihtiras ve menfaatten arınmış olarak 'Müdafai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak' cemiyetlerini meydana getirmiş ve bu cemiyetlere hangi siyasi zümreye mensup olursa olsun her Türk, her Müslüman iştirak etmiş ve millî vicdan bütün dünyaya ilân edilmiştir. Bu bakımdan Diyarbakır ve buna benzer yerlerde 'Müdafai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak' cemiyetlerinin teşekkülüne yol göstermenizi önemle tavsiye ederim. **Ve özellikle Kürt kulübünün üyeleriyle bugünkü telgraf çerçevesinde müzakere ederek uzlaşmak uygundur, efendim.**"¹²

Diyarbakır Vali Vekili'nin bu telgrafa verdiği cevap şöyledir:

---

11. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 272.

12. Sabahattin Selek, Milli Mücadele, s. 185.

"Burada Vilâyeti Şarkıye Müdafai Hukuk Cemiyeti teşekkül etmiştir. Ancak bu yakınlarda Erzurum ve Trabzon'dan vilayet belediyesine alınan telgraflardan endişeye düşen Hristiyan ahalinin bu konuda bazı teşebbüslerde bulunduğu doğru değildir. Diyarbakır'da bazı gençlerden meydana gelen Kürt Cemiyeti İngiliz himayesinde bir Kürdistan bağımsızlığını takip eden propaganda yapması üzerine buraya gelen Süleymaniye Hakimi, Mr. Noel'in fikirlerine kapılarak, ahali arasında bunun şiddetle reddi ve teşebbüslerin Cemiyetler Kanunu'na uymaması nedeniyle adı geçen cemiyet hakkında kanuni muamele yapılmaktadır. Diyarbakır'da İtilâf ve Hürriyet Fırkası mevcut olup bundan başka cemiyet yoktur efendim."¹³

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nda dinci ideolojiyi sık sık kullanarak İngiliz emperyalizminin etkilerini önlemek istemiştir. Bu tutum, Anadolu'daki devrimci eylem açısından son derece başarılı olmuştur. Aşağıdaki belgelerde bunu görmek mümkündür:

"... Siverek mebusu Bekir Sıtkı Bey büyük çoğunluğu Kürt ve Türk olan Diyarbakır halkının, İslâm topluluğu ve Osmanlı Birliği'nden çıkmayı katiyen akıllarından geçirmedikleri ve esasen Şerif Paşa'yı tanımadıklarını anlattı."¹⁴

Ayrıca Siverekliiler tarafından İstanbul'a gönderilen bir telgrafta: "... İslam Birliği ve Osmanlı topluluğu ve Halîfelik idaresi dışında herhangi bir idare altında yaşamak bizim için imkânsız olup böyle bir idarenin kurulması ve yaşatılması için seller gibi kan akıtılması, yüzbinlerce insanın yok edilmesi, bakımlı yerlerin harabeye çevrilmesi dahi yetmez ve savaş ateşini yakmaktan başka işe yaramaz"¹⁵ denilerek İngilizlerin yürüttükleri bölücü girişimler reddedilmekte, Mustafa Kemal'in benimsendiği belirtilmektedir. Hakkâri bölgesinden gelen bir başka telgrafta da aynı görüşler belir-

---

13. Sabahattin Selek, y.r.g.e., s. 186.

14. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet 1920, Ankara 1970, s. 81.

15. Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 87.

tilerek şöyle denilmektedir: "... Banıstan sonra memleketimizin ruhi ve içtimai durumuna tamamıyla uygun, bilgili bir idare kuracağı kesinlikle ümit edilen, Osmanlı Hükümeti'nden daha adil bir hükümete, İslam Hilafeti'nden daha güçlü bir dayanağa, Türklerden daha cana yakın ve iyi niyetli vatandaşa bütün dünyada rastlanamayacağını ilan eden biz Kürtler..."¹⁶ Yine Doğu'dan, Hasankale'den İstanbul'a gönderilen bir telgrafta: "... Biz Kürtlerin, Türk kardeşlerimizle birlikte Halifemizin etrafında birleşmekten ve dünyanın sonuna kadar beraber yaşamaktan başka bir dileğimiz yoktur" denilmektedir.¹⁷

Bu belgelerden ve yazılardan açıkça anlaşıldığı gibi, Doğu Anadolu'daki Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılmalarında, dinci ideolojinin başarılı bir biçimde kullanılmasının büyük etkisi olmuştur. Kürt Aşiret Reisleri Mustafa Kemal'e, Padişahı, Halifeyi ve İslamı kurtaracağı için "evet" demişler ve O'nun yanında yer almışlardır.

B. AŞİRET YAPISININ KARAKTERİ

Aşiret, her şeyden önce soy-sop birliğine dayanan, kende soyundan olmayana kapalı, "bizlik" duygusu ve değerlerinin ve anonim ilişkilerinin önemli rol oynadığı, daima bir reis liderliğine hareket eden ilkel bir toplumsal ve siyasal şekildir. Bu tanım, aşiret sistemlerindeki akrabalık ve soy-sop bağının önemini belirttiği gibi, siyasi etkenlerin önemini de belirtir. "Bizlik" duygusu, aşiretler arasında bitmek tükenmek bilmeyen çatışmalara yol açmakta ve bu çatışmalar sonunda aşiretler, üstün, soylu, hanedan veya sıradan aşiretler diye kademelenmektedir. Bu biçimiyle, aşiret, feodalizmin bir kurumudur. Belirli bir coğrafi bölgede yaşayan veya konaklayan aşiret o bölgenin mutlak hakimidir. Başka bir aşiretten olan kimse o bölgeye giremez. Doğu Anadolu'da aşiretler tarafından paylaşılan bu yerler, aslında siyasi anlamda feodal beylikler gibidir. Bunlar birbirine kapalıdırlar. Bu biçimiyle, aşiret örgütü, feodal üretim ilişkilerinin ortaya koyduğu bir üstyapı kurumu, yani siyasi bir kuruluştur.

---

16. Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 88-89.

17. Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 89.

Aşiret Reisi de toprakların sahibi ya da tasarruf edeni -artık ürünü denetleyen kişi- ve aşiretini öteki aşiretler karşısında temsil eden kimsedir. Kısacası, feodal beyliklerin toprak üzerinde yayılmalarına paralel olarak, aşiret biçimindeki toplumsal ve siyasal kurumlar da meydana gelmiştir.

C. AŞİRET YAPISI KARŞISINDA MUSTAFA KEMAL'İN ve EMPERYALİZMİN TUTUMU

Aşiret yapısının özelliklerini çok iyi değerlendiren II. Abdülhamit, kendi yönetimi döneminde, aşiretleri birbirlerine düşürerek, meydana gelen dengeden çok iyi yararlanmıştır. Örneğin daha önce belirttiğimiz gibi, 1981 yılında kurduğu 36 Hamidiye Alayı'nın Reisleri'ni kurnazca düzenlenmiş bir armağan dağıtımını ile yıllarca birbirlerine karşı çarpışmasını başarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı dünyasına açıldığı yıllarda, Batı, sanayi kapitalizminden mali kapitalizme geçmiş bulunuyordu. Bu dönemde, Anadolu'da yayılmaya başlayan emperyalizm, Doğu Anadolu, Kuzey Irak, Suriye-Güneybatı İran'daki Kürt Aşiretleri'nin ilkel durumlarından ve aralarındaki anlaşmazlıklardan yararlanmakta hiçbir güçlükle karşılaşmadı. Emperyalizm gerek Birinci Dünya Savaşı'nda gerekse Kurtuluş Savaşı'nda "Böl ve Yönet" politikasını üstün bir başarı ile sürdürmüş, geniş halk yığınlarını birbirleriyle çarpıştırarak Ortadoğu'daki çıkarlarını korumaya çalışmıştır. İstanbul'un işgalinden sonra, İngilizlerin, Güneydoğu Anadolu'daki casusluk faaliyetleri dikkati çekecek kadar artmıştır.¹⁸ Emperyalizmin Ortadoğu halkları üzerinde giriştiği bu oyunları belgeleri ile ortaya koyan araştırmalar yayınlanmıştır.¹⁹

Bu durumun değerlendirmesini yaparken önemli gördüğümüz iki noktanın göz önünde bulundurulması gerekir:

---

18. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 226.

19. Erol Uluben, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967.

Mustafa Kemal, Nutuk, Vesikalar, 19.

Kâzım Karabekir, a.g.ö., s. 205 vd.

Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Zabıtları, TTKY, Ankara 1969, s. 57-58-78.

1. Kürt Aşiretlerinin Mustafa Kemal'e İlişkilerinin Anlamı

Aşiret reislerinin, Mustafa Kemal'e "evet, sizin safınızdayız, sizinle beraber savaşacağız" demesiyle, İngiliz emperyalizmine, "evet, sizin yanınızdayız" demesi arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü aşiret biçimindeki toplumsal ve siyasal örgütlenmede ulus bilinç yoktur. Bu bilinç olmayınca, aşiret reislerinin siyasi eğilimi esas olmakta, halkın çıkarları değil, aşiretin çıkarları söz konusu olmaktadır. Zaten aşiret sisteminde görülen aşiret, kabile, zoma, oba, çadır biçimindeki kademelenme aşiret reisinin mutlak otoritesini ister istemez kabul ettirmektedir. Bundan dolayı, ulusal bilincin gelişmemiş, sadece aşiret çıkarlarının söz konusu olduğu bir ekonomik ve siyasal yapıda Kürt Aşiretleri'nin Mustafa Kemal'e "evet" demesiyle, İngiliz emperyalizmine "evet" demesi arasında hiçbir fark yoktur. İşte aşiret yapısının bu monist özelliğini en az İngiliz emperyalizmi kadar bilen Mustafa Kemal, onları devrimci mücadeleye katabilmek için dinci ideolojiyi sık sık kullanmış, Kürt Aşiretleri'nin emperyalizmin safinda yer almalarını engellemiştir. Çünkü, Kürt Aşiretleri de Müslümandır, Hilafet ve Saltanat'a büyük bir inançla bağlıdırlar. İslam ideolojisi sayesinde Kürtler Ermenilerle ittifak yapmaya yanaşmamışlardır. Ermenilerden Haçador Ağa'nın, Kürt Aşiret Reisleri'ne yazdığı ve Kürtleri kendi saflarında birleşmeye çağırان mektupta şöyle denilmektedir: "Zatı devletleri ile hüsnü münasebet meydana getirmek ve bilumum Kürtlerle hali suhunette ve uhuvvette bizim en büyük emel ve maksadımızdır... Bugün olmazsa yarın, yarın olmazsa öbür gün muhakkak dost olacağız... Bizim gayet alicenap ve asil bildiğimiz Kürt milleti neden dolayı bizlerle uzlaşma tarikini tercih edememişlerdir? Kürt Beyleri, Kürt Aşairi ve Kürt Milleti ile götürülecek bu uhuvvet cephemizde müstahdem umum Ermeni Zabitanı ve umerası arzukeş ve amadedir."²⁰ Bu mektuba karşı Kürt Aşiret Reisleri'nin cevabında da şöyle denilmektedir:

"... Mektubunuzu aldım. Ermeniler'in aguşu İslamiyette pek mesudane idame-i hayat ettikleri sırada bile

---

20. Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 345.

yine maksadı asliyeleri uğranı hafi ve celi her türlü fenalığı ikadan geri durmamışlar ve ezcümle bu harpte cepheden müsellehan firarla Rus Orduları'na iltihak etmişlerdir. Bunu inkâr edemezsiniz. Binaenaleyh ihanetleri tamamen ve gaye-i maksatları zahiren Ermeniler'le İslam Kürt Milleti meyanelerinde uzlaşmak imkânı kalmamıştır. Ve beş seneden beri İslamiyeti mahvetmeye fırsat buldukça nüfusu İslamiyeyi şiarı insaniyete mugayir bir tarzda balta ve süngülerle ve mukaddesatı Osmaniyeye tecavüz etmeyi mübah gören Ermeniler'le Kürt milleti bir araya gelemmez. Ermenilerin on misline faik olan Kürt milleti Ermeni himayesine girmez ve girmesi imkânsızdır.”²¹

Görüldüğü gibi savaş yıllarında millet ideolojisinden çok, ümmet ideolojisi ağır basmaktadır.

2. Türk ve Kürt Halklarının, Bütün Halkların Kardeşliği

Savaş yıllarında her ne kadar ümmet ideolojisi kullanılmışsa da halkların kardeşliği, bu arada Türk ve Kürt halklarının kardeşliği de işlenmiştir. Mustafa Kemal 1920 Mayıs'ında Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada şöyle diyor:

“Meclis-i Alimizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Laz değildir, fakat hepsinden mürekkep arasını İslamiyedir. Samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh muhafaza ve müdafaası ile iştigal ettiğimiz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasır-ı İslamiyeden mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden herbir İslam unsur bizim kardeşlerimiz ve menfaati tamamen müşterek olan vatandaşlarımızdır.”²²

Mustafa Kemal tarafından Malatya Mutasarrıf Vekili aracılığıyla Hacı Kaya ve Şatzare Mustafa Ağalara 15 Eylül 1919 tarihinde çekilen telgrafta şöyle denilmektedir:

“Padişah ve millet hainlerinin yalanlarına kapılarak

---

21. Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 345.

22. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, s. 28.

maazallah İslam kanı akıtılması ve günahsız zavallı Kürt kardeşlerimizden birçoğunun Osmanlı askerleri tarafından öldürülmesi gibi dünya ve ahrette pek el'im bir sonucun meydana gelmesini önleme konusundaki gayretleriniz, Sivas Umumi Kongresi Heyeti'nce takdir ve şükranla karşılanmıştır. Sizler gibi, din ve namus sahibi büyükler oldukça Türk ve Kürdün birbirlerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam edeceği ve hilafet etrafında sarsılmaz bir vücut halinde dahili ve harici düşmanlarımıza karşı demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir. Cehab-ı Hak mesainizi meşkur eylesin.”²³

Bu yazıda da Türk-Kürt kardeşliği dinci ideoloji ile birlikte kullanılmıştır. Savaş yıllarında ısrarla ve titizlikle üzerine eğinilen ve Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması için ustaca yürütülen “Türk-Kürt” kardeşliğinin günümüzde “Kürt yok, Türk var”a dönüşmesi, Kürdüm diyenlerin hor görülerek, “Kürtlerin varlığından” söz edenlerin suçlanması olayı üzerinde durulması gereken bir gelişmedir.

Kurtuluş Savaşı'nın, birliği koruma amacı ile önem verdiği Türk ve Kürt halklarının kardeşliği konusundaki belgeleri değerlendiren başka yayınları da izlemek mümkündür:

“Başka milletlerin geceli gündüzlü mesaileri memleketimizde fitne koparmak suretiyle Türkle Kürdün girift bulunduğu ve büyük bir muhabbet ve hürmetle Hükümet-i Osmaniye'nin inkısam kabul etmez bir rüknü olduğunu fiiliyatla dahi gösteren mıntikalarda hükümetimizlik göstermek düşmanlarımız hesabına zaferdir.”²⁴

D. ERMENİSTAN ve KÜRDİSTAN PLANLARI

Fransız İhtilali'nden sonra Batı ülkelerinde gelişmeye başlayan milliyetçilik hareketlerinin, Anadolu'da, özellikle Ermeniler üzerinde büyük etkisi oldu. Ermeni milliyetçiliği

---

23. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 63.

24. Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 352.

sosyo-ekonomik temellere dayanan bir milliyetçilikti. Doğu Anadolu'nun özellikle Kuzey kentlerinde oturan Ermeniler, genellikle sanat ve ticaretle uğraşıyorlardı. Bu yoldan sağladıkları birikim artmıştı. Küçük çapta da olsa sanayi işleri de yapıbiliyorlardı. Bu ekonomik güç, Ermenilerdeki milliyetçilik akımlarının daha hızlı gelişmesini sağladı. Oysa, kırsal alanlarda, feodal bir düzende, hayvancılık yaparak yaşayan Kürt Aşiretleri'nde, aşiret yapısının özelliğinden ötürü milliyetçilik akımı bir türlü gelişme olanağı bulamıyordu. Bu nedendir ki 1843, 1877, 1881 yıllarındaki Kürt isyanları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Buna karşın milliyetçilik akımlarının önem kazandığı bu dönemlerde, bazı Kürt aydınlarında ve aşiret ileri gelenlerinde milliyetçilik akımının etki yaptığı görülmüştür. Bunlar, "Kürt Tevaün"²⁵ "Kürt Teali Cemiyeti",²⁶ gibi cemiyetler etrafında örgütlenmeye çalışmışlardır. Daha sonraları bu cemiyetler, İngiliz emperyalizmi tarafından kendi çalışma alanları durumuna getirilmek istenmiştir. Mustafa Kemal, Nutuk'ta bu konuda şöyle diyor:

"Vilayeti Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin ilk Erzurum şubesini kuran kişiler, Doğu illerinde yapılan propagandaları ve bunların ereklerni, Türklük-Kürtlük-Ermenilik sorunlarını, bilim, teknik ve tarih bakımından inceleyip araştırdıktan sonra, gelecekteki çalışmalarını şu üç noktada topluyorlar: 1- Ya hiç göç etmemek, 2- Hemen, bilim, iktisat, din örgütleri kurmak, 3- Saldırıya uğrayacak Doğu illerinin herhangi bir bucağını birlikte savunmak."

Kurulmaya başlayan bu örgütlerden başka, yurt içinde daha birtakım kuruluşlar ve girişimler olmuştur. Özellikle Diyarbakır, Bitlis, Elazığ illerinde, İstanbul'dan yönetilen "Kürt Teali Cemiyeti" vardı. Bu derneğin amacı yabancı devletlerin koruyuculuğu altında bir Kürt Hükümeti kurmaktı.²⁷ Zamanın Amerikan Devlet Başkanı Wilson kendi adını

---

25. Faik Reşit Unat, İkinci Meşrutiyetin İlânı ve 31 Mart Hadisesi, TTKY, Ankara 1960, s. 136.

26. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, İÜHFY, İstanbul 1952, s. 429-431.

27. Atatürk, Nutuk, Cilt 1, TDKY, 1963, s. 3-4.

taşıyan 14 maddelik barış antlaşmasında. Bağımsız Kürdistan kurulması yolundaki istekleri şöyle dile getiriyordu: "Halihazırdaki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına itirazsız bir hamiyet sağlanması, fakat halen Türk boyunduruğu altında bulunan diğer milliyetlere salt güvenlik içinde varlıkları ve eziyetsiz olarak gelişme olanağının garanti altına alınması gerekir."²⁸

Doğu Anadolu'da kurulmaya çalışılan Bağımsız Kürdistan konusunda, Osmanlı Hükümeti'nin aldığı tedbirler ve izlediği politika ise şöyleydi:

1- İngilizler, Anadolu'da herhangi bir bölgede karışıklık çıktığı zaman, hemen o bölgeyi bu fırsattan yararlanarak işgale hazırlıyorlar. Osmanlı Hükümetinin de buna karşı yapabildiği tek şey, böyle bir şeyi haber alır almaz, İngiliz Yüksek Komiseri'ne durumu bildirerek, hareketlerini önlemek. Yani İngiliz emperyalizmini İngilizlere şikayet etmek sürdürülen politkanın adı.

2- Asayiş sağlaması için jandarma kadrolarını arttırmak.

3- Aşiret ileri gelenlerinin hükümetle olan ilişkilerini sağlamlaştırmak için onlara yakınlık göstermek ve dış ilişkilerini daraltmak için gerekli tedbirleri almak.

4- Bu illerde hükümetin itibarını sağlamak için bir miktar para göndermek.

5- Bu illerde görevlendirilen memurların seçiminin Padişah tarafından yapılmasına özellikle dikkat etmek.

6- "Kürt Teali Cemiyeti" yasalara uygun kurulduğundan, denetim yolu ile çalışmalarının kısıtlanmasının çarelerinin araştırılması, gerekli işlemler yerine getirilmediği takdirde kovuşturma yapılacağının Cemiyete bildirilmesi.

7- İstanbul'daki Kürtleri aydınlatmak.²⁹

---

28. Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, İstanbul 1965, 2. Baskı, s. 31.

29. Tayyib Gökbilgin, Meclisi Vukela Mazbatalarına göre, 1919 senesinde Ecnebi İşgalleri ve Talepleri karşısında İstanbul Hükümeti, V. Türk Tarih Kongresi, TTKY, Ankara 1960, s. 707-722.

Öte yandan bu cemiyetlerin kuruluş ve çalışmalar hakkında başka yayınlarda da bilgi edinmek olanağı vardır.³⁰

E. İNGİLİZ GİZLİ BELGELERİ

Gerek Birinci Dünya Savaşı'nda gerekse Kurtuluş Savaşı'nda, Batı emperyalizminin Anadolu üzerindeki en önemli aksiyonlardan biri Ermenistan ve Kürdistan hülyalarının gerçekleşmesi idi. Bunu gerek İngilizler, gerekse Fransızlar ve Almanlar kendi çıkarları için uygun görüyorlardı. Bu konuda emperyalizmin neler düşündüğünü, Erol Ulubelen'in **"İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye"** isimli eserinden izlemek gerekir.³¹

"Benim problemim Kürtler. Noel Bağdat'tan buraya geldi. Çok iyi bir insan, çok kudretli biri; fakat, öteki bakımlardan Kürtler'in peygamberi olmak istiyor. Kürtler gibi kimse yoktur, onlar çok asil, çok iyiler, diyor. Ermeniler ise değersiz ve hilekâr, görüşünde. Kürtler hiçbir Ermeni öldürmedi, bilâkis onları korudular, fakat Ermeniler Kürtler'i öldürdüler, diyor. Korkarım ki Noel, bir Kürt Levrens'i olur. Mezopotamya şimdilik bizim olacağına göre, ona bir Kürt Devleti kurdurup, Kuzey dağlarını böyle koruyabiliriz. Abdülkadir ve onun gibilerle konuştum. Kürdistan'a gidip tesirlerini kullanmalarını istedim. Onlara tesir edebilmek için biz de Türklerle hile yapıyoruz diye belki beş defa tekrarlamak zorunda kaldım. Maamafih, Kürtlere fazla itimat edilmez. Majestenin hükümetinin amacı, Türkler'i azami derecede zayıflatmak olduğuna göre, Kürtler'i bu şekilde harekete getirmek fena bir plan değildir." (1919)³²

"Binbaşı Noel, Kürt Şeyhleri ile görüş birliğine varırsa, bundan büyük faydalar sağlayacağımızı söylüyor. Bunlar İstanbul'da Abdülkadir ve Bedirhan'dan daha fazla ünlü kimselerdir. Bunlar şüphe uyandırmamak

---

30. Mazhan Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber Cilt I., II., TTKY, Ankara 1966, s. 28, 417, 479.

31. Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967.

32. Erol Ulubelen, a.g.e., s. 202.

için Noel'den ayrı olarak Kürt Bölgeleri'ne gidecekler. Türkler Sulh Konferansı'na Kürtler'in de getirileceğinden korkuyorlar. Kürtler henüz Mustafa Kemal'e karşı ayaklanmadı ama, Noel bunun temin edileceğinden emin." (1919)³³

"Size Tasvir-i Efkâr'da çıkan bir karikatürü yolluyorum. Karikatür çok çarpıcı bir şekilde bir milletin ruhunu ve idealini aksettiriyor. Bunda bir ayağı Trakya'da olan ve Orta Anadolu üstüne rahatça ve erkekçe uzanıp dinlenen çekilmiş süngüsüyle, Konya, Adana ve İzmir'den düşmanları temizleyen, sol kolunu kuvvetle Ermenistan ve Kürdistan'a uzatan, Van'ı parmakları arasında tutan yenilmemiş bir Türk var. Gölgesi Diyarbakır ve Suriye üstüne düşüyor. Harita İran hududundan, Karadeniz'den, Adana Bölgesi'nden Mezopotamya içlerine kadar uzanıyor." (1919)³⁴

"İngilizler Kürt Devleti kurmak istedikleri bölgede çok fazla maden olduğundan eminler."³⁵

"Kürt kabileleri İngiliz ve Fransız hakimiyetine konacak, Kürdistan'da hiçbir şekilde Türk bırakılmayacak. Bir tek Kürt Devleti mi, yoksa birçok küçük Kürt Devletleri mi kurulacağı düşünülecek, Ermenilere Amerikalılar kanalıyla silah temin edilecek." (1919)³⁶

"Ermeni Devleti'nin teşekkülü hakkında rapor: Ardahan, Batum, İmer Vadisi verilecektir. Karadeniz'de Yanbatı deresinin bir kilometre batısı. Erzurum'da Zelve Dağı'na kadar olan yer, Güneybatıda Hatap Dağı, Erzurum Vilayeti'nin Batı hududu, Karasu Pulur çayı, Büyük Sultan suyu, Aktaş, Mosla deresi, Murat suyu, Güldere Bitlis suyu."³⁷

"Kürdistan Türkiye'den ayrılıp hür olmalıdır. Ermenilerle Kürtlerin menfaatlerini bağdaştırabiliriz. İstan-

---

33. Erol Ulubelen, a.g.e., s. 202.

34. Erol Ulubelen, a.g.e., s. 214.

35. Erol Ulubelen, a.g.e., s. 228.

36. Erol Ulubelen, a.g.e., s. 218.

37. Erol Ulubelen, a.g.e., s. 237.

bul'daki Kürt Kulübü Başkanı, Said Abdülkadir veya Paris'teki Kürt Delegatesi, Şerif Paşa emrinizdedir." (1920)³⁸

"Kürt meselesi hakkında sizin fikrinizi biliyorum. Daha kati bir karara varmamız için bunu yazıyorum. Damat Ferit bana geldi. (Sulh anlaşmasına göre, Kürtler ayrı bir devlet olacaklardır. Kürt liderleri Mustafa Kemal'i sevmezler. Çünkü, O Bolşevikliği getirmek istiyor. Siz Mustafa Kemal'den nefret ediyorsunuz. Çünkü O sizin yaptığınız anlaşmayı kabul etmiyor. O halde Mustafa Kemal'e karşı Kürtler'i birlikte kullanalım) dedi." (1920)³⁹

"Sünniler ile Şiiler arasında zıtlık büyüktür. Biz bu zıtlığı daha da geliştirebiliriz. Mustafa Kemal ile Tiflis'ten temas kurabiliriz, emirlerinizi bekliyoruz." (1920)⁴⁰

Bütün bunlar, Ortadoğu'daki İngiliz casusları tarafından, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, bölgenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel durumu hakkında gönderilen raporlardır. Bu belgelerden de anlaşılabilirliği gibi, İngilizler, Doğu Anadolu'da kendi çıkarlarını öteki emperyalist devletler aleyhine geliştirebilmek için fırsatlar kolluyorlardı. Bu fırsatların en önemlileri, Kürt Aşiretleri'ndeki potansiyellerden ve yine aşiretler arasındaki mezhep çatışmalarından yararlanılarak meydana getirilecek karışıklıklardı. Bu parçalamaya ve yönetme politikası, İngiliz dış siyasetinin, 1878 Berlin Kongresi'nden itibaren uyguladığı, "Böl ve Yönet" politikasına çok uygundu.

İngiliz emperyalizminin bu işi başarabilmesi için Doğu Anadolu'daki egemen sınıflarla ilişki kurması gerekiyordu. Bunda gecikmedi ve bir kısım aşiret reislerini kendi emelleri uğruna tahrik etti. Nitekim 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nda "Bağımsız Kürdistan" kurulması fikri açıkça ortaya atılıyordu. Sevr Antlaşması'nda, Kürdistan ile ilgili hüküm şöyle idi:

---

38. Erol Ulubelen, a.g.e., s. 269.

39. Erol Ulubelen, a.g.e., s. 277.

40. Erol Ulubelen, a.g.e., s. 273.

“Fıratın şarkında, Irak, Suriye arasında kalan mın-tıka itilaf devletleri üyelerinden mürekkep bir komisyon mahalli muhtariyeti uygulayacaktır. Anlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra iş bu bölgenin Kürt ahalisi Milletler Cemiyeti'ne müracaatla Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmayı istediğini ispat ederse ve Meclis bunu kabul ederse Türkiye bu bölgedeki her türlü hukukundan vazgeçecek.”

Sevr Antlaşması'nın üçüncü bölümünde, Kürdistan konusu ele alınmaktadır. Bu bölümün, Kürdistan ile ilgili olan 62, 63 ve 64. maddeleri aynen şöyledir:

“**Madde 62-** İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetleri tarafından kendilerine yetki verilmiş üç üyeden müteşekkil bir komisyon İstanbul'a yerleşerek, anlaşma başkanlığının tüzüğüne göre belirtilmiş bulunan bir aylık müddet içerisinde, Fırat'ın doğusunda bulunan ve sınırları ileride tespit edilecek olan Ermenistan'ın güneyi ile Türkiye, Suriye ve Mezopotamya'nın kuzeyi arasında belirtilmiş bulunan ve Kürtlerin hakim çoğunlukta bulundukları bölgeler için, anlaşmanın 27. maddesi 1, 2, 3. derecelerine uygun olarak dahili otonomi planını hazırlayacaktır. Herhangi bir mesele konusunda oybirliğine varılmaması halinde komisyon üyeleri durumu kendi hükümetlerine intikal ettireceklerdir. Adı geçen plan bu bölgeler dahilinde Asurokeldani ve diğer etnik dini cemaatların tüm azınlık haklarını garanti altına almak zorundadır. Ve bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, Acem ve Kürtleri temsilen kurulacak bir komisyon, bizzat yerinde tetkiklerde bulunacak ve gerek Türkiye gerek aynı şekilde İran sınırında yapılacak bir değişiklik bahis konusu olursa bu değişiklikleri anlaşmanın ruhuna uygun bir şekilde gerçekleştirecek.”

“**Madde 63-** Osmanlı Hükümeti, bu komisyonlardan birinin veya öbürünün kararlarını kendisine bildirildiği günden itibaren üç ay içinde icra edeceğinin şimdiden üzerine alır.”

“**Madde 64-** Anlaşma başkanlığının tespit ettiği ta-

rihten itibaren geçen bir yıllık müddet içerisinde, şayet 62. maddenin kapsamı içinde bulunan Kürt halkı, yani bu bölgelerde oturan halk çoğunluğu Türkiye'den ayrılarak tamamen bağımsız olmak arzusunu izhar eder ve Milletler Cemiyeti'ne müracaat ederse ve şayet cemiyet de bu halkın bağımsızlık arzusunu gerçekleştirecek kapasitede bulunduğuna kanaat getirir ve bunun yerine getirilmesini tavsiye ederse Türkiye bu tavsiyeyi aynen uygulamayı ve bu bölgelerdeki bütün hakları ile ünvanlarından vazgeçmeyi taahhüt eder.

Bu vazgeçme işleminin detayları başlıca müttefik güçlerle Türkiye arasında özel bir sözleşmeye bağlanacaktır. Bu vazgeçme işi tamamlandıktan ve Kürdistan Devleti'nin bağımsızlığı gerçekleştirildikten sonra, bu Bağımsız Kürt Devleti'ne günümüze kadar Kürdistan'ın bir parçası olan Musul vilayetinde yaşayan Kürtlerin de kendi arzuları ile birleşmeyi istemeleri halinde müttefik güçler bu birleşmeye karşı bir itirazda bulunmayacaklardır.”⁴¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ile sonuçlanan 1. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Sevr antlaşmasının doğurduğu sonuçları kabul etmeyen Türkiye'nin atıldığı Kurtuluş Savaşı öteki mazlum uluslara örnek olmuş bir direnmedir. Emperyalizmin Türkiye'den kovulması ile sonuçlanan Kurtuluş Savaşı'ndan sonra uygulanan politika ve atılan yanlış adımlar, emperyalistlerin tekrar daha güçlü olarak yurdumuza el atmalarına yol açmıştır. Emperyalistlerin bu oyunu, yalnız Türkiye üzerinde değil, çıkarlarının söz konusu olduğu her ülkede kendini göstermiştir. Fransız ve İngilizlerin Ortadoğu'yu aralarında bölüşmek üzere yaptıkları fiili anlaşma, emperyalistlerin Kürtler hakkındaki art niyetlerini göstermektedir. Kürdistan'ın bir parçası olan Musul'un, sınır dışı bırakılması, Bağımsız Kürdistan Devleti'nin kurulup kurulmamasından çok, emperyalistlerin petrol üze-

---

41. Cemil Bırsel, Lozan, Cilt I. İstanbul 1933, s. 312, 313. Yusuf Hikmet Bayur, Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti, EFY, İstanbul 1935, s. 131.

rinde çıkarlarını düşündüklerini ortaya koymaktadır ki bundan daha doğal bir şey olamaz.

Emperyalizmin bu oyunlarını, Şemdinli bölgesindeki Kürt Aşiretleri üzerinde araştıran Muzaffer Erdost şu sonuca varmaktadır:

"Şemdinli Aşiretleri'nde sosyal mevkii itibarıyla, aşiret üyelerinden vergi şeklinde alınan artı ürüne ve angarya şeklinde kullanılan artı emeğe sahip olmak isteyen tabakalar vardır. Yine Şemdinli Aşiretleri'nde üretim araçlarına sahip olmak, serveti gerek toprak satın alarak, gerek ticaret için sermaye olarak kullanan sosyal tabakalar vardır. Bu sosyal tabakalar ve sınıflar bizim araştırdığımız dönemler içinde birbirleriyle tam bir mücadele halindedirler..."

Daha sonra Muzaffer Erdost bu mücadelenin kaynağını aşiretlerin kendi bünyesinde olup olmadığını aramakta ve şu sonuçlara varmaktadır:

"1- 1925 Nehri İsyanı'ndan sonra isyancılarla ilgili kurup insiyatifi ellerine alan İngilizler, iki aşiret halkını bölgeden boşalttırmıştır, 2- 1930'da İran, Irak ve Suriye sınırlarında aynı zamanda başlayan isyan ve baskınlardan bir kısmını Şemdinli'ye yayarak halkın çeşitli yerlere göç etmesine sebep olmuştur... Bu mücadelelerin temeli dünya pazarlarının paylaşılması için emperyalist ülkelerin arasındaki mücadeleye dayanmaktadır. İşte bu olaylar Şemdinli Aşiretleri'ndeki iç dinamizmleri gereği feodal ilişkilerden kapitalist üretim ilişkilerine geçişi parçalamış ve geriletmiştir."⁴²

III. LOZAN KONFERANSI'NDA YAPILAN TARTIŞMALAR

Kürtler'in aynı bir ırk oldukları, fakat tarih boyunca Türklerle beraber yaşadıkları, Lozan Barış Konferansı'nda Murahhas Heyeti Başkanı İsmet İnönü tarafından açık seçik

---

42. Muzaffer Erdost, Şemdinli Aşiretlerinde Üretim İlişkileri, Türk Solu, Sayı 25, 5 Mayıs 1968.

ortaya konulmuştur. İsmet İnönü, konferansta yaptığı konuşmalarda, Musul ilinde sürekli oturan halkın 503 bin, göçebe halkın da 170 bin olduğunu, göçebelerin mevsimine göre, Bağdat, Diyarbakır ve İran yaylalarında yaşadıklarını, bu nedenle onların Musul halkından sayılmasının doğru olmadığını, bu ilin 503 bin kişilik nüfusunun 263.830'u Kürt, 149.960'ı Türk, 42.210'u da Arap olduğunu, Süleymaniye ve Kerkük Sancağı'nda çok az Arap bulunduğunu, Merkez Sancağı'nda 137.000 Kürt ve Türk'e karşı, 28 bin Arap olduğunu ayrıntıları ile açıklamıştır.

İsmet İnönü'nün Lozan'da bu konuda savunduğu görüşleri şöyle özetlenebilir:

Kürtler eskidenberi kendi istekleri ile Türk yönetimine geçmişler^(*) ve mukadderatlarını Türklerinkine bağlamışlardır. Yüz yıllardır, Kürtler ve Türkler soy, âdet, din ve ahlak birliğiyle birbirlerine bağlıdırlar.

Birinci Dünya Savaşı'nda Kürtlerin kötü savaşlıkları konusunda ileri sürülen iddia doğru değildir. Aynı amaçla ve aynı dileğe ulaşma yolunda Kürtler gerek Dünya Savaşı'nda gerekse Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda büyük bir sadakatla savaşmışlardır. Muhtariyet sorunu ise kullanılan isim ne olursa olsun, gerçekte müstemleke olacak bir ülkede, bir yabancı devlet yurttaşlığı ile şimdiki durumunu değiştirecek Kürt bulmak çok güçtür. Kürtler, yabancı müdahalesi ile kurulacak bağımsız bir yönetimde, memleketin geleceğine fiilen hiçbir müdahaleleri olamayacak ve tüm işleri kendilerini temsil etmeyen bir hükümet ve meclis yürütecektir. Oysa bugün Türkiye'de Kürtler, Türkiye'nin yönetiminde söz sahibi bulunmaktadırlar.

Kürtler'in Türkler'le bir arada yaşamak istemedikleri görüşü Kürtler'in değil, İngiltere'nin tezgâhladığı bir görüştür. Ancak, para ve çeşitli çıkar karşılığı veya aşırı milliyetçi duygularla, İngiltere'nin görüşünü benimseyen ve bu fikrin savunuculuğunu yapan Kürtler'in olması da son derece doğal

---

(*) İsmet İnönü, burada Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Kürt hükümetleriyle ve sancaklarıyla Osmanlı merkezi yönetimi arasındaki güç dengesine dayanan sözsüz anlaşmaları ve birbirlerini tanıma olaylarını anlatmak istiyor.

bir şeydir. Yalnız öz Kürt çocuklarının başka devletlerin ihtirasına alet olarak yaşamak ile kendi yurdunda Türklerle kardeşçe ve hakimce yaşamaktan, hangisini tercih edecekleri meselesinde kimse tereddüt edemez.

Yukarıda, konumuzla ilgili bölümünü özetlediğimiz Lozan Barış Konferansı'nın 23 Ocak 1923 tarihinde yapılan oturumunda, Türkiye'nin güney sınırının saptanması ve Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi konusunda Türk Heyeti Başkanı olarak İsmet İnönü görüşünü aynen şöyle savunmuştur: 43

"I. Etnografik nedenler— Musul vilâyetinde yerleşik nüfus 503 bin kişiye varmaktadır. Vilâyet içinde, bundan başka Kürt, Türk ve Arap göçebe aşiretler vardır. Bunlar aşağı yukarı 170 bin kişi kadardır.

Bu göçebe aşiretler mevsimlere göre yer değiştirmekte, hatta yılın kimi dönemlerinde vilayetten bile ayrılmaktadırlar. Bu yüzden sayılarını kesin olarak hesaplama imkân yoktur. İhtiyaçlarına göre, yılın çeşitli mevsimlerini Bağdat, Nəcəf, Musul, Zor ve Diyarbakır'da geçirirler. Bunun içindir ki, bunları gerçekten Musul nüfusundan saymak mümkün değildir.

Vilâyetin yerleşik nüfusunu meydana getiren 503 bin kişi, resmi son Türk istatistiklerine göre, aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır:

	<u>Kürt</u>	<u>Türk</u>	<u>Arap</u>	<u>Yezidi</u>	<u>Müslüman Olmayan</u>	<u>Toplam</u>
Süleymaniye Sancağı	63.830	32.960	7.210			130.000
Kerkük Sancağı	97.000	79.000	8.000			184.000
Musul Sancağı	104.000	35.000	28.000	18.000	31.000	216.000
Musul Vilâyetinin Toplam Nüfusu	263.830	146.960	43.210	18.000	31.000	503.000

43. Cemil Birsell, Lozan, İkinci Kitap, İstanbul 1933, s. 217-232. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım 1. Cilt 1, Kitap 1, AÜSBFY, s. 342-371.

Rakamları belirtilen çizelge gösteriyor ki:

1. Süleymaniye ve Kerkük Sancaklarında Arap unsuru azdır.

2. Musul Merkez Sancağı'nda 137.000 Türk ve Kürde karşılık, yalnız 28 bin Arap vardır.

3. Son olarak, bütün Musul vilâyetinde 410.790 Türkle Kürde karşılık 31.000 Müslüman olmayan vardır. Demekki, vilayet nüfusunun beşte dördünden çoğunun Türklerle Kürtler ve beşte birinden azını da Araplar ve Müslüman olmayanlar meydana getirmektedirler.

Burada birinci Türk-İngiliz anlaşmazlığı ortaya çıkmaktadır.

İngiliz Temsilci Heyeti, sunduğumuz rakamların doğruluğunu kabul etmedikten başka, Türk Hükümeti'nin Musul vilayetinin nüfusuna ilişkin olarak hiçbir zaman doğru istatistikler düzenleyemediğini, buna karşılık 1919 silah-bırakışımından sonra, İngiliz subaylarının ve memurlarının bu bölgeyi gezip dolaştıklarını ve orada oturan her soydan ve her mezhepten nüfusun sayısını ve oranını bizden çok daha doğru saptadıklarını söylemektedir.

Bu iddiaya kolayca cevap verilebilir: Türkiye, yüzyıllardır Musul vilayetinin gerçek sahibi olmuştur. Askere alma zorunlulukları yüzünden, vilayetdeki nüfus hareketlerini çok doğru olarak bilmek zorundaydı. Son olarak, Türk istatistikleri, Dünya Savaşı'ndan önce, esaslı inceleme sonucunda ve nüfusun çeşitli unsurlar arasındaki oranı gösteren rakamları değiştirmekte hiçbir siyasal çıkarı olmadığı bir sırada düzenlenmiştir.

Oysa, İngiliz Hükümeti, sözü geçen vilayetin hiçbir zaman gerçek sahibi olamamıştır. Üstelik, İngiliz memurları ve subayları bugüne kadar Süleymaniye Sancağı'na da girememişlerdir. Hükümetlerinin otoritesini bile kuramadığı bir vilayetin yalnız bir parçasını dolaşan birkaç memurun, bu vilayetin tümüne ilişkin olarak doğru istatistik düzenleyebilmesini kabul etmenin imkânsızlığı açıkça bellidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bu koşullar altında, yalnız Türk istatistiklerinin gerçeğe uygun olduğunu kabul etmek gerekir.”

İnönü, İngiliz Heyeli'nin bu konu ile ilgili olarak ileri sürdüğü istatistiklerin eleştirisini yaptıktan sonra, Musul'un nüfusu hakkında şu bilgiyi vermiştir:

“... Araplar, hemen hemen tüm olarak Gayara-Sancar çizgisinin güneyinde ve Dicle'nin sağ kıyısında bulunmaktadır. Fethiye'den Kerkük'e uzanan dar bir toprak şeridi dışında, Dicle'nin sol kıyısındaki bölgede tüm olarak Kürtler ve Türkler oturmaktadırlar. Musul şehrinde Türkçe, Kürtçe ve Arapça konuşanlar ve Arap sayılanlar aslında Türktürler. Bunlar uzun süre Araplarla ilişki kurmuş olmaları yüzünden, her iki dili de öğrenmiş bulunmaktadır. Bu memleketi tanıyanlar bilirler ki, Musul'da oturanlar hiçbir vakit, ne Arap, ne de Irak halkının bir parçası sayılmıştır.”

İnönü daha sonra, Musul ve Tel-Afr kentlerinde ve bu kentlerin civarındaki mahalle ve köylerde oturanların büyük çoğunlukla Türk olduğunun İngilizler tarafından da kabul edildiğini belirterek, İngilizlerin bu bölge halkına hitaben yayınladıkları broşürlerin Türkçe yazılmasının da Türk görüşünü doğruladığına işaret ederek konuşmasına şöyle devam etmiştir:

“Yezidiler, Kürttürler, doğal olarak da, gelenek ve görenekleri Kürtlerinki gibidir. Aralarında yalnız mezhep ayrılığı vardır. Bu yüzden onları birbirinden ayrı tutmak doğru olmaz. Nasıl, aynı ulusun bireylerini, kimisi katolik kimisi de protestan olduğu için, ayrı soydan saymak doğru olmazsa, Yezidilerle Kürtleri de birbirinden ayrı tutmak haksızlık olur.

Musul vilayeti Türklerin değil, fakat Türkmien oldukları ve dillerinin İstanbul'da konuşulan dilden başka olduğu da iddia edilmiştir.

Oysa, Musul'da konuşulan Türkçe Anadolu'daki Türkçenin aynıdır. Anadolu'da İstanbul Türkçesine eş bir Türkçe konuşulan hiçbir yerde yoktur.

Bunun, bütün memleketlerde böyle olduğu görül-

mektedir. Şehirden şehire, vilayetten vilayete aynı dil her zaman biraz değişiklik göstermektedir.

Kaldı ki, kesin olan bir şey vardır: Anadolu Türkleri, Türkmen diye adlandırılan topluluk içinde bulunmaktadırlar. Musul Türkleriyle Küçük Asya Türkleri arasında yapılmak istenilen ayırma, hiçbir sağlam temele dayanmamaktadır.

Kürt halkının İran kökenli olduğu öne sürülmüştür. Oysa, bu iddiayı Kürtlerin Turan kökenli olduğunu kabul eden, Encyclopaedia Britannica yalanlamaktadır.

Zaten Anadolu'yu tanıyanlar bilirler ki, gerek töre, gerek gelenek ve görenek bakımından, Kürtler, hiçbir yönden Türklerden farklı değildirler. Aynı diller konuşmakla birlikte, bu iki halk, soy, inanç ve görenek bakımından tek bir bütün meydana getirmektedir.

Söz konusu bölgelerde bulunan Hristiyanlar, başlıca Nesturiler, Asuriler ve Keldaniler'dir.

Nesturiler, Çarlık Rusyası ordularının Van vilayetini istilası sırasında, yüzyıllardır yarılarında huzur içinde yaşadıkları Müslüman yurttaşlarına karşı öylesine hayince ve kıyıcı olarak davranmışlardır ki, Ruslar'ın geri çekilişinde onlarla birlikte gitmek zorunluğunu duymuşlardır.

Keldaniler'e ve özellikle Diyarbakır vilayetindeki Asurilere gelince, bunlar, dıştan yapılan kışkırtmalara hiçbir zaman kapılmadan Türk yurttaşlarıyla tam bir anlaşma içinde yaşamaktadır.

İngiliz Temsil Heyeti, Musul vilayeti nüfusunun pek büyük çoğunluğunun Türkler'den ve Kürtler'den oluştuğunu (doğruluk garantisi veren tek istatistik olan Türk istatistiklerine göre, % 85'den çoğu, İngilizler'in kendi istatistiklerine göre % 66'dan çoğu) kabul etmek zorunda kalarak üç vilayeti -Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerine- çoğunluğu Arap olan bağımsız bir bütün saymak istemiştir."

İnönü, İngiliz Temsil Heyeti'nin görüşüne karşı çıkarak, Musul ve Bağdat bölgelerinin ayrı ayrı devletler meydana getirdiğini, her zaman birbirlerinden ayrı olduklarını ve Mu-

sul'un gerek toprak yapısı gerekse iklim yönünden Anadolu'nun bir parçası sayıldığını ileri sürerek konuya İngilizler'in siyasal nedenlere dayanan iddialarına değinerek devam etmiş ve şu cevapları vermiştir:

"II. Siyasal nedenler— Musul vilayetinin Türkiye'ye geri verilmesine karşı çıkan İngiliz Temsil Heyeti'nin dayandığı siyasal nedenlere karşı Türk Temsil Heyeti aşağıdaki görüşleri öne sürmekle şeref duymaktadır:

a) Araplar, Müslüman olmayanlarla birleşseler bile, ispat ettiğiniz ve zaten İngiliz Temsil Heyeti'nin de kabul ettiği gibi, Musul vilayetinde bir azınlıktırlar. Bu yüzden, Musul vilayetinin Irak'a bağlanmasına, bu nedene dayanarak istemek, hem haksız hem de ulusların kendi kaderlerini kendilerinin saptaması hakkına aykırı olacaktır.

b) Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası hiç de doğru değildir.

Gerçekten, **yüzyıllardır bu iki halk**, soy, inanç, özlern ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarda birleşmiş olarak tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar. Kürtler'in kendi istekleriyle Türk yönetimi altına geçtiklerini ve kaderlerini Türkiye'nin kaderine bağladıklarını tarih göstermektedir.

TBMM Hükümeti Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir. Çünkü, Kürtlerin gerçek ve meşrû temsilcileri Millet Meclisi'ne girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar.

Kürt halkı ve yukarıda belirtilen temsilcileri, Musul vilayetinde oturan kardeşlerinin Anayurt'tan ayrılmalarına razı değildirler. Böyle bir ayrılmaya engel olmak için bütün fedakârlıklara katlanmaya hazırdırlar.

Musul vilayeti nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren Kürtler, Türklerin, vilayetlerinin Türkiye'nin tamamlayıcı bir parçası olarak kalmasını sağlamak için,

bütün güçleriyle mücadele etmekten bir an bile geri durmayacaklarına şüphe yoktur. Bu halk, pek az süre önce, TBM Meclisi'ne başvurarak, 1918 silah-bırakışımından sonra işgal edilen ülkelerinin Türkiye'ye geri verilmesini sağlamak bakımından sarsılmaz kararlarını bildirmiştir.

Musul vilayetinde oturanların yüreğinde bu isteğin ne ölçüde derin kökler salmış olduğunu ispat için, vilayetin -haklı gösterilmesine imkân olmayan- işgalinden bu yana patlak vermiş ve çoğu da İngiliz bildirisiyle ilan edilmiş olayları göz önünde tutmak yeterli olacaktır.

Gerçekten şunlar çok iyi bilinmektedir: İngiliz birlikleri bu halkla sürekli olarak savaşmak durumunda kalmıştır. Irak Hükümeti'nin askere aldığı Kürtler, Türklerden yana geçmek için elverişli her fırsattan yararlanmışlardır. İngiliz uçak filolarının Türk ve Kürt köylerinin, Türkiye'ye karşı bağılıklarını göstermelerine -onları yıldırarak- engel olmak için onları çoğu zaman bombardıman etmeleri gerekmiştir.

Bitlis'te 1914'de patlak veren olay, birkaç yabancı konsolosun kışkırtmaları sonucudur. Hiçbir önemi yoktur ve yalnız o yerle sınırlı kalmıştır. Bu olayda işbirliği etmiş sayılan kişilerden birinin bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında bulunması, olayın niteliğini daha iyi gösterebilir. İngiliz Temsilci Heyeti'nce öne süren Dersim Olayı da aynı niteliktedir.

Herhangi bir neden yüzünden Türk ülkesinin bir noktasında ortaya çıkan ve belirli bir yerle sınırlı kalar bir olayın, hiçbir bakımdan, o yer halkının Türkiye'den ayrılmak isteğinde bulunduğu yollu yorumlanamayacağı açıkça bellidir. Kaldı ki, bu gibi olaylar her yerde görülmektedir.

Son savaşlarda Kürtler'in kötü dövüşmüş olduklarının söylenmesine gelince, Türk Temsilci Heyeti, Dünya Savaşı'na ve Bağımsızlık Savaşı'na katılmış Türk Ordusu'nun bütün komutanlarının yurdun kurtuluşu için Kürt halkının yaptığı hizmetleri ve katlandığı fedakârlıkları saygı ve hayranlıkla belirttiklerini söylemeyi

bir ödev bilmektedir. Özellikle Sultana ve şimdi ortadan kalkmış İstanbul Hükümeti'ne karşı savaşta, düşmanlarımızın saldırısına uğramış Anadolu'nun çeşitli cephelerinin savunulmasında olduğu gibi, Yunanlıların tam bir bozgunuyla sonuçlanan saldırıda aynı amaca varmak ve aynı ülküyü gerçekleştirmek için Kürtlerle Türkler tam bir işbirliği içinde çalışmışlardır.

Açıklamamızın bu kesimini tamamlamak için, özerklik sorunundan söz etmek kalıyor. İngiliz Temsilci Heyeti'nin söylediğine göre, İngiltere Kürtler'e özerklik vermek isteğinde imiş de, Türkiye bunu vermeye yanaşmıyormuş.

Kürtler, Türkiye'de her zaman yurttaşlık haklarından yararlanmışlardır. Siyasal ve sosyal bakımlardan, her zaman işbirliği yaptıkları Türk Hükümeti'ni hiçbir zaman yabancı bir hükümet saymamışlardır. BMM'de milletvekilleri vardır, hükümet ve yönetim işlerine etkili olarak katılmaktadırlar.

Kullanılan ad ne olursa olsun, gerçekten bir sömürge olacak bir ülkede, yabancı bir devletin uyuğu durumuna geçmek üzere, şimdiki durumunu değiştirmek isteyecek tek bir Kürt bile yoktur.

Böyle bir durumda, kendilerini temsil etmeyecek bir hükümet ve parlamentoca uzaktan yönetilecek ülkelere kaderi üzerinde hiçbir gerçek etkileri olmayacağını Kürtler bilmektedirler.

Yurttaşlık haklarının ve yetkilerini kapsamayacak olan ve sözde özerk bölgelerin halklarına tanınacağı söylenen haklar, **Kürt soyu gibi üstün bir soyu** hiç tatmin etmeyecektir.

Musul Kürtleri için olduğu kadar, Anadolu'nun öteki yerlerindeki Kürtler için de geçerli olan bu düşünceler, Musul vilayetinin doğu kesiminde oturanlara dört yıldan beri söz verilen yalancı özerkliğin kendilerine neden hiç çekici görünmediğini ve gerçekte sömürge yönetimi altına alınmış bir halk durumuna düşürülmüş insanların kaderine ortak olmayı kabul etmeye onları nedeninandıramadığını açıklamaktadır."

.....

“III. Tarihi Nedenler— Onbir yüzyıldan beri, Osmanlı Selçuk İmparatorlukları'nın kurulmasından çok önce, Musul ile Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan bölge, aralıksız Türklerin olmuştur.

Abbasi Halifeleri'nin zamanında, bu ülkeler Türk valilerinin, Türk askerlerinin ve Türk halkının elinde olmuştur.

Sonraları, Atabey Türk Hanedanı, bunun ardından Artuklar Hanedanı bağımsız birçok devletler kurmuşlar ve Musul, Sancar, Cezire i ibn-Omar, Harput, Mardin gibi yerlerde hüküm sürmüşlerdir.

Bu hanedanlar, özellikle Musul'da, pek çok anıtlar bırakmışlardır. Bu şehir, yukarıda anılan hanedanlardan sonra ve Osmanlı Hanedanı'ndan önce bu ülkeyi ellerinde tutmuş olan Selçuklara çok şey borçludur.

.....

Irak'ın güvenliği bakımından en iyi garanti, Irak'ta iktidar kimin elinde olursa olsun, Türkiye'nin dostluğunu kazanmak ve sınırları içinde bir Türk ve Kürt irredentisme'ine yol açtırmamaktır. Öte yandan, şu da açıkça bellidir ki, sınır sorunu, bir kez adalet ve ulusal topluluklar ilkeleri uyarınca çözümlenince, Irak Devleti için en iyi ve en güvenilir komşu Türkiye olacaktır.”

İsmet İnönü'nün bu konuşmasını cevaplandıran İngiltere temsilcisi Lord Curzon'un konuşmasının konumuzla ilgili bölümleri aynen şöyledir:

“... İsmet Paşa, İngiltere'nin, Musul vilayetini Türkiye'ye geri vermesini elde etme amacını güden tezini, etnografik, ekonomik, tarihi, stratejik nedenlere dayandırmıştır. Bu noktalardan herbirini sırayla ele alacağım. Türk Temsilci Heyeti Başkanı bize, vilayetin nüfusuna ilişkin olarak bir dizi rakam ve istatistik vermekle söze başlamıştır. İsmet Paşa, bu istatistiklerin her türlü gerçek değerden yoksun olduğunu belirtmemi izin verir mi? Bunların düzenlendiği tarih, başka bir deyimle, yıllarca öncesinin istatistikleri olduğu göze çarpmaktadır. Bu Türk istatistiklerinin ve rakamlarının yalnız askerlik

hizmetine alınma ve bu hizmetten bağışık tutulma çizelgelerini hazırlamak için düzenlendiğini de çok iyi bilmektedir. Bu çizelgelerde binlerce ad eksiktir. Çünkü, birtakım kimseler, şu ya da bu yoldan, askerlik hizmetinden yakayı kurtarabilmiştir. Bu yüzden İsmet Paşa, kendisine duyduğum bütün saygıya rağmen, öne sürdüğü rakamları kabul etmememe izin vermelidir. Böyle olunca, benim başvuracağım rakamlar neler olacaktır? Bunlar, 1921 yılı gibi yakın bir tarihte, vilayette olup bitenleri büyük bir özenle kaydetmiş olan İngiliz subaylarının rakamlarıdır. İsmet Paşa, bana, 'Süleymaniye'ye ve Güney Kürdistan'a ilişkin rakamları nasıl bilirsiniz?' diye sormuştur. Bu konuda kendisinden çok daha bilgili olmam gerekir. Çünkü, İngiliz siyasal görevlileri 1917 Ekiminden ya da Kasımından başlayarak, Türklerin Rovanduz'daki askeri hareketleri yüzünden geçen yıl birkaç hafta için geçici olarak geri alınmalarına kadar, Süleymaniye'de aralıksız oturmuşlardır. İngiliz subaylarından biri, şimdi de orada bulunmaktadır. Bu süre içinde, bu kazada rakam elde etmek için Türk Temsilci Heyeti hangi yollardan yararlanabilmiştir? Şimdiki halde Süleymaniye kazasında tek bir Türk bile yoktur. Yıllardır durum böyledir. Bu yüzden, vereceğim rakamları söylediğim zaman, konferans, bunların bilimsel bir temele dayandığına güvenilebilir.

Bugün, Musul vilayeti nüfusuna ilişkin olarak gerçek rakamlar şunlardır:

Araplar	186.000
Kürtler	455.000
Türkler	66.000
Hristiyanlar	62.000
Yahudiler	17.000

Türk Temsilci Heyeti'nin sahip çıkmak istediği bu nüfus gruplarından herbirine ilişkin olarak birkaç söz söylememe izin vermenizi isterim. Önce Arapları alalım. Vermiş olduğum ve Musul vilayeti için 750 bin ile 800 bin kişiye varan toplam, Arapların bütün nüfusun

dörtte biri olduklarını göstermektedir. Nüfusun 80 bin ile 90 bine varan Musul şehrinde, 50 bin ile 60 bin arasında Arap vardır. Musul'un kuzeyinde, Dicle'nin kıyısından vilayetin kuzey sınırına kadar bütün memleketle, Araplar oturmaktadır. Musul'un güneyinde, nehrin sağ kıyısındaki bütün topraklarda Araplar oturmaktadır. Musul'un güneyindeki bölgenin en büyük kısmında, Erbil-Kerkük-Kifri yoluna kadar, nehrin sol kıyısında da Araplar oturmaktadır. Bu Araplar'ın Türklere teslim edilmelerini gerektirecek herhangi bir neden düşünülebilir mi? Bunların, 1919'da, Mezopotamya'nın ya da Irak'ın bölünmezliğinden yana oy kullandıklarını daha önce belirtmiştim. 1921'de, Faysal'ı kral olarak seçmişlerdir. Neden onları Türklere geri vermemiz gereksin? Neden Musul şehrinin geri verilmesi gereksin, Musul, Arapların yaptığı, bir Arap şehridir. Yüzyıllar süren Türk işgali boyunca, şehir Arap karakterini hiç yitirmemiştir. Hangi mantık ya da hak gözetirlik ilkesi uyarınca bu Arap ülkenin Ankara'ya teslimi gerektiğini bir türlü anlayamamaktayım.

Şimdi de, İsmet Paşa'nın tezini savunmak için - bekleneneği gibi- var oluşuna dayandığı Türk nüfusuna geliyorum. Türk nüfusu, vilayet toplam nüfusunun ancak on ikide biridir. Bu Türkler, özellikle, Erbil, Altunköprü, Kerkük ve Kifri şehirlerinde oturmaktadırlar. Bunlar hiç de Osmanlı Türkleri değildir. Bu ülkeye, Selçuk ve Osmanlı istilalarından çok önce, Orta Asya'dan gelmiş Turanlı istilacıların ardıllarıdır. Kendilerine özgü bir Türk lehçesi konuşmaktadırlar. Bu, Ankara lehçesi değildir, İstanbul lehçesi de değildir. Türk Hükümeti'nin bu bölgede kullanmış olduğu bir miktar subay ve memur aileleri de vardır. Kerkük bölgesi dışında, bütün bu nüfus, Irak Krallığına bağlanmaktan ve Emir Faysal'ın Kral olmasından yana oy vermiştir. Bu insanların Ankara Hükümeti'ne eğilimi olduğunu ve şimdi yeniden bu hükümete bağlanmak istediklerini düşünelim. Bütün bu büyük vilayetin kaderini, kökeni belirsiz, eğilimi şüpheli olan ve nüfusun on ikide birinin isteğiyle saptamak gerektiği, ciddi olarak iddia edilecek midir?

Şimdi, Kürtler'in durumunu inceleyelim, bunların sayısının 750.000 ile 800.000 arasında bir toplam nüfus içinde, 455 bin olduğunu daha önce söylemiştim. **Kürtlerin Türk soyundan olduğunu tarihte ilk defa bulup çıkaran, belgelerinden birini kaleme alırken, Türk Temsilci Heyeti olmuştur.** Bugüne kadar hiç kimse, bunun böyle olabileceğini aklına bile getirmemiştir. Bu halkın kökeni oldukça karanlıktır. Dipnotlarından birinde İsmet Paşa, Kürtler'in Turan asıllı olduğu görüşünü öne süren tek bir kaynak göstermiştir. Fakat bu görüşe en yetkili yazarlar katılmadıkları gibi, gerçekte de, bildiğim kadarı bu görüşü hiç kimse paylaşmamaktadır. Kürtler'in İran soyundan olduğunda, genel olarak herkes birleşmektedir. Kürtler bir İran dili konuşmaktadırlar. **Görünüşleri Türklerinkinden tamamiyle ayrılmaktadır.** Ben, Kürtlerin memleketinde bulundum. Kürtlerin yanında kaldım. Bu konuda bir uzman olduğumu iddia edememekle birlikte, her zaman, bir Türkü bir Kürtten ayırd edebileceğime bahse girerim. Kör değilsem, birini ötekiyle karıştırmam. Şimdi, Türk olarak sahip çıkılmak istenilen bu Kürtler, yüzyıllar boyunca dağlarda kendi başlarına bağımsız yaşamışlardır. Kürtler, İstanbul'dan gelen her türlü müdahalelere karşı direnmişlerdir. Türk Hükümeti Güney Kürdistan üzerinde hiçbir zaman etkili bir otorite kuramamıştır. Türk valilerinin bu memlekete giremedikleri sık sık olmuştur. Yolculuklarını oraya kadar uzatabilmek için uzun süre bekledikleri çok görülmüştür. Bir kez buraya gelince de, ancak çok zayıf bir otorite kullanabilmişlerdir. Savaş sırasında, bu bölgenin Kürtleri Türklere ne şekilde olursa olsun, hiçbir yardımda bulunmamışlardır, gerçekte, savaşanlardan birine herhangi bir yardımda bulunmuşlarsa da, bu yardım İngilizlere yapılmıştır.

Burada, İsmet Paşa'nın öne sürdüğü bir iki noktaya cevap vermek isterim. İsmet Paşa, Kürt ülkesinde yayınlanan bildirilerin neden Türk dilinde yazılmış olduğunu sormuştur. Buna, şöyle cevap vereceğim: Kürtler, çoğunlukla okuma-yazma bilmemektedirler. Bizim başlattığımız Kürt yazısıyla öğretimin çok gelişmesine

de vakit bulamamıştır. Şimdiye kadar, Güney Kürdistan'da yazılı hiçbir Kürt dili yoktur. Öte yandan, İsmet Paşa, Ankara Parlamentosunda birçok Kürt milletvekili olduğunu söylemiştir. Olabilir, fakat parlamentoda Güney Kürdistan'ın tek bir Kürt milletvekili olduğunu ciddi olarak iddia etmekte midir? Herhangi bir zaman, Süleymaniye'den tek bir milletvekili çıkmış mıdır? Ankara'nın Kürt milletvekillerine gelince, onların nasıl seçilmiş olduklarını kendi kendime sormaktayım. Halk oyuyla seçilmiş tek bir milletvekili var mıdır? **Bütün bu insanların doğrudan doğruya atanmış oldukları ve bunlar arasında birtakımının dil bilmedikleri için meclis çalışmalarına katılmadıkları herkesçe bilinmektedir.** Bu yüzden, Ankara'da Kürt topluluğunun (cemaatinin) parlamentoda temsil edildiği iddiasına çok ağırlık vermek gerektiğini sanmamaktayım.

Türklerle Kürtler arasındaki genel ilişkilere gelince, Kürtlerin Türk yönetiminden hoşnutsuzluklarını sürekli olarak açıkladıklarını herkes bilmektedir. Dört yıldır, İngiliz Hükümeti'ne hayal kırıklığına uğramış Kürtlerden gelen ve Kürdistan'ın özerkliği ya da bağımsızlığıyla ilgilenmemizi isteyen protestolar yağmaktadır. Fakat Türk Temsilci Heyeti'nden İngiltere'nin tek bir Kürdü bile İngiliz sisteminin (British System) içine sokmasını bir an bile düşünmemesini rica ederim. Aldığımız bütün bilgiler göstermektedir ki, Kürtlerin kendi bağımsız tarihleri, görenekleri, gelenekleri ve karakterleriyle, özerk bir soy olarak ortaya çıkmaları gerekmektedir. Yönetimimizin amaçlarından ve gerçekten -tam olmasa bile- elde edilen sonuçlardan biri, bu bölge için bir özerklik sistemi kurmak olmuştur. Bu mahalli özerklik sisteminin kendi yönetimi ve yazılı bir Kürt dilini öğretmeye çalışacak kendi okulları olacaktır. Bu koşullar altında, neden bu halk Ankara'ya teslim edilsin ve niçin orada bir plebisite başvurusun? Bu plebisiti isteyen Ankara'dır. Kürtler hiçbir zaman plebisit istememişlerdir. Bu zavallı halk, bunun ne anlama geldiğini de bilmemektedir. Bu yerlerde yaşayan Araplarla Türkler

hiçbir zaman plebisit istememişlerdir. Plebisit isteyenler, yalnız Ankara Türkleridir. Bununla birlikte, İsmet Paşa, az önce bir halka istemediği bir şeyi zorla kabul ettirmenin çağdaş düşünceye aykırı olduğunu söylemiştir. Üstelik, bu Kürt ülkesinin bütün ekonomik ilişkileri, kuzeyle değil, güneyledir. Bu ekonomik bağların kesilmesini haklı gösterecek ne bulunabilir?"

Aynı oturumda Lord Curson'un konumuzla ilgili bu iddialarına cevap veren İsmet İnönü Türkiye'nin görüşlerini şöyle savunmuştur:

"... Lord Curson, Kürt milletvekillerinin BMM'ne seçilmelerinin dürüstlüğünden şüphe eder görünmüştür. Bütün dünya bilmelidir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk halkının gerçek ve serbest seçilmiş temsilcilerinden meydana gelmektedir. Türkiye'de oturan herkes - Türkler gibi Kürtler de- aynı ölçüde seçmendirler. Onların seçtikleri kimseler BMM'n'de eşit haklardan yararlanırlar. BMM böylece bir ulusun en yetkili temsilcileriyle doğrudan doğruya yönetilmesinin en belirtici örneğini dünyaya vermektedir. Üzülerek söylemek gerekir ki, Musul milletvekilleri bu Meclis'te bulunmamaktadırlar. Fakat onların yokluğu, yalnız işgal yüzünden serbestçe seçim yapılmasının imkânsızlığındandır. Bu örnek, Kürtler'in BMM'nde temsil edilmemiş olduklarını değil, fakat seçimlerin Türkiye'de ne ölçüde dürüst ve düzenli olduğunu bir kez daha ispatlamaktadır."

Lord Curson ise İsmet İnönü'nün bu sözlerine şu cevabı vermiştir:

"... İsmet Paşa, bundan sonra, Ankara Parlamento-su'ndaki Kürt milletvekillerinden söz etmiştir. Bununla beraber, bu sabah kendisine sorduklarıma cevap vermemiştir. İsmet Paşa'ya bu temsilcilerin nasıl seçildiğini, kaç seçmenin onlardan yana oy verdiğini, bu temsilcilerin nereden geldiğini sormuştum. İsmet Paşa, bu noktalar üzerinde bana hiçbir cevap vermedi. Fakat, Musul vilayetinin Ankara'da Kürt temsilcileri olmadığını, bu yüzden de, şimdi uğraşmakta olduğumuz Kürdistan'ın bu kesiminden hiçbir temsilcisinin bulunmadı-

ğini kabul etti. Oysa, Musul halkının düşüncelerini An-kara'daki Kürt temsilcilerinin aracılığıyla çok iyi bilmekte olduğunu bu sabah söylemişti. Bu yüzden, bu sözler üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir.

.....

Kürdistan'da bir plebisit yapıldığını düşünelim. Neler olacaktır? İsmet Paşa'nın dediği gibi halk durmadan yer değiştirmektedir. Kürtlerden çoğunluğun ve Araplardan büyük bir kısmının okuması yazması yoktur. Nasıl oy verileceğini bilmeyeceklerdir. Çünkü, bütün ömürleri boyurca, hiçbir seçim sandığı görmemişlerdir. Böyle bir sandık gördükleri zaman da, onu kaldırıp insanın başına atmaları beklenebilir. Bir defa daha soruyorum: Güvenliği sağlamak için gerekli birlikleri kim bulacaktır? Oy vermesi istenilen konunun ne olduğunu halka nasıl anlatacaksınız? Kürtler, şüphesiz ki, bağımsız bir Kürdistan için, Araplar bir Arap Devleti için, Türkler Türk uyrukluğu için, Hristiyanlar da kendilerini Türkler'den korumak şartıyla herhangi bir yönetimden yana oy vereceklerdir. Bu koşullar altında, sınırları nasıl saptayabileceksiniz?.. İşte bunun içindir ki, Kürdistan'da bir plebisite başvurulması teklifini, son olaylardan ders almış hiç kimse destekleyemez."

IV. DOĞU İSYANLARI

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki en önemli Kürt isyanlarından biri, 1843 yılında Behtan'da Emir Bedir Han-ı Cezri tarafından yönetilen isyandır. Bedir Han bölgedeki Kürt Aşiretleri'ni birlik altında toplamak istiyordu. Fakat daha önce ayrıntılı olarak açıkladığımız aşiretler arası çatışmalar, bu birliğin kurulmasına en büyük engel oldu. 1847 yılında bastırılan isyandan sonra Bitlis, Erbil, Süleymaniye, Hakkâri'deki bazı hanedan Kürt aileleri Osmanlı İmparatorluğunun şiddet politikası ile karşılaştılar.

Başarısızlıkla sonuçlanan bu isyandan sonra Kürtler, Sivastopol Savaşı'nda tekrar ayaklandılar. Hakkâri'deki Nastunilerle birleşerek isyan eden Kürtler Bağdat'a kadar yayıl-

dılar. Fakat, isyanı yöneten lider Yezdani Şerif 1855'de yakalanıp İstanbul'a götürülünce, bu isyan da Kürtlere hiçbir şey kazandırmadan sona erdi.

1877-1891 yılları arasındaki isyanı, Kuzey Irak'taki Barzani Aşireti'nden Şeyh Ubeydullah yönetti. Milliyetçi ve aynı zamanda iyi bir örgütçü olan Ubeydullah "Bağımsız Kürdistan" kurmak istiyordu. Bu istek ise feodal geleneklere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun genel politikasına ve Hilafet ilkelelerine aykırı düşüyordu. Başarısızlıkla sonuçlanan bu isyan, her şeye rağmen yüz yılının en önemli isyanlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Yakın tarihimizde cereyan eden Kürt isyanlarını değerlendirebilmek, bu isyanların tarihimizdeki çok önemli yerini eksiksiz saptayabilmek için Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki sosyo-ekonomik yapıya değinmek gerekmektedir.

A. DEVRİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi, 1912-1922 yıllarında amansız bir bağımsızlık savaşı veren Anadolu halklarının bu mücadelesi anti-feodal bir nitelik kazanmamış, yani savaş feodalitenin de desteğiyle kazanılmıştır. Cephelerde ülkenin kurtuluşu için savaşanların çoğunluğu halk olmasına karşın, savaşın esas dayanağını feodalite ve burjuva sınıfları, sivil-asker aydınlar meydana getiriyordu. Çeşitli yoksunluklar içinde, dişi ile tırnağı ile düşmanı yurdundan kovmak için tarihin ilk Ulusal Kurtuluş Savaşını veren Anadolu halklarının Cumhuriyetin ilanından sonra, günümüze kadar hakkı olan düzeye erişememelerinin gerçek nedeni, savaşın feodalite ve burjuva sınıfı tarafından yönetilmesi, sonuçlar üzerinde Mustafa Kemal'e karşın söz sahibi olamamasından ileri gelmektedir.

Siyasi iktidarların halktan yana köklü dönüşümleri yapamamaları ve eşitsizliğin esas kaynağı toprak reformunun gerçekleştirilmemesi bir raslantı değildir. 1923'ten sonraki siyasi iktidarların izledikleri ana politikanın iki esas yönü olmuştur. Bunlardan biri, savaşın kazanılmasında küçümsenmeyecek katkıları olan feodalite, ticaret-sanayi burjuvalarına dönük olan yön, öteki savaşın kazanılması için her şeyini

karşılıksız veren geniş halk yığınlarına, "Mehmetçik"lere bakan yön. Siyasi iktidarların, bu iki sınıfa bakış biçimi, aslında birbirleriyle çatışma durumunda olup, ikisini bir arada yürütmek ve uzun dönemde dengede tutmak olanağı sosyo-ekonomik yasalara aykırı bir politikadır. Bu politikalardan birinin seçilmesi zorunludur. Ulusal Kurtuluş Savaşı vermiş uluslardan bu yolu seçerek başarıya ulaşan gösterilemez. 1923'ten sonraki yöneticilerin ve bu arada Mustafa Kemal'in en büyük çelişmelerinden biri budur: Feodalite ve burjuva gibi egemen sınıflara dayanarak, sömürülen sınıflara, geniş halk yığınlarına hizmet etmek. Çeşitli ekonomik, toplumsal ve politik nedenlerden ötürü, yoksul sınıflara tercih edilen, burjuva ve feodalite sınıfları ve görevi aslında bu sınıfların ideolojisini gerçekleştirmek olan bürokrasi tabakası olmuş, halk yığınları bir tarafa itilmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının devrimci ve ilerici fikirlerine karşın, reformların altyapıya inemeyerek, yüzeyde, halkın dışında kalışının nedeni, bu yanlış politika olmuştur.

Devrin sosyo-ekonomik değerlendirmesini kalın çizgilerle belirttikten sonra, üstyapı değişikliklerinin toplum yapısında meydana getirebileceği değişimleri inceleyebiliriz. Üstyapı değişikliklerinin Batı Anadolu'daki etkisi daha derin olmuş ve bu durum kapitalist ilişkilerin gelişimini hızlandırmıştır. Gerçekten üstyapı değişikliklerinin sağladığı olanaklarla, Batı Anadolu kapitalist ilişkileri kurma sürecini tamamlamış ve hatta bazı yerlerde bu oluşum tamamlanmıştır. Bu süreç içinde, Batı'daki ağalar, traktör, biçer-döver, mibzer gibi modern tarım araçlarından yararlanarak ve tarım kredilerini geniş ölçüde denetleyerek, hükümetlerin fiyat politikalarını etkileyecek kadar güçlü bir baskı grubu yaratarak, geniş ölçüde birikim yapmışlar ve kurdukları kapitalist işletmelerle bu ilişkilerini denizaşırı düzeyde geliştirmeye başlamışlardır.

Örneğin modern tarım araçları hem işgücü hem de zamandan tasarrufu sağladığı gibi, ürünün daha verimli olmasını sağlar. Kredilerden yararlanma ve fiyat politikasına etki edebilme gücü ise işletmelerin alım-satım hacminin gelişmesine, daha elverişli koşullarla pazarlar ve hammadde kaynakları bulunmasına sebep olur. Fazla borçlanma ilişkileri-

nin Batı'da çok belirgin olması, kendine yeter üretimden pazar için üretime geçişi sağladığı halde, Doğu Anadolu bu olaklardan yoksun kalmıştır. Bu durum ise her şeyden önce, Doğu'daki feodal beyle, Batı'daki toprak ağası, tefeci ve tüccarın, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısı içindeki rollerinin çok farklı olduğunu ortaya koyar. Böylece, Batı'dan hukuk, yasa, siyasi kurumlar biçiminde ithal edilen ve özel mülkiyeti getiren üstyapı kurumları, Batı Anadolu'da kapitalizmi başlatıp hızlandırdığı halde, Doğu Anadolu'da feodal mülkiyet ilişkilerinin daha da kökleşmesine sebep olmuştur. Doğu Anadolu'daki feodalitenin 1923'ten bu yana olan gelişimi incelenirken, etnik etkenler hiçbir zaman ihmal edilmemelidir. Bu gelişim, 1923'ten sonra, siyasi iktidar laikleşirken onun yerine getirilen Türk milliyetçiliği fikri ile yakından ilgilidir.

B. DOĞU İSYANLARININ NEDENLERİ

1. Hilafetin Kaldırılması ve Sonuçları

Belgelerden anlaşılacağı gibi, Mustafa Kemal Kurtuluş Savaşı boyunca, Doğu Anadolu'daki Kürt Aşiretleri'ni dolayısıyla Kürt halkını devrime kazanabilmek için dinci ideolojiyi, yani Hilafet ve Sultanlığa dayanan ümmetçilik ideolojisini geniş ölçüde kullanmış ve Kürt Aşiretleri'nin İngiliz emperyalizminin tahriklerine kapılmamaları yolunda büyük başarılar kazanmıştır. 1919-1922 Kurtuluş Savaşı sırasında dinci ideolojinin kullanılmasının devrimci bir yol olduğu, yani dinin devrimci bir görev yaptığı söylenemez. Yalnız İngiliz emperyalizminin etkisini azaltmak bakımından çok yerinde ve zamanında kullanılmış bir taktik olduğu her zaman ileri sürülebilir. Nitekim dinin, Hilafet ve Saltanat'ın, devrimci bir görev yapamayacağını Mustafa Kemal çok iyi biliyordu. Bildiği için de Cumhuriyetin ilan edilışinden hemen sonra Hilafet'in kaldırılmasıyla ilgili düşüncelerini gerçekleştirmeye başladı.

Hilafet'in kaldırılması, onun yerine Hilafet'in oynadığı görevi yapacak yeni bir ideoloji getirilmesi, giderek bu ideolojinin sonuçları, araştırılması gereken son derece önemli olaylardır. Çünkü, Hilafet'in Osmanlı toplumunda oynadığı

rol çok önemlidir. Hilafet, çeşitli halkları birleştirici ve bütüleştirici bir fonksiyona sahipti. Hilafetçiler, o tarihte, bunun çok geniş propagandasını yaptılar. Örneğin Sebilüreşad'da yazdığı bir yazıda Mehmet Akif şöyle diyordu:

"Ey cemaati müslimin, siz ne Arapsınız, ne Türksünüz, ne Arnavutsunuz, ne Kürtsünüz, ne Lazsınız, ne Çerkessiniz. Siz ancak bir milletin fertlerisiniz ki, bu, büyük İslam milletidir. Müslümanlığa veda etmedikçe milliyetçilik davasında bulunamazsınız. Milliyetçilik gayretine düştükçe de Müslüman olamazsınız."⁴⁴

Hilafet'in kaldırılması konusunda yapılan tartışmalarda Kastamonu milletvekili Halit Bey de şöyle diyordu:

"... Bildiğiniz gibi 1300 yıldan beri, 4 Halifeler, Emeviler, Abbasiler ve sonra Fatimiler, Mısır'dan geçerek bir zincirdir gidiyor. 1300 yıllık bir kurumdur. Bunun için, bu kurumu ortadan kaldırmak için uzun boylu düşünmek gerektir kanısındayım. Hepimiz biliyoruz ki, bağımsızlık savaşı ilan edildiği zaman halkın Halife makamına olan bağlılığını göz önüne alarak, hepimiz 'Halifeyi kurtaracağız' diye telkinlerde bulunduk. Hatta birçok şeyhi ve bilgini Büyük Millet Meclisi'ne getirdik. Bu sırf halkın duygularına saygı göstermek içindi. Böyle olmakla beraber bugün halk, Hilafet makamı olmazsa cuma namazı kılmaz inancındayım."⁴⁵

---

44. Tarık Zafer Tunaya, İslâmcılık Cereyanı, Siyaset İlmî Serisi 3, İstanbul 1962, s. 80

45. Mehmet Emin Bozarslan, Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu, Ant Yayınları, İstanbul 1969, s. 170. Hilafetin kaldırılması tartışılırken bu kurumun karşısında olanlar da vardı. Ancak, bu fikri savunanlar bu görüşe sosyo-ekonomik bir analiz yaparak varmış değillerdi. Örneğin Siirt Mebusu Halil Hülki Efendi, şöyle demektedir: "Efendiler! kendi kendimizi aldatmayalım. İslâm alemini biz hiç aldatmayacağız. Onların içinde birçok bilgin vardır. Hepsisi bugün bizlerden bilgindir. İslâm kitapları ellerindedir. Onlar İslâm Hilafetinin ne demek olduğunu bilmezler mi? Hind âlimleri, Mısır âlimleri, Yemen âlimleri, Necid âlimleri, Kürdistan âlimleri... Bu saydığım yerlerin hiçbir âlimi, bizim Padişahımızın halifeliğini din açısından kabul etmez. Mısır'da, Hindistan'da, Kürdistan'da hilafetten söz edildiği vakit, bunun ciddi olduğunu inanıyor musunuz?" M. Bozarslan a.g.e., s. 184.

Akıl ve Halit Bey gibi, Hilafet kurumunu çok benimseyen Rauf Orbay görüşlerini şöyle dile getiriyor:

"Ben Saltanat ve Hilafet makamına vicdanen ve hissen bağlıyım. Çünkü benim babam padişahın nimet ve ekmeği ile yetişmiş Osmanlı Devleti'nin büyükleri arasına girmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır. Bizde umumi vaziyeti tutmak güçtür. Bunu ancak herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülme-ye alışılmış bir makam temin edebilir. O da Saltanat ve Hilafet makamıdır. Bu makamı kaldırmak, lağvetmek, onun yerine başka bir mahiyette bir varlık yerleştirmesine çalışmak, felaket ve hüsrana mucib olur. Asla caiz değildir." 46

Bütün bunlar da gösteriyor ki, üstyapı kurumunda meydana gelen bu değişme, Doğu Anadolu'da üretim ilişkilerinin değişmemesi yüzünden çok önemli etkilerde bulunmuş, altyapının değişmesini engellemiştir. İşte bunun için Doğu Anadolu'da geri kalmışlığın oluşumunu bu olayla birlikte ele almak ve bu süreç içinde üstyapının altyapıya olan etkilerini araştırmak gerekir.

a) İki Mustafa Kemal

Hilafet'in birdenbire ve çok kısa bir süre içinde kaldırılması Doğu Anadolu'daki aşiret reisleri üzerinde derin ve olumsuz bir etki yarattı. Çünkü onlar savaş yıllarında olduğu gibi, Mustafa Kemal'i Hilafet ve Saltanat'ın koruyucusu ve İslam aleminin kurtarıcısı olarak biliyorlardı. Mustafa Kemal'in bu makamlar için savaştığını ve kendilerinden de yardım istediğini anlatan 2-3 yıl önce yazılmış mektupları henüz ellerindeydi. Hilafet'in ve Saltanat'ın kaldırılabilmesine hele bunu Mustafa Kemal'in yapacağına bir türlü inanmıyorlardı. Nitekim bu iş kesin olarak öğrenilince Mustafa Kemal'e karşı duyulan eski sevgi ve güven Kürt Aşiret Reisleri arasında azaldı. Ve Hilafet'in kaldırılması Saltanat'a ve Hilafet'e inanan Kürtler huzursuzluk yaratmaya başladı.

---

46. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, s. 50-51.

Bugün Doğu Anadolu'nun bazı kesimlerinde yaşlı kim-selerle konuşulduğu ve Mustafa Kemal'den söz edildiği za-man, "Hangisini soruyorsun, İki tane Mustafa Kemal var, bi-ri seferberlikte aşiret reislerini teker teker ziyaret eden, Hilafeti, Saltanatı, Padişahı, dini-ımanı koruyacağız, gavur-lara karşı savaşacağız, diyen ve aşiret reislerinden yardım isteyen Kemal, öteki de seferberlikten sonra padişahı kovan, medreseleri kapatan, Kur'anımıza, dinimize önem vermeyen Kemal, hangisini soruyorsun?" diyorlar.

b) Hilafet ve Sultanlık Yerine, Türk Milliyetçiliği İdeolojisi

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu içindeki İslam halklarını birleştiren, halklar arasında ortak olan bir tek ideal kuvvet vardı. Bu "Hilafet ve Saltanat" kurumu idi. Bu kurum Cumhuriyet'le birlikte, siyasi iktidarın laikleşmesi süreci içinde ortadan kaldırıldı. Onun yerine konabilecek, yani halk yığınları arasında birlik ve beraberliği sağlayabilecek yeni bir siyasal kuruma ihtiyaç vardı. Bu kurum "Türk milliyetçiliği" olarak saptandı. Fakat Türk milliyetçiliği fikri-ne toplumsal bir içerik kazandırılmadığı için (bu husus milliyetçiliğin köklü ekonomik ve toplumsal devrimler sonu-cu gelmediği sorunu ile ilgilidir), birtakım gelişimlerin önüne de geçilemedi. 1924 Anayasası'nın hazırlanmasında bunun etkisini görmek mümkündür. Anayasanın "Türklerin hu-kuk-u ammesi" bölümündeki "Her Türk..." (mad. 68), "Türk-ler kanun nazarında..." (mad. 69), "... hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır" (mad. 70), "Türkler gerek şahıslarına..." (mad. 82), "İptidai tahsil bütün Türkler için mecburidir..." (mad. 87), "Hukuku siyasiyeyi haız her Türk..." (mad. 92) gibi ifadeler bunun en güzel örnekleridir. Gerçi aynı anayasanın 88. maddesinde, "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı gözetilmeksizin Türk ıdlak olunur" deniyor ise de, bu da toplum yapısı ile en ufak bir bağı olmayan bir maddeden öteye geçememiştir.

Yine 1924 Anayasası'ndaki şu ifadeler Türklerin öteki uluslara olan üstünlüğünü açıkça dile getirmektedir. "Türk Milletini..." (mad. 4), "... her Türk'ün hakkıdır" (mad. 10), "... her Türk milletvekili seçilebilir..." (mad. 11), "Türk Milletinin

mutluluğu..., Türk Devleti'ne yöneltilecek..." (mad. 38). İşte, bütün bunlardan ötürü özellikle Doğulu halk anayasanın bu maddeleri karşısında her zaman eziklik duymuş ve kendini Türklerden ayrı bir topluluk olarak görmeye başlamıştır.

Kaldırılan Hilafet ve Sultanlık kurumları yerine getirilen Türk milliyetçiliği ideolojisinin toplumdaki etkilerini üç ana grupta toplayabiliriz:

aa) Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Hilafet, Saltanat gibi dinci ideolojilerin aracılığı ile Türklerle birleşen Kürt halkı yeni ideolojinin etki alanının dışında kaldı. 1924 Anayasasının "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk ıdlak olunur..." yargısı fiili durumu değiştirememiştir. Çünkü Hilafet ve Sultanlığa, yani ümmete dayanan İslam ideolojisinin çok geniş bir kapsamı olduğu halde, milliyetçiliğe dayanan ideolojinin kapsamı çok daha dardır ve sadece temsil ettiği milleti içine alır.

bb) Türk milliyetçiliği ideolojisinin ikinci etkisi Türk halkının hızlı bir uluslaşma süreci içine girmesini sağlamasıdır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu döneminde küçümsenen, küçük görülen, Türkmen denilerek aşağılanan ve ilk olarak Mehmet Emin Yurdakul'un,

"Ben bir Türküm dînim, cinsim uludur,"

şairinde değerini bulan Türk halkı, Türk milliyetçiliği ideolojisi sayesinde hızlı bir uluslaşma süreci içine girmiştir. Fakat, bu uluslaşma, kapitalist dönüşümler sonucu meydana gelen bir uluslaşma değil, tepeden inme ideolojiler yoluyla meydana getirilen bir uluslaşmadır. "Bir Türk dünyaya bedeldir", "Dünyanın en asıl ırkı Türklerdir", "Ne mutlu Türküm diyene" gibi sloganlar bu fikrin ürünleridir. "Türk tarih teorisi", "Güneş-dil teorisi" gibi zorlamalar da, bu ideolojilere bilimsel bir nitelik kazandırmak zorunluluğundan doğmuşlardır.

cc) Türk milliyetçiliği ideolojisinin toplum yapımızda yarattığı üçüncü büyük etki ikinci etkende gizlidir. Daha önce belirtildiği gibi, Türk halkının uluslaşması ekonomik yapıda hızlı kapitalist dönüşümler sonucu meydana gelmiş bir ulusçuluk değildir. Üstyapı kurumlarında yapılan değişiklik-

lerle getirilmiş bir ulusçuluktur. Bu ise birden çok halkın yaşadığı bir toplumda "hakim ulus" ideolojisinin meydana gelmesine sebep olmuştur. O halde Türk halkının toplumsal içerik ile beslenemeyen bir milliyetçilik fikriyle uluslaşmaya başlaması kısa zamanda "hakim ulus" ideolojisi meydana getirmiş, ırkçı bir karaktere bürünmüş, bütün bunlar ise Kürt halkının uluslaşmasını engellemiştir, geciktirmiştir.

2. Bürokrasinin Kürt Halkıyla Çelişmesi

Bürokrasi, aslında egemen sınıfların ideolojisi doğrultusunda hareket eden bir üst tabakadır. Sınıflı toplumlarda bu daima böyledir. Fakat 1923-1945 arasında, Türk bürokrasisinin durumu son derece ilginçtir. Aslında, Türkiye'deki sınıf yapısında hiçbir değişiklik olmadığı, feodaller, burjuvalar vs. tamamen ayakta oldukları halde, Türk bürokrasisi, bu feodalite sınıfına hizmet şöyle dursun onunla müthiş bir çelişme süreci içine girdi. Çünkü hakim ulus ideolojisi, Türk bürokrasisini kısıvrak bağlamıştı. Fakat bu çelişme, bütün isyan ve bu isyanlar sonundaki sürgünlere karşın feodalizmin sosyo-ekonomik gücüne karşı olmayıp, sadece feodalizmin kültürüne, özellikle Kürt dili ve kültürüne karşıdır. Hem "Kürt demek kurt (dağlı) demektir, Kürt yok Türk milleti vardır" diyor, hem de, Kürt olduğu için küçümsendiği gibi dili ve kültürü de reddediliyor.

Türk bürokrasisinin Türk halkıyla çelişmesinin somut bir örneğini yine Mustafa Kemal'de buluyoruz. Savaş yıllarında, özellikle 1919-1922 yılları arasında, Kürt Aşiretleri'ni kurtuluş hareketine bağlamak için dinci ideoloji yanında "Türk-Kürt" kardeşliğini de işleyen, Kürt Aşiret Reisleri'ne mektuplar yazıp, "Hamiyetli Kürtlerden" ve "Kürdistan"dan söz eden, Diyarbakır'daki Kürt kulübü üyeleriyle anlaşma yapılabileceğini kabul eden Mustafa Kemal, 1937 yılında Kürtlerin yoğun olduğu Diyarbakır'da şöyle diyordu:

"... Memleketin on bir vilayet merkez ve dolaylarını gezdim. Bütün bu merkez ve dolaylarındaki Türkleri babaları, anaları ve çocukları ile gördüm. Madenleriyle, teknisyenleriyle, ameleleriyle baştan aşağı Türk olan yüksek anlayışlı bir insan sosyetes. Öyle memle-

ket bölgeleri geçtik ki, orada kadınlar erkeklerden daha çok sabana yapışmış, elinde çapasıyla Türkün azıcık topraklarını zenginleştirmeye çalışıyor. Toprağı seviyor, ona gönülden bağlıdır. Bütün bu insanlar, Türkiye Cumhuriyeti zengin, kuvvetli ve muhteşem olsun diye kendi rızkının fazlasını seve seve, tereddütsüz, büyük bir fedakârlıkla devlet hazinesine veriyor. Bütün bu gördüklerimizi, bu kısa ifade içinde az çok gezen, dolaşan, tetkik eden, her akıllı insan kendini dünyaya büyüklük saçan kuvvetli ve asil bir varlığın içinde duymamak imkânı yoktur. Böyle duymayan şursuzlar bir tarafa bırakılınca, hakiki insanlık tereddütsüz kabul eder ki Türkiye Cumhuriyeti ve onun bugünkü sahipleri olan Türkler bütün dünya medeniyet ve insanlığı için bir imtisal örneğidir. Yalnız bu kadar değil, Türkler tarihin çok eski devirlerinde beşeriyete karşı yaptıkları kültürel vazifeleri yeniden, fakat bu sefer daha iyi surette yapmaya hazırlanan yüksek bir varlıktır. İşte Doğu seyahatimden dönerken, Ankara'ya ulaşmak için geçen şu kısa zaman içinde seyahat arkadaşlarıma ifade edebileceğim intiba budur."⁴⁷

Yukarıda değindiğimiz gibi, halk yığınlarının gerçek kuruluşu altyapıda köklü bir reforma gitmek, yani devrimleri altyapıya indirmektir. Bu yapılmadan halkın kurtuluşunun hiçbir olanağı yoktur. Böyle olmasına karşın, Cumhuriyet Türkiyesi içinde altyapıda hiçbir devrim yapılamamıştır. Bunun nedeni, Kurtuluş Savaşı'nın anti-feodal bir nitelik göstermesi, Cumhuriyet'ten sonraki siyasi iktidarların geniş ölçüde feodalite ve burjuva sınıflarına dayanmasıdır. Başta bu olmak üzere, çeşitli nedenlerden ötürü, altyapı devrimi yapılamamış, dolayısıyla ne Doğu Anadolu halkının ne de tüm Türkiye halklarının kurtuluşu yolunda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Gerçek bu iken ve daha 1920'lerde, Türk-Kürt kardeşliğinden söz eden Mustafa Kemal'in 1937'de Kürtlerin en yoğun olduğu Diyarbakır'da, Diyarbakır'ı tamamen Türk

---

47. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 531.

Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 58. Kadri Kemal Kop, Atatürk Diyarbakır'da, İstanbul 1938, s. 88.

olarak göstermeye çalışması, doğal ölçüler içinde anlaşılması son derece güç bir olaydır. Mustafa Kemal, Türk ve Kürt halklarını köklü yapısal dönüşümlerle bütünleştireceği yerde, neden "hakim ulus" ideolojisiyle bütünleştirmeye çalışmıştır? Birinci yolun, son derece zor, büyük çabalar gerektireceği şüphesizdir. İkincisinin ise yanlış ve başarıya ulaşamayacak bir tutum olduğu açık bir gerçektir. Çünkü, çeşitli halkların "hakim ulus" ideolojisi ile bütünleştirilmeye çalışılması, toplumların nesnel gelişim doğrultusuna zıt bir davranıştır. Başarıya ulaşmasına da olanak yoktur.

Fakat, bu yanlış tutum, Cumhuriyetin başlangıcından bu yana ısrarla izlenmiş, Kürt halkının varlığı tamamen inkâr edilerek, onu Türkler içinde eritmek amacı güdülmüştür. Anayasa hukukçusundan, sosyal antropoloğuna, tarihçisinden coğrafyacısına kadar bilim adamlarının büyük çoğunluğunun bu "yanlış"ı ispat etmeye çalışmaları ayrıca üzerinde durulmaya değer bir olaydır.⁴⁸

3. Feodalizme Karşı Dışarıdan Yapılan Müdahaleler

Osmanlı İmparatorluğu devrinde, Doğu Anadolu'da, tamamen feodal bir üretim biçiminin ve feodal toplum yapısının egemen olduğunu belirtmiştik. Ayrıca daha önceki bölümlerde bu yapıda hiçbir değişme olmadığını, aksine Batı'dan aktarılan özel hukukun feodalitenin daha önemli bir meşruluk kazanmasını sağladığını ortaya koymuştur. Fakat, yine Cumhuriyetle birlikte, bu feodaliteye dışarıdan bazı etkiler ve karışmalar olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Saray, Doğu Anadolu'daki feodal hükümetlere

---

48. Besim Darkot, Tunceli Üzerinde Coğrafi Görüşler, 3. Üniversite Haftası Elazığ, Ankara 1943, s. 119-120.

Kadri Kemal Kop, Atatürk Diyarbakır'da, İstanbul 1938.

Kadri Kemal Kop, Anadolumuzun Doğusu ve Cenup Doğusu, İstanbul 1939.

Fahrettin Kırzioğlu, Tarih Bakımından Kürtlerin Türklüğü, Ankara 1964.

Edip Yavuz, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Ankara 1968.

Mehmet Eröz, Türkmenlerin Kürtleşmesi, SK., Kitap 5, 1964-1965, İstanbul 1966.

hiç karışmıyor, onları her işlerinde serbest bırakıyordu. Feodal hükümetlerle, merkezi hükümet arasında organik hiçbir bağ yoktu. Böyle bir bağın olmaması ise feodal hükümetlerin kendi isteklerine göre hareket etmelerini sağlıyordu.

Cumhuriyetten sonra ise durum değişti. Feodal üretim biçimi ve buna göre belirlenen feodal toplum yapısının aynen devam etmesine karşın, merkezi hükümet aşiret reisleriyle organik bir bağ kurarak onları merkezi otorite içinde tamamen eritmek istiyordu. Ayrıca, üstyapı kurumlarında yapılan reformların Doğu Anadolu'da da yürürlüğe konması gerekiyordu. Bunlardan en önemlileri şunlardır: Tahsildar, jandarma, zorunlu eğitim, Türkçe konuşmak, askerlik yapmak vs. Osmanlı İmparatorluğu döneminde vergi toplamak ve bunları gerektiği gibi harcamak yetkisine sahip olan Doğu'nun feodalleri, şimdi kendi dışındaki bir otoriteye vergi ödemek zorunda kalıyordu. Ancak, bu vergi sorunu, Doğu'daki üretim biçimini değiştirememiştir. Aşiret reisleri, toprak ağaları, şeyhler ile köylüler arasındaki ilişkiler yine feodaldır. Yer yer feodalizmden daha aşağı üretim biçimindedir. Fakat feodal egemen sınıfın, dış etkenlerle ilişki kurmaları, sadece onları, ilkel bir kapitalizm ile karşı karşıya getirmiştir.

Vergiden sonra, ikinci müdahale jandarmanın görevleriyle ilgilidir. Bilindiği gibi, Osmanlı döneminde güvenlikten sorumlu olan, bölgedeki üretim ilişkilerini denetleyen feodal idi. Her şey feodalın kişiliğinden sorulurdu. Oysa Cumhuriyetle birlikte merkezi otorite, taşrada, yavaş yavaş Doğu Anadolu'daki feodal diyarlarda da yayılmaya başladı. Merkezi otoritenin yayılması, bölgede serbestçe hareket etmek olanağını kısıtladığı gibi, eskiden sahip olduğu nimetleri ve yapmakla görevli bulunduğu işleri, artık yapamaz bir duruma geldi. Feodalın bu görevleri yavaş yavaş jandarmaya geçiyor bu ise feodalleri içten içe kızdırıyordu.

Doğu'daki feodalizme karşı üçüncü bir müdahale, eğitim sorununda görölüyordu. Osmanlı döneminde istediği yerde medrese açan, istediği dilde eğitim yapan ve yaptırabilen feodaller Cumhuriyetle birlikte bu konuda da rahatsız oldular. Medreselerin çalışması yasaklandığı gibi Türkçe eğitim de zorunlu kınılıyordu. Buna bağlı olarak anayasal bir zorunluluk olarak Türkçe konuşma zorunda kalıyorlardı.

Dördüncü bir müdahale olarak da askerlik yapmak zorunluluğunu sayabiliriz. Osmanlı İmparatorluğu döneminde tamamen feodal beylere ait bir yetki olan asker toplamak, Cumhuriyetle birlikte merkezi otoritenin yetki alanı içine girmeye başlıyordu.

İşte Cumhuriyetle birlikte temel yapıda yani üretim biçiminde herhangi bir değişiklik olmamış, fakat üstyapı reformları sayesinde Doğu'daki feodalizm ile merkezi otorite arasında organik bir bağ kurulmak, yani merkezi otorite içinde Doğu feodalizmi eritilmek istenmiştir. Bu eylemin başarısızlıkla sonuçlanacağı tartışma götürmez bir gerçektir. Doğu Anadolu'daki feodalizm ile bu üstyapı reformları çelişme durumundadır. Bu çelişme içinde köklü ve güçlü olanın üstün geleceği doğal bir sonuçtur. Fakat, gelişmeler ve sonuç ne olursa olsun, üstyapı reformları, Osmanlı devrinde son derece serbest ve hakin-i mutlak olan feodallerin çıkarlarında ve otoritesinde kısıtlamalara yol açmış merkezi otorite güçlendikçe ve yayıldıkça, feodal sıkışmıştır. Doğu isyanları, biraz da merkezi otoritenin gelişimi karşısında çıkarlarını yitiren, geleceği tehlikeye düşen feodallerin merkezi otoriteye karşı bir tepkisi olarak başlamıştır.

4. Kürt Aşiret Düzenlerinin Osmanlı Düzenliyle Karşı Karşıya Gelmesi ve Halkın Yozlaşmaya Karşı Direnişi

Kürt aşiret düzenlerinin kendine özgü özellikleri olduğunu, bu düzenlerin başka düzenlerle karşı karşıya geldiği zaman yozlaştığını, yozlaşan düzenin halkın büyük tepkisi ile karşılaştığını Yazar Yaşar Kemal "**Ağrı Dağı Efsanesi**" adlı destansı romanında başarılı bir biçimde vermektedir.⁴⁹ Romanın konusu özetle şöyledir:

"... Ahmet kendi halinde, işiyle gücüyle uğraşan bir Kürt emekçisidir. Bir bahar sabahı Ahmet'in kapısının önüne bir kır at gelir durur. Ağrı Dağı geleneklerine ve Kürt geleneklerine göre, herhangi bir evin kapısına ge-

---

49. Yaşar Kemal, Ağrı Dağı Efsanesi, Cem Yayınevi, İstanbul 1970.

len at kimin olursa olsun sahibine geri verilmez. At Hak'tan yadigardır, onu saklamak, korumak geleneğin gereklerindedir, Kürt aşiret törelerinin ortaya koyduğu bir ödevdir.

At Beyazıt Kalesi Beylerinden Mahmut Han'ın atıdır ve Mahmut Han atını dağ taş aramaktadır. Oysa, töreler gereği Mahmut Han'ın atını aramaması gerekir. Ağrı Dağının yüz yıllar süren geleneğini yorumlayan Sofi, bu konuyu Ahmet ile yaptığı konuşmada şu biçimde açıklamaktadır:

— Duydun mu Ahmet, diye sordu.

— Duydum, dedi.

— Beyazıt Paşası Mahmut Han atını arıyormuş.

— Duydum, dedi.

— Atı getirene beş at, bir de elli altın verecekmiş.

— Bele, dedi.

— Atı kimin evinde, kimin elinde bulursa onun kellesini vuracakmış.

— Ne yapalım, at benim kismetimdir.

— Ordusunu çekip gelecek üstümüze.

— At benim kismetimdir.

— Mahmut Han zalim bir paşadır.

— At benim kismetimdir.

— Mahmut Hanla başa çıkılmaz.

— At bana Hak'tan yadigârdır.

— **Mahmut Han Hak'kı, yadlgârı bilmez. O Osmanlı olmuştur.**

— At bana yadigârdır.

.....

Aradan bir ay geçti geçmedi, Mahmut Han'ın adamları Ahmet'in evine geldiler.

'Paşa diyor ki' dediler, 'attan at, maldan mal, paradan para beğensin, dedi' dediler. 'Mademki atım kaçıp gitmiş, onun kapısında durmuş, ne isterse onu veririm.'

Ahmet:

— Han bilmez mi ki at bana yadigârdır, yadigâr gelen at kimseye verilmez. Baş verilir at verilmez. Paşa bunu bilmez mi?

— Paşa bunu bilir ama, gene de atını ister.”

Sofî, Mahmut Han'ın atı geri istemesini, Kürt geleneklerini unutup Osmanlılığa bağlıyor:

“Paşa çok okumuş bir adamdı. Osmanlıya, Osmanlının ününe, sanına çok bağlıydı. Onun dedesi, dedesinin dedesi de bu dağlardan olurdu. Ne zaman dağdan aşağı indiklerini bilmiyordu. Bildiği bir şey varsa o da babasının Erzurum Medresesi'nde okuduktan sonra İstanbul'a gittiği, Saraya kapıldığı, oradan da buraya paşa olarak gönderildiğiydi. Babası yaman, kartal gibi bir adamdı. Beyazıt'a bu kayalıkların üstüne bu koca sarayı yaptırmış, bilim adamlarını, ozanları sarayına toplamış, Erzurum'dan Kars'a, Kars'tan Van'a kadar tekmiil Kürt Beyleri'ni dize getirmişti. Paşa da babası gibi, önce Erzurum'da okumuş, sonra İstanbul'a gitmiş, Saraya kapılanmış, orada kendini göstermiş, Padışahın ordusuyla savaşlara katılmış, yiğitliği, gözüpekliğiyle ün salmıştı.”⁵⁰

.....

Mahmut Han atını her ne pahasına olursa olsun geri almak istemektedir. Bunun için de aşîret beylerini seferber etmiştir.

“... Kendisine dost, bir dediğini iki etmeyen Kürt Beyleri'ni saraya çağırdı. Van'ın, Patnos'un, Süphan-Dağı'nın, Muş'un, Bitlis'in Beyleri güzel atlara binmiş geldiler. Paşa Beylerine karşı:

'Bu atı sizden isterim' dedi.

Kürt Beyleri istemeyerek, Ahmed'e, Ağrı Dağı insanlarına, umucu gönderdiler. Ahmet atı onlara da vermedi. Bir de zehir zıkkım bir söz gönderdi: 'Onlar bilmiyorlar mı yadigâr gelmiş, gelmiş de kapıda durmuş, üç kere götürölüp bırakılmış, sonra da geri dön-

---

50. Yaşar Kemal, a.g.ö., s. 27.

müş bir at kimseye verilmez. Bu at benim değil, gelmiş Ağrı Dağı'nın başına konmuş. Onlar ki bey olmuşlar, nasıl dilleri varır da bizim atı isterler? **Onlar bey değil, Paşaya kul olmuşlar**' dedi. Olan bitenler karşısında Sofi, Paşa'ya çıktı. Ağrı Dağı töreleri Kürt Aşiretleri töreleri hakkında Mahmut Han'ı uyarmak istiyordu.

.....

Bu kişi Sofi'ydi. Paşa'ya dik dik baktı. Kartal gözleri kıvılcımlıydı. 'Bütün bunlar bir at için mi Paşa' dedi. 'Dünya dünya olalı, kim kapısına gelen atı geriye vermiş. Sen bunu bilmez misin Paşa? **Sen Osmanlı olmuşsun Paşa**. Yoksa bir at için bu işleri başımıza açmaz, evleri yakmaz, ocakları söndürmezdin. Ağrı'nın laneti, Ağrı'nın gazabı, Ağrı'nın hışımı senin üstüne olsun, Paşa. Babanı tanırım. Yiğit bir beydi. Sen Paşa oldun, sen yozlaştın Paşa. Baban yadigâr atı kimse-den istemezdi. At, bir dul kadının, bir sabi çocuğun, bir hırsızın, bir düşkünün kapısına gelse dursa da istemezdi. Baban beydi, sen paşa olmuşsun^(*) Ağrı'nın laneti başına olsun.'

Paşa konuşmadı, yalnız:

'Şunun ellerini bağlayın, boynuna bir lale geçirip zindana götürün' dedi.

Ağrı Dağı eteklerinde, yamaçlarında çok köy vardı. Mahmut Han arkasında Kürt Beyleri, Beylerin adamları, kendi askerleri köy köy dolaştılar. Hangi köye vardılarsa o köyü bomboş buldular. Paşa kuduruyor.

'İsyan bayrağı açtılar' diyor köpürüyordu."⁵¹

"Ahmet teknil dağlıları toplamış da aşağılara, Şemdinan Kürtlerine, Hakkâri dağlarına gitmişti."⁵²

Daha sonra Kürt Beyleri "Paşa seni görmek istiyor" diye Ahmet'i Mahmut Han'a götürürler. Mahmut Han Ahmet'i zindana attırır. Ahmet zindanda Mahmut Han'ın kızı Gülba-

---

51. Yaşar Kemal, a.g.e., s. 29.

52. Yaşar Kemal, a.g.e., s. 21-22.

(*). Burada Paşalığın bir Osmanlı kurumu olduğuna, Kürtlerde böyle bir şey olmadığına dikkat çekiliyor.

har ile tanışır. Birbirlerini severler. Gülbahar Ahmet'in yardımcısı olur.

"Gülbahar orta boylu, dolgundu. Duru, açık bir teni vardı. Buğday benizliydi. O, kızkardeşlerinden başka türlüydü, Ağrı Dağı kadınları gibi üst üste fistanlar giyer, saçlarını kırk örgü yapardı. Gerdanlığı altındı. Ayakbileklerine Ağrı Dağı kadınları gibi, altın, inci, zümrüt halkalar tākardı. Çok zekiydi, az konuşur, hep inceden gülerdi. Öteki kardeşleri erkek olsun kız olsun, Saraydan çok az dışarı çıkar, çok az halkın arasına katılırlardı. Gülbahar böyle değildi. O hep halkın arasındaydı. Toylardan, düğünlerden, derneklerden hiç eksik olmazdı."⁵³

Ahmet'e, Sofî ve Gülbahar'dan başka Demirci Hüso, Kervan Şeyhi de yardım ediyorlardı.

Burada, başta Sofî, Ahmet, Gülbahar, Demirci Hüso, ve Kervan Şeyhi Kürt aşiret düzenini ve aşiretin dertlerini temsil etmektedir. Mahmut Han Osmanlı düzeninin temsilcisidir. Kürt Beyleri ise "Ahmet haklıdır" diye düşünmelerine karşın, Osmanlı düzeni ile Kürt aşiret düzenini bağdaştırmak için çaba harcar. Oysa, Ağrı Dağı törelerine göre, Osmanlıya karşı koymak gerektir. Nitekim halk, köylerini boşaltıp Hakkâri Kürtlerine gitmekle Osmanlıya karşı koyduğunu göstermiştir. Daha sonra toplu olarak Mahmut Han'ın kalesine dayanmış, Paşaya aman dedirtmiştir. Burada önemli olan şudur: Olayın çözümü için tek tek, Sofî, Demirci Hüso, Kervan Şeyhi vs. çaba göstermişler, başarı sağlanamayınca bunların önderliğinde yapılan direnme ile halk soruna çözüm getirmiştir. Halk, Beyazıt Kalesi'ni kuşatır, Ahmet ile Gülbahar zindandan çıkarılır ve daha sonra iki sevgilinin birleşmesi sağlanır. Olayın en önemli yönü, At'ın Ahmet'e verilmesi, Kürt aşiret düzeninin, Kürt törelerinin sürmesinin sağlanmasıdır.

.....

Kürtlerin kendine özgü bir düzeni vardır. Bu düzen, kendine özgü bir kültür ve değerler sistemi yaratmıştır. Bu

---

53. Yaşar Kemal a.g.e., s. 32.

düzen kendi dışındaki başka bir düzenle karşı karşıya geldiği zaman içten içe çürümekte, toplum dengesini yitirmekte karışıklıklar başlamaktadır. Çünkü bu düzeni, başka bir düzenle ve kültürle uyuşturmamak ve bağdaştırmak olanağı yoktur. Fakat bu karışıklık uzun sürmemekte, halk yozlaşmaya karşı direnmekte, düzeni başka düzenlerle uyuşturmaya çalışanlara karşı çıkmakta ve eski düzeni ve kültürü yaşatma ve sürdürme olanağı bulmaktadır.

Doğu İsyanları'nın, hemen hemen hepsinde bu özellikleri bulmak olanağı vardır. Kürt aşiret düzenleri, kendilerine dışarıdan aşılınmak istenen kültürü benimsememiş direnmiştir. Bu hareketlerin ortaya koyduğu çok önemli sonuçlardan biri de Kürt aşiret düzenlerinin, ancak kendi iç dinamikleri gereği yeni bir devrimci aşamaya ulaşacaklarıdır. Dış etkilerle, devrimci aşama yapmanın olanağı yoktur.

5. Millî Duygular

Doğu İsyanları'nda, bilinçli bir "Kürt milliyetçiliği"nin rol oynayıp oynamadığı tartışılabilir. Bu konuyu aydınlatabilecek kaynak, çeşitli Doğu İsyanları'na katılmış olup bugün yaşamakta olan kişilerin anıları ve gözlemleridir. Çoğu gizli olan resmi kaynakların belgeleri bu konuda nesnel bilgi vermekten uzaktır.

Aşiret sistemlerinin dinamik bir biçimde varolması ulusal bilincin yayılmasını ve gelişmesini önlemektedir. Ulusal bilincin gelişmesi için, her şeyden önce aşiret sistemlerinin ortadan kalkarak, ekonominin merkezileşmesi, yani feodalizmin kapitalizme dönüşmesi gerekir. Bunun için Doğu İsyanları'nda, ulusal duyguların büyük rol oynadığı ileri sürülemez.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, Doğu'daki feodallerin merkezi otoritenin çeşitli müdahaleleri ile karşı karşıya gelmesi olağan idi. Bu müdahalelerden biri Türkçe eğitim, Türkçe konuşmak zorunluğu idi. Hakim ulus ideolojisinin bir uygulaması olan bu etkenler, şüphesiz ki birtakım tepkilerin doğmasına sebep oldu. Bu karşı koymaların ve merkezi otoritenin tutumunun ulusal bilincin gelişmesinde etkisi olduğu da bir gerçektir. Buna karşın, Şeyh Sait İsyanı'na Kürt

Alevi dedelerinin, Dersim İsyanı'na ise Şafii Kürt şeyhlerinin katılmaması, hareketin etkili bir bilinç taşımadığını göstermektedir.

6. Emperyalizmin Rolü

Doğu İsyanları'nda emperyalizmin de rol oynadığı şüphesizdir. İngiliz emperyalizminin 1. Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda, Ortadoğu'daki tahrikleri, özellikle "Bağımsız Kürdistan" kurulması yolundaki tahrikleri, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da devam etmiştir. Bu tahrikler özellikle, Hilafet'in kaldırılmasından sonra hız kazanmıştır. Örneğin 1925'te Şeyh Said İsyanı'nın patlak verdiği ilk günlerde, İngiliz silah fabrikalarından Şeyh Said'e çeşitli silah katalogları gelmesi, emperyalizmin bu konudaki çalışmalarını doğrulamaktadır.

Belgelerle saptanan bu duruma karşın, şu üç sorunun açık seçik cevaplandırılması gerekir:

1. Kurtuluş Savaşı süresince, Batı Anadolu'da gelişen anti-emperyalist eylemi baltalayıcı karakter olan birçok isyan çıktığı halde (Çerkes Ethem, Anzavur, Katircioğlu),⁵⁴ aynı süre içinde, Doğu Anadolu'da bu tür isyanların çıkmamasının gerçek nedenleri nedir?

2. Kürtler neden, Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının çok sıkışık oldukları bir zamanda, koşulların kendileri için en elverişli olduğu, emperyalist ilişkilerin bütün yoğunluğuyla devam ettiği bir zamanda isyan etmemişler de, devletin yavaş yavaş güçlendiği, karışıklıkların sona erdiği ve sorunların durulmaya başladığı bir dönemde neden isyan etmişlerdir?

3. Şeyh Said İsyanı sırasında İngiliz silah fabrikalarından kataloglar geldiği söyleniyor. İngilizler katalog yerine neden silahın kendisini göndermemişlerdir? Bugün emperyalizm Vietnam, Ortadoğu, Latin Amerika gibi devrimci eylemlerin yoğun olduğu yerlere, bunları bastırmak için silah mı gönderiyor, yoksa silah kataloğu mu?

---

54. Türk İstiklâl Harbi, VI Cilt, İç Ayaklanmalar, Ankara 1964, GKBY.

C. DOĞU İSYANLARI TEK BİR NEDENE AĞIRLIK VERİLEREK AÇIKLANAMAZ

Bilindiği gibi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, Doğu Anadolu'da merkezi otoriteye karşı sürekli direnmeler olmuştur. Bunlar, 1924'deki Nasturi, Ağustos 1925'deki Reman ve Raçkoyan, 1925'deki Şeyh Salt, Kasım 1926'daki Koçuşağı (Hozat, Ovacık, Çemişgezek), Ekim-Kasım 1927'deki Bicar (Hani, Lice, Kulp), Temmuz 1930'daki Zeylân (Bendimahî çayı, Tendürük, Erciş), 1926-1927-1930-1932 Ağrı, 1930'da Şemdinli Olayı, 1937-1938 Dersim İsyanları'dır.⁵⁵

Bu isyanların çıkmasında, daha önce açıklamaya çalıştığımız tüm etkenler rol oynamıştır. Doğu İsyanları'nı açıklarken, tek bir nedene ağırlık vermek doğru değildir. Bununla beraber, 1925 Şeyh Salt İsyanı'nda Hilafet'in kaldırılması ve emperyalizm etkeni, 1930-1932 isyanlarında merkezi otoritenin gelişmesi karşısında, bölge feodallerinin bazı haklarının ve çıkarlarının kısıtlanması, daha sonraki isyanlarda da "hakım ulus" ideolojisine karşı direnme fikri ağır basmıştır. İsyanlar hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadığımızdan, bu isyanların ilerici ya da gerici karakteri üzerinde durmak olanağı yoktur. Yalnız, bu isyanların, "ilerici" ya da "gerici" karakterini daima merkezi otorite açısından değerlendirmek gerekir. Merkezi otorite, geniş çapta statükoyu korumakta olup, burjuva devrimini gerçekleştirememiştir. Komprador burjuvazisi, yavaş yavaş ortaya çıkmakta ve toplumsal gelişmeyi engellemeye çalışmaktadır.

Fakat, daha önce ortaya koyduğumuz iki sorunun cevaplandırılması yine çok önemlidir. Savaş yıllarında Mustafa Kemal'e destek olan, O'nun önderliğinde Kurtuluş Savaşı'na katılan Kürtler, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, niçin merkezi otoriteye karşı sık sık, adeta sürekli bir direnme hareketi içine girmişlerdir.

---

55. Temmuz-Ağustos 1969 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "40 Yıl Önce Bugün" sütununda Ağrı İsyanları hakkında önemli bilgi verilmektedir. Ağrı İsyanları'nın sadece Türkiye'de değil, Irak ve İran'da da etki yarattığı ve hareketin ulusal bir kimliğe bürünmeye başladığı görülmektedir.

Öte yandan, bu isyanların bastırılmasında ordu kullanılmıştır. Türk Ordusu, iki kez, 1925 ve 1930 yıllarında rejime karşı çıkan isyanlarda ayaklanmaları bastırmakta görevlendirilmiştir. Her iki isyan da Doğu Anadolu Bölgesi'nde olup etnik bir nitelik göstermekteydi. (Aslında isyanlar iki değil, yedi-sekiz olup, nedenleri etnikti). Bunun dışında, Ordu, ancak acil ihtiyaç durumunda, polisin gücünü aşan olaylarda ve sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde sivil yönetimin yerini almıştır. Ordu, Cumhuriyetin ilanından sonra, tek bir olayda Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında çok sınırlı bir biçimde kullanılmıştır. Musul sorununun çözümünde, 2. Dünya Savaşı'nda ve Kıbrıs buhranı sırasında ordunun seferber edilmesine karşın, fiili bir hareket olmamıştır.⁵⁶

Ordunun, yakın tarihimiz içinde fiilen görev aldığı bu olayları çok iyi değerlendirmek ve anlamak gerekir. "Emperyalizmin oyunudur", "Pis softaların başkaldırmasıdır", "Hain Kürtlerin tezgâhlanmasıdır" gibi temelsiz ve duygusal nedenlerle bu olaylara karşı çıkmak, bilimsel bir tutum değildir. Bilimsel tutum, olaylara, giderek düzene karşı çıkmakla değil, olayları ve düzeni incelemekle sağlanır. 1923'ten sonraki esas sorun, Doğulu Aşiret Reisleri'nin yabancı çıkarlara kolayca alet olduklarını söyleyip propaganda yapmak değil, aşiretlerin neden, daha ileri bir aşama olan "ulus"a dönüşemediklerini araştırmaktır. Çünkü, yabancı çıkarlara alet olmak, aşiretlerarası ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

D. DOĞU İSYANLARI'NIN SONUÇLARI

Doğu İsyanları'nın en önemli sonucu 1923'te Hilafet ve Sultanlık ideolojisi yerine getirilen "Türk milliyetçiliği" ideolojisinin giderek "hakim ulus" ideolojisi haline dönüşmesi, dolayısıyla "Türk ve Kürt halkları" arasında bir çelişme, uçurum yaratmasıdır. Çelişme, aslında Türk ve Kürt halkla-

---

56. İlter Turan, Cumhuriyet Tarihimiz, Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1969, s. 113.

Ağrı İsyanı'nda 66 bin kişilik jandarma ve asker, 100 uçak kullanılmıştır. (Bk. Cumhuriyet, 30 Temmuz 1969, "40 Yıl Önce Bugün" sütunu)

rı, arasında değil, bu halkların egemen sınıfları, giderek emperyalizm ile bu halkların ezilen sınıfları arasındadır.

Bu olgu, temel gerçek olduğu halde, Türk bürokrasisinin, toplumsal bir içerik ile beslenemeyen "hakim ulus" ideolojisine uygun davranışları, çelişmeyi dalma Türk ve Kürt halkları arasında göstermeye çalışmış, bu da Türk ve Kürt egemen sınıflarının, giderek emperyalizmin işine yaramıştır.

Her ısyarın sonunda bir sürgün olayı vardır. ısyanlar sonunda, merkezi otorite Doğu Anadolu'daki bazı bölgeleri sık sık boşaltıp Batı Anadolu'da çeşitli yerlere aktarmıştır. Bu sürgün furyası içinde, sadece aşiret reisleri, toprak ağaları, şeyhler vs. gibi feodal egemen sınıf sürülmemiş, örneğin bir aşiret tümüyle, bir köy veya bir şeyh bütün müridleriyle beraber Batı Anadolu'ya gönderilmiştir. Bu sürgün olayı üzerinde de çok dikkatli bir biçimde durmak gerekir. Çünkü, Cumhuriyetle birlikte, üretim ilişkilerinde köklü devrimlere gidilmemiş, sadece üstyapı kurumlarında bazı reformlar yapılmakla yetinilmiştir. Bu reformlar ise Doğu'daki feodal üretim ilişkileri ve feodalitenin üstyapı kurumu olan din, şeyhlik, siyasi ideolojisi olan aşiret reisliği gibi kurumlarla çatışmıştır. Bu çatışmalar silahlı ısyanlara kadar varmıştır. Feodalizmle mücadele için sürgünler yapılmıştır. Fakat alt-yapıda, üretim ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmadığı için bu sürgünler uzun ömürlü olmadı. Dolayısıyla her sürgün sonunda aşiret reisleri, şeyhler, toprak ağaları, vs. yerlerine-yurtlarına döndüler, mallarına-mülklerine kavuştular. Fakat sürgüne gönderilen geniş halk yığınları için durum aynı değildir. Şeyh, ağa ve aşiret reislerinin feodal ilişkileri denetleyen fonksiyonları, onları tekrar yerlerine döndürdüğü halde, halk yığınları yerlerine, yurtlarına dönemedikleri gibi, dönenlerin de zaten kötü olan durumları büsbütün bozulmuştur. Bu konuda Kemal Tahir'in "Kondurma Siyaseti" isimli hikayesi gerçekten ilginçtir.⁵⁷ Bunun gibi Kemal Bilbaşar'ın Cemo-Memo ikilisinde -roman tezinin yanlış olmasına karşın- ısyanlar sonunda halk yığınlarının ne kadar büyük perısanlıklar çektiğini dile getiren önemli izlenimler vardır.⁵⁸

57. Kemal Tahir, Göl İnsanları, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 281-335.

58. Kemal Bilbaşar, Cemo, Tekin yay., 3. bs., İstanbul 1969, Memo, Cilt 1, İstanbul 1969, Memo, Cilt II, İstanbul 1969.

Ağaların, beylerin, şeyh ve seyyitlerin yine yerlerine dönüp eski sınıfsal statülerine kavuşmaları, onların ekonomik gücü ile ilgilidir. Bu ekonomik güç, daha sonraki yıllarda onların Batı Anadolu ve merkezi otorite ile bütünleşmelerini sağlayacaktır. Oysa, fakir-fukara köylü yığınları için durum böyle olmadığından bürokrasi ile çelişmeleri daha hızlı bir biçimde artmıştır.

Doğu İsyanları'nı, merkezi otoriteye karşı sürekli bir direnme hareketi olarak ele almak gerekir. Bu oluşum içinde görülecektir ki, aynı toprak üstünde yaşayan birden çok halkı "hakim ulus" ideolojisi altında birleştirmeye çalışmak ekonomik ve toplumsal yasalara son derece zıt bir tutumdur. Halk yığınları, ancak üretim ilişkilerinde köklü değişimler yaparak ve halkların kültürüne saygı duyularak ve bu kültürü geliştirmek suretiyle, birleştirilebilir, bütünleştirilebilir. Hakim ulus ideolojisi ise halkları birleştirmek şöyle dursun çelişme ve çatışmaları artırmaktan öte bir anlam taşımaz. Bu çelişme ve çatışmalardan da egemen sınıfların, giderek emperyalizmin yararlandığı büyük bir gerçektir.

Bu bakımdan Doğu İsyanları'nın sonuçlarını üç bölümde inceleyebiliriz:

1. Doğulu Egemen Sınıfların Merkezi Otorite (Devrim) ile Çatışmaları

Daha önce belirttiğimiz gibi, Doğu'daki Aşiret Reisleri, çok çeşitli görevleri bir arada yürütüyorlardı. Bazı aşiret reisleri, sadece aşiret reisi olarak kaldıkları halde; bazıları, aşiret reisliği ile birlikte dini reisliği, yani şeyhliği de beraber yürütüyorlardı. Bazıları ise hem aşiret reisi, hem dini reis, hem de ulusal liderlik fonksiyonlarını benimsemişlerdi. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, sadece, aşiret reisliğini veya aşiret reisliği ile birlikte dini liderlik fonksiyonunu da benimseyenler merkezi otorite ile Batı'nın egemen sınıfları ile işbirliği durumunda olup, Doğulu halkın sömürülmesinde güçlü bir koalisyon yapmaktadırlar. Yalnız, aşiret reisliği ile birlikte dini liderlik fonksiyonlarını da yapanlar, bu sömürüyü Batılı egemen sınıflarla sürdürdükleri halde, devrim hareketlerine, laikleşme hareketlerine de yabancılaşmaktadırlar. Sadece, ulusal liderlik görevini benimseyerek merkezi

otorite ile zıtlasıp isyancı haline gelenler, dinden ve aşiret yapısından güç almadıkları takdirde zayıf kalmaktadır. Yalnız dini liderlik fonksiyonlarını yapanlar, yani şeyhler, merkezi otoritenin laikleşme hareketlerine tamamen zıtlasıp, dış ilişkiler alanı dar olduğundan, etkisiz veya az etkili olmuşlardır. Ulusal liderlikle dini liderliği birleştiren aşiret reisleri, merkezi otoriteyle mutlaka sürtüşmüşlerdir. Ulusal liderlik ile aşiret reisliği fonksiyonlarını birleştirenlerde de isyana katılma hareketini görmekle beraber, en etkili hareket, bu üç fonksiyonun bir arada yürütülmesidir. Şeyh Sait, böyle bir liderdir. Şeyh Sait, Palu ve Hınıs'taki çeşitli medreselerin kurucusu, yani Palevi Tarikatı'nın da başı olduğu gibi, çevredeki aşiretlerin de reisidir. Bu üç fonksiyonun onda birleşmesi kendisini çok güçlü kılmış ve merkezle meydana gelen en büyük çatışmanın liderliğini yapmıştır.

Fakat şurası da bir gerçek ki, Şeyh Sait hareketinin ulusal bir niteliği sanıldığı kadar önemli değildir. Fakat Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşemeyen bu kesimdeki feodallerin sömürsünü ve merkezi otoriteye başkaldırmasını böyle bir temel üzerinde değerlendirmek gerekir.

Bu bakımdan, Cumhuriyetin ilanı, Kürt hakim sınıfı tarafından iyi karşılanmamıştır. Liderliklerini yaptıkları toplum üzerinde sürdürdükleri kayıtsız şartsız hakimiyetlerinin kısılmasına tepki göstermişlerdir. Şeyh Sait İsyanı, merkezin yetkilerine karşı yapılan ilk büyük çıkış olmuştur. Bu isyanda tamamen dini sloganlar kullanılmış ve hareket tamamen irticai anlamda bir hareket olmuştur. Bu hareketin geniş kapsamlı oluşunun en önemli nedeni isyanın lideri olan Şeyh Sait'in yukarda söz konusu ettiğimiz fonksiyonlara (Aşiret liderliği ve tarikat liderliği) sahip olmasıdır. Bununla beraber, dini sloganların yanında, çok açık olmasa da toprak konusunu, ulusal haklar konusunu işleyen demokratik sloganların varolduğunu da görüyoruz.

1928-1930'daki Şemdinli İsyanı da tamamen Nakşibendi şeyhleri tarafından yürütülmüştür. Şemdinli İsyanı'nın, Şeyh Sait İsyanı'na göre ulusal bir nitelik taşıdığı söylenmektedir. İngilizlerin Şeyh Sait İsyanı'ndan çok bu harekete ilgi göstermiş olmaları da bu iddiayı bir dereceye kadar doğrulamaktadır. Kanımızca bu hareketin ulusal içerik taşıması

olmasının nedeni o zamanki hükümetin Şeyh Salt İsyanı'ndan sonra baskıcı bir politika izlemesi sonucu, bu politikanın karşı alternatifini yaratmış olmasından başka bir şey değildir.

Daha sonraki Zilan ve Ağrı İsyanları'nın liderleri, sadece aşiret liderleridir. Gerek bu isyanlarda gerekse 1937 Dersim İsyanı'nda ulusal sloganlar (Kürt milliyetçiliği) geniş çapta kullanılmıştır.

1940'tan sonra Doğulu hakim sınıfın devlet bürokrasiyle ve Batılı hakim sınıfla uyumlaşmasını, bu devreden itibaren feodal yapının parçalanmaya başlamasıyla açıklamak olanağı vardır.⁵⁹

Fakat emperyalizmin Ortadoğu'daki tahriki her zaman vardır. Örneğin, 2. Dünya Savaşı sonunda Batı İran'da kurulan Mahabat Kürt Cumhuriyeti emperyalizmin eseri olduğu gibi yıkılışı da onun eseridir.⁶⁰

2. Sürgünler ve Doğulu Egemen Sınıfların Parlamentolarda Temsil Edilemeyiş

İsyan hareketlerinin en önemli sonuçlarından biri, ağa, şeyh ve aşiret reisi gibi Doğulu egemen sınıfların Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya sürgün edilmeleri olmuştur. Bu sürgünlerin soruna hiçbir zaman çözüm yolu getirmeyip, tersine bu egemen sınıfların gücünü bir kat daha artırdığını, bundan önceki bölümlerde belirtmiştik. Gerçekten de gerek 1926 gerekse 1937 sürgünleri sonunda toplum yapısında büyük bir eksiklik meydana gelmiş; devlet Doğu'ya, sürgüne

---

59. Ahmet Aras, Sosyalist Açidan Doğu Sorunu, Ant yay., Sayı 125.

60. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusların büyük kabahatlarından biri 1945'de, Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılışında emperyalizmle işbirliği yapmasıdır. Bunun temelinde İran petrollerinden faydalanma meselesi yatar. William Eagleton'un (The Kurdish Republic of 1946, Oxford University Press, 1963) isimli eseri Sovyetlerin bu tutumunu istismar için yazıldığı gibi kitabın Türkçeye tercümesinde de (Doğan Kılıç Şihhesenanlı, Barzani ve Mahabat Kürdistan Cumhuriyeti'nin Kuruluşu, İstanbul 1968) Kürtlerin gözünde sosyalizmi çirkin göstermek gayesi güdülmüştür.

gönderdiği bu egemen sınıfın fonksiyonunu yerine getirecek yeni hizmetler götüremediğinden bunların tekrar geriye dönüşlerinde eskisinden daha büyük itibar görmüşlerdir. Fakat burada söylemek istediğimiz esas nokta, parlamenter temsilde görülen bir aksamadır.

		Ekonomik çıkarlar bakımından merkezi	Merkezi	Merkezi
	Merkezi	otorite (Egemen	otorite ile	otorite ile
	otorite	sınıflar) ile işbirliği	zıtlaşp,	zıtlaşmanın
	ile	yapıp sadece laik-	onunla	aktif bir hale
	uyuşma	leşmeye karşı olmak	yabancılaşma	gelmesi
Sadece Aşiret Reisliği	X			
Sadece Dini Liderlik			X	
Sadece Ulusal Liderlik				X
Aşiret Reisliği ve Dini Liderlik		X	X	
Dini Liderlik ve Ulusal Liderlik				X
Ulusal Liderlik ve Aşiret Reisliği				X
Aşiret Reisliği Dini Liderlik ve Ulusal Liderlik				X

3. İskân Kanunu

İsyan hareketlerinden hemen sonra hükümetler, çıkardıkları yasalar ve kararlara dayanarak Doğu halkını, Batı Anadolu'ya sürgün göndermişlerdir.⁶¹ "Bazı eşhasın Şark bölgesinden Garp vilâyetlerine nakli" adını taşıyan 16.6.1927 tarih ve 1097 sayılı yasa, bu konudaki ilk yasalardan biridir. Bu yasanın birinci maddesinde "İdarî, askerî ve içtimâî sebeplere binaen Şark örfi idare mıntıkası ile Beyazıt vilayetinden 1400 kadar şahsın ve işbu eşhas aileleri ile 80 asi ailesinin ve bu sebepten ağır ceza mahkûmlarının Garp vilayetlerine nakli için hükümete mezuniyet verilmiştir" denilmektedir.

Bu sorun, 21.6.1934 tarihli İskân Kanunu'nda da ele alınmıştır. Bu yasa ile ilgili olarak Prof. Fehmi Yavuz'un görüşü şöyledir:

"... Doğu'da irili ufaklı ayaklanmalar olmuş, bazı bölgeler boşaltılmış, kitleler yer değiştirmeye zorlanmış ve benzeri olayların her zaman patlak verebileceği bir ortam yaratılmıştır."

İşte 21.6.1934 gün ve 2510 sayılı İskân Kanunu'yla daha önce çıkarılan kanunlar ve alınan idari tedbirler, o günün koşulları göz önünde bulundurularak bir sisteme bağlanmıştır. Bugün de yürürlükte olan İskân Kanunu'nun sisteminden ve getirmek istediği yerleşme düzeninden, türlü değişiklikler nedeni ile hiçbir iz kalmamıştır. Yeni bir iskân kanunu çıkarmak için girişilen çabalar ürün vermemiş, değişikliği öngören tasarılar da türlü aşamalarda takılıp kalmıştır.

2510 sayılı İskân Kanunu'nun 1. maddesi ile "Türkiye'de, Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla, nüfus oturuş ve

---

61. 31 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, Ağrı İsyanları ile ilgili olarak şu haber yayınlanıyor: Hükümet şarkta bir temizlik yapmaya karar vermiştir. İskan edilmemiş bir aşiret bırakmayarak göçebeliği tamamen kaldırarak, bu kitle arasında devlete karşı kabahatli olanlar takip olunacaktır. Bu suretle kabile hayatı Şark havalisinde son günlerini yaşamaktadır. Türkiye bir nizam etrafında toplanmış fesattan ari, namuslu vatandaşların memleketi olacaktır.

yayılışının bu kanuna uygun olarak İcra Vekilleri Heyeti'nce yapılacak bir programa göre düzeltilmesi Dahiliye ve Sihhat ve İctimai Muavenet Vekillerine verilmiştir." Bu maddenin 1.5 yıl sonra 2948 sayılı kanunla değiştirilerek şu biçime sokulduğunu görüyoruz:

"Dahiliye ve Sihhat ve İctimai Muavenet Vekilliklerince müştereken yapılan İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye İskân bakımından 3 nevi mntıkaya ayrılır:

1 nolu mntıkalar: Türk kültürü nüfusunun teka-süfü istenen yerler.

2 nolu mntıkalar: Türk kültürüne temessülü istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerler.

3 nolu mntıkalar: Yer, sihhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inziât sebepleriyle boşaltılması istenilen iskân ve ikâmete yasak edilen yerler.

Yukarıda yazılan iskân mntıkalarının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması alakadar vekaletlerce gösterilecek lüzum üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce kararlaştırılır."⁶²

2510 sayılı yasanın öteki maddelerinde, "Türk ırkından olmayanların", "3 nolu mntıkalar halkının", "Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin" dağıtılmasına, başka yerlere yerleştirilmesine, "casuslukları sezilenlerin sınır boylarından uzaklaştırılmasına" yetki veren hükümler vardır.

20.6.1947 tarih ve 5098 sayılı Kanunla, 2510 sayılı İskân Kanunu'nun birçok maddeleri değiştirilmiş, ya da yürürlükten kaldırılmıştır. Bu yasaya konulan "Bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce Bakanlar Kurulu kararı ile nakledilmiş olanların mürettep yerlerinde oturma mecburiyetleri ile haklarındaki bütün kayıtlar kaldırılmıştır" geçici maddesiyle, 13 yıl kadar uygulanan, memleketi mntıklara ayıran düzene son verilmiştir. Benzeri deneme, Milli Birlik Hükümeti zamanında da 55 ağının Batı'ya nakli ile yapıl-

62. Fehmi Yavuz, Politika ve Yerleşme Sorunlarımız, 9. İŞHK, SBFY, Ankara 1969, s. 126-127.

miş, ancak bu da çok kısa ömürlü olmuştur. 55 ağının sürgünü olayı ilerde daha ayrıntılı olarak ele alınarak incelenecektir.

4. Batı-Doğu Dengesizliğinin Oluşumu

Yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "Din"ın yerine "Türk Milliyetçiliği"ni koydu. Fakat, üretim ilişkilerinde temele inen dönüşümler yapılamadığı için, milliyetçilik ırkçılığa dönüştü. Özellikle isyan hareketleri, bu ırkçı politikanın daha da gelişmesine sebep olmuştur. Bu ırkçı politika ve sürgünler biçimindeki zincirleme olaylar içinde, Doğulu egemen sınıflar parlamentoda temsil edilmemiş, böylece temsil fonksiyonu aksamıştır. Doğulu egemen sınıfların parlamentolardaki temsilinin ne oranda gerçekleşmemiş olduğunu söylemek güçtür. Bu konuda kesin yargıya varabilmek için 1923'den itibaren Büyük Millet Meclisi'ndeki parlamenterlerin sosyo-ekonomik kökleri üzerinde bir araştırma yapmak ve ortaya çıkacak bilgileri, aşiret reisliği, dini liderlik ve ulusal liderlik gibi fonksiyonların görüş açısından değerlendirmek gerekir. Ancak, çeşitli isyan hareketleri ve ırkçı politikalar sonunda, Doğulu egemen sınıfların parlamentodaki temsil oranı azaldığı zaman, Doğulu egemen sınıfların Batılı egemen sınıflarla yaptığı koalisyon da bozuldu. Bu ise Doğulu egemen sınıfların aleyhine olan bir etken idi. Özellikle isyana katılarak parlamenterlik fonksiyonlarını yitiren Doğulu egemen sınıfların yerine, isyan hareketlerine katılmayan, hükümetle işbirliği yapan Doğulu egemen sınıflar geçti. Örneğin bütün bu hareketler sonunda, Şeyh Salt'ın aşireti ve medresesi çok büyük kayıplara uğradığı halde, hükümetle işbirliği yapan ve bunun için de parlamenterlik fonksiyonlarını kazanan Küfrevî (Ağrı, Bitlis) ve Şeyh Selahattin (Bitlis) aileleri büyük çıkarlar sağlamışlardır. Şekil 2, durumu gayet açık bir biçimde göstermektedir. Buna göre, Doğulu egemen sınıflar sömürü olayına doğrudan doğruya katılmamış, sömürüyü Batılı egemen sınıflarla yaptıkları koalisyonnu süresi içinde sürdürmüşlerdir. Çizelge 25'de rakamlarla gösterilen Doğu-Batı dengesizliğini de, Doğulu ve Batılı egemen sınıfların bu koalisyonunu da, bunların istek ve iradelerine göre kurulan siyasal iktidarların görüş açısından ele almak

gerekir. Yani Doğulu ve Batılı egemen sınıfların koalisyonu sermaye hareketlerinin geniş ölçüde Batı'ya kaymasına sebep olmuş, Doğu'da kazanılan Doğu'da yatırılmamıştır. Doğulu egemen sınıflar bu aşamada emperyalist sömürü ile dış ekonomik ilişkiler kuramamıştır. Bu işi daima Batı'dakiler yapmış, Doğulu, sömürü olayına Batı'dakilerle koalisyon yaparak katılmıştır.

Bu konuda, Odalar Birliği eski başkanı Prof. Necmettin Erbakan, bu görev hükümet kararı ile elinden alındığı zaman yaptığı basın toplantısında şöyle demiştir:

"... sol tandanslılar montaj sanayiinin sömürücü olduğunu, sağ tandanslılar sömürücü olmadığını, zaruri olduğunu söylüyorlar. Biz ise yabancı sermaye ciddi bir plan ve programa bağlanmalıdır, diyoruz. İki sene dir yabancı sermaye konusunda çalışıyorum. Durumu öğrenemedim. Kimse de bilmez. Çoğu taahhütlerini yerine getirmezler. Yabancı sermaye oranı % 49'a çıkmaz, denir. Türk ortaklar hissesi satın alınır, yabancı sermaye oranı % 99'u bulur. Kimyevi madde imal edeceğim demiştir, yaptığı paketleme işleminden ibarettir. Kredilerin çoğu yabancı sermayeye gider. Biz yabancı sermaye girmesin demiyoruz. Fakat, ancak zaruri yabancı sermaye şartlı olarak girmeli, görevini yapınca çıkıp gitmelidir. Elazığ'da halkın bankalara yatırdığı mevduat 100 milyonu geçer. Elazığ'lı tüccarlara ise yılda 10 milyon kredi verilir. Geriye kalan 90 milyondan İstanbul'daki büyük tüccarlar faydalanır. Erzurum'da ise Erzurumluların yatırdıkları paraların ancak % 5'inden Erzurumlular faydalanır. Türkiye, ancak, Erzurum'da, Elazığ'da fabrika bacası tüttüğü zaman kalkınır."⁶³

Görüldüğü gibi iktisaden gelişmiş ve ilerlemiş ülkelerle, geri bırakılmış ülkeler arasındaki sömürü ilişkisi, herhangi bir ülkenin içinde, yarı feodal ve kapitalist bölgeler arasında da mevcuttur. Fakat aynı ülke içindeki feodal, yarı feodal bölgelerle kapitalist bölgeler arasındaki sömürü ilişkisini sadece ekonomik bir sorun olarak değil, aynı zamanda halklar sorunu olarak da değerlendirmek zorunluluğu vardır.

63. Cumhuriyet, 21 Ağustos 1969.

1923'ten sonra yürütölen Doğu politikası şöyle olmuştur:

a) Doğulu egemen sınıflar da bir değışiklik yapmıştır. Ulusal liderlik fonksiyonunu benimseyen ve merkezi otorite ile çatışma durumunda olanlar ezilmiş, değerini yitirmiş, merkezi otorite ile uyuşma durumunda olan aşiret ve din reisleri ise büyük bir değer kazanmıştır. Fakat, din ve toprak ilişkileri bölümünde de belirttiğimiz gibi isyan hareketlerine katılmayan bazı ağa, şeyh ve aşiret reislerinin de, sürgüne gönderildiğini unutmamak gerekir.

b) Genel olarak, Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında bir uçurum meydana gelmiştir. Bu uçurum, Kürt-Türk çatışması olarak belirmiştir. Bu oluşum içinde Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında büyük bir iktisadi dengesizlik meydana gelmiş ve Doğulu halk, merkezi otoritenin bu tutumunu, "Kürt olduğum için geri kaldım, Kürt olduğum için devlet bana itibar etmedi, yüz vermedi" biçiminde yorumlamıştır. Bütün bu sloganlar, ağa, şeyh, aşiret reisi gibi egemen sınıflar tarafından desteklenmiş ve halka benimsetilmiştir. 1967 yaz aylarında Doğu Anadolu'nun çeşitli kent ve kasabalarında yapılan Doğu Mitingleri, halkın baskıya karşı bir direnmesidir. Burada, çatışmanın Türk halkı ile Kürt halkı arasında değil, Türk ve Kürt emekçi sınıfları ile onların egemen sınıfları, giderek emperyalizm arasında olduğu gerçeğı ilk kez ifadesini bulmuştur.

V. MERKEZİ OTORİTENİN KÜRT HALKINA KARŞI OLUMSUZ TUTUMU

Devrim, herhangi bir toplumda, mülkiyet ve üretim ilişkilerinde, geniş halk yığınları yararına yapısal değışmeler yapmak ve iktidarın dayandığı meşruluk kavramını değıştirebilmektir. 1923 devrimini, bunlardan birincisini yapamadı fakat ikincisini yaptı. Üretim ilişkilerinde, Cumhuriyet döneminde Osmanlı rejiminden farklı en ufak bir değışiklik olmadığı halde, bir üstyapı kurumu köklü bir değışikliğe uğradı. Bu değışiklik, iktidarın kaynağı konusunda oldu. Osmanlı iktidarının temsilcisi olan Padişah, hükmetme yetkisini ilahî kurumlardan (Tanrı, Kur'an, Hilafet) almasına karşılık Tür-

kiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, otoritesini ilahî kurumlardan değil, doğrudan doğruya halktan almaktadır. Dinde görülen bu laikleşme, bir devrim idi. Fakat bu devrim, kendisini temellendirecek ve sağlamlaştıracak olan üretim ilişkilerindeki yapısal değişmelerin sonucu olmadığı için, büyük patlama ve bunalımlara da sebep olmuştur.⁶⁴

23 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın 38. maddesi şöyle diyor: "Türkiye Hükümeti, doğum, milliyet, lisan, ırk veya din farkı gözetmeksizin Türkiye ahalisinin tümüne hayat ve hürriyeti tam ve eksiksiz himaye bahşetmeyi taahhüd eder." Aynı anlaşmanın 39. maddesinde ise şöyle bir hüküm vardır: "Herhangi bir Türkiye tebaasının gerek özel münasebet ve ticaretinde, gerek din, matbuat ve her nevi neşriyat hususunda, gerek genel toplantılarda herhangi bir lisanı kullanmalarına karşı hiçbir kayıt konulmayacaktır. Resmî lisan mevcut olmakla beraber, Türkçe'den başka lisan ile konuşan Türk tebaasına mahkemeler önünde kendi lisanlarını sözlü olarak konuşmaları hususunda uygun kolaylıklar gösterilecektir." Yine Lozan Antlaşması'nın 40. maddesi şu hükmü getirmiş: "Azınlıklara mensup olan Türk tebaası, hukuken ve fiilen öteki Türk tebaya uygulanan muamele ve teminatlardan faydalananacaklar ve bilhassa masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü hayır kurumları dinî ve içtimaiyeyi, her türlü öğrenim ve öğretim kurumları

---

64. Cumhuriyetten sonraki Kemalist kadronun toprak reformu gibi bazı yapısal değişmelere gidememesinin çeşitli nedenleri vardır. Bunların bir kısmını Sabiha Sertel'in anılarından öğreniyoruz (Roman gibi, Ant Yayınları, İstanbul 1969, s. 67 vd.). Öte yandan Mihri Belli, "Türkiye'de Karşı Devrim" isimli makalesinde (Türk Solu, Sayı 64, 4 Şubat 1969 s. 15) şu nedenleri ileri sürmektedir. 1- O zaman Türkiye'nin nüfusu 11 milyondur, şimdi 33 milyonun yaşadığı Türkiye'de o zaman 11 milyon kişi yaşıyordu. Toprak talebi yoktu. Sorun kendisini hissettirmemişti. 2- Dünya piyasasına düşük buğday fiyatı hakimdi, bu ise buğday satan için bir yıkımdı. 3- Adli mekanizma çok yavaş işlemekteydi ve toprak işgallerini kolaylaştırmaktaydı. Köylünün lehine olup toprak sahibinin aleyhine idi. Toprak işgali ile ilgili olarak açılan bir dava çok uzun seneler sonra bile sonuca bağlanamıyordu.

Öte yandan Emin Türk Elcin'in "Kemalist Devrim İdeolojisi" (Ant Yayınları, İstanbul 1970) isimli kitabında da bu konuda ilginç görüşler vardır.

nı koruma, idare ve murakaba etme ve buralarda kendi li-
sanlarını serbestçe kullanma ve dñni ayınlarını serbestçe ic-
ra etme hususlarında eşit bir hakka malik bulunacaklar-
dır.”⁶⁵

Gerek Lozan Konferansı sırasında yapılan tartişmalar-
dan gerekse daha önceki belgelerden anlaşılacağı gibi, Cum-
huriyetin ilk yıllarında Kürtlere karşı olumlu bir politika iz-
lenmiştir. Resmñ toplantılarda, “Kürt” ve “Kürdistan”
sözcüklerinin geçmesi yadırganmıyordu.⁶⁶ Hatta, daha ön-
ceki “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemindeki Siyasi
Akımlar” bölümünde Ağaoğlu Ahmet Bey'in açıklamalarında
belirtildiği gibi, Türk milliyetçiliği fikrinin öteki milletlerin
haklarını kısıtlamayacağı, milletlerin eşit oldukları görüşü
hakimdi. Kürtlere ve öteki halklara karşı olumlu tutum,
Cumhuriyetin ilanından sonra devam etmedi. Özellikle İsyan
hareketleri ve bu hareketlerin sonucu olan sürgünler bu po-
litikayı daha da geliştirdi. Artık Kürtlerden ve onların ulusal
haklarından hiç söz edilmiyor, mümkün olduğu kadar
“Kürtlerin Türk olduğu” propagandası yapılıyor. Kürtlerin
dili, edebiyatı ve kùltürü baskı altında tutulmaya çalışılıyor.
Oysa Lozan Antlaşması'nın yukarda belirttiğimiz ilgili mad-
delerinde, gayrimüslim olan azınlıklarla beraber Kürtlere de
aynı haklar tanınmıştır. Türkiye'deki Rum, Ermeni, Yahudi
gibi azınlıklar bu ulusal haklardan yararlandıkları halde
Kürtler yararlanamıyorlar, onlar baskı altında tutuluyordu.
Bunun için de her türlü baskıcı çareye başvuruluyor ve üni-
versite bu baskıcı politikayı meşrulaştırıcı bir araç olarak
kullanılıyordu. Özellikle Doğu illerinde düzenlenen üniversi-
te haftası konferanslarında bilim adına, bilimsellik adına,
durmadan bu propaganda yapılıyor ve baskıcı politika meş-
rulaştırılmaya çalışılıyordu. 23-30 Eylül 1942 tarihleri ara-
sında Elazığ'da toplanan 3. Üniversite Haftası'nda konuşan
Prof. Besim Darkot şöyle diyordu:

---

65. Cemil Birsel, Lozan, Cilt 2., İstanbul 1933, s. 593-594.

66. Yukarıdaki kaynaklara ek olarak Bk. Celal Bayar, Ben de Yazdım,
Milli Mücadeleye Giriş, Cilt II, İstanbul 1966, s. 431, Cilt III, s. 980,
982, Cilt IV, İstanbul 1967, s. 1356, Cilt V, İstanbul 1967, s. 1473,
1484, 1493, 1494, 1656, 1658, 1673, Cilt VI, İstanbul 1968, s. 1878,
1994, 2035, Cilt VII, 1969, s. 2211.

"... Dersimliye nereden geldiği sorulsa, ekserisi 'Horasan'dan' der; Dersim'de soyunun asaletiyle ifti-har eden her fert, kendisini Ahmet Yesevi'ye mensup telakki eder; halbuki Horasan, şarktan garba yayılan Türklerin tarihinde çok mühim bir rol oynamış bir memleket, Ahmet Yesevi ise Batı Türkistan'da doğ-muş büyük bir Türk mutasavvıfıdır. **Bu böyleyken, Osmanlı devrinde bunlara toptan Kürt denilmiş ve Dersimliler de, Kürt oldukları için değil, fakat Kürt denle denle Kürt olmuşlardır.**

Şimdi, konferansımızda ilk defa sözü geçen şu Kürt mefhumunu ele alalım ve biraz üzerinde duralım. Mevzuun dışına da çıksak, bu değer. Resmi yıllık, 1935 nüfus sayımına göre 1.5 milyona yakın vatandaşımızın, anadil itibarıyla, Kürtçe konuştuğunu yazar. Acaba Kürtçe denilen şey nedir? **1.5 milyon vatandaş böyle bir damga vurmak ne demektir? Bu düşün- nülmiş müdür? Bu damgayı vurunca karşımızda 1.5 milyonluk mütecanis bir kütlenin varlığını ka- bul etmiş oluyoruz.** Fakat bu hükmümüzü vermekte çok acele etmeyelim. Biraz çetrefil bir dille konuşanları hemen bir araya toplayıveriyoruz. Gerçekte burası ha- kiki dilcilerin ilmî araştırmalarını bekliyor. Bu tetkiklerin neticelerini bekleyelim; fakat mevcut bazı işaretlere bakarak şunu tereddütsüz iddia edemeyiz. Kürtçe di- ye tek bir dil, Kürt diye bir mütecanis kitle tasavvuru, milli birliğimiz bakımından sadece zararlı değil, fakat yanlış ve haksızdır. Doğu Anadolu'da böyle bir tek dil değil, birçok dağınık lehçeler var ve belki bunlar kendi aralarında ne kadar birbirlerine yakınsalar herbiri ayrı ayrı Türkçeye o kadar yakındır. Bunu görmek ve gös- termek lazımdır. Çarlık Rusyası'nın devlet akademisi, bir Kürtçe lügat kitabı hazırlayarak 8000 kelime tespit etmiş, fakat bu kelimelerden % 36'dan fazlasının Türk- çeden geldiğini kaydeylemişti. Türkçeden sonra en hakim rol oynayan Farsçanın hissesi ancak % 30'du. Geri kalan kelimeler Ermenice ve Arapça bağlanıyor- du. Burada esasen beliren Türkçe hakimiyeti gerçekte daha kuvvetli olabilir; zira Arapça kelimelerin çoğu, Farsçaların bir kısmı, esasen Türkçede de kullanılan-

lardır ki çok muhtemel olarak, büyük bir kısmı Türkçe vasıtasıyla geçmiştir. Nihayet şunu da ilave edelim ki, bu lügat kitabı, iddiamıza kuvvetli bir destek olduğu halde, ona bile fazla dayanmak caiz değildir, zira yurtdışında söylediğimiz gibi ortada mütecannis bir tek dil bulunduğu bize şüpheli görünüyor.”⁶⁷

Bu konuşma, devrimin, Kürtler hakkındaki tüm tutumunu ve siyasi görüşünü özetlemektedir. Prof. Darkot, Kürtlerin bir ulus olduğunu kabul etmek şöyle dursun, Kürt olmayı, aşağılık bir varlık olmak ve bir namus meselesi imiş gibi gösterme çabası içinde bulunuyor. Bu tür görüşler için söylenecek bir şey yok. Çünkü böyle bir davranış, bilimsellikten ve ciddiyetten uzak tamamen duygusal bir tutumun sonucudur. Bilimsel tavır, her şeyden önce somut koşulların analizini yapar; somut koşullara karşı çıkmak, öfkelenmek, giderek düzenin ideolojisinin propagandasını yapmak bilimsellikle bağdaşamayacağı gibi, toplum için sakınılması güç olayların doğmasına yol açar.

Üniversiteler ve çeşitli siyasi kuruluşlar yanında Türk Ocağı da Kürtlerin Türk olduğu görüşünü işliyor, bunu geniş halk kitlelerine mal etmeye çalışıyordu. Kürtleri asimile etmeye taraftar olan ve onları inkâra çalışan Türk Ocağı Kürtlere ait eserleri çevirmekten de geri kalmıyordu. 1925 yılından sonra Türk Ocağı tarafından çevrilen fakat dağıtımını engellenen eserler şunlardır:⁶⁸

1. Kürtlere dair Arap menbalarında mevcut haberler, “Zakiri Kadiri Bey tarafından istihraf.”

2. Kürtlere, Ermenilere ve umumiyetle Vilayeti Şarkiye ahalisine, Kürt şehirlerine dair, Rus Ansiklopedisinde mevcut malumat.

3. Kadim ve bugünkü Ermenistan ünvanlı iki eserin birinci cildinde Kürtlere ait malumat.

---

67. Besim Darkot, Tunceli Üzerinde Coğrafi Görüşler, 3. Üniversite Haftası Elâzığ, Ankara 1943, s. 119-120.

68. Hamdullah Suphi, Dağyolu, 2. Kitap, Hususi eserler serisi, sayı 2, Ankara 1931, s. 24-25.

4. Kadim ve Bugünkü Ermenistan Ünvanlı eserin ikinci cildinden Kürtlere ait malumat.

5. Ansiklopedi Britanice Kürdistan maddesi.

6. Brokhauz Ansiklopedisi'nde Ermenistan maddesi.

7. İki ciltlik Acem ünvanlı eserden Sümer ve Akatlara ait kısım.

8. Avrupa ve Asya Milletleri adlı eserden Kürtlere ait kısım.

9. Şarık Karip adlı eserden Vilayeti Şarkıye ahalisine ait haberler.

10. Klinkhard'ın Türkün Yurdu adlı eserinden Kürtlere ve Vilayeti Şarkıye'ye ait kısım.

11. Von Moltke'nin mektuplarından Kürtlere ait haberler.

12. Ermenistan ve Kürdistan'da yol krokileri.

13. Kürdistan'da İki Sene adlı eser.

14. Bogos Nobar Paşa'nın Ermenilere ve Vilayeti Şarkıye'ye dair neşriyatı.

15. Fransızca Büyük Ansiklopedi'de Kürtlere dair bilgi.

16. Türkiye'de Reform adlı eserden Kürtlere ve Ermenilere ait bilgi.

17. Kürdistan'a Ait Tetkikler adlı İngilizce eserin ilk cildi.

18. Elcezire ve Kürdistan'da tebdili kıyafetle adlı eser.

19. Wagner'in Kürtlerin menşe ve lisanlarına ait iki yüz sayfa kadar önemli bilgi veren eseri.

Bu konuda dikkate değer bir grup yazı ve kitap da Prof. Afet İnan tarafından yazılmıştır. Prof. Afet İnan da somut koşulların analizini yapmaktan şiddetle kaçınmış, tamamen

siyasal iktidarın doğrultusundaki ideolojik fıkırlara uygun yazılar yazmıştır. Örneğin bir araştırmasının sonunda gerçeklere aykırı bir yorum yapmaktadır:

"... Türklerde ayrı kabile isimlerini zikrederken, başka adlar altında da olsa Türk ırk birliğini tebarüz ettirmek istedik. Bilhassa Anadolu'da bu anketten önce yapılmış olan incelemelerde bazı kabile isimlerine göre (mesela, Laz, Kürt gibi) rakamlar verilmiştir. Biz bunları coğrafi bölgeleri gösterdiği için öylece koyduk. Bu karşılaştırmalarda görülmüştür ki, Türkiye'de bir ırk birliği mevcuttur."⁶⁹

Prof. Afet İnan Kürt ırkını gıderek Kürt toplumunu inkâr eden belli başlı ideologlardan biridir ve bu işin propaganda-sını bilimsel bir hava kazandırarak üniversiteden yürütmektedir.⁷⁰ Atatürk hakkında bir inceleme yapan Lord Kinross'un, Kürtlere karşı tutumu da bilimsel olmaktan uzak olduğu gibi birtakım çelişmeleri de ihtiva etmektedir. Kinross, Kürtler için şöyle demektedir:

"İrk ve dil bakımından Türklerden ayrılan, derebeyliğe bağlı, başına buyruk, sofı ve hırçın bir azınlık olan Kürtler, Osmanlı Hükümetlerinin başına zaman zaman dert açarlardı."⁷¹

Buna karşın, Lord Kinross'un Kürtler hakkındaki fıkırları, Türkiye'deki bilim adamlarınınkinden daha somut ve gerçekçidir.

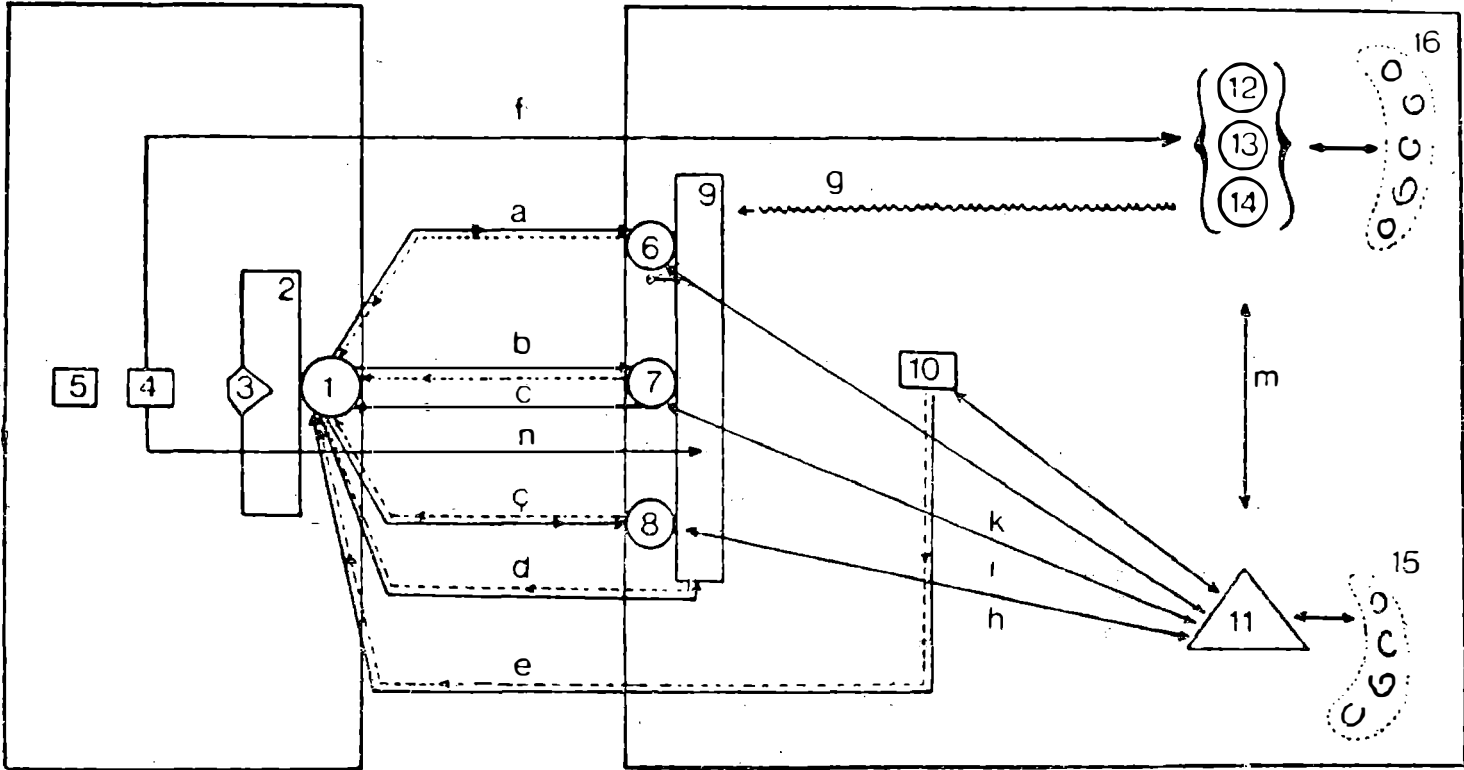
69. Afet İnan, Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi, Türk Irkının Vatanı Anadolu, TTKY, Ankara 1947, s. 181.

70. Afet İnan, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, TTKY, Ankara 1969, s. 18 vd. 351 vd.

71. Lord Kinross, Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu, Sander Yayınevi, İstanbul 1966, s. 604, vd.

**ÇİZELGE 25: TÜRKİYE'DE DOĞU-BATI DENGESİZLİĞİNİ GÖSTEREN
ÇEŞİTLİ GÖSTERGELER**

	Türkiye	Doğu Anadolu	Doğu Anadolu Türkiye
Yüzölçümü (Km ²)	780.576	220.775	29.9
Nüfus (Bin)	31.391	5.903	18.8
Nüfus Yoğunluğu(Km ²) Ort.	41	28	
Okuma-Yazma Bilme	49	28	
Şehirleşme Derecesi	28.3	17.2	
Traktör Sayısı	50.844	1.680	3.3
Biçer Döver Sayısı	5.992	270	4.7
Tarımsal Değer (Bin TL)	33.243.842	3.556.431	10.7
İş Kanununa Bağlı İş Yeri Sa.	43.263	2.427	5.6
Banka Şubeleri Sayısı (1965)	1.901	179	0.9
Mevduat (1965 Milyar TL)	15.202	479	3.2
Devlet ve İl Yolları (1963) Km.	48.638	9.083	18.7
Kara Taşıt Araç Sayısı	80.695	5.253	6.5

ŞEKİL 2'NİN AÇIKLAMASI:

1. Tekelci mali sermaye
  2. Emperyalist devlet
  3. Emperyalist devletin ordusu
  4. CIA
  5. Emperyalist ülke emekçileri
  6. Aracı bankalar
  7. İthalatçı ve ihracatçılar
  8. İşbirlikçi sanayiciler
  9. Bağımlı devlet
  10. Bağımlı ülke emekçileri
  11. İç ticaret aracıları
  12. Büyük toprak mülkiyetine
Sahip feodal ağalar
  13. Ödenmeyen emeği ürütücü-
den çekip alan ve kendi lehi-
ne artı ürün ve artı değere
dönüştüren şeyhler yani te-
okratik feodaller
  14. Siyasal fonksiyonu olan aşi-
ret reisleri
  15. Açık ve yarı açık, yarı kapalı
köyler
  16. Kapalı köyler
- a. Kredi
  - b. İthalat
  - c. İhracat
  - ç. İşbirlikçilerle birlikte sınıai yatırım
  - d. Yabancıların doğrudan doğruya yatırımları
  - e. Yabancı ülkelerde çalışan işçiler
  - f. Emperyalizmin parçala-ldare et ideolojisi
  - g. Emperyalizmin kışkırttığı feodal beylerin merkezi otoriteye isyanı
  - h. Aracı-işbirlikçi sanayici ilişkileri
  - i. Aracı-İthalatçı ve ihracatçı ilişkileri
  - k. Aracı-aracı banka ilişkileri
  - m. Aracılar ve feodal beyler ilişkisi (feodal beylerin yani Doğulu egemen sınıfla-
rın) bir kısmı emperyalizmin ideolojisi ile karşı karşıya gelip merkezi otoriteye
isyan ederek ulusal liderlik iddia etmekte, bir kısmı aracılarla (Batılı egemen
sınıflar) işbirliği yapıp sömürü olayına katılmaktadır.
  - n. Egemen devletin, ikili anlaşmalar, uzmanlar ve müşavirler yolu ile bağımlı ül-
kedeki güdülen siyasetin formüle edilmesi olayına katılmaları

VI. 1945 ÇOK PARTİLİ REJİME GEÇİŞ FEODAL EGEMEN SINIFIN KURUMLAŞMASI, BÜROKRASİNİN YENİLİŞİ

Daha önceki bölümlerde, 1923'ten sonra, bürokrasinin, gerçek fonksiyonlarıyla çelişen bir tutum benimsediğini ve bu tutumun ekonomik ve toplumsal gelişmeyi yavaşlatıcı bir yol izlediğini belirtmiştik. Temeldeki üretim ilişkilerine dokunmadan, herhangi bir değişiklik yapmadan, feodalizm ile mücadele edilmeye başlandı. Bunu sağlamak için de, hakim ulus ideolojisi sık sık işlendi. Bürokrasi bu ideolojinin uygulayıcısı oldu. Bürokrasinin mücadelesi, sosyo-ekonomik yapının değişmesi doğrultusunda değil, doğrudan doğruya bu sosyo-ekonomik yapının yani feodalizm kültürünü (Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt folkloru vs.) hedef alıyordu. Böylece, yapısı itibarıyla zaten çelişmeli bir görünüş gösteren bürokrasi, 1923-1945 yılları arasında çok daha fazla çelişmeli bir bünyeye sahip oldu. Bir yandan feodalizmin üstyapı kurumlarıyla mücadele ediyor, bir yandan da bu üstyapı kurumlarına vücut veren temeldeki üretim ilişkilerine hiç dokunulmuyor. Bir kararla sürgüne gönderilen ağalar, şeyhler, seyitler bir başka kararla yerlerine döndürülüyor.

Aslında kaypak bir yapıya sahip olan bürokrasinin olağanüstü çelişmeli durumu 1945 yılına kadar devam ediyor. Bu tarihten itibaren çok partili düzene geçiliyor. Bu oluşum içinde halk yığınlarının oyu değer kazanıyor. Bu halk yığınlarını denetleyen ağa, şeyh, aşiret reisi gibi feodal üretim ilişkilerini denetleyen kişilerin değer kazanması demektir. Çünkü Batı'nın çok partili rejimi yani burjuva demokrasisi, bu ilkel yapı üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan getirilmiştir. Oysa Batı'da yani Avrupa'da burjuva demokrasisi birdenbire ortaya çıkmış değil, çetin sınıf çatışmalarından sonra oluşmuştur. Bunun için de toplumsal bir içeriği vardır. Ve bu toplumsal içerik ancak Avrupa için anlamlıdır. Avrupa'nın birtakım sınıf çatışmaları sonucu oluşturduğu bu burjuva demokrasisi, yer yer feodalizmin egemen olduğu bir ülkede uygulandığı zaman, doğaldır ki feodalizmin ve onlarla ittifak durumunda olan burjuvazinin çıkarlarını koruyacaktır. Bu durum, Doğubeyazıt'ta çıkan, ŞERESİYAR isimli toplumcu bir gazetede şöyle ifade edilmektedir:

"... günü geldi Hamidiye Alayları tarumar oldu, aşiretler kabilelere bölündü, kabileler sülalelere bölündü, millet peyderpey dağdan düze indi. Beyoğlu beyler köyden şehire indiler, foter giydiler, kravat taktılar. Palabıyıklarını kesip modaya uydular. Çeşitli devirlerde sürülmüş beyoğlu beylerden büyük şehirlere postu serip sosyeteye girenler bile oldu. Yüzlere ak olsun.

Beyoğlu beyler 1950 yılından beri arazilerine traktör, pulluk, biçerdöver aldılar, ticaret hayatına atıldılar. Para ve servet elde etmek için yedi boyaya girdiler. Dinleri imanları para oldu. Beş paranın hesap-kitabını tutmayı öğrendiler. Çok parti icat olmuş olalı, **rey reşat altını kadar kıymetli olmuş olalı siyasetin kuyruğuna kene gibi yapıştılar.**"⁷²

İşte bu demokrasicilik oyunu içinde Doğulu egemen sınıflar, ağa, şeyh ve aşiret reisleri yavaş yavaş merkezi otoriteyle, yani Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşmeye başladılar. Merkezi otorite ile sürtüşen ve sürtüşmeyen ayrımı yavaş yavaş ortadan kalkmaya, hepsi de merkezi otorite ile iyi geçinmeye ve bütünleşmeye çalıştı. Bilindiği gibi Doğu İsyancıları sırasında Doğu'daki aşiret reislerini, ağa, bey, şeyh ve seyitlerin hepsi de isyana katılmadı. Bunlardan bir kısmı merkezi otorite yanında gözüktü veya tarafsız kaldı. Çok partili demokrasi süreci içinde ise herkes, merkezle sürtüşmeyi bırakıp, Batı'dakilerle birlikte sömürü koalisyonuna girdi.

Bu yeni oluşumun en önemli özelliklerinden biri, bürokrasinin 1923-1945 arasındaki çok çelişmeli olan durumun olağan bir durum almasıdır. Burada, bürokrasinin Kürt halkıyla çelişmesinin ortadan kalktığını söylemek istemiyoruz. Kürt egemen sınıflarıyla ve feodalizmin bazı üstyapı kurumlarıyla (aşiret reisliği, şeyhlik vs.) çelişmesinin ortadan kalktığı da büyük bir gerçek. Bu tarihten sonra bürokrasi olağan dönemlerde olduğu gibi egemen sınıfların hizmetine girmiş ve onların ideolojisini gerçekleştirme doğrultusunda hareket etmiştir.

1945'de, çok partili düzene geçişle birlikte, halk yığınları

---

72. Şerësiyar, Sayı 2, Ocak 1970, s. 1.

büyük bir değer kazanmaya başladı. Aslında değer kazanan halkın bizzat kendisi değil, siyasi iktidar yolunu açan “oy” idi. Çünkü, iktidara gelmek bu oy çoğunluğunun bir elde toplanması sonucu oluyordu. Bunun için, bu oyları tek elde toplayacak bir yolun bulunması gerekiyordu. En iyinin ve en doğrunun, kendi yaşadığı ve gördüğü olduğunu sanan “oy” sahiplerine, yani halka, görünüşte açık tutulan meclise göstermelikler dışında, ne kendisi, ne de çıkarını koruyacak kimseler giremeyeceğine göre, oy kullanan yani halka kutsal görevini yerine getirip yani oyunu kullanıp, işi kendi adına yapacaklara yani milletvekillerine bırakmaktan başka yapacak iş kalmıyordu. İşte bu demokratik gelişme içinde, ağalar ve şeyhler bölgelerindeki nüfuzlarından yararlanarak, meclise girme yolunu bulmuşlar ve kendi çıkarlarını meclis kürsüsünden savunmaya başlamışlardır. 1945 tarihli “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” meclise getirildiği zaman, Cavit Oral, Adnan Menderes, Emin Sazak tasarıya şiddetle karşı koymuşlardır. Emin Sazak, tasarıyı getiren Şevket Raşit Hatipoğlu'na hitaben “Tasarıyı geri al!.. Tasarı geri alınırsa Beylik Köprü'deki otuzbin dönümü hibe ediyorum” demiştir. Hatipoğlu'nun “Yasa ile alsak ne olur?” sorusuna karşılık, “Yasa ile olmaz, devlet araziyi zorla alırsa, Eskişehir havali-sinde Emin Sazak ölür” demiştir. 1960'da çıkarılan ve 55 ağayı sürgüne gönderen 105 sayılı yasa gerekçesinde “Sosyal birtakım reformları yapabilmek, ortaçağın Türkiye'de yaşayan düzenini yıkmak, ağalık ve şeyhlik gibi müesseseleri yok etmek, 20. yüzyılda devlet üstünde devlet kuvveti olmadığını anlatmak, vatandaşın sömürülmesine, istismar edilmesine, insanlık haysiyetinden uzaklaşmasına engel olmak gayesiyle bu kanun çıkarılmıştır.” dendiikten sonra, sürgüne gönderilen 55 ağanın 54'ünün Demokrat Parti'ye, bir tanesinin de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne kayıtlı olduğu ifade edilmiştir.⁷³ Özellikle bu son nokta, ağalarla siyasal parti ilişkilerinin ne denli güçlü olduğunu göstermektedir. Bunlar, partilerin bölge kademelerinde, ya ocak başkanı,

---

73. Ağaları Tanıyor musunuz? Yön dergisi, Sayı 4, 10 Ocak 1962.

Ağaların Bilinmeyen Tarafları, Yön dergisi, Sayı 10, 25 Şubat 1967.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne kayıtlı olan kişi, Urfalı Avukat Faik Bucak'tır.

bucak başkanı, il başkanı veya belediye başkanlığı gibi görevler almakta veya doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi'ne girmektedirler. Çizelge 28, halkın siyasal seçimlere katılma oranını göstermektedir. Bu çizelgeye göre, seçimlere katılma, Doğu illerinde, Batı illerine oranla daha çoktur. Örneğin 1965 yılı Milletvekili Seçimleri'nde Batı illerinde seçime katılma oranı % 77 olduğu halde, Doğu illerinde bu oran % 80-82 arasındadır. Öte yandan, 1950'den 1965'e kadar seçimlere katılma oranını incelediğimiz zaman gerek Batı'da gerekse Doğu'da bu oranın azaldığı görülmekle beraber, Doğu illerinde bu azalmanın daha az olduğunu söyleyebiliriz.

O halde, seçimlere katılma oranı söz konusu olduğu zaman, bunun Batı'ya göre, daha dinamik olduğu açıkça söylenebilir. Bu dinamizmi sağlayan önemli neden ağalar, şeyhler ve aşiret reisleridir. 1945'den sonra, zaten bölgelerinde çok nüfuzlu olan ağa, şeyh ve aşiret reisleri, siyasal bir görevi de benimsemişler ve oy sağlama kaynağı durumuna gelmişlerdir. Burada yine problematik bir noktaya gelebiliriz.

	1950	1954	1957	1961	1965
13 il	89	90	80	80	75
4 il	90	91	77	79	70
Hakkâri	64	78	76	82	81
18 il	87	90	80	81	71
Türkiye	89	88	76	81	71

Kaynak: Çizelge 28.

Problemimizi ortaya koyarken şöyle demiştik: Toplumsal yapıyı temellendiren ve biçimlendiren esas etken, ekonomik olanakların dağılışıdır. Dolayısıyla toprak dağılışı, buna paralel olarak toprağı işlemede kullanılan üretim araçlarının dağılışı ve iş bölümü organizasyonudur. Toplumsal yapıdaki öteki sosyal kurumlar, bu temel etkene göre biçimlenir. Nüfus kompozisyonunda, aile yapısında, din farklılaşmasında, çevre ve dünyayı algılamada bu temel etkenlerin rolü büyüktür. İşte burada siyasal görüşlerin belirmesinde de aynı temel etkenlerin etkisini görüyoruz. Ağa, şeyh ve aşiret reisleri, çok geniş toprakları, çok geniş halk yığınlarını denetle-

diği için, kendi çıkarına uygun fikirleri köylülere de benimsetmektedirler. Daha önceleri de belirttiğimiz gibi, Doğu Anadolu'da çeşitli etkenlerin etkisi altında kahvehanenin gelişmemesi, haberleşme merkezinin "Ağanın odası" olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum, kentten gerek piyasa ve fiyatlarla, gerek sosyal ve politik hayatla ilgili haberlerin hem geliş i hem de köy içindeki yayılış ını daima ağanın denetimi altında tutmuştur. Öte yandan, ilişkilerini ağa, şeyh ve aş ıret reisleri ile sürdüren bir kimsenin onlar gibi düşünmesi zaten doğaldır. Çünkü, bunlar, oy kullanan köylü için bir izafet çerçevesi meydana getirirler. Ve köylü de bu çerçevenin dış ına çıkamaz. Prof. Nermin Abadan, "Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili" isimli kitabında bu bağımlılığı göre oy kullanmayı açık bir biçimde ortaya koymaktadır.⁷⁴ Bu, aslında egemen sınıflar tarafından kurulan kuvvetli barajın aş ılamamasından başka bir şey değildir. Yani izafet çerçevesi egemen sınıfların bizzat kendisidir.

O halde, 1945 yılında, çok partili siyasal rejime geçişle birlikte, ağalar, şeyhler ve aş ıret reisleri, iki yönden birden kuvvet almışlardır. Birincisi, oy kullanma mekanizmasında kütlelere hak tanınmasıyla birlikte, halkın değer kazanması sonucu ağa, şeyh ve aş ıret reislerinin, halk üzerindeki nüfuzlarını kullanarak siyasi partiler için oy kaynağı durumuna gelmeleri, dolayısıyla siyasal iktidar için değerli bir kişi olmaya başlamalarıdır. İkincisi de siyasal iktidarlardan çıkarlar sağlamaya başlayan ağa, şeyh ve aş ıret reislerinin, halk önünde büsbütün kudretli kişiler durumuna gelmeleridir. Bir madalyonun iki yüzü gibi görünen bu ögeler birbirleriyle daima etki-tepki durumunda olup, ağalık ve şeyhliğin daha kuvvetli bir biçimde kurumlaşmasını sağlamaktadır. Bütün bu oluşumlar içinde, ağaları zaman zaman sürgüne göndererek onların halk üzerindeki ezici etkilerini hafifletmek isteyen devlet ve hükümet, bu kez onlara büyük bir itibar göstererek çatışma durumuna gelmektedir. Burada Prof. Mübeccel Kıray'ın "Tampon Fonksiyonları Teorisi"nin yine büyük bir geçerlilik gösterdiğini görüyoruz. Buna göre geliş-

---

74. Nermin Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, SBFY, Ankara 1967, s. 246.

menin yavaş olarak sürdüğü yerlerde toplum bünyesine dışardan ithal edilen kurumlar, eski düzen içerisinde, esas bünyesinden yitirerek işleme olanakları bulur ve yeni yeni anlamlar kazanır.⁷⁵ Türkiye'de de modern bir anlayış olan demokrasi hareketi, feodal bir bünye içinde uygulandığı zaman aşiretler ve mezhepler arasındaki çatışmaların, siyasi partiler kanalıyla tekrar şekillendiğini görüyoruz. İşte bu, Doğu Anadolu'nun toplumsal yapısının temel çelişkilerinden biridir. Modern demokrasilerde, her şeyden önce birleştirici bir fonksiyonu olan siyasi partiler, feodal bir bünye içerisinde ayırıcı bir rol oynamakta, zaten feodal beylikler ve mezhepler olarak ayrılmış halk yığınlarını birbirinden daha da ayırmaktadır. Bu temel çelişki, Doğu Anadolu'daki feodal yapının parçalanıp, Türkiye'nin gelişmiş bölgeleri ile bütünleşmesine kadar sürecek, siyasi partiler aşiret çıkarlarını ve aşiret üstünlüklerini korumaktan başka bir işe yaramayacaklardır.

VII. 27 MAYIS ve 55 AĞANIN SÜRGÜNÜ

Yakın tarihimizde, Doğu Anadolu'yu ilgilendiren en önemli olaylardan biri de, 27 Mayıs 1960 hareketinden hemen sonra, 1 Haziran 1960 tarihinde 485 Doğulunun Sivas'ta bir kampta tutuklanmasıdır. Bu kampta altı ay kadar tutuklu kalan Doğululardan, 55'i hariç ötekiler serbest bırakılmışlardır. Siyasi hayatımızda 55'ler diye geçen bu olayın iç yüzünü ayrıntılı bir biçimde incelemeye çalışacağız.

A. 27 MAYISTAN ÖNCEKİ DURUM

27 Mayıs'tan sonra, 31 Mayıs tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir haber, Millî Birlik Komitesi'nin Kürdistan konusunda o tarihe kadar izlenen politikanın dışında kalmadığını ortaya koyuyordu. Haber aynen şöyleydi:

"Millî Birlik Komitesi'nin neşredeceği vesikalar. Bir Kürdistan hükümeti tesisi için DP grubu içinde çalışanlar varmış. Sabık iktidar bunlara ve Şeyh Said'in oğlu-

---

75. Mübâccel Kiray, Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, s. 4.

nun Rus yapısı ciple Doğu'da propaganda yapmasına göz yummuş. Milli Birlik Komitesi ile Yeni Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 10 yıllık DP iktidarı devrinde memleketi birçok alanlarda harabeye sürükleyen meseleleri ele almış bulunmaktadır. Bu meyanda, ceza kanunları muvacehesinde suç teşkil edip de, DP iktidarının menfaati icabı taviz verilen birçok konuların millete peyderpey açıklanacağı ve sabık hükümet ricalinin millet bünyesinde yaptığı tahribatın vesikalarının tarihe maledileceği bildirilmektedir. Haber aldığımıza göre, irticaa taviz veren sabık DP iktidarının bu konuda cemiyette açtığı yara dehşet verici olmuştur. İktidarda kalma pahasına, yalnızca rey almak için milleti bölme temayüllerine dahi göz yumulmuş ve bir iddiaya göre DP Meclis Grubu içinne milletvekili olarak sıranı birkaç kişi korkunç gayelerini tahakkuk yolunda DP başında bulunanlardan müzaheret görmüşlerdir. Rey karşılığı verilen irtica tavizi Güneydoğu'da memleketi parçalayıcı istikamette bazı teşebbüslere yol açmıştır. Bu meyanda Rus yapılı bir ciple vatan haini Şeyh Said'in oğlunun Doğu'daki köylerde dolaşmasına göz yumulduğu tespit olunmuştur. Geliştirilmesine çalışılan gayenin yeni bir Kürdistan olduğu, bu konuda, birkaç DP milletvekilinin çalışanlara müzair olduğu vesikalarıyla meydana çıkmıştır. Milli Birlik Komitesi ve Hükümet bu yola sapanların faaliyetlerine son vermiş, memleketi parçalayıcı unsurların tamamen izalesi yolunda zecri tedbirler alma yoluna gitmiştir. Türkiye'nin bütünüyle yalnız Türklerin vatanı olduğu, başka gayeler taşıyan birkaç kişiye benimsetilecektir."⁷⁶

Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bu haberle, bir gün sonra 485 Doğulunun Sivas kampına alınmaları olayı arasında sıkı bir ilişki vardır. Zaten 27 Mayıs'tan sonra bazı Milli Birlik Komitesi üyelerinin "27 Mayıs'ı gerçekleştirme-

---

76. Bu tip haberler ve yazılar 27 Mayıs'tan sonra devam etmiştir. Bk. Sırrı Dadaş Bilge, DP'nin Doğu'daki Tehlikeli Oyunu, Dünya, 4 Temmuz 1960.

seydik vatanımız parçalanacaktı. İşte bunun için 27 Mayıs gerekli idi” sözleri rastgele söylenmiş sözler değildir.⁷⁷

1. Gazete Haberleri

Doğan Özgüden'in Genelkurmay Eski Başkanı Ragıp Gümüşpala ile yaptığı bir konuşmada Doğu ile ilgili ilginç görüşler yer almaktadır. Konuşma aynen şöyledir:

“Şarkta, ağa, bey, şeyh denilen 35-40 kadar köye sahip kişiler, derebeylikler hâlâ mevcuttur. Vakıa, 1925 Şeyh Sait hareketlerinden sonra bunların nüfuzu kırılmış ise de bugün dahi kendi geniş arazi ve köylerinin sahibi durumundadırlar. Köylünün okumasını yükselmesini istemezler. Bölgelerinde Türk harfleri ile tedrisata muhaliftirler. Köylüyü her surette baskı altında tutarlar. Bu şahısların öncelikle nüfuzlarının kırılması, Batı'ya nakledilerek yayımları ve muayyen yerlerde iskân edilmeleri, topraklarının derhal tevzii ve tapulanması, toprak dağıtılan köylüye muayyen taksitlerle tohumluğunun ve ziraat vasıtalarının da verilmesi esas olmalıdır. 1925 hareketinden sonra bazı ağa ve şeyhler Batı'ya gönderilmiştir. Fakat yerlerinde kalan seyyitleri, soy şopları, bunların arazi hakimiyetini idame ettirmişlerdir.

Köylülerimiz Türklüklerini müdriktirler. Kürtlük propagandası sırf derebeyliklerinin devam edebilmesi için şeyh ve beyler tarafından halka yayılmaktadır. Yukarıda bahsettiğim tedbirler alındığı takdirde köylülerimiz tamamen hükümete bağlanacaklardır.”

Doğu'da uzun zaman vazife görmüş olan Sayın Gümüşpala'nın bu sözleri bu sosyal probleme ışık tutmaktadır. Bu bölgede eğitim meselesinin halledilmesi her şeyden evvel iktisadi davaların yenilmesi, yol ve su meselelerinin halline bağlıdır. Gümüşpala toprak reformunun yapılabilmesi için bu noktaların ön plana alınmasını temenni ediyor ve sözlerine şöyle devam ediyor:

---

77. Hikmet Kıvılcımlı, 27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi, Ant Yayınları, İstanbul 1970, s. 271 vd.

“Şarkta köyler, komlar halindedir. Komlar birbirlerinden kilometrelerce uzaktır. Birbirleri ile irtibat çok müşgüldür. Okulları merkeziyet nazarı itibara alınarak seçilen yerlere yapılıyor. Şarkın 2000 rakımdan yüksek yerlerinde yapılan bu tesislerde hayat yaz mevsiminin 2-3 ayına inhisar eder. Kışın düşen karın kalınlığı 2-3 metreyi bulur. Bu sebepten çocuğun komundan kalkıp okula gitmesi mümkün olmadığı gibi yaz ayları da okulların tatil zamanına tesadüf eder.

Şu halde masraf ve emek boşuna gitmeye mahkûm. Bazı idare amirleri büyük bir sebatla okul işlerini kendilerine memleket çapında bir vazife telakki ediyor ve ordudan yardım istiyorlardı. Valilerin bu iyi niyetleri karşısında bütün imkânlarını kullanmak suretiyle memleket kültürüne faydalı olmaya çalıştım. Bu işte yolsuzluk büyük engeller meydana getirdi. Vilayetin tertip ettiği kereste, çimento, demir gibi inşaat malzemesi ancak seçilen okulun 15-20 km. yakınına kadar motorlu vasıtalarımızla getiriliyor ve geri kalan nakliyat ya köylünün sırtında veya hayvan sırtında yapılıyordu. Bu durum da teyid eder ki kültür işi ile beraber komların ve 5-15 haneli köylerin ovalar ve yollar bölgesine doğru indirilmesi ve toplanması bu köylerin yollarının tamiri ve toprağı sulama tedbirleri alınmak suretiyle iktisadi halin tanzimi mümkün olur.

Şarktaki son beş yıllık vazife hayatımda yolun ve suyun sağlandığı yerde asayişin temin edildiğini, iktisadi kalkınmanın başladığını, bunun sonucu olarak okuma ve öğrenme işlerine halkın büyük önem verdiğini gördüm. C.H.P. devrinde eğitim ve toprak meseleleri iyi niyetle ele alınmıştı. Fakat yukarıda bahsettiğim gibi noksan olarak ele alınmıştı. Düşüklerde 10 yıl zarfında bu işi tamamen baltaladılar.

Milli Birlik Komitesi bu konuda birçok hususları ele almıştır. Ve gerçekten memleket için kalbi çırpınan arkadaşların bir topluluğu vaziyetindedir. Fakat bir de ihtisasa hürmet gerçeği vardır. M.B.K. Hükümeti verdiği direktifle kültür işlerini, iktisadi işleri ve birçok mefhumların öncelikle ele alınmasını istemişti. Bunlar uzun za-

manlara bağılı ve hemen tahakkuk etmeyecek durumda olan memleket işleridir. Ben şu hususta çekiniyorum. Bakanlıklar kendilerine verilen direktif esasları içinde çalışırlar. Müşterek olan yukarıdaki işler koordine edilmezse bugüne kadar olduğu gibi aksaklıklar meydana gelebilir. Muhtelif bakanlıkları ilgilendiren bu büyük çaptaki memleket vazifelerinin Başbakanlık tarafından tanzimi müşğuldür. Bir koordinatöre ihtiyaç vardır. Bu makam ancak yeni teşkil edilecek bir koordinasyon bakanlığı olabilir. Yapılacak kalkınma işinde plan esastır. Kalkınmanın 5-10 senelik bölümlere ayrılması lazımdır. Program ve planların hazırlanmasında masa başında değil, şarkı kış ve yaz' gezip görmek, etüd etmek ve ondan sonra planlamakla olur."78

17 Ekim 1960 tarihli Öncü gazetesinde de şu haberler yer alıyordu:

" Nüfuz kurmak sureti ile halka baskı yapanlar nakledilecek. Dini ve yabancı ideolojileri alet ederek nüfuz kuranlar için Mecburi İskân Tasarısı Milli Birlik Komitesi'ne verildi. Ulusal menfaatlere zarar verecek faaliyetlerde bulundukları, yapılan idari soruşturma sonucunda sabit olanlar ve bunların dördüncü dereceye kadar ve sihrî hisımları yurt içinde başka yerlere nakledilecek. Bunların Türk gerçeklerine aykırı faaliyetlerde bulundukları ve fert hürriyetlerini kısıtladıkları belirtiliyor.

Dini gelenekleri, yabancı ideolojileri alet ederek veya cebir ve şiddet kullanarak, ikametgâh çevrelerinde yaşayan halkın üzerinde nüfuz tesis etmek suretiyle o mintika halkını maddeten ve manen tehdit ettiği veya huzur kaçırarak hallerde bulunduğu veya fertlerin hukukuna tahakküm ve tegallüp yolu ile tecavüz ettiği ve iradelerine müessir olduğu tespit edilenler Bakanlar Kurulu kararı ile nakledilecek."

21 Ekim 1960 tarihli ulus gazetesinde Başyazar Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mecburi İskân Tasarısı'yla ilgili olarak aşağıdaki yazıyı yazmıştır:

---

78. Öncü, 19.10.1960.

“Birkaç günden beri gazetelerde bahsi geçen Mecburi İskân Tasarısı dün yayınlanan bir habere göre MBK’de görüşülerek kabul edilmiştir. Bu suretle -tasarının bir bölümünde görüldüğü, gibi- memleketimizin şu veya bu bölümünde ya da daha geniş bir bölge içinde dini his ve gelenekleri alet edenler, yabancı ideolojileri neşir ve telkine çalışan cebir ve şiddet kullanarak nüfuz ve baskıları altında adam sömürenler, bulundukları yerlerden uzak bölgelere nakledilecekler.

Sürüleceklerdir demiyoruz. Çünkü bu gibiler için medeni haklardan mahrumiyet söz konusu değildir ve çıkarıldıkları bölgeye dönmemek şartıyla memleketin her tarafında dolaşmak serbestliği de ellerinden alınmayacaktır. Doğrusunu söylemek lazım gelirse, bu bakımdan Mecburi İskân Tasarısı’ndaki sertlik biraz yumuşatılmış gibi görünüyor. Bununla beraber iddia edemeyiz ki, mecburi iskân tabirinde bir tehcir manası yoktur.

Milli İnkılap Hükümeti’ni böyle bir tedbir almaya zorlayan sebepleri uzun uzadıya tetkike girişmeyelim. Bunlar ötedenberi hepimize malum olsa gerektir. Şeyhler ve ağalar feodalitesinin bu memleketin en büyük sosyal derdi olduğunu aramızda bilmeyen kalmamıştır. Bu dert yüzünden değil midir ki, nice inkılap hamlelerine rağmen halkımızın büyük bir kısmı yüz yıl, iki yüz yıl evvelki yerinde saymaktadır. Bölgeler var ki, karanlığına Atatürk inkılaplarından henüz en hafif bir ışık bile aksetmemiştir. Bu karanlık, gerçi asırların bir-biri üstüne yığıldığı cehalet tabakaları koyulaşmış bulunuyor. Fakat bunu durmadan sömürmek suretiyle sonsuz bir gece haline getirenlerin de Mecburi İskân Tasarısı’nda adı geçen kimseler olduğuna şüphe yoktur. Ve bunlara karşı tedbir alınmasını prensip itibarıyla yerinde bulmamak mümkün değildir. Ama tasarıda tespit edilen tedbir ne dereceye kadar başarılı olacaktır? İşte bu noktada bazı ihtirazi kayıtlarla karşılaşırız.

Zira, hatırlarız ki, vaktiyle bu yolda yapılan çalışmaların çoğu ya hiç müsbet netice vermemiş; ya da birta-

kim yeni sosyal davaların doğmasına sebep olmuştur. Mecburi iskâna tabi tutulanlar gittikleri yerde şeyh iseler "dini his ve gelenekleri" kendi menfaatlerine alet etmekten, ağa iseler "cëbir ve şiddet kullanarak" halkı ezip sömürmekten vazgeçmemişler ve her bölgede bu hareketlerine müsait zemini bulmakta da zorluk çekmemişlerdir.

Said-i Nursi'nin son günlerindeki hadiseler hâlâ bütün teferruatıyla gözümüzün önündedir. O gerçi yerini mecburi olarak terk edenlerden değildi. Bütün gezilerinde, aydınların çoğunluğu teşkil ettiği İstanbul da dahil olmak üzere, her uğradığı şehri, birkaç günlük ikâmeti esnasında, neler yapmak istediğini görmedik mi?

Onun için korkarız ki, tehlikeleri şimdilik mevzii bir mahiyet arzeden kimselerin faaliyet çevrelerinin sınırlarını tasarladığımız nakillerle genişletmiş olmayalım. Bu sözümüzden sakın bir sosyal derdi kendi haline bırakmak fikrinde olduğumuz anlaşılmasın. Bizim söylemek istediğimiz, bahis konusu davanın, elde mevcut kanunların harfiyen tatbikini ve birtakım sosyal reformların gerçekleştirilmesi suretiyle en iyi hal çaresini bulacağıdır."

Bu yazılardan da anlaşılacağı gibi, 27 Mayıs 1960 döneminde, gazeteci ve yazarların çoğu, düzeni tahlil etmek gibi bilimsel bir temelden yoksun olup sadece mevcut düzene olan itirazlarını bildiriyorlar.

2. 105 Sayılı Yasa: Mecburi İskan Kanunu

Madde 1. Dinî his ve gelenekleri veya yabancı ideolojileri alet etmek veya cebir ve şiddet kullanmak suretiyle ikametgâhının veya maliki ve yahut zilyedi olduğu gayrimenkulün bulunduğu mıntıkada yaşayan halkın tamamen veya bir kısmı üzerinde tesir eylediği nüfuza dayanarak:

a- O mıntika senekesini maddeten veya manen tehdit ettiği veya huzurunu bozacak sair hareketlerde bulunduğu veya istismar eylediği, yahut,

b- Fertlerin hukukuna tecavüz ettiği veya tahak-

küm ve tagallüp ile haklarını kullanmalarında iradelerine müessir olduğu, yahut,

c- Millî menfaatlere zarar verecek herhangi bir faaliyetinde bulunduğ,

Mahallin en büyük idarî amirinin sorumluluğ altında emniyet makamları tarafından yapılan tahkikat neticesi sabit olanlar bunların dördüncü dereceye kadar (bu derece dahil) kan ve sihri hısımlarından lüzum görülenler İçişleri Bakanlığı'nın teklifi ve Bakanlar Kurulu kararı ile o mıntıkaya bir daha gelmemek üzere, yurt içinde başka yerlere bu ek kanun hükümlerine göre nakil ve iskân edilebilirler.

3. 105 Sayılı Yasanın Gerekçesi

23 Ekim 1960 tarihli Öncü gazetesinde, Mecburi İskân Kanunu'na ait bazı gerekçeler yayınlanmıştır. Bu gerekçeler özet olarak şöyledir:

Mecburi İskân Kanunu'nun çıkarılmasına duyulan zorunluluğ belirten gerekçede özellikle Doğu illerimizde yaygın hale gelen ağalık ve şeyhliğe ve bunların vatandaşlara yaptıkları baskılara işaret ediliyor. Bildirildiğine göre Doğu illerinde son yıllarda Kürt Cumhuriyeti'nin kurulması için bazı kimselerce gayretler sarf edildiğ bu arada uçları Irak ve İran'da bulunan Kürtçülük teşkilâtlarının Türkiye'de liderler yetiştirmek amacı güttüğü açık olarak gerekçede anlatılıyor.

Ağaların ve şeyhlerin uzun yıllardan beri Türk halkını baskı altında tuttuğ, C.H.P. devrinde bunlardan birçoğlarının Mecburi İskân Kanunu ile Anadolu'nun çeşitli yerlerine nakledildikleri ancak düşük D.P. iktidarı zamanında eski yerlerine döndükleri ve baskılarının devam ettiğ kaydedildikten sonra bunların yeniden mecburi iskâna tabi tutulmalarının zorunluluğ gösteriliyor.

Toprak Reformu: Gerekçede ifade edildiğine göre komitede ve basında toprak reformu ve sosyal adalet konusunda çalışma ve haberlerin yayılması üzerine halka baskı yapan geniş toprak zengini ağalar teşkilâtlanmalar ve yer yer kıpırdanmalara başlamışlar ve bunların çoğunluğ vakti ile mec-

buri iskâna tabi tutulmuşlardır. Bunlardan 200 tanesi Si-vas'ta nezaret altına alınmışlardır.

İdari Soruşturma: Kanunun gerekçesinde kanunlarda suç teşkil eden hareketlerin delillerinin tespit edilememesi dolayısıyla suç unsurlarının idari soruşturma ile tespit edilmesinin gerektiği de bildiriliyor. Ve kanunun bütün maddelerinin ayrı ayrı açıklaması yapılıyor. Bilindiği gibi kanuna göre idari soruşturma sonunda halka baskı yaptıkları anlaşılan eski yerlerine bir daha geri dönmek üzere yurdun başka yerlerine nakil ve iskân edilecekler böylece yurt için tehlikeli çalışmalar ve hareketler yapanların zararlarından korunulmuş olunacaktır. Gerekçede şu cümleler de yer almaktadır:

“Dinî gelenekleri, yabancı ideolojileri âlet ederek veya cebir şiddet kullanarak ikametgâh çevrelerinde yaşayan halk üzerinde nüfuz tesis etmek suretiyle o mıntika halkını maddeten veya manen tehdit ettiği veya huzur kaçıracak hareketlerde bulunduğu yahut fertlerin hukukuna tahakküm ve tegallüp yolu ile tecavüz ettiği ve iradelerine müessir olduğu, hâsılı millî menfaatlara zarar verecek faaliyetlerde bulunduğu yapılacak idarî tahkikat ile sabit olanlar ve bunların dördüncü dereceye kadar kan ve sıhri hısımlarından lüzum görülenler Bakanlar Kurulu kararı ile yurt içinde başka yerlere nakil ve iskân edilirler.”

Gezi Serbestliği: Tasarıya göre başka yerlere iskân edilenler yurt içinde her bölgede gezebilecekler ancak eski yerlerine dönemeyecekler. Bunların nakil ve yerleştirilmesi için İçişleri ve İmar İskân Bakanlıklarınca yapılacak, bulundukları yerlerdeki menkul ve gayrimenkulleri tasfiye edilerek gittikleri yerlerde kendilerine arazi ve sermaye verilecek. Ayrıca istedikleri kadar parayı götürebileceklerdir.

Soruşturma: Tasarıda konu edilen kimseler hakkındaki soruşturma ve tespit, valiler, kaymakamlar ve bucak müdürleri tarafından yapılacak. Ancak görevlerini tam yapmayan ve çeşitli yollarla ıftira ederek isim tespit eden idare ve emniyet amir ve memurları hapis cezası ile cezalandırılacaklardır.

Yukarıda esaslarını ve gerekçesini arzettiğimiz hükümete başka yerlere iskânına lüzum görülenleri mecburi nakil ve iskân yetkisi veren tasarı 18.10.1960'da 105 numaralı kanunla Millî Birlik Komitesi'nce kabul edildi.

105 No.lu Kanun gereğince götürülebilecek eşyalar:

Mecburi iskâna tabi tutulanlar, beraberlerinde sadece kullanacakları ev eşyası ile mesleklerine ait avadanlıkları götürebileceklerdir. Nakil olunanların durumu ile bunların tasfiyeye tabi menkul ve gayrimenkul malları mahallin en büyük mülkiye âmiri tarafından kurulacak üçer kişilik heyetler tarafından tespit edilecektir.

Yapılacak ödemeler: Mecburi iskâna tabi olanlara yapılacak olan ödemeler, İmar İskân Bakanlığı ve Toprak İskân Genel Müdürlüğü tarafından borçları çıkarıldıktan sonra yapılacaktır.

Aralık 1960 içerisinde kanunun hükümlerine uygun olarak mecburi iskâna tabi tutulan 55 ağa, şeyh, aşiret reisi, Antalya, Burdur, İzmir, Muğla Afyon, Isparta, Manisa, Çorum, Denizli vilâyetlerinde yerleştirildiler.

B. 55'LER KİMLERDİR?

Mecburi iskâna tabi tutulan, yani sürgüne gönderilen 55 Doğulunun hepsi, ileri sürüldüğü gibi, mütegalibe, ağa, şeyh, aşiret reis değildir. Çeşitli yetenekleri ile kültür ve bilgileri ile çevrelerinde etkili olan kişiler de bu yasanın kapsamı içine sokularak sürgüne gönderilmişlerdir. Bu 55 Doğulu, alfabetik sıraya göre şunlardır:

1. İbrahim Abikoğlu 2. Hacı Topo Aktoprak 3. Zeki Bayar 4. Faik Bucak 5. İsmail Hakkı Bucak 6. Hacı Ali Bucak 7. Mehmet Cemal Bucak 8. Mithat Bucak 9. Hasan Abik Bucak 10. Ali Abik Bucak 11. Bekir Bucak 12. Reşit Çecen 13. Mehmet Dal 14. Abdülkadir Ekinci 15. Ebubekir Ertaş 16. Mahmut Ertaş 17. Bahattin Erdem 18. Abdürrezzak Ensarioğlu 19. Sait Ensarioğlu 20. Şeyh Ali Fırat 21. Şeyh Selahattin Fırat 22. Şeyh Gıyasettin Fırat 23. Şeyh Ahmet Fırat 24. Mehmet Fuat Fırat 25. Faruk

Fuat Fırat 26. Mehmet Emin Fırat 27. Halil Fırat 28. Ömer Fırat 29. Gıyasettin Fırat 30. Hüseyin İleri 31. Zeynel Abidin İnan 32. Mustafa Işık 33. Kinyas Kartal 34. Abdülbaki Kartal 35. Hamit Kartal 36. Bala Kartal 37. Şeyh Mehmet Emin Karadeniz 38. Cemil Küfrevi 39. Zeki Cemil Küfrevioğlu 40. Abdülbaki Karakuş 41. Feyzullah Keskin 42. Mehmet Kayalar 43. Abdullah Öztürk, 44. Ferzende Öztürk 45. Osman Öztürk 46. Köroğlu Öztürk 47. Şamil Peker 48. Sait Ramanlı 49. Kubbettin Septioğlu 50. Zeynel Turanlı 51. Cafer Yağizer 52. Mecit Yalçın 53. Derviş Yakut 54. Kazım Yıldırım 55. Süleyman Yıldırım.

55'lerden Bucak ailesi Siverek'te, Fırat ailesi Erzurum, Bingöl ve Muş taraflarında, Kartal ailesi Van'da, Öztürk ailesi Patnos, Tutak, Malazgirt yöresinde, Ensarioğlu ailesi Ramanlı, Ekinci ailesi Diyarbakır, Yıldırım ailesi, Küfrevi ailesi Ağrı, İnan ailesi Bitlis, Ertaş ve Ertuş aileleri Hakkâri, Yalçın ailesi Tutak, Gül ailesi Hınıs taraflarındadır.

55'lerin kimliğini açıklayan en güzel belge, 55'lerden Faik Bucak ve Kinyas Kartal tarafından yazılan bir borşürde yer almıştır. Bu broşür zamanın koşullarında "Türk-Kürt" aydınlarının birbirlerine ne kadar yabancılaştıklarını gösteren ilginç belegelerden biridir. Belge aynen şöyledir:

"55'ler ünvanı altında, memleket sathında, aramadığımız bir şöhrete ulaşan bizler, bugün yuvalarımızdan ayrılalı tam iki sene dört ay oluyor.

2 sene 4 aylık bir zaman akışı ne dile, ne gönüle ne de şuura kolay... Kimimizin çocuğu öldü. Gidip göremedi. Kimimizin kardeşi. Yani başında bulunamadı. Ailelerimiz perişan oldu. Yaralı yakınlarımız, yeni doğmuş yavrularını kanayan yaralarımızın adıyla çağırdılar: 'Sürgün', 'İşkân', 'Tehcir.'

Bir ihtilal olmuştu. Her vatandaşa yeni bir dünya yaratmanın acı ve yük payı düşmüştü. Bizlere düşen acı ve yük payı, yerlerimizden koparılıp sırf bizim için yaratılan Sivas'taki kampa sürülmek oldu. Buna emniyet tedbiri dediler. Biz de masumca güvenişle bileği-

mizi kelepçeye uzattık. Nasıl olsa diyorduk, adalet tecelli eder. Suçsuz olduğumuz, gün ışığına çıkar. Çünkü ihtilal partizan bir zihniyetle yapılmadığı ilân edilmişti.

‘Celladınız Ben Olacağım’

Aksi tesadüfle, Muharrem Kızıloğlu bu işle görevlendirilmişti. 5.5 ay çok ağır şartlarda, Sivas kampında mevkuf tutulduktan sonra, birgün karşımıza dikildi. 300 kişiydik. Biz 55'leri ayırıp alıyordu. Diğerlerini serbest bıraktı. Babam şarkın celladıydı, ben de sizin celladınız olacağım, diye övündü.

Teklifi üzerine, mecburi iskâna tabi kılındık ve bir avuç leblebi gibi, Türkiye'nin muhtelif vliâyetlerine serpiştirildik. Sürgünler arasında kardeşler vardı, kasten birbirlerinden ayrıldı. Sürgünler arasında baba ve oğullar vardı. Yekdiğerlerinden en uzak yerlere düşürüldüler. Mesele sürgün müydü? Bu muameleye maruz kalan insanları, efkar-ı umumiye karşısında ağır suçlu göstermek icap ediyordu. Kızıloğlu bunu ilân etti. Ve bizleri en ağır suçlarla itham eden dosyalar tanzim ettirerek, ağır ceza mahkemelerinde yargılanmak üzere cezaevlerine gönderdi. Yargılanmadan önce 'bunlar suçludurlar müstahak oldukları cezayı görecekler' diye gazetelere peşin hükümlü beyanatlar verdi (24 Kasım 1960, Vatan gazetesi).

Sorumlu Aranıyor

Belki ona kalsaydı akıbetimiz feci olurdu.

Bir vatandaşa, bize isnad edilenden daha ağır suçlar yüklenemezdi. Yabancı ideolojilere hizmet, nüfus suistimali, din istismarı, zulmetmek. Her biri kişiyi on kere sehpaye götürmeye yeterdi. Biliyorduk, kendimize güvendiğimiz kadar adalete güveniyorduk. Hepimiz beraat ettik. Ve böylece adalet tecelli etti.

Basında bir kampanya açılmıştı. Bu kampanya top-
rak ağalarına karşı idi. Her devrin kalemleri aleyhimize kışkırtıldı. Bize yapılan muameleye sözüm ona meşrui-

yet yakıştırılmak isteniyordu. Şarkın acıklı durumundan, ağalar sorumlu tutulmak isteniyordu. Acaba 40 seneden beri Şarkın başına yağdırılan musubetler kimin eseriydi? Şarkı kalkındırma yolunda, peşpeşe gelen hükümetler en ufak gayret sarf etmişler miydi? Hangi fabrika açılmıştı da ağalar, berhava etmişti? İnşa edilmiş hangi okul öğrencisiz kalmıştı? Hangi köprü ağalar tarafından yıktırılmıştı? Bunun cevabını bir tek kelime ile verelim. 'İnsaf' efendiler 'insaf.' Sen koca bir Doğu'yu ihmal et yaşanmaz hale sok ve sonra da etrafına bakın sorumlu ara!..

Bütün bunların tartışması uzun. Belirtmek istediğimiz şu: Toprak ağalarıyla, toprak reformuyla, 105 sayılı Mecburi İskân Kanunu'nun ufak bir ilgisi bulunmadığıdır.

Mecburi İskân Kanunu, saydığımız sebeplere dayanmaktaydı. Yabancı ideolojilere hizmet, nüfuz suistimali, din istismarı, zulüm.

Kılın kırka yarılmasından sonra, mahkemelerde bunların hepsinde temize çıktık. Kanunun yürürlüğe konmasının tek sebebi kalmamıştı ortada.

Yürek taşıyan hiçbir vatandaş felaketlerimize kayıtsız kalamaz.

Şimdi acı gerçeklerden bahsedelim.

Kim bu 55'ler? Günahları nedir? Suçsuz olmanın cezasını neden kahredici bir sürgünle hâlâ çekiyorlar? Neden mahkemenin beraat kararları hiçbir idareyi tatmin etmedi. Neden haklarında tahkikat yapan ve sürgünlerine sebep olan idare amirlerinin verdikleri raporların aksi mahkeme ilanlarıyla sabit olduğu halde, 105 sayılı kanunun amir hükümlerine göre, muhterem zevatı mahkemelere yöneltip cezalandırılmadı? Cezalandırılmak şöyle dursun, taltif edildiler. Neden yoktan bu kadar hırpalandık? Üvey evlat muamelesi gördük ve görmekteyiz hâlâ? İdarecilerin bize karşı husumetlerinin sebepleri nedir? Neden toprağı olanların toprağı ellerinden, dönümü bir kilo buğday fiyatına kamulaştırıldı.

İlk bakışta hissî konuştuğumuz sanılabilir. Bu soruların hakiki sebeplerini sıralayalım:

55'lerin bedbahtlık ve felaketlerinin sebebinin Kürt asıllı olmalarında mı aramalıdır?

Hepimizin DP'li olmasında mı aramalı? Biz 55'ler hepimiz DP'liyiz. Yalnız Türkiye'de milyonlarca DP'li var. Onlar niye bizim gibi sürülmediler?

Biraz geriye dönelim. Masumiyetimiz teslim edildikten sonra Ankara'ya geldik. İlk fırsatta günün idarecileriyle temas ettik. Selâhiyetli makamlar bize haksızlık edildiğini kabul ettiler ve en kısa zamanda yerlerimize iade edileceğimizi vaadettiler. Maalesef seçim ve Kurucu Meclisin dağılması dönmemizi o günkü şartlar içinde geciktirdi. Bu devrede bize yakın alâka ve anlayış gösteren Sayın Cemal Gürsel'e, Sıtkı Ulay Paşa'ya ve mesai arkadaşlarına şükranlarımızı arzederiz.

Anayasa'nın Bariz Hükmü'ne Rağmen Hâlâ Sürgündeyiz

Seçim yapılmış, parlamento kurulmuştu. Anayasa yürürlüğe girdi. Aradan aylar ve aylar geçti. Biz hâlâ buradayız. Hakkımızda, değişik partilerden ve üç kanun tasarısı Meclis'e sunuldu. Biz hâlâ buradayız. Halbuki 147'lerin haklarının iadesi teklifi bizlerden 3 ay sonra Meclis'e yapılmıştı. Onların hakları çoktan iade edildi. Namı hesaplarına memnunuz, fakat biz hâlâ buralarda, sürgünün acısını, gadre uğramış olmanın acısını diğer yurttaşlarımızla eşit muamele görmememizin acısını katre katre tatmaktayız.

Bir gerçeği daha ekleyelim, biz 55'ler, toprak ağası da değiliz. Çoğumuz sürgünde geçinebilmek için amellelik yapmaktadır. Çoğumuz yarı tok yarı aç dolaşmaktadır. Toprak ağalığı bu mu?

Aramızda sadece 6 kişinin arazisi vardı. Mühayyilenin, mübalağanın eriştiği miktarın altındadır bu arazi. Beklerdik ki bizlere haksız yere inciltilmiş vatandaş muamelesi yapılsın, yaralarımız iyi kötü sarılsın. Biz buraya gönül rızasıyla gelmedik. Bizleri yerimizden yurduumuzdan koparıp uzaklara savuranlar, içtimai mevkiimize göre geçimimizi düşünüp maiyetimizi temi-

ne mecburdurlar. Acaba neden bunu düşünmediler bile?

Yeni Bir Darbe

Bugünkü koalisyon hükümetinin anlaşması bize yeni bir darbe hazırlıyor. Aramızdan üç kişiyedir bu darbe, manevi ızdırabını hepimiz paylaşıyoruz. Üç kişinin arazilerinin dönümü 150 kuruştan bugünkü yürürlükte olan anayasa muvacehesinde pervasızca alınıyor. Toprak reformuna güya bizden başlıyorlar. Aramızdan üç kişinin toprağının kamuşlatırılmasıyla toprak reformunun alakası yoktur. Bu olsa olsa sadece sathi bir hareketle efkârı umumiyeyi oyalamaktan ibarettir. İhtilâlin tasarruflarını korumak keyfiyetiyse, bizleri bu tasarrufun sembolü olarak kabul etmek ancak dipsiz bir samimiyetsizliğin ifadesi olabilir. Çok şeyini kaybetmiş insanların fütursuzluğu ile söylüyoruz: Tutumumuzun doğurabileceği bütün neticelere hazırız. Bizim için 'bunları sürgünde bırakılım' diyenler bile var. Bu kör husumetin yok edilmesi için daha kaç zaman ve kaç kurban gerekecektir bilelim.

'55'in Toprağıyla Toprak Reformu

Toprak reformuna taraftarız. Müdeaddit beyan ve açıklamalarımızda bunu belirtmiştik. Bütün vatan satışında ve hiçbir şahıs ve zümre farkı gözetmeksizin anayasa hükümleri, memleket şartları göz önünde tutularak yapılmalıdır. Dilerse hükümet bunu yapar. Bizler 105 sayılı kanun gereğince tehcir edildikten sonra, 4753 sayılı kanunun da mekanizması harekete geçmişti. Mallarımızı tasfiye meyanında arazimiz de 1944 yılı vergi matrahının dört misli takdir edilerek kamulaştırıldı. Şimdi kaçınılmaz soruyu soralım: Bizler iskâna tabi kılınmasaydık 4753 sayılı kanun bizlere tatbik edilebilir miydi? 105 sayılı kanun anayasa ve insan haklarına aykırı olduğu için kaldırılıyor bütün neticelerin ilgası gerekmez mi? Bugüne kadar bize uygulandığı şekilde 4753 sayılı kanun sürüldüğümüz vilâyetlerde kimseye tatbik edilmemiştir.

Zulme Karşı Sükunet!

Biz, idaremizin zulme karar vermediğine inanmak zorundayız. Müessif bir olayı hatırlatmak isteriz: 6-7 Eylül olaylarında İstanbul'da birkaç Rum vatandaş gadre uğramıştı. Devrin muhalefeti kıyametler koparmıştı ve zarar ziyan olarak bu vatandaşlara 60 milyon tazminat ödenmesi kabul edilmişti. Evet adalet bunu icap ettiriyordu. Bize gelince iktidar ve muhalefetler derin bir sessizlikte birleşiyor. Bizim maddî ve bunu aşan manevî zararımızı kimse dile getirmiyor. Üstelik, suçsuzluğumuzun cezasına ceza eklenerek aramız elimizden alınıyor. Aramızda 3. sürgünü yaşayan veya ölen vardır. Haksızlıkların üstüste yığılmasına rağmen, bizi hor gören idarelerin ağır muamelelerine rağmen netice bekliyoruz ve memleketi seviyoruz.

Yerlerimize dönerken çektiklerimizi, gönüllerimizden silerek dönmek isteriz. Bütün memlekete tatbik edilmeyecek bir reform bizden başlarsa, 105 sayılı kanunun hükümsüz hükümlerine göre toprağımız elimizden alınırsa, bunu zulüm diye ilan edeceğiz, ayrıcalık diye ilân edeceğiz, insan haklarına tecavüz diye ilan edeceğiz.

Bizimle beraber geniş bir Doğulu kitlenin iki yıldan beri çektiği ızdırapların dinmesi kırılan haysiyet ve şerefllerimizin onarılması isteniyorsa en kısa zamanda yerlerimize dönmemiz ve topraklarımızın tümünün iadesi icap etmektedir. Toprak reformu herkese tatbik edildiğinde bize de o zaman teşmili düşünölsün.

Netice: 105 sayılı kanun ve tabikatının doğurmuş olduğu neticeler anayasamıza ve insan haklarına aykırıdır.

Sayın parlamento üyeleri, kanun Meclis'te tartışırken, parti fanatizminden sıyrılarak ancak vicdanınızın sesine kulak vererek kararınızı veriniz. Hakkın huzurunda, tarihin önünde sorumlu olacağınızı unutmayın.

Türk aydınları, sizi davamızın hakemleri seçiyoruz."

VIII. 1961 ANAYASASI'NIN HAZIRLANIŞI

Tek Parti döneminin baskıya dönük olan tutumunu 1961 Anayasası'nın yapılmasında da izlemek mümkündür. Anayasanın başlangıç kısmındaki "Türk Milliyetçiliği" sözü ve "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Türk Milletininindir" (mad. 4), "Yargı yetkisi Türk Milleti adına..." (mad. 7), "Aile Türk toplumunun temelidir..." (mad. 35), "Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür..." "Türk ananın Türk babanın çocuğu Türktür... Hiçbir Türk..." (mad. 54), "Her Türk kamu hizmetlerine girme..." (Mad. 58), "Yurt savunmasına katılma her Türkün hak ve ödevidir.." (Mad. 60), "... Türk Kanunlarına değişiklik getirmek..." (Mad. 65/5), "... Türk Silahlı Kuvvetleri..." (Mad. 66), "Millet Meclisi seçimlerinde seçmen olan her Türk..." (Mad. 71), "... Seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk..." (Mad. 72) "Cumhurbaşkanı sıfatıyla Türk Devleti'nin..." (Mad. 96), "Bu anayasanın hiçbir hükmü Türk toplumunun çağdaş..." (Mad. 153), "... ve yürütme görevini Türk Milleti adına..." (Geçici madde 4/2) gibi hükümler bunun örnekleridir.

Özellikle ikinci maddede milliyetçilikle ilgili madde tartışılırken bunu açıkça görüyoruz: Kurucu Meclis Üyelerinden Necip Bilge'nin sadece cümlede daha ahenkli bir ifade sağlamak için "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Türk Milletininindir" sözünü, "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir" biçiminde değiştirilmesi teklifi üzerine⁷⁹ Hıfzı Oğuz Bekata şöyle demiştir: "... Yalnız burada Türk kelimesi üzerinde ısrarla duracağım. Türk kelimesinin maddede kullanılmasında son derece veciz bir mana vardır. Bu itibarla kelimeye dokunulmamalıdır. İstirham edeceğim", "Türk ananın Türk babanın çocuğu Türktür... Hiçbir Türk..."⁸⁰

Yine anayasanın ikinci maddesi üzerinde "Milliyetçilik" deyiminin anayasaya girmesi veya girmemesi konusunda uzun tartışmalar olmuştur. Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'in şu sözleri dikkate değer:

---

79. Kazım Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Cilt II, Ankara 1966, s. 1132.

80. Kazım Öztürk, a.g.e., s. 1135.

"Avrupa milliyetçilik davasını bir buçuk asır evvel halletmiştir. Fakat biz öyle miyiz? Anadolu'nun bir köyüne gidin vatandaşa sorun; Nesin? deyin 'Elhamdülillah Müslümanım' der. 'Türküm' demez. Daha bu şuur uyanmamıştır. Biz şunun bunun nazariyesi yüzünden Türklüğümüzü ve milliyetçiliğimizi kaybedecek bir yola gitmeyelim. 'Milliyetçiliği' Anayasaya koyalım. Bunu yürütelim. Memlekette Türklük şuru uyandıktan sonra bunu çıkaralım. Sonra başka unsurlar kendi maksatlarına göre ayrılmayı düşünürler diyorlar. Bugün Kürtçülükle yaptığımız mücadeleyi biliyorsunuz. Biz milliyetçiliği kaldırıyoruz desek bize mi dönecekler? Biz buna dayanacağız. Bu memlekette temiz bir idare yer aldığı takdirde bir tehlike yoktur. Evvelâ, milletimizi Türk Milleti haline getirelim. Ben asla kelimenin anayasadan kalkmasına taraftar değilim. **Türkiye Türk olmalıdır.** Anayasadan bu tabir kalkmamalıdır. Bugün biz bunu kaldırırsak 50 sene sonra Türkiye'de Türküm diyecek kimse kalmayacaktır."⁸¹

Görüldüğü gibi Cemal Gürsel'in bütün endişesi Türkiye'yi Türk yapmaktır.

"...Yalnız şunu söyleyeyim ki, Türkiyede Kürt denen unsur 70-80 bin kişiyi geçmez. Fakat biz milliyetçilik mefhumundan mahrum kaldığımız için **Garptan alıp o mıntıkaya yerleştirdiğimiz cengaver unsurlar bu pota içinde eriyip gitmişlerdir.**"⁸²

Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'in nüfusu 4.5-5 milyon civarında olan bir kütleyi 70-80 bin olarak nitelenmesi şaşırtıcıdır. Öte yandan yine Cemal Gürsel 1961 yılında ikinci baskısı yapılan bir kitaba yazdığı önsözde⁸³ Kürt diye bir kavmin olmadığını, Kürtlerin Türk olduğunu vs. yazmaktadır. Yukarda ise Kürt denen kavmin 70-80 bin olduğunu belirtmektedir. Bu ise çok büyük bir tutarsızlıktır.

---

81. Kazım Öztürk, a.g.e., s. 1080.

82. Kazım Öztürk, a.g.e., s. 1086.

83. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1961, bk. Önsöz.

Yine bu madde ile ilgili tartışmalar sırasında Hıfzı Oğuz Bekata gibi bir kısım aydınlarımız da “Türk Milliyetçiliğinin” ayırıcı değil toplayıcılık ifadesini belirtmişlerdir. “Yakın hudedumuzda kaynayan komünizme karşı da, bugün memlekette fikir olarak, ideal olarak, muhtelif teminatlar yanında en büyük teminat; Türk topraklarında oturan halkın milliyetçi olmasıdır. Binaenaleyh biz daha uzun müddet bu mefhumu, Türk Milletine getireceği faydaları düşünerek anayasaya korsak bizim başımıza asla badireler açmaz. Bilakis ciddi faydaları yanında milli birlik ruhunu sağlar.”⁸⁴ Anayasaya Türk Milliyetçiliğini koyup bu milliyetçilik içinde Kürtleri de temsil etmek tutarsız, anlamsız ve şövenist bir tutumdur. Sözü edilen birliğin sağlanması ise asimilasyondan başka bir şey değildir. Öte yandan Esat Çağa gibi bazı aydınlarımız da milliyetçilik fikrini tahlil ederek Türk milliyetçiliğinin, “... Türk vatanında, bu topraklar üstünde yaşayan herkese kendi milli hasailini muhafaza etmek ve geliştirmek hakkını tanımaktır” şeklinde bir sonuca varıyor. Bunun ise bizi güç durumlara sokabileceğini, bu bakımdan “Milli Devlet” deyiminin kullanılmasının daha doğru olacağını söylüyor. Bu arada, bazı kişiler tarafından, “Türk Milliyetçiliği”nin içerik olarak Kürt unsuru da temsil ettiği fikri ileri sürülüyordu. Bu görüş, ciddiyetten uzak olup bilimsel bir niteliğe sahip değildir.⁸⁵ Sübjektif yargıları, hiçbir zaman somut koşulların bilimsel analizi sonucunda ortaya çıkması gereken bilgiler yerine koymamak gerekir.

1961 Anayasası hazırlanırken, bu konudaki ilginç gelişmelerden biri de İstanbul Üniversitesi'nde, Prof. Sıddık Sami Onar başkanlığında kurulan Anayasa Komisyonu'nun çalışmaları sırasında ortaya çıkmıştır:

“... Çeşitli konularda fikirleri birleşen Kubalı, Aksoy, Tunaya, Giritli ve Savcı'nın Rektör Onar ile sık sık tartışma halinde kaldıkları görülüyordu. Bunlardan birinde Tunaya ile tartışan Onar toplantıyı terk edecekti.

Hadise, dil bakımından eşitlik tanınmasıyla ilgili

---

84. Kazım Öztürk, a.g.ö., s. 1095.

85. Halûk Ülman, Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı Üzerine Bir Deneme, SBF Yüzüncü Yıl Armağanı, Ankara 1959, s. 330.

maddenin müzakeresi sırasında çıkmıştı. Onar, eşitlik hükmünün dil bakımında da tespiti, Kürtçülük meselesi yüzünden mahzur görüyordu. Aksini savunan Tunaya ise Kürtçülük meselesinden doğabilecek sakıncaların başka bir madde ile giderilebileceğini ileri sürdü. Kızıışan tartışmalar sonunda Onar, sinirli bir şekilde yerinden kalkacak, 'Tarık Bey, Tarık Bey, ben sizin zannettiğinizden daha milliyetçiyim' diyerek elindeki kalemi atıp salondan çıkacaktır." ⁸⁶

Tunaya'nın bu fikirleri, Komisyon Başkanı Prof. Onar tarafından MBK'ne duyurulmuş ve komitenin, bizzat Devlet ve Hükümet Başkanı Gürsel imzasıyla yayınladığı bir kararla, Tunaya ve Giritli Anayasa Komisyonu'ndaki görevlerinden alınarak bu tartışmaya son verildi.⁸⁷ Daha sonra ise kamuoyunca 147'ler diye tanınan çeşitli üniversitelerdeki öğretim üyelerinin görevlerinden alınmasına yol açan 27 Ekim 1960 tarihli ve 114 sayılı kanun ile Tunaya ve Giritli'nin üniversitedeki görevlerine de son verildi.

IX. DOĞUDAKİ ve BATIDAKİ EGEMEN SINIFLARIN BÜTÜNLEŞME OLANAKLARININ GENİŞLEMESİ

Çok partili düzene geçiş, ağa, şeyh ve aşiret reislerini tekrar müesseseseleştirdiği gibi, Doğulu ve Batılı egemen sınıfların arasındaki bütünleşmeyi de sağlamıştır. Bu suretle, gerek merkezi otoriteye isyan eden gerekse merkezi otorite ile sürtüşmesi olmayan tüm feodaller, yavaş yavaş Batılı egemen sınıflarla birleşmeye başlamışlardır. Bu oluşumun en belirgin kanıtı, kırsal alanlara hakim olan feodallerin, artık kasaba ve kentlere doğru kayması ve toprakla birlikte, ticaret, el sanatları, kredi ve politika gibi alanlarda güçlenmelerini sağlayan olanakları denetlemeye başlamasıdır. Belediye ve il genel meclislerinde, siyasi partilerde elde edilen görevler, bu bütünleşmenin bir başka kanıtıdır. Bu oluşum, yeni gelişen burjuvazinin kaynağının feodalite olduğu-

---

86. Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, İhtilâlin İç Yüzü, Cilt 1, İstanbul, 1965, s. 376.

87. y.a.g.e., s. 379-380.

nu, feodalite ile burjuvazinin ayniyetini gösterir. VI. bölümde üzerinde duracağımız bu oluşumu, dikkatle izlemek gerekir.

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, devleti içine düştüğü çıkmazdan kurtarmak isteyen birçok fikir akımı ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bunların en önemlileri, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarıdır. Özellikle Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde, birbirlerinden bağımsız olarak gelişen bu fikir akımları Ziya Gökalp'te "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" olarak formüle edilmiş ve birleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde geliştirilen bu fikir akımlarının en önemli özelliklerinden biri, halklarının eşitliği, Müslüman halkların, Türk, Kürt, Arap, Çerkes... halklarının eşitliği ve kardeşliği fikrine saygılı olmasıdır. O tarihlerde, Türkçülük akımının savunuculuğunu yapan Ağaoğlu Ahmet Bey, Türkçülük konusunda "bu hareket, Türklere olduğu kadar, bütün milliyetlere de hürmet olunmasını tavsiye eder. İster Arap, ister Kürt, Ermeni ve başkaları birbirlerine eşit olarak, birbirlerini sıkımayarak ilerlesinler..." demektedir.

1789 Fransız İhtilali Anadolu'da, daha çok Ermeniler üzerinde etkili olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Ermeni milliyetçiliği büyük bir gelişme göstermiştir. Ermeni milliyetçiliğinin sosyo-ekonomik temeli de vardı. Çünkü, Ermeniler kapitalist ilişkilere daha yakın bir ekonomik düzeydeydiler. Ermenilerdeki kadar olamamakla beraber, Kürtler arasında da bazı kıpırdanmalar vardı. Kürt Teavün Cemiyeti, Kürt Tealî Cemiyeti gibi birtakım kuruluşlar, Kürtleri örgütlemek istiyorlardı. Fakat, aşiret yapısının bizzat kendisi dış tahriklere uygun bir ortam yaratıyordu. Tanzimat Dönemi'nde aşiret yapısının bu özelliğini anlayan padişah II. Abdülhamit, Doğu Anadolu'da gelişen bu Ermeni milliyetçiliğine karşı Kürtlerden kurdurduğu Hamidiye Alayları'nı kullanmıştır. İngiliz emperyalizmi de aşiret yapısının bu özelliğini çok iyi değerlendirdiği için, bu çatışmayı durmadan tahrik ediyordu. Mustafa Kemal, İngiliz emperyalizminin bu olumsuz tahriklerini iki slogan kullanarak engelle-

meye çalıştı ve büyük ölçüde de başarılı oldu. Bu başarılı sloganlardan biri "Padişahı, Dini, İslamı, Halifeyi kurtaracağız, siz Kürtler Müslüman bir milletsiniz, Türkler de Müslümandır, o bakımdan gavurlarla işbirliği yapmayın, Müslümanlarla birlikte çalışın" idi. Mustafa Kemal, ikinci kullandığı sloganda ise Kürtlerin ve Türklerin kardeşliğini ve eşit milletler olduğunu belirtiyordu. 1919-1922 Kurtuluş Savaşı yıllarında Mustafa Kemal bu iki sloganı her zaman kullanmıştır. Hatta Mustafa Kemal zaman zaman Kürt Aşiret Reisleri'nin çadırlarına kadar giderek, durum hakkında onlara bizzat kendisi bilgi verdiği gibi, zaman zaman da onlara mektup yazmıştır. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, 1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde din hocalarının, hacıların ve şeyhlerin çokluğu Mustafa Kemal'in dinci ideolojiyi ne derece başarılı kullandığının güzel bir belgesidir. Öte yandan aynı dönemde Kürt-Türk milletlerinin kardeşliği de işlenmiştir. Mustafa Kemal, İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesi olan Kürt kulübü üyeleriyle anlaşma yolunu bile aramıştır. Emperyalizm, Kurtuluş Savaşı boyunca Kürtleri sürekli olarak tahrik etmiştir. 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nda Bağimsız Kürdistan kurulmasını öngören bir madde de vardı. Aynı anlaşmaya göre, Bağimsız Ermenistan Cumhuriyetiyle birlikte kurulması öngörülen Kürdistan Cumhuriyeti Van Gölü'nün güney kesimlerinde kurulacaktı.

Kürtlerin durumu Lozan Konferansı sırasında, İsmet İnönü ile Lord Curzon arasında da geniş bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar, yakın tarihimizin en ilginç belgelerindendir. Türkiye'nin nereden nereye geldiğini ortaya koyan belgelerin başında gelen Lozan Konferansı'nda cereyan eden bu konu ile ilgili tartışmaları gözler önüne sermek gerekmektedir.

Yakın tarihimizin bilinirnesi gereken önemli olaylarından biri de "Doğu İsyanları"dır. Bu isyanlar hakkında henüz yeterli bilgiler gün ışığına çıkmamış bulunmaktadır. Bu nedenle, isyanların oluş biçimlerini ve sonuçlarını tam olarak değerlendirme olanağı yoktur. Doğu İsyanları arasında önemli bir yeri olan Şeyh Said İsyanı'nın çıkış nedenlerinden biri Hilafet'in kaldırılmasıdır. Bilindiği gibi, Hilafet Osmanlı

toplumunda birleştirici ve bütünleştirici fonksiyonlara sahip bir kurum niteliği taşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda millet kavramı yoktu. Bunun yerini alan mmet kavramı, Hilafet ve Saltanat kurumlarıyla siyasi bir içeriğe bürünüyordu. 1924'ten sonra ise siyasi iktidar laikleşirken Hilafet de kaldırıldı. Bu kurumun kaldırılmasından sonra, onun görevini yerine getirecek yeni bir kurum arandı ve "Türkçülük" ideolojisi böyle benimsendi. Fakat Ağaoğlu Ahmet Bey'in belirttiği gibi, bu ideoloji halkların kültür ve kurumlarına saygılı olamadığından, sosyo-ekonomik temellerden uzaklaştı ve baskıcı ve ırkçı bir nitelik kazandı. Bunun için, bugün Doğu Anadolu'da Mustafa Kemal denildiği zaman "Hangi Mustafa Kemal?" diye soruluyor. Uygulanan yanlış sosyo-ekonomik politikanın sonucudur ki, Doğulu halk, "Seferberlik yıllarındaki Hilafeti, halkların eşitliğine inanan Mustafa Kemal mi, yoksa 1924'den sonra Kürtlerin varlığını inkâr eden, Padişahı, Hilafeti yurt dışına atan Mustafa Kemal mi?" diye sormaktadır.

Bunların yanında bürokrasinin Kürt halkıyla çelişmesi isyanların bir başka önemli nedenidir. İsyenların en önemli bir başka nedeni, hiç şüphesiz Doğu Anadolu feodalizmine karşı dışarıdan yapılan müdahalelerdir. Çünkü, yüzyıllar boyunca, feodal bir düzeni sürdüren Doğu'nun feodal ege-men sınıfı Cumhuriyetle birlikte, özellikle merkezi otoritenin güçlenmesiyle birlikte, feodal düzenin kendilerine sağladığı çıkarların kısıtlandığını görmüşler ve tepkide bulunmuşlardır. Cumhuriyetten sonra Doğu'da 1938'e kadar sürekli bir direnme vardır. Özellikle son isyanların ulusal bir bilincin ortaya çıkmasına yol atığı bir gerçektir.

İsyenların en önemli sonucu, Doğu halkının zaman zaman Batı Anadolu'ya sürgün edilmesi olmuştur. Doğu ve Batı Anadolu arasında, ekonomik, toplumsal ve kültürel dengesizliğin meydana gelmesinde isyanların büyük rolü olmuştur. Görüldüğü gibi, Türkiye'deki sivil, asker, aydın kesim artık Kürtlere karşı olumlu bir politika izlemektedir. Mümkün olduğu kadar, Kürtlerin varlığının inkâra kalkışıldığı bir gerçek olduğu gibi, Kürtlerin Kürt oldukları için horlandıkları da bir gerçektir. Bütün bu süreç içinde niversite somut koşulların bilimsel analizini yapacağı yerde, siyasi ik-

tidar tarafından tayin edilen ideolojilere uydurma gerekçeler hazırlamaya çalışmış ve bu davranışın adına da yine aynı çevrelerce bilim denilmiştir.

1945 yılında çok partili düzene geçişle birlikte, bürokrasi ile Kürt halkı arasındaki olağanüstü çelişme sona ermiştir. Kürtlerin inkâr edilme yolunun seçilmesi, Kürtlerin Türk olduğu iddiası bu tarihten sonra da sürdürülmekle beraber, Doğulu ve Batılı egemen sınıfların sömürü işbirliğine girmeleri bürokrasinin Tek Parti dönemindeki sivriliklerini gidermiştir.

Yakın tarihimizi incelerken, üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan biri de 27 Mayıs'tan hemen sonra 485 Doğulunun Sivas'ta kampa alınmaları ve daha sonra bunlardan 55'inin Batı Anadolu'ya sürgüne gönderilmesidir. 1961 Anayasası'nın hazırlanışı ve komisyonun halklar konusundaki tutumu da dikkate değer.

Bütün bu incelemeler sırasında görülecektir ki, 1960 Türkiye'si politik akımların tutarlılığı bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde geliştirilen akımlardan daha ileri değildir. Üstelik, halklar konusundaki görüşler bakımından ise yüzde yüz daha geridir.

**DOĞU ANADOLU'DA FEODALİZMDEN
KAPİTALİZME GEÇİŞ
AŞİRET YAPILARININ PARÇALANMASI:
ULUSLAŞMA**

I. AŞİRET YAPISININ ANALİZİ

**A. ZİYA GÖKALP'İN KÜRT AŞİRETLERİ HAKKINDAKİ
GÖRÜŞÜ**

1. Kürtlerin Tasnifi

Ziya Gökalp Kürt Aşiretleri hakkında hâlâ yayınlanmamış olan bir inceleme yapmıştır. Gökalp'in bu incelemesi beş bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde sosyolojide uygulanan metotlar hakkında bazı bilgiler, ikinci bölümde toplumlar hakkında genel bilgi, üçüncü bölümde Kürtlerin sınıflandırılması, dördüncü bölümde aşiret yapıları ve aşiretlerin siyasi rollerine ait bazı bilgiler, beşinci bölümde ise aşiretlerin iskân edilmeleri ile ilgili görüşler vardır.¹ Konumuzla yakından ilgili olması bakımından üçüncü bölümü aynen alıyoruz:

---

1. Ziya Gökalp'in araştırmasının adı "Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler"dir. Bu değerli araştırmayı benim faydalanmama sunan Hasan Uğurlu Can'ın bildirdiğine göre araştırma Ziya Gökalp tarafından Dr. Rıza Nur'a hediye edilmiştir. Araştırmanın kütüphanedeki numarası (3343)'dür. Araştırmanın bu kısmı ayrıca, Barış Dünyası dergisinde de yayınlanmıştır. Sayı 13, Nisan 1968, s. 241 vd.

Bu araştırmanın bir nüshası da Avukat Kemal Badıllı'dadır (Urfa). Bu araştırma, daha sonra Sol Yayınları sahibi Muzaffer Erdost tarafından da çoğaltılmıştır.

"Kürtleri vaktiyle, edebî eserlerin tetkikiyle beş kısma ayırmıştık. Bu beş kısım şunlardır: Kırmanç, Zaza, Soran, Goran, Lür. Bilahare Goran lisanı ile Zaza lisanının birbirine yakın olduğunu gördüm. Maamafih, Goranlılarla Zazalar birbirlerinin dilini anlarlar mı? Birbirleriyle konuşabilirler mi? Henüz burasını tahkik edemedim. Bunlardan başka, bazıları tarafından Bahtiyarî ve Gelhur lisanları da birer ayrı lisan itibar olunmaktadır. Bahtiyarî lisanının Sorancaya, Gelhur lisanının da Gorancaya ilhakı mümkündür.

Fakat bu bapta hüküm verebilmek için bu aşiretlerin içine giderek lisanî tetkikat yapmak iktiza eder. Goran, Bahtiyarî, Gelhur lisanlarını ayırırsak elimizde, istiklâlleri malum olmak üzere dört lisan kalır. Kırmanç, Zaza, Soran, Lür. Bu dört lisanın sahipleri birbirinin dilini anlamazlar; sarf, nahiv, lûgat itibariyle aralarında büyük farklar vardır. Binaenaleyh aradaki farklar lehçe farkları değil, lisan farklarıdır. Bu dört dilin her biri lisanîyet itibariyle müstakil bir lisandır. Her biri müteaddit lehçelerden de mürekkeptir.

Bununla beraber, bu dört lisan birbirine tamamıyla yabancı da değildir. Hepsi, 'Kurdî Kadim' namı verilebilen eski Kürtçenin müştaklarıdır. Neo latin lisanlarıyla lâtincede arasında ne gibi rabıtalarda varsa, Kürdî Kadim ile bu yeni Kürtçeler arasında da o rabıtalarda vardır. Bu lisanlarda bazı edebi eserler yazılmıştır. Goran lisanında Mevlânâ Halit'in şiirleri vardır. Bu şiirler müşârünileyhin farisî divanı sonunda tabedilmiştir. Goranlılara 'Evraman' namı verilir. Bunlar, Kelamber kazasında otururlar. Mevlâna Halit bu taifeye mensuptur. İsminin delâletiyle, Molla Gora'yı de bu taifeye mensup addederiz. (Goran taifesi, Gevran ve Kuran Aşiretleri'nden tefrik edilmelidir. Birinci kelime 'Behram Gor' tabirindeki 'Gor' gibi telaffuz olunur. İkinci kelime de kâfi Farisi, meftuh okunur, üçüncü kâfi arabini zammeyi makbuzesiyle telâffuz olunur.)

Lür lisanında Baba Tahir Üryan'ın kıtâtı vardır ki, basılan Ömer Hayyam Rübaiyatı'nın sonuna ilâve edilmiştir. Soran lisanında Şeyh Rıza'yı Talabbani'nin şiirleri meşhurdur. Zaza lisanında Hasi Efendi'nin tevel-

lütnamesi basılmıştır. Kırmanç lisanında da Mollayı Ceziri'nin divanıyla Ahmedî Hani'nin Mem-û-Zin adlı manzum hikâyesi ve Ahmedî Bayatînin Mevlidî Şerifi meşhurdur.

Bu Kürt kavimleri, gerek kendilerine, gerek birbirlerine başka isimler verirler. Meselâ Kurmançlar, kendi kendilerine Kürt namı verirler, 'Biz Kurmancız' derler. Bunlar, Zazalar (Dümbülî-Dımılî-Dümüli) derler. Türklerin (Baban Kürtleri) tesmiye ettikleri, Cenubî Kürtlere de (Soran) derler. Kendilerinin konuştuıkları lisana da (Kurmanç) derler.

Zazalara gelince; bunlar kendilerine Arabî kâfın kesriyle (Kırt) derler, Kurmançlara da (Kırdas) adını verirler. Kürtler ise (Kürt) adını Kurmançlara tahsis etmişlerdir. (Fılan adam Kürt müdür, yoksa Zaza mıdır?) denildiği zaman Kürt'ten maksat Kurmanç'tır. Dümbillilere Zaza ismini veren yine Türklerdir. Zaza kelimesini ne bizzat Zazalar ne de Kurmançlar kullanırlar.

Kürtlerin en büyük kısmını Kurmançlar teşkil eder. Soran, Goran Kürtleri Musul vilâyetine mahsustur. Lür Kürtleri ise İran dahilindedirler. Diğer vilâyetteki Kürtler Kurmançlarla Zazalardan ibarettir. Yalnız Soranilerden (Şeyh Bizanî taifesi her tarafa dağılmıştır. Diyarbakır'da, Trabzon'da, Ankara'da bile bu aşiretin batınlarına tesadüf edilir. Soranilerle Kurmançların bir kısmı yerleşik, bir kısmı göçebedir. Zazalardan yalnız (Zekitî göçerleri) göçebedir, Kürtlerin bu muhtelif kısımlarında lisanın birbirinden ayrı oldukları gibi, elbise ve adetlerde de farklıdırlar. Meselâ Zazalar başka lisansları çabuk öğrenirler, Kurmançlar ise başka lisansları geç ve güç öğrenirler. Zazaların halk edebiyatı fakirdir. Kurmançların halk edebiyatı ise çok zengindir. İhtimal ki Zazaların, yabancı lisansları kolay öğrenmesi, millî harsının zayıf olmasındandır. Kurmançların kolay öğrenmemesi de milli harslarının çok kuvvetli olmasındandır.

Zazalar, şehirlerde yerleşince, şehirlere mahsus teknikleri öğrenmekte büyük bir istidat gösterirler. Meselâ, Diyarbakır'a gelen Zazalar fırıncılık, kadayıfçılık gibi sanatları öğrenebiliyorlar. Bahçivanlıkta da büyük

bir maharet gösterebiliyorlar. Mühendisler taş kırdır-
mak için, bahçe sahipleri bahçe kazdırmak için Zaza
amelelerin gelmesini beklerler. Çünkü bu nevi işlerde
çok maharetleri vardır. Fakat manevi işlerde Kurmanç-
lar daha çok kabiliyet gösterirler.

Kurmançların Taksimatı:

Burada bilhassa Kurmançlardan bahsedeceğiz.
Çünkü, inkısamı lâzım gelen aşiretler Kurmançlardır.
Kurmanç lisanının kaç lehçeye ayrıldığı henüz ilmî bir
tetkikle ortaya çıkarılamamıştır. Yalnız, Ahmedî Hani,
Mem-û-Zin adlı destanında kullandığı lehçelerden bah-
sederken, aşağıdaki beyitte üç lehçenin isimlerini sayı-
yor:

Bahtî-u, Mehmedî-u, Silivî.

Hın lâl-û hınıkji zer-û zîvî

(Manası: Kullandığım kelimeler Bohtî, Mehmedî,
Silivî lehçelerine mensuptur. Bazısı lâl, bazısı altın, ba-
zısı da gümüşdür.)

a- Bohtîler

Bunlardan Bohtî lehçesi (Bohtan) kıtasında konu-
şulan ve eskiden beri Kurmanç şairleri ve alimleri tara-
fından edebi lisan ittihaz olunan maruf ve muayyen bir
lehçedir. Bohtan kıtası da Cizre ve Siirt sahaları dahi-
lindedir. Bohtan kıtasındaki tayifeler yerleşik ve göçe-
be olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Yerleşik bulunan-
lardan Hacı Bayram ve Asıl Bohtan namlarıyla iki
zümre tefrik olunur. Fakat Hacı Bayramlar da Bohtan
lehçesiyle konuşurlar, fakat ayrılık yalnız uruk itibarıy-
ladır.

Hacı Bayram, Şırnak ve havalisiyle Silovî, Geligo-
ran nahiyelerinden ibarettir. Asıl Bohtan ise Zilan, Ha-
cı Aliyan, Bekkat, Dirşan, Hardana ve Cizre kasabası-
nı muhtevidir. Bu iki zümre adeta iki siyasi fırka
gibidirler. Her zümre diğerine karşı mütesanit bir kuv-
vet halindedir. Aralarında daima mücadele vardır.

Göçebelere gelince bunlar iki siyasi fırkaya ayrıl-
mışlardır. Kurmançlar siyasi fırkalara (Bent) namını ve-
rirler. Bohtan göçebelerinin bulunduğu iki bentin isim-

leri Çix Sor ile Şilît'dir. Çix Sor bendine mensup bulunan göçebe aşiretler şunlardır: Miran, Duderan, Musa-reşan. Şilît bendine mensup bulunan aşiretler de şunlardır: Batuvan, Keçan, Zirkan, Tayan. Bentler siyasi mahiyette olduğu için bir bentin bazı zümreleri diğer bende geçebilirler. Meselâ Duderan Aşiretinin bir kısmı aşirettaşlarından ayrılarak Şilît olmuş, Tayanın da bir kısmı bu suretle Çix Sor tarafına geçmiştir.

b- Mehmedîler

Mehmedîler Mehmedan kıtasında otururlar. Bu kıta, Van vilâyetinin Saray ve Başkale kazaları ile Hakkâri sahasındadır. Bu kıtaya eski zamanlarda Mahmudîye namı verilirdi. Ahâlisine de (Mahmudî Kürtleri) denilirdi. Kurmançlar, bu kelimeleri Mehmedan ve Mehmedî şekillerine koymuşlardır. Mehmedî lehçesi, Bohtan lehçesi gibi maruf ve muayyen değildir. Mehmedîlerin ahlâk ve adet itibariyle de Bohtîler gibi bir hususiyet sahibi oldukları malum değildir.

c- Silivîler

Bohtilerle Mehmedîlerin haricinde kalan büyük Kurmanç kıtasının halkça bilinen bir ismi yoktur. Ahmedî Hani (Silivî) kelimesini ortaya atmakla, isimsiz kitleye bir ad takmış oluyor. O halde, bunların oturduğu büyük sahaya da (Silivan) namını verebiliriz. Silivan Kurmançlarının göçebe kısmı da, Bohtanda olduğu gibi, iki büyük bente ayrılır. Bunlardan birinin adı Mil, diğerinki Zil'dir. Zil kelimesi yerine bazan Siliv veya Sîl denildiği de olur. Fakat Ahmedî Hani'ye nazaran Siliv, Mil ve Zil'in toplamı addolunduğundan bu mekânda yalnız Zil kelimesini kullanmak daha muvafıktır. Diyarbakır, Elâzığ, Van, Bitlis, Erzurum vilâyetlerindeki göçebe Kurmanç aşiretleri hep bu Mil ve Zil tasnifine dahildirler. Meselâ Milli ismini taşıyan aşiretler Mil olduğu gibi, İran'da Simko'nun riyaset ettiği Şekkakan Aşireti, Hasenan, Dekturi, Zerkan Aşiretleri gibi yüzlerce aşiret Mil bendine mensuptur.

Vaktiyle bu göçebeler, kışın Diyarbakır çölüne inerler. Yazın Bingöl yaylasına çıkarlardı. Bu suretle saha

ne kadar geniş olursa Silivan göçebeleri arasında daimi bir temas vardı. Bir iki asırdan beri yaylak cihetinde bulunanlar Diyarbakır kışlağına gelmekten sarfı nazar ettikleri gibi Diyarbakır göçebeleri de Bingöl yaylağına gitmekten vazgeçtiler. Birbirinden uzak düştüler. Bu suretle Viranşehir Millileri bu hatırayı isimlerinde bile muhafaza etmektedirler. Bu kabilenin esası olan imaresine Gamirî derler. Bu tabir (Öküzü ölmüş) manasındadır. Güya, Diyarbakır'daki Milliler, yüklerini nakleden öküzleri öldüğü için artık yaylaya gidememişlerdir. Gavestiyân, yani öküzleri yorulup kalanlar ise yaylakta yorularak orada kalmışlardır.

Siliv Kurmançlarının birbirinden uzak düşmüş kısımları arasındaki rabıta yalnız bent rabıtasından ibaret değildir. Birçok aşiretlerin bir kısmı yaylakta, bir kısmı da kışlakta kalmışlardır. Meselâ, Van, Bitlis, Erzurum, Harput vilayetlerinde Milan, Dekuri Xeleç, Kikan, Zerkân, İzolî Aşiretleri mevcut olduğu gibi, bu isimleri hâiz aşiretler Kalanç veya Halanç adı ile maruf olan eski Türk Aşiretleri'nin bu arada adlanması şayanı dikkattir. Amasya'da, Kalanç köyleri ve aileleri vardır. Hemedan, Nihavend, İsfahan mıntıklarında da aynı aşiret kesafeti mutlaka mevcut bulunduğu gibi Tîbet ile Afgan hududu arasında da aslî merkezler vardır. Cenubî İran'ı teşkil eden Karahataylı, Kaşgay Aşireti'nin bir kısmı da Halanç'tır. Lor, Diyarbakır'da da vardır. Serhat vilayetlerindeki aşiretlerin Diyarbakır vilayetine hicret etmesiyle tamamen meydana çıktı. Çünkü Diyarbakır'a gelen aşiret doğruca adaşı olan aşiretin içine girerek ona misafir oldu. Diyarbakır aşiretleri isimdaşları olan ve asırlardanberi kendilerinden ayrı düşmüş bulunan bu eski akrabalarını muhabbet ve hürmetle içlerine kabul ettiler. Ve lâzım gelen muavenet ve yardımlarda kusur göstermediler.

Husulî Bentler:

Kurmançların münkasım olduğu bu genel bentlerden başka, her kaza ve nahiyede mahallî olarak husulî bentler vardır. Kürtlerin Hassayî Mümeyyizi 'İki bentte münkasım olmak'tır. Bu hale de Kurmanç lisa-

nında (Dı bendi) denir. Her köyün içinde bile mutlaka muhasım iki bent vardır. Bu bentlerin bazıları bir kazaya ve nahiye mensuptur. Meselâ bütün Midyat kazası Heverki ve Dekşuri namlarında iki bende münkasımdır. Midyat kazasındaki daimi savaşlar, hep bu iki benden çatışmasından ibarettir. Midyatın Mahlemi nahiyesinde bu bentler başka isimler altında Heverkiye Halil Begi, Dekşuriye İsa-Begi adını verirler. Savur kazasının Ömeriyan nahiyesinde de iki bent vardır. İsimleri, Mahmudeki ve Atmaneki'dir. Siverek'te de Milli, Kara-keçi bentleri vardır."

2. Göçebe ve Yerleşik Kürtler

Ziya Gökalp, "Kürtlerin Menfaatı"² adlı makalesinde ise şöyle diyor:

"Eskiden beri benim zihnimi işgal eden bir mesele var:

Kürtler, kabiliyetli bir millet oldukları halde, neden dolayı şimdiye kadar göçebelik ve aşiretlik hayatından kurtulamamışlardır?

Bu suali senelerce evvel sosyoloji bilimine sormuş ve cevabını da almıştım: Kürtler, sanıldığı gibi, güney vilâyetlerimizin hepsinde göçebeliğini korumuş değildir. Kürtlerin bir kısmı göçebe ise bir kısmı yerleşiktir. Bu durum aşiret hayatında teşmil edilebilir. Yerleşik Kürtlerin hepsi aşiret hayatı yaşamazlar. Türk köyleri gibi doğal komün mahiyetinde bulunan Kürt köyleri çoktur. Bu Kürtler birbirleriyle çatışma halinde olan iki zümreye ayrılmışlardır. Bu ikilik coğrafi bölgelerin farklılığından doğar. Sosyal ortamları itibarıyla ikiye ayrılan Kürtlerin birinci kısmına (çöl ağzında bulunan Kürtler) diyebiliriz. Çöl ağzında bulunan Kürtlerin hepsi göçebedir. Çölden uzak bulunan Kürtler ise gerek göçebelikten gerek aşiret teşkilatından kurtulmuşlardır.

Çöl demek Semr ve Anze demektir. Bu iki büyük

---

2. Ziya Gökalp, Kürtlerin Menfaatı, Çınaraltı Konuşmaları, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, Ankara 1966, s. 55-59.

ve intikamcı Arap Aşireti çölün hakimleridir. İşte Araplara yakın olan Kürtleri göçebelîğe sevk eden çöl ağzında bulunmalarıdır. Çöl demek Bedevi Arap demektir. Ezeldenberi Bedevi olan Araplara komşu olmalarından dolayıdır ki, Kürtler hiçbir zaman göçebelikten ve aşiret bünyesinden kurtulamamışlardır. Kûrûnî ûlâ'da (eski çağda), kûrûnî müsta'da, kûrûnî ahire'de Kürtler daima göçebe ve aşiret halinde yaşamaktadırlar. Bir türlü bu hayattan kurtulamıyorlar. Çünkü kötü bir tesadûf sonucu olarak eskiden beri Bedevilerle yanyana yaşamaya mecbur olmuş ve Bedevi Arapların gerilik doğurucu etkilerine maruz kalmışlardır.

Demek ki Araplarla temas etmemiş olsaydı, Kürtlük çoktan bu göçebelik ve aşiret hayatına veda edecekti. Demek ki Bedevi Araplara komşu olarak yaşamak, Kürtler için büyük bir felaket olmuştur.

Şimdi, bir de Türklerle komşu olarak yaşayan Kürtlere bakalım. Görüyoruz ki, Araplardan uzak ve Türk şehirlerine komşu olan Kürtler, feodalizmden tamamıyla kurtulmuşlar ve Türk köyleri gibi birer komün hayatı yaşamaktadırlar. Göçebe Türkmen Aşiretleri ise yine Türkiye'nin Araplarla ilgili sınır bölgelerindedir."

B. AŞİRET BAĞLARI

Doğu Anadolu toplum yapısı üzerinde dururken, aşiret yapısını ve aşiretler arasındaki ilişkileri çok dikkatli ve doğru bir biçimde ortaya koymak gerekir. Aşiret bağlarını doğru bir biçimde ortaya koyabilmek için ise bunu, sadece Doğu Anadolu bölgesi için değil, Doğu Anadolu, Batı İran, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'nin meydana getirdiği bir bölge içinde ele almak gerekir. Çünkü, Türkiye'deki bir aşiretin, İran, Irak ve Suriye'de de kollarını, oralarındaki bir aşiretin de Türkiye'de kollarını görmek mümkündür. Doğu Anadolu'daki aşiretleri dört grup altında ele alabiliriz:³

3. Doğu Anadolu'daki aşiretler bu tabloda gösterildiğinden daha çoktur. İşaret edilenler araştırma alanımızda olan ve ilişki kurabildiğimiz aşiretlerdir. Kürtlerin tarihi ve bölümleri hakkında, araştırmamızın İkinci Bölümünde "Tarihi Gelişim" kısmında bilgi verilmiştir.

Grup Aşiret ve Kabileler	Bulundukları Yerler	Mezhep ve Terikattlar	Medreseler
I. Kormançolar (Mil Partisi)			
Garisan, Bateriyan, Hayderan, Şihhasenan, Balaban, Hormek, Lolan, Cibran, Yusufan, Alyan, Hiran, Kureyşan, Demenan, Şavak, İzol, Koçgiri, Arili, Şadilli, Badilli,	Tunceli, Pertek, Pülümür, Erzincan, Bingöl, Salhan, Karlova, Kığı, Muş, Varto, Bulanık, Sosan, Mutgi, Lice, Garzan, Beşiri, Batı İran.	Şafii Nakşibendî Kadirî	Şeyh Abdullah (Solhan) Şeyh Şirin (Eleşgirt)
II. Kurmançolar (Zil Partisi)			
Pinyanış aşiretinden doğan diğer aşiretler: Burukan, Milan, Hasenan, Hayderan, Şemsi, Epdoyi, Celali Takori, Zilan, Sipkan, Zirkan, Şadili, Ademan Torunlar.	Van, Ağrı, Özalp, Erciş, Muradiye, Malazgirt, Tekman, Hınıs, Karayazı, Tutak, Taşlıçay, Diyadin, Iğdır, Aralık, Batı İran.	Şafii Nakşibendî Kadirî	Şeyh Sait (Hınıs) Şeyh Ali (Palu)
III. (Baba Kürdler)			
1. Ertuş aşireti ve bu aşiretten meydana gelen diğer aşiretler:			
Kelilan, Karisan, Erđinan, Atah, Şidan, Şerefan, Mampuran, Berdan, Jirki, Zirkiyan, Deşöran, Zevki, Kaliyan, Seydan, Mehmedan, Tetkan,	Hakkâri, (Yüksekova, Başkale, Çatak, Gürpınar, Şemdinli, Çukurca, Uludere, Şımak, Beşüşşebap) Cizre, Slopi, Eruh, Pervari, Hizan, Güney Batı İran Kuzey Irak.	Şafii: Nakşibendî	Seyit Ali (Hizan) Küfrevî (Bitlis) Norşenli Hazret (Pervari) Şeyh Seyda (Cizre)
2. Pinyanış Aşireti			
Zeydan, Butan, Merdiki			
3. Herki, Humaro, Zibar ve Barzan Aşiretleri			
IV. Türkmen Aşiretleri			
Elbeyli, Türkmen	Urfa, Gaziantep Suriye		

Burada bir konunun daha göz önünde tutulmasında büyük bir zorunluluk vardır: Aşiret bağlarının çok kuvvetli oluşu ve toplumsal dinamizmin siyasi bir sınır tanımaması. Siyasi sınır, aşiretleri sadece kâğıt üzerinde ayırmaktadır. Fiili olarak bu bağlar kuvvetlidir ve bunun pratik sonuçları daima sosyal sorun olarak ortadadır. Bugün, özellikle sınır bölgelerimizde meydana gelen kaçakçılık olaylarında, halklar arasındaki dinsel bağlar yanında aile, akrabalık, aşiret gibi sosyal bağların da rolü çok büyüktür. Doğu Anadolu'da bir aşiretin bu kadar yaygın alanlarda bulunması, yani aynı aşiretin hem Tunceli, hem Ağrı, hem de İran'da bulunmasının veya Irak'taki bir aşiretin Türkiye'de de kolları bulunmasının Omanlı İmparatorluğu'nun sürgün politikası ile çok sıkı bir ilişkisi vardır. Örneğin, "Sultan Murat, (IV Murat) Revan'ı aldıktan sonra Tebriz üzerine yürürken, Aras Nehri'ni geçtiği sırada, o havalide bulunan Zeynelli ve Gayri aşiretleri bin kadar oba ile yerlerinden kaldırıp, Erzincan, Pasin ve Tercan Sancaklarında hali ve harabe mevariyeye yerleşmek üzere emirler yazdırıp, beylerine sancak ve zeamet verilmiştir."⁴ Böylece, adı geçen Zeynelli Aşireti parçalanmış, çeşitli kabileleri çeşitli yerlerde kalmış, bu durum ise Doğu Anadolu'da bu aşiretin yaygın bir durum almasına sebep olmuştur. Diğer aşiretlerdeki parçalanmalar ve çeşitli yerlerdeki yerleşmeleri de aynı nedenle açıklanabilir.

Öte yandan, bugün yerleşik olan aşiretlerin hemen hemen hepsi de daha önce göçebe bir hayat yaşamışlardır. Zaten aşiret sistemi, hayvancılığa dayanan tarım ekonomisi ile uyuşmakta, bu ise göçebeliği öngörmektedir. Bugün yüzde yüz göçebe olup da toprağa bağlı olmayan, çadır hayatı yaşayan aşiretler gibiydiler. Fakat bunlar, zamanla çeşitli ekolojik baskılar sonucu toprağa yerleştiler; bununla beraber eski aşiret geleneklerini de korudular. Bu ekolojik baskıların en önemlileri nüfus artışı ve toprağa dayanan tarım ekonomisine geçmenin ortaya koyduğu zorunluluklardır. Eskiden aşiretler, çok büyük kabileler ve zomalar halinde göçerlerdi. Fakat bu kabilelerin bir kısmı, çok verimli bulduğu bir arazi kesimine yerleşebilirdi. Bugün halk arasında, Karayazı'nın

---

4. Ömer Lütfü Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İFM, Cilt 13, No: 1-4, 1957, s. 73.

Elmalıdere nahiyesinde oturan Beraziler için "Berazi Gaves-tiyay" (Öküzleri yorulmuş Beraziler) deyimini kullanılır. Bu-nun anlamı şudur: Berazi Aşireti'nden bir kısmı, Karayazı yaylalarına yaylamaya gelmiş, fakat, kar-kış başladığı za-man, güney bölgelere gideceği yerde aşiretin bir kısmı yayla-dığı yerde yerleşmiş ve kalmıştır. Halk, bunlara öküzleri yo-rulmuş Beraziler diyor. Ziya Gökalp'in işaret ettiği de aynı husustur. Bugün, Berazi Aşireti'nde olduğu gibi, Memanî, Badıllı gibi birçok aşiretlerin hem güney, hem de kuzey ta-raflarda çeşitli kolları vardır. Bu yaygınlığı yukardaki olaylar açıkça ortaya koymaktadır.

C. HAKKÂRİ: DEVLETLERE DEĞİL, AŞİRETLERE KOMŞU OLAN İLİMİZ

1. Giriş: Aşiret Yapısının Feodal Karakteri

Araştırmamızın başında bazı inceleme kolaylıkları yü-zünden, Doğu Anadolu Bölgesini üç gruba ayırmış, sadece Hakkârî Bölgesi'ni (Yüksekova, Şemdinli, Çukurca, Uludere, Şırnak, Beytüşşebap, Pervari, Eruh, Çatak, Başkale) üçün-cü gruba dahil etmiştik. Öteki iki grupta, tayin edici ve seçi-ci olarak toprak mülkiyeti, toprak mülkiyetine bağlı üretim araçlarının dağılışı gibi etkenler ele alındığı için, bütün ana-lizlerimizin hareket noktası bunlar olmuştur. Oysa, Hakkârî Bölgesi'nin en önemli özelliği aşiret biçimindeki toplumsal ve siyasal örgütlenmedir. Aşiret biçimindeki toplumsal ve siya-sal örgütlenme de, feodal yapı görünüşünün başka bir biçi-midir. Burada, mülkiyet ve üretim ilişkileri çok büyük rol oynar, fakat esas gözlenmesi gereken olay, mülkiyet ve üre-tim ilişkilerine göre biçimlenen aşiret yapısı ve bu yapıdaki değişimlerdir. Üretim ilişkilerinin feodal bir nitelik göster-mesi, ödenmeyen emekten dolayı ortaya çıkmaktadır. Fakat aşiretin her şeyden önce hayvancılığa dayanan ekonomik temeli, emeğin bağımlılığını, toprağa dayanan feodalitedekine oranla azaltmıştır. Buna karşın, ürünün satılmasından, ör-neğin yün ve koyun satışlarından aşiret reisi belirli bir aldat alır. Bunu Ziya Gökalp şöyle anlatmaktadır:

"Aşiret ağaları her sene (Baç) tabir edilen bir vergi ile aşarı mükellef kılarlar. Bu vergi satılan hayvanat-

tan, hayvanına göre 5 kuruştan bir meciidiyeye kadar, asıl kısrakların satılmasında da gayri muayyen bir meblağ alınır. Satılan yağın her batmanından 5 kuruş, yükün beher heybesinden bir kuruş alır. Kız kaçırıp da anlaşmazlık çözümü için gelen şahıstan bir deve alınır. Fıkaradan bir şey almaz. Fakat bir şey almamak ağanın iradesine tabi olup ister affeder, isterse hakkından vazgeçmez. Kız kaçıran şahıstan suçu ortaya çıktığı zaman yine o hakkı alabilir. Bir ağanın malı başka bir aşiret tarafından talan edilir veya ağa hapsolünmüşken hapisten çıkarsa, aşireti, halkı ve hatta diğer dost aşiretlerin ağası ve ileri gelenleri bu düşmüş olan ağaya yardım etmeye ve para toplamaya mecburiyetleri vardır. Hatta düşkün olan bir aşiret reisi bu yardımı talep eder, bu hareket katiyyen ayıp değildir... Aşiret reisleri senede bir kere yahut lüzum görülürse iki defa kendisi için 'Bisen' toplar. Bu toplanan bisenler köylere büyük ve servetlerine göre dağıtılır. Toplanan bisenden müttehaz reislerine bir miktar ayrılabilir! Şayet klamın varsa, (Çarhur) namı ile ayrı olarak köylüden para alınır. Harman zamanında muhtelif miktarlarda ağalık hakları vardır. Aşiret, ağalarından hiçbir zaman memnun değildir. Aşiret reisleri aşiretlerinin şehirli ile görüşmesini, okuyup yazmasını, zengin olmasını istemedikleri gibi, her köyde iki bendin bulundurulması da siyasetleri icaplarındandır. Çünkü bu iki taraf mücadele ederlerse ağa her davada belirli bir para alır. İcabında talan eder. Zaten hangi taraf zenginleşirse bahane ile bir iş açtırarak onları da fakir düşürür. Köylü ne kadar fakir olursa ağaya itaatları o kadar kuvvetli olur. Köylünün, ağaya itaat etmesinin nedenlerinin başında, ağanın bir adamını terbiye etmek bahanesi ile gizli ya da yabancı aşiretlerin huzurunda hakaret yetkisini taşımasıdır. Kürt Aşiretleri'nin reisleri aşiret haklarına karşı pek hırçın ve bedbindirler. Tahakkümleri fazladır, zulümleri çoktur. Bu, Kürtlerde saburane bir inkiyat meydana getirmiştir.”⁵

Aşiret hayatındaki feodal karakteri gösteren unsurlar-

5. Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, s. 22 vd.

dan biri de, kamu hukuku ve özel hukuk kavramlarının olmaması ile ilgilidir. Bu, feodal hukukun toplumsal güvenlik anlayışından doğmaktadır. Herhangi bir suça karşı, sadece suçlunun değil, tüm aşiret halkının harekete geçmesi veya tüm aşiret halkının suçlandırılması, bu toplumsal güvenlik anlayışının tamamen ortak sorumluluk sonucunu doğurur.⁶

Hakkâri'de arazinin % 87'si dağlık, % 3'ü yayla, % 2'si ova, % 8'i dalgalı arazidir. Ekilir biçilir arazi, tarla tarımı yapılabilir arazinin sadece % 0.7'sidir. Bu durumda tayin edici esas etken toprak mülkiyeti değil, topraktan yararlanmanın başka bir çeşidi olan hayvancılık yapmaktır. Hayvancılık ise birinci derecede tam göçebe aşiret biçimindeki toplumsal ve siyasal örgütlenme ile uyduğu halde, ikinci derecede yarı göçebe aşiret, üçüncü derecede de tam yerleşik aşiret ile uyushmaktadır. Bu bakımdan biz Hakkâri'de aşiret yapısı ve bunun bir fonksiyonu olan hayvancılık üzerinde duracağız. Yalnız, bu yapıyı daha belirgin bir biçimde gösterebilmek için, Hakkâri Bölgesi'nin dış ilişkiler alanı üzerinde durmakta büyük yarar vardır.

-
6. Şemdinli bölgesindeki aşiretler üzerinde üretim ilişkilerini araştıran Muzaffer Erdost, Mirler, Şeyhler ve Bağımsız aşiretler döneminde bunları ayrı ayrı incelemekte ve şöyle demektedir: (Türk Solu, 7 Mayıs 1968, Sayı 25, s. 5) "Mirler döneminde, mir ile aşiret üyeleri arasında sosyal bağımlılık dolayısıyla, aşiret üyelerinin emek karşılığı ödenmeyen artı ürün mirin elinde servet şeklinde toplanmaktadır. Şeyhler döneminde şeyhler tarafından mülk edilen, emek karşılığı ödenmemiş artı ürün nisbeti azalmıştır. Buna karşılık şeyhler servetinin bir kısmı ile toprak satın almaya, servetini sermaye olarak kullanmaya başlamıştır. Ayrıca, bu dönemde servetin bir kısmının bütün ticaretinde yani ticari sermaye olarak kullanıldığını görüyoruz. Burada karşılığı ödenmemiş artı ürünün ilkel kapitalist ilişkileri niteleyen meta üretimi için sermaye kullanılarak mülk edinilmiş topraklardan sağlanan toprak işletmesi kârını, ticaret sermayesi ile sağlanan ticarî kârı iç içe görüyoruz. Bağımsız aşiretler döneminde feodal nitelikte olan ürün-rant kalıyor, fakat kapitalist nitelikteki ticari kâr, toprak işletmecisi olan ticari kâr, toprak işletmecisi kârı, yeniden kayboluyor ve aşiretler üyelerinin bir ailesinin şahsına gerek emek gerek ürün şeklinde mülk edinilen artı emeklerinin çok sayıda aile tarafından mülk edinilmeye başlanması, ürün şeklinde maddileşen aşiret üyelerinin artı emeğin bir elde değil birkaç elde toplanmasına sebep oluyor ve servet birikimini yavaşlatıyor.

2. Dış Aktüel Etkiler

Daha önceki bölümlerde, Batı İran, Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'nun meydana getirdiği toplumsal yapının aynı olduğunu, bu bölgede feodal ilişkilerin önemli bir derecede mevcut olduğunu belirtmiştik. Bu ise din, aile, akrabalık ve aşiret ilişkilerinin çok kuvvetli olduğunu, yani siyasal sınırların etkisiz kaldığını göstermektedir.

a) Barzan Aşireti, Sofiler, Seyitler

Bölgede siyasal sınırların tam belirmemiş olması veya ırmak, dikenli tel, sınır taşı gibi belirgin siyasal sınırların bulunmaması, adı geçen bu bölgedeki çeşitli aşiretleri kültürel, sosyal, ticari ve askeri sorunlarda daima karşı karşıya getirir. Ayrıca, aynı arazi ve coğrafi koşulların, aynı sosyal ve kültürel etkenlerin, aynı ekonomik olanakların, adı geçen ülkelerin Türkiye'ye sınır olan bölgelerinde de aynen devamı, maddi olarak böyle bir sınır olsa bile, sosyolojik bakımdan bunun varlığını geçersiz kılmaktadır. Dolayısıyla komşuluk, akrabalık ve ticari ilişkiler, sınır tanımadan gayri resmi olarak da aynen devam etmektedir.

Bölgeyi etkisi altında tutan birçok etken vardır. Bunlardan birincisi Barzan Aşireti'nden giderek ilerici Kürt hareketinden gelmektedir. Barzan Aşireti'nin reisi Molla Mustafa Barzani 30 yıla yakın bir zamandır, Kuzey Irak'da, Irak Hükümetine karşı bağımsız bir devlet kurmak çabasındadır. Bu isteğini, Irak Hükümeti temsilcileriyle yaptığı çeşitli siyasal görüşmeler sonunda gerçekleştiremeyen Barzani öteki Kürt Aşiretleri'nin de desteğini alarak bunu gerçekleştirmek için askeri bir harekâta girişmiştir. İşte sözü geçen aşiretler, Molla Mustafa Barzani'nin liderliği altında, 1961 yılından bu yana, Irak Hükümeti ile savaşmıştır.^(*) Barzani'nin bu hareketi, İran, Türkiye ve Suriye'nin sınıra yakın yerlerdeki birçok Kürt Aşireti tarafından desteklenmektedir. Barzan Aşireti, dünyevileşmiş ve çeşitli yenilikleri, değişimleri kabul

---

(*) İlgili bölümlerinde ayrıntılı olarak görülebileceği gibi Irak Hükümeti, Kürtlerin bu uzun direnmelerine boyun eğerek, onlara idari özerklik vermek zorunda kalmıştır.

eden bir duruma gelmiştir. Bu yenileşme de, onun lider kadrosunun 1947'de Rusya'ya gitmesinin⁷ orada uzun zaman kalmasının, Rus İhtilal Mektebi'nde okumasının büyük rolü vardır. Hatta Molla Mustafa Barzani, Rus İhtilal Mektebi'nden kurmay albay olarak mezun olmuş daha sonra generalliğe yükselmiş ve 1958'de Irak'a döndüğü zaman genç ihtilalcilere yeni fikirlerini aşılamıştır. Bu bakımdan Kuzey Irak'taki askeri hareketi, ekonomik baskıların yanında, temelinde bu ekonomik baskılar olan birtakım sosyal ve siyasal fikirlerin ortaya çıkardığı bir değişim zorunluluğu olarak de nitelendirmek yerinde olur. Bu değişim, çeşitli etkenler karşısında yoğun bir gelişme olanağı bulan milliyetçilik itmesiyle ortaya çıkmaktadır. Çünkü Kuzey Irak'taki feodal yapı gerçekten çok kuvvetli olup, Kürt halkı gerek kendinin gerekse Arap egemen sınıflarının yaptığı koalisyon sonucunda ezilmiştir. Kendi hak ve çıkarları konusunda bilinçlenen halk, son çareyi silaha sarılmakta bulmaktadır. Bu hareket, şimdilik sadece Arap egemen sınıflarına, onların sözcüsü olan devlete karşı bir bağımsızlık hareketi olarak görünüyorsa da, ilerde Kürt egemen sınıflarının da fonksiyonsuz duruma getirilmesi hareketine dönüşecek ve tam anlamıyla halkçı bir hareket niteliğine kavuşacaktır.

Kuzey Irak'ta Barzan Aşireti karşısında dünyevi ve yenileşmeyi kabul etmeyen, daima ibadetle meşgul olup günlük olaylarla ilgilenmeyen, kendi içine kapalı, tamamen dine dayanan bir aşiret daha vardır. Bu, Baradost Aşireti'dir. Bu aşiretin üyeleri sofidir. Bunların reisi Şeyh Reşit, aşiret üyelerine daima ibadetle meşgul olmalarını, yani ahiretlerini hazırlamalarını öğütlemektedir. Nakşibendî Tarikatı'nın geliştiricisi olarak görülen Baradost Aşireti dünyevi işlerden elini ayağını çekmekle, Barzan Aşireti'ne tamamen zıt bir değer sistemi içinde bulunmaktadır. Bu bakımdan, toplumsal yapının kuruluş ve işleyişi tamamen dine ve dini kurallara göre biçim almaktadır. Bu tarikatın şimdi devam ettiricisi olan Şeyh Reşit'in gerek Irak, İran, gerekse Türkiye'de birçok müridi vardır. İngilizler, 1931 yılında Irak'tan çekildiği zaman

---

7. Hulusi Turgut, Kürdistan Dosyası, Akşam gazetesi, 14 Ekim 1968, Daha Sonra bu röportaj kitap haline getirilmiştir. (Barzani Dosyası, İstanbul 1969, s. 145.)

mutemet adamları olarak Baradost şeyhlerini bırakmışlardır. Daha sonra bu aşiretin 1961 yılında başlayan ilerici Kürt Hareketi'ne de engel olmaya çalıştığını görüyoruz.

Zaten Irak merkezi otoritesinin, dünyevi değerleri benimsemeyip tamamen dini değerleri benimseyen Baradost Aşireti'ni desteklemekteki esas amacı, Barzan Aşireti tarafından desteklenen Kürt ulusçuluğu hareketini yozlaştırmak ve bu hareketteki ilerici ve devrimci özü parçalamaktır.

Şemdinli bölgesinde üçüncü dış etki, Seyitler'den gelmektedir. Kökenleri Kureyş kabilelerine dayanan, tarihlerini Hz. Muhammed'in soyuna kadar götüren Seyit'ler, İran'da oturmaktadırlar. Seyitler'in reisleri, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bölgede beliren çeşitli isyan hareketlerinde parmağı olan kişilerdendir. Fakat Türkiye'ye girmeleri ve oturmaları yasak olan bu kişilerin bölge ile ilişkileri de feodal ilişkiler olarak sürmektedir. Bu kişiler İran'da oturmalarına karşın, Türkiye'de de müritleri vardır. Müritleri sayesinde, Doğu Anadolu halkı üzerinde yine hükümranlıklarını sürdürmektedirler. Bu etki o kadar derindi ki, hazine arazilerini kiralayan ve işleyen köylüler bile, hâlâ elde ettikleri üründen bir kısmını, nakdi vergi olarak adı geçen kimselere vermek zorunluluğunu duymaktadırlar. Bu grupta da toplumsal yapıya esas biçimini veren kurallar, kaynağını din-den almaktadır.

b) Dış Aktüel Etkilerin Çatışması

Özellikle dünyevi değerleri ve yenileşmeyi kabul eden bu nedenlerle ulusal haklarının bilincinde olan Barzan Aşireti ile dışarıya açılmayı, dış etkenlerle bütünleşmeyi ve dünyevi değerleri kabul etmeyen Baradost Aşireti ve Sofiler daima çatışma durumundadırlar. Fakat aslında dini temele dayanan bu çatışmalar zamanla siyasi bir durum almıştır. Siyasi bir karaktere bürünen bu çatışma askeri bir nitelik kazanarak Ortadoğu'nun siyasal ve sosyal dinamizminde önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Aşiretlerarası sosyal ve siyasal çatışmalarda Irak Hükümetinin birini diğerine karşı tampon olarak kullanması da siyasal çatışmanın askeri duruma dönüşmesinde büyük rol oynamıştır. Temeldeki ana neden ise Kürt ve Arap egemen sınıfları tarafından sömürülen Kürt

halkının direnme gücüdür. Burada, Irak Hükümeti, bir aşireti ötekine karşı tampon olarak kullanmakta egemen sınıfların ideolojisini gerçekleştirmektedir. Fakat, bu çatışmalarda hükümet Barzan Aşireti'ni yıpratmak için Baradost Aşireti'ni desteklemekte ve çatışma, Barzan Aşireti ve onların liderliği altında Kürt halkı ile Irak Hükümeti arasında cereyan etmektedir. Bu hareket, Ortadoğu savaşları dolayısıyla dinamizm ve aktüalitesinden hiçbir şey yitirmemiş kamuoyunu yine meşgul eden bir konu olmuş ve hükümetlerin dikkatini çeken bir numaralı konulardan biri olmuştur. O halde Baradost Aşireti ileri gelenleri hükümetle işbirliği yaparak halkı sömürdükleri halde, Barzaniler ve onların liderliğini benimseyen öteki Kürt Aşiretleri aşiret reisliği yanında ulusal liderlik görevini de benimsedikleri için Arap faşizmine karşı isyan halindedirler.

Belirtmeye çalıştığımız bu aktüel etkiler, Türkiye'nin sınır boyu halkı üzerinde de etkisini aynen göstermekte ve çatışma, fertlerin zihninde aynen devam etmektedir. Siyasal sınırlarımızın dışında cereyan eden bu çatışmaların, Türkiye'de aynen devam etmesini mümkün kılan etken, özellikle ticari ilişkilerdir. Coğrafi, sosyal, kültürel ve ekonomik etkiler, siyasal sınırları tanımadan, gayri resmi olarak aynen devam etmektedir. Zaten arazi ve coğrafi koşullar, bugün için başka bir ilişkinin devam etmesini mümkün kılmaktadır. Örneğin, Şemdinli'nin bir köyünde (Rubarug, Bigolta...) gaz, tuz, şeker, basma vb. gibi temel tüketim maddelerinin Türkiye sınırları içinde en yakın yer olan Şemdinli'den sağlanabilmesi için, katır üstünde en aşağı üç günün harcanması gerekmektedir. Arazi, çoğu yerde hayvanın hareketini bile engellemektedir. Buralarda yol denen bir altyapı hizmeti söz konusu bile edilmez. Bu bakımdan, kuş uçuşu gayet kısa görünen bu mesafeler, fiili olarak uzun bir hal almakta, çok sayıda dağların zirvelerine çıkıp vadilere inmeyi gerektirmektedir. Kışın ise ulaştırmanın sözü bile edilemez. Türkiye'de coğrafi koşulların bu kadar elverişsiz olmasına karşılık, Kuzey Irak tarafında gayet elverişlidir. Bir kez, köylerimizin o tarafa yakınlığı, üç gün yerine, iki saatlik bir zaman içinde temel tüketim maddelerinin sağlanmasını mümkün kılmaktadır. Öte yandan Kuzey Irak'ın sınır boylarında büyük köylerin bulunması, köylerin çeşitli tüketim ihtiyaçlarını karşı-

yacak kapasitede olması, yol durumlarının elverişli olması, ticari ilişkileri daha çok artırmaktadır. İşte bu nedenle sınır boylarındaki köylerimizin ticari ilişkileri daha çok İran ve Irak'la gayri resmi olarak devam etmektedir. Çeşitli ticari ilişkiler sırasında, Kuzey Irak'ta hakim olan sosyal ve siyasal çatışmalar bizim halka da geçmekte, Şeyh Reşit, yani Baradost Aşireti ile ilişkilerde bulunanlar, onların dünyevi olmayan değerlerini; Barzan taraflarıyla ilişkilerde bulunanlar ise dünyevileşen ve ihtilalci olan değerleri kabul edip çatışma haline gelmektedirler. Böylece, Kuzey Irak'ta cereyan eden aktüel olaylar, çeşitli sosyal ve ticari ilişkiler kanalı ile bir izafet çerçevesi görevi görüp, zihinlerde beliren bir çatışma olarak devam etmektedir. İran'dan gelen Seyitler'in etkisi ise daha çok feodal mülkiyet ilişkilerinin sonucu olarak belir-mektedir.

Bölgede 'egemen sınıfı oluşturan başlıca iki sosyo-ekonomik tabaka vardır. Bunlardan biri Abbasi soyundan geldiklerini iddia eden ve beylik için çarpışan derebeyler, öteki ise Peygamber soyundan geldiklerini iddia eden seyitlerdir.⁸

Bunların karşısındaki sömürülen sınıf ise geniş halk yığınlarını bünyesinde toplayan aşiret yapıları içinde yer almaktadır. Bu tabakalaşma, insanın toprak ile ilişkilerinde büyük farklılaşmalar meydana getirmekte ve mülkiyet ilişkilerini etkilemektedir. Beylik, reislik gibi sosyal kurumların Seyitlik gibi bir dini kurum ile birleşmesiyle mülkiyet farklılaşması, halkın aleyhine olarak daha çok kutuplaşmaktadır. İşte, toprak ve insan ilişkilerinden doğan bu dengesizlik dış aktüel etkilerle birlikte tekrar çatışma durumuna gelmektedir. Çünkü toprak verimsiz, nüfus çok hızlı bir oranda artış göstermekte ve sosyal yapıda hakim olan kültürel değerler, halkı büyük ölçüde pasif kalmaya zorlamaktadır. İşte, toplumsal yapıdaki dengesizliğin ortaya koyduğu çatışmanın, dış aktüel etkilerle tekrar çatışma alanına girmesi, halkı, el-verişsiz bir ortamda bocalatıp durdurmaktadır. Böyle bir çatışma ortamında, halkın siyasal ve sosyal kararlarının ne

---

8. Muzaffer Erdost, Şemdinli Röportajı, Yön, Sayı 180, s. 12-13.

İsmail Beşikçi, Doğu ve Güneydoğu Kalkınması Mitingleri Dolayısıyla "Şemdinli Röportajı" Üzerine, 6-7 Aralık 1967, Akşam gazetesi.

olabileceği çok önemlidir. Gerçekten burada, bu soruya bilimsel cevaplar verebilmek için uzun vadeli ve derin analizler yapmak büyük bir zorunluluk haline gelmektedir.

3. Irak'ta İlerici Kürt Hareketi

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ortaya çıkan ve bütün Kürt Aşiretleri'ni birleştirmek amacını güden isyanlarda Barzan Şeyhleri'nin çok büyük rolü olduğu bilinmektedir. 1881-1885 yılları arasında Hakkâri yöresinde yürütülen Kürt İsyanı'nın başındaki Şeyh Ubedüllah Barzan şeyhlerindendir. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı 1908'de çıkan Kürt İsyanı'nın başında yine Barzan Şeyhlerinden Abdüsselim vardır. Şeyh Abdüsselim'in yerine geçen Şeyh Ahmet, Osmanlı İmparatorluğu ile iyi geçinmek yollarını aramasına karşın o da kendisini silahlı çatışmaların içinde bulmuştur.

İngiliz emperyalizmi Irak'tan 1931 yılında ayrılırken, yerine mutemet adamları olarak Baradost şeyhlerini bırakmıştır. İngilizler tarafından altına boğulan Baradost Aşiret Reisi Şeyh Raşit, kısa bir süre içinde Barzan Aşireti Reisi Şeyh Ahmet'in karşısına çıkmıştır. Barzan ve Baradost Aşiretleri arasındaki bu çatışmada Şeyh Reşit, Molla Mustafa Barzani tarafından öldürülmüştür. İşte, Barzani'yi politik hayatta ilk kez bu olayda görüyoruz.⁹ Görüldüğü gibi, Barzani'nin politik hayata aktif bir biçimde atılışında görülen anti-emperyalist öz, giderek devrimci nitelik kazanmıştır. İngiliz emperyalizmi ile işbirliği durumunda olan ve İngilizlerin mutemet adamlığı görevini yapan Şeyh Reşit'e karşı tutum alması ve onu öldürmesi bunun en somut örneğidir. O tarihten sonra, Molla Mustafa Barzani, Irak'taki Kürt hareketinin en önemli liderlerinden biridir. 1945'te İran'da kurulan ve yine o yıl yıkılan Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nde ise Milli Savunma Bakanlığı ve Başkomutanlık görevleri yapmıştır.¹⁰ Fakat Mustafa Barzani'nin Kürt Hareketi'nin başına geçişi-

---

9. Nazmi Sevgen, Kürt Meselesinin İçyüzü, Irak-Barzani Anlaşması ve Muhtemel Neticeleri, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 31, Nisan 1970, 65-66.

10. Nazmi Sevgen, a.g.m. s. 65-71, Hulusi Turgut, a.g.e., s. 141-150.

nin en önemli dönemi 1961 yılından sonraki dönemdir. Bu dönemi çok iyi bilmek ve değerlendirmek gerekir:

a) 14 Temmuz 1958 hareketiyle Irak'ta, Faysal Hanedanı, Nuri Said Paşa kabinesi kanlı bir biçimde devrilmiş ve Abdülkerim Kasım iktidara gelmiştir. Abdülkerim Kasım, iktidarının ilk yıllarında Kürtlerle iyi geçinme olanakları aramış ve Molla Mustafa Barzani'yi Rusya'dan çağırarak, O'na Irak'ta önemli bir görev vermiştir. 1958'den sonra Kürt liderleriyle, Arap otoriteleri arasında, Kürt sorununa çözüm yolu bulabilmek için çeşitli teşebbüsler yapılmıştır. Başlangıçta iyi niyetlerle başlayan bu teşebbüsler, gittikçe karmaşık bir durum almış ve sonunda çıkmaza girmiştir. Görüşmelerden ümitlerini kesen, masa başında haklarını elde edemeyen Kürtler, silaha sarılarak mücadeleye başlamak zorunda kalmışlardır.

b) Kürtlerle Araplar arasındaki silahlı mücadele Temmuz-Ağustos 1961 tarihinde başlamış ve gittikçe yoğunlaşmıştır.¹¹

c) 8 Şubat 1963'te Irak'ta yapılan bir hükümet darbesiyle Kral Faysal'ı devirerek iktidara gelen Kasım, ihtilal arkadaşı Abdüsselam tarafından yıkılmıştır. Abdülkerim Kasım iktidarının yıkılmasına, Kürt isyanını bastıramaması sebep olmuştur. Ordunun desteği ile iktidarda duran Kasım'ın Kürt hareketini bastıramaması, onun ordu içindeki itibarını sarsmış ve ordu mensuplarına verdiği bütün tavizlere karşın devrilmiştir.¹²

d) Abdüsselam Arif Hükümeti'nin de iktidara geçtikten sonra ilk işi, Kürtlerle anlaşma olanağı aramak olmuştur. Bu konuda birçok teşebbüsler yapmış ve Kürt isyanını bastırmak için Kabineye Kürt Bakanlar alarak Kürtlerin muhtariyet isteklerini geçiştirmeye çalışmıştır. İktidara gelişinden 15 gün sonra, Celal Talabani başkanlığındaki bir Kürt heyeti Iraklı yöneticilerle görüşmeler yapmış, ancak bu görüşmelerden de olumlu bir sonuç alınamadığından silahlı çatışma eskisi gibi sürmüştür.

---

11. Nazmi Sevgen, a.g.m., s. 68, Hulusi Turgut, a.g.e., s. 142 vd.

12. Cumhuriyet, 9 Şubat 1963.

e) 15 Nisan 1966'da Abdüsselam Arif, Kuzey Irak'ta yaptığı bir gezi sırasında, resmi açıklamaya göre, helikopteri bir kaza sonucu düşerek ölmüştür. O tarihlerde, Tahran ve Kırmanşah radyolarından yapılan Kürtçe yayınlarda Arifin Kürtler tarafından düşürüldüğü, hatta helikoptere Barzani'nin kardeşi Mehmet Emin'in ateş açtığı ileri sürülmüştür. Yerine kardeşi Abdürrahman Arif geçmiştir. Abdürrahman Arif, kardeşinden daha yumuşak bir politika izlemesine karşın o da Kürtlerin isteklerini tam anlamıyla karşılamaya yanaşmamıştır. Bu nedenle silahlı mücadele yine sürmüştür.

f) 17 Temmuz 1968 tarihinde Irak'ta yeni bir hükümet darbesi daha oldu. Bu darbe sonucu, iktidara Abdürrahman Arif yerine Hasan El Bekr geldi. Abdürrahman Arifin iktidardan uzaklaştırılışının en önemli nedeni, daha önceki darbelerde olduğu gibi Kürt sorununa çözüm yolu getirilememiş olması ve bu yüzden Kürtlerin baskısının gün geçtikçe artmasıdır.¹³

g) General Hasan El Bekr yönetimi sırasında da Kürtlerle Araplar arasındaki silahlı çatışmalar sürmüş ve Kürt halkının baskılarına daha çok direnemeyen Arap yönetimi, 11 Mart 1970 tarihinde, Kürtlerle demokratik istekleri konusunda anlaşmak zorunda kalmıştır.¹⁴

4. Irak'taki İlerici Kürt Hareketi ve Irak Solu

Dr. Tarık Ziya Ekinci, Irak'taki Kürt hareketi için, "Irak Kürt hareketi anti-emperyalist özde, halkların kardeşliğine dayanan demokratik bir harekettir"¹⁵ demektedir.

Bu hareket, anti-emperyalist ve demokratik bir hareket olduğu için, ilerici nitelikte olduğu gibi özü itibarıyla da ilerici bir harekettir. Genellikle, ulusal hakları gasp edilmiş bir halkın direnişi başka türlü olamaz. Fakat, Irak'taki Kürt hareketinin ilerici niteliği Irak solu tarafından uzun süre anlaşılmamış, anlaşılmak istenmemiş ve bu tutum gerek

13. Cumhuriyet, 18 Temmuz 1968.

14. Cumhuriyet, Akşam, 12 Mart 1970.

15. Tarık Ziya Ekinci, Irak Kürt Hareketi ve Irak Halklarına Kazandırdıkları, Forum dergisi, Sayı 379, 28 Nisan 1970, s. 11.

Irak'taki genel sol hareket için gerekse Kürt hareketi için elverişsiz ortam hazırlamıştır.

Burada önemli olan, sorunlara daima bilimsel bir biçimde eğilmek zorunluğunu duymaktır. Bilimsel tutum, her şeyden önce, somut koşulların bilimsel analizini gerektirir. Somut koşullar, toplumu meydana getiren çeşitli kurumlar ve bu kurumlar arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin bireylere yansımalarıdır. Somut koşulların analizi ise toplumun iç dinamiğinin, yani toplumsal kurumlar arasındaki ilişkilerin araştırılması demektir. Olaya bu açıdan bakıldığı zaman, çeşitli etkenlerin, özellikle Arap şövenizminin baskısı altında gelişen bir milliyetçilik hareketi var. Bu milliyetçilik hareketi birtakım isteklerle destekleniyor ve hareket gittikçe yoğunlaşıyor, devrimci bir öze kavuşuyor. Merkezi otorite ise sol bir anlayışta olmasına karşın, bu hareketi baltalamaya ve yozlaştırmaya çalışıyor. Fakat, Kuzey Irak'taki Kürt toplumunun kendi iç dinamiği, merkezi otoriteden gelebilecek her türlü baskıyı aşacak kadar güçlü, hatta bu baskıyı aşmaktır. Bunun sonunda da merkezi otoritenin bünyesinde yeni bir hükümet darbesi meydana geliyor.

1958'den sonra Irak'ta askeri hükümet darbelerinin zincirleme olarak sürmesi raslantı değildir. Irak'ın, bu arada Irak Solu'nun şövenist geleneği Kürt halkına baskıyı gerektiriyor. Bu baskı ise devletin gücünün Kürtler üzerinde yoğunlaşmasına sebep oluyor. Örneğin 1962 yılından sonra, Irak Hükümeti ordusunun en az yüz bin kişilik gücünü, Kürt isyanının bastırılması için kullanmıştır. Savaş giderleri ise ekonominin gücünü azaltmıştır. Bu koşullar altında merkezi otorite zayıflamış, iktidara sahip çıkmak isteyen başka bir grup hükümet darbesi yapmıştır. Yeni gelen grup Kürt sorununu çözmek için yine teşebbüse geçiyor, görüşmeler yapılıyor fakat şövenist gelenek, sorunun temelden çözümüne engel oluyor ve mücadele tekrar başlıyor ve mücadele yeni bir hükümet darbesine kadar sürüp gidiyor. Bu süreç içinde Irak solunun izlediği tutum son derece önemlidir. Barzani, Kasım'ın devrilmesinden sonra Iraklı solculara "Bizim hareketimizi gerek sempati duyarak gerekse militan olarak desteklemek zorundasınız. Bu hem Irak'taki genel sol hareketin gelişmesi hem de Kürt hareketinin daha kısa sü-

rede başanya ulaşması için şarttır. Eğer bizi desteklemezseniz, hem siz darbeler yersiniz hem de Kürt hareketinin çözümü gecikir” demiştir. Bu uyarıya ve isteğe karşın, Irak solu, Kürt hareketine yakınlık duymamış ve Barzani'nin söylediği gibi ağır bir darbe yemiştir. 1963 yılında iktidara geçen ve kendisini solcu ilan eden Abdüsselam Arif yönetiminde Irak Marksistleri¹⁶ çok karanlık günler yaşamışlardır. Oysa, o zaman, Irak solu ilerici Kürt hareketiyle ortak bir cephe kurabilseydi yani şövenist geleneğe karşı çıksaydı, ne Irak Marksistleri darbe yerdı ne de ilerici Kürt hareketinin çözümü gecikirdi. 11 Mart 1970 anlaşmasının temelinde, ilerici Kürt hareketinin merkezi otoriteye hiçbir şekilde taviz kabul etmez direnişi vardır. Kürt halkının elde etmiş olduğu haklar, bu taviz tanımaz amansız mücadelenin sonucu olup, merkezi otoritenin bağıışı değildir.¹⁷

Açıklamaya çalıştığımız gibi, Irak'taki Kürt hareketi gerek özü itibarıyla gerekse doğrultusu bakımından ilerici bir harekettir. Kürt hareketi, dünyadaki anti-emperyalist devrimci hareketlerine bağlı, fakat büyük devletlerin etkisinden bağımsız olarak gelişmiştir. “Bu savaşla Kürtler ne ilerici yazarlarımızın iddia ettiği gibi Amerika'nın desteğini, ne de burjuva yazarlarımızın ileri sürdüğü gibi Sovyet desteğini görmüşlerdir. Tamamen mahalli olanaklarla yürütülen bu savaşta, gerilla savaşının gereklerine göre kendilerinin imâl ettikleri basit silahlar, Irak Ordusundan, savaş alanlarından ve katılmalarla, sağlanan silahlar, bir de mali olanakların elverişliği ölçüsünde dış ülkelerden satın alınan mahdut sayıdaki hafif silahlar kullanılmıştır.”¹⁸ Öte yandan, her türlü

---

16. Irak'taki Marksistlerin Kürt hareketindeki ilerci özü kavrayamamış ve şövenist gelenekle aynı paralele düşmüş olmaları, onların aslında Marksist olmadığını gösterir.

17. Doç. Türkkaya Ataöv, bir yazısında, Irak'taki merkezi otorite ilerici bir iktidardır, tankların üzerinde bile “sosyalizm” sözü yazılıdır. Böyle ilerici bir iktidar elbetteki Kürtlere demokratik haklarını verir, demektedir. (Devrim, Sayı 43, 11 Aralık 1970, Irak'ın anti-emperyalist iktidarı). Bu görüş temelden yanlıştır. Kürtlere haklarını, Irak iktidarı, ilerciler için verilmemiş değil, aksine ilerici Kürt hareketinin taviz kabul etmez baskısı sonucu, Irak iktidarı bu ilerici çizgiye gelmiştir.

18. Tarık Ziya Ekinci, y.a.g.m.

olanaktan yoksun bir halkın, savaşmak için çeşitli ülkelerden yardım kabul etmesi yadırganacak bir tutum değildir.

Irak'taki Kürt hareketinin ilerici özü, 11 Mart 1970 anlaşmasından sonra daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Barzani ve öteki Kürt yöneticilerin, "feodal sömürüye karşı olduklarını" belirtmeleri, "anti-emperyalist özde Irak hükümetleriyle aynı paralelde" olmalarını açıklamaları, "1500 Kürt gerilasının, Rusya'ya tıp, mühendislik gibi bilim dallarında öğrenime" gönderilmeleri, "Filistin Kurtuluş Cephesi'nin 1000 Kürt gerillası ile desteklenmesi"¹⁹ bu gelişimin somut belirtileridir.

D. AŞİRET YAPISININ EKONOMİK ve TOPLUMSAL TEMELİ

1. Hayvancılığa Dayanan Ekonomik Yapı

Aşiret sisteminin ekonomik yapısı, hayvancılıktır. Nasıl, toprağa dayanan feodal yapının ekonomik yapısı geniş ölçüde tarla tarımına dayanıyorsa, aşiret sistemine dayanan feodal yapının ekonomik temeli de geniş ölçüde hayvancılığa dayanır. Madencilik, tarım işçiliği, tarım sanatları vb. ile uğraşan köylerin sayısı gayet azdır.

Eas Geçim Kaynakları			Ortalama Nüfus Sayısı	Tarla	Bir Çiftçi Ailesine Düşen Ortalama Birimler		Küçükbaş Göre Hayvan Adedi
Tarım	Hayvancılık				Büyükbaş Hayvan	Küçükbaş Hayvan	
13 il	6.681	6.684	5	69	3	12.7	24.5
4 il	2.582	2.228	4.6	93	2.2	9.7	19.7
Hakkâri	101	133	5.1	24	1.7	14.7	24.1
18 il	9.344	9.909	5	72	2.8	11.2	23.

Kaynak: Çizelge 26

19. "Kürtler, Arap milliyetçilerinin kendilerine karşı giriştikleri jenocide rağmen, anti-emperyalist, demokratik ve halkçı politikalarından hiçbir taviz vermemişlerdir. 1967 yılının Haziran ayı içinde, İsrail'in emperyalist emellerle Birleşik Arap Cumhuriyeti, Suriye ve Ürdün'e saldırı-

Yukarıdaki çizelgede de görüleceği gibi esas geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Çizelgede, 13 ilde tarım ve hayvancılık eşit ölçüde yapılıyor **gibi** görünüyorsa da, aslında hayvancılıkla ilgili faaliyetin ağır bastığı şüphesizdir. Dört ilde ise hayvancılıkla ilgili faaliyetler çok geri olup, daha çok tarla tarını hakimdir. Hakkâri'nin ekonomik yapısı ise tamamen hayvancılığa dayanmaktadır. Bunu aşağıdaki çizelgede görüyoruz.

	Mer'anın Karakteri			Mer'anın Parça Sayısı	Aile Başına Düşen Ortalama Mer'a Birimleri	
	İyi	Kötü	Orta		Bir küçükbaş aile düşen Mer'a (Dönüm)	Mer'a Toplamı (Dönüm)
13 il	1045	3007	4186	15.374	3.4	9.96
4 il	228	417	850	2.487	0.8	14.7
Hakkâri	91	62	20	672	2.6	91.2
18 il	13.64	3486	5056	18.533	2.7	79.2

Kaynak: Çizelge 27.

Bu çizelge ile yukarıdaki çizelgeyi şöyle karşılaştırmak gerekir: Buna göre, 13 il'de çiftçi ailesi başına düşen ortalama tarla miktarı 69 dönüm olduğu halde ortalama mera 97 dönümdür. Dört ildeki miktarlar ise 93 dönüm tarla ve 15 dönüm meradır. Hakkâri'de ise 24 dönüm tarlaya karşı 92 dönüm mera düşmektedir. Bu, 13 ilin ve Hakkâri'nin ekonomik yapısının geniş ölçüde hayvancılık temeli üzerine oturduğunu göstermektedir. Özellikle Bingöl, Bitlis, Elâzığ, Kars, Erzurum, Muş, Siirt, Tunceli ve Van'ın mera miktarları tarla varlıklarına göre çok geniştir. Yani kültür arazisi içinde daha çok yer kaplayan meradır. Ağrı, Malatya gibi illerde ise tarla varlığı mera varlığından biraz daha çoktur. Urfa, Mar-

rak haksız işgaller yaptığı sıralarda, Kürt Lideri Molla Mustafa Barzani, Irak Ordusu Kürt halkını savaş uçakları ile bombalarken, saldırgan İsrail'i ve onun destekçisi Amerikan emperyalizmini ağır bir dille kınamaktan geri kalmamıştır. (Tarık Ziya Ekinci, a.g.m.)

din, Diyarbakır ve Gaziantep illerinin meydana getirdiği bölgede tarla varlığı çok büyüktür. Çizelgelerde bir çiftçi ailesine düşen ortalama birimler gösterilmiştir. Buna göre, aile başına düşen büyükbaş ve küçükbaş hayvanların adedi, yani ortalama birimler azdır. Buna karşılık meralar bütün hayvan varlığını otlatabilecek kapasitede değildir. Aile başına ortalama olarak düşen toprak ve mera miktarı, hayvan varlığı için yetersizdir. İşte Doğu Anadolu toplumunun yapısal çelişkilerinden biri de budur. Çünkü, son zamanlarda hayvan üretiminin büyük bir artış göstermesine karşılık, meralar bozularak tarım arazisi durumuna getirileceklerdir. Dolayısıyla burada birbirine zıt gelişen iki olay vardır: Birincisi, tarımsal üretim yapabilmek için meraların tarım arazisi haline getirilmesi, yani meraların daralması; öteki ise son yıllarda hayvan üretiminin artış göstermesidir.²⁰ Bu durum karşısında, yapılması gereken iş ya mera varlığını genişletmek, yani meraları ıslah etmek; veya şimdiki hayvan varlığını azaltarak, dengeli bir duruma getirmektir.²¹

Aynı çizelgede gösterildiği gibi, mera üç kısımda ele alınmış bulunmaktadır. Bunlar, "İyi mera", "Kötü mera" ve "Orta mera"dır. İyi mera, bünyesinde hayvanların beslenmesine çok elverişli olan bitkileri kapsar. İyi merada hayvanların yararlanmasına sunulan ve daima azalan bitkilerin oranı % 50-60 civarındadır. Kötü merada ise bu tip bitkilerin oranı % 10-20 civarında olup, daha çok hayvanların beslenmesi için elverişli olmayan yabancı otlar bulunur.²² Görüldüğü

---

20. Leo J. Fenske, Doğu Anadolu'da Toprak ve İnsan, SK, sayı 6, İstanbul 1967, s. 34-35.

İbrahim Aksöz, Doğu Anadolu'nun Kalkınma Sorunları, SBF, 9, İŞHK'larına sunulmuş bir tebliğdir. s. 10 vd.

21. Türkiye'de meraların ıslahı konusunda hem hukuki hem de teknik bir sorun olarak durmak gerekmektedir. Bu bakımdan birbirlerini tamamlayan şu iki çalışma dikkate değer özelliktedir: Fahrettin Tosun, Doğu Anadolu'nun Kalkınmasında Mera Kültürünün Teknik Meseleleri, Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Semineri, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1967, S. Turhan Tufan Yüce, Türk Hukukunda Yaylak ve Kışlaklar, aynı seminere sunulmuş bir tebliğdir.

22. Bu bilgiler, Fitotekni uzmanlarından sağlanmıştır.

gibi, meraların büyük bir kısmı, kötü mera kategorisine girip iyi olanlar çok azdır.

Hayvancılık için son derece gerekli olan mera konusunun bir başka özelliği daha vardır. Meralardan kimlerin ve nasıl yararlanacağı da Doğu Anadolu için başlı başına bir sorundur. Meralar köyler arasında kanlı çatışmalara yol açmaktadır. Çeşitli nedenlerle bir başka köyün merasından yararlanan köylerin sayısı çoktur. Hemen hemen her köy, bir başka köyün merasından yararlanmaktadır. Bu köylerin mera varlığının yetersiz olmasından çok, köylerin meralara uzaklığı ve yakınlığı ile ilgilidir. Fakat bu çeşit ilişkiler, köyler arasında daima çatışmalara sebep olmakta, bazen silahlı olaylar bile çıkmaktadır. Bu bakımdan, meralarla ilgili yeni bir hukuki düzenlemeye ihtiyaç vardır. Örneğin 9-12 Kasım 1966'da Erzurum'da düzenlenen "Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Semineri"ne katılan Bingöl Belediye Başkanı "Bir kaza tahrirat kâtibi, 5917 sayılı kanuna göre, koca bir merayı yüzlerce vatandaşın hakkını bir tutanakla, nüfuzlu bir kimseye intikal ettirebilmektedir. Üç bin dönüm meraya sahip bir kimse, vergi olarak ise sadece 19 lira ödemektedir."²³

İşte bütün bu bilgilere dayanarak ana problemi şu ayrıntılara göre belirtebiliriz: Nüfus, büyük bir hızla artmaktadır. Fakat artan nüfusa paralel olarak aynı oranda çalışma, çalıştırma ve besin maddeleri olanakları yaratılmamaktadır. Bunun en önemli nedenleri kapitalist ilişkilerin hızla gelişmemesidir.

Bölgenin özellikle topoğrafya ve iklim koşulları, tarla tarımından çok hayvancılığa elverişlidir. Fakat hayvancılığın esası olan mera koşulları, ondan sonra ortaya çıkan kredi ve pazarlama olanakları hiç elverişli değildir. Bu bakımdan hem kalkınmada motor sektör olarak düşünülen hayvancılığın geliştirilmesi, hem de toplumsal yapıdaki feodal ilişkilerin tasfiyesi sosyal muhtevalı ve herkesin yararına olan eko-

---

23. Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Semineri, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1967 s. 446.

nomik ilişkilere geçmek için köklü devlet müdahalelerine kesin surette zorunluluk vardır.

Hayvancılık söz konusu olduğu zaman, göçebe hayvancılığına da önem vermek gerekir. Aşağıdaki çizelge bunun çok önemli bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çizelgede, Göçebe Alikan Aşireti ile 18 Doğu ilinde aile başına düşen birimler karşılaştırılmaktadır. Bize göre köylerde aile başına düşen ortalama küçükbaş hayvan 11.2 iken Alikan Aşireti'nde 160.4'tür. Bu, göçebe aşiretlerin hayvancılık bakımından büyük bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

		Aile Başına Düşen	Ortalama Birimler
	Nüfus	Büyükbaş Hayvan	Küçübaş Hayvan
	Sayısı	Sayısı	Sayısı
18 il	5	2.8	11.2
Alikan Aşireti	8.4	6.9	160.4

Kaynak: 18 il için daha önceki çizelgeler.

Alikan Aşireti için, İsmail Beşikçi, Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar, s. 131.

Hayvancılığa dayanan ekonomik yapı hakkında görüşlerimizi belirttikten sonra, daha önceki bölümde, toprağa dayanan feodal yapıyı analiz ederken söylediklerimizi burada da tekrarlayabiliriz. Teknoloji, ulaştırma ve haberleşme araçlarının ilkelliği, tefeciliğe dayanan kredi usulleri, ilkel işletme biçimleri, hayvancılık ekonomisine dayanan aşiret sistemini de temellendiren esas etkenlerdir.

2. Aşiret Sisteminde Toplumsal İlişkiler

Aşiret sisteminin en önemli özelliği, soy-sop olmaktadır. O halde, aşireti oluşturan esas etken kan ve akrabalık bağlarıdır. Aşiret yapısında başlıca kademeler kabile ve aşirettir. Bir de, aşiretin bağlı olduğu daha büyük bir kişi, "Ulu kış"ı vardır.

ÇİZELGE 26: ESAS GEÇİM KAYNAKLARI VE BİR ÇİFTÇİ AİLESİNE DÜŞEN ORTALAMA BİRİMLER

Kent	Köy Sayısı	Esas Geçim Kaynakları		Nüfus Sayısı	Tarla (Dönüm)	Bir Çiftçi Ailesine Düşen Ortalama Birimler		
		Tarım	Hayvancılık			Büyük Baş	Küçük Baş	Küçük başa göre hayvan adedi
Erzincan	559	553	559	4.5	53	2.7	8.4	19.2
Erzurum	1.039	1.024	1.015	5	86	4.0	9.9	25.9
Kars	764	764	764	5.2	67	4.2	9.4	26.3
Ağrı	544	534	544	5.7	97	4.3	21.3	38.3
Tunceli	414	414	414	4.9	48	2.9	11.7	23.2
Bingöl	325	325	325	4.9	26	2.6	14.3	23.2
Muş	366	358	366	5.1	109	3.7	12.9	27.8
Bitlis	253	253	253	5.3	52	2.6	15.4	26.0
Van	546	546	546	5.8	116	3.6	31.0	45.2
Adıyaman	339	338	339	4.6	64	2.0	6.0	14.2
Malatya	510	507	507	4.7	58	2.0	6.1	14.0
Elazığ	587	577	587	4.6	66	2.6	8.5	18.9
Siirt	741	468	478	5.0	63	2.6	11.9	22.6
13 il toplamı		6.681	6.704	5	69	3	12.7	24.5
Gaziantep	572	570	469	5.0	69	1.8	8.0	25.4
Urfa	644	641	473	5.2	117	2.5	12.6	22.9
Diyarbakır	663	663	662	4.9	117	3.5	8.3	21.5
Mardin	708	708	664	4.7	68	2.0	10.7	18.6
4 il toplamı		2.582	2.228	4.6	93	2.2	9.7	19.7
Hakkâri	133	101	133	5.1	34	1.7	14.7	24.1
18 il toplamı	9.436	9.364	9.065	5	73	2.8	11.2	23

Kaynak: KIBKEE, Çizelge 26, 37

**ÇİZELGE 27 : MER'ANIN KARAKTERİ AİLE BAŞINA DÜŞEN
ORTALAMA MER'A BİRİMLERİ**

						Aile Başına düşen ortalama mer'a birimleri	
Kent	Köy Sayısı	Mera'nın Karakteri			Parça Sayısı	Bir küçük başa düşen mera (Dönüm)	Mera Toplamı (Dönüm)
		İyi	Orta	Kötü			
Erzincan	559	62	225	273	1.229	5.1	98.8
Erzurum	1.039	112	373	232	2.615	4.6	119.1
Kars	764	441	359	197	1.997	2.6	68.9
Ağrı	544	—	321	366	1.504	2.3	110.1
Tunceli	414	186	369	140	654	3.7	85.6
Bingöl	325	25	123	133	801	4.5	114.0
Muş	366	—	—	—	1.756	3.0	86.0
Bitlis	253	12	54	640	076	3.4	89.4
Van	546	14	108	412	564	6.2	281.4
Adıyaman	339	—	90	200	290	1.6	23.3
Malatya	510	3	225	207	798	0.4	8.6
Elazığ	587	98	305	975	1.378	4.6	87.4
Siirt	471	93	455	441	1.172	3.7	83.8
13 il		1.045	3.007	4.186	15.374	3.4	96.7
Gaziantep	572	94	183	558	835	1.7	24.5
Urfa	644	3	111	52	487	0.3	7.9
Diyarbakır	663	2	23	225	883	0.8	18.2
Mardin	708	129	100	15	282	0.4	8.6
4 il toplamı		228	417	850	2.487	0.8	14.7
Hakkâri	133	91	62	20	672	1.6	91.2
18 il toplamı	9.436	1.364	3.486	5.056	18.533	2.6	79.2

Kaynak: KIBKEE, Çizelge 24

a) Aşiret Reisi-Aşiret-Kabile Reisi-Kabile Birliği

Kabile, birbirlerine kan akrabalığı bağı ile bağlı olan bir yapıdır. Evlenmede esas kabiledir. Fakat ikinci derecede aşiret içindeki öteki kabilelerden de evlenme olabilir. Kabile içinden evlenme, aşiret içinde kabileleri bir varlık haline getirip, güçlerini artırmaktır. Aşiretin genel bir reisi olduğu gibi, kabilenin de reisi vardır. Aşiret, daha çok, evlenme yolu ile meydana gelen akrabalıkların bütünüdür. Yani aşiret kabilelerin birleşmesinden meydana gelir. Aşiretin küçüklüğüne göre, kabile sayısı artmakta ve azalmaktadır. Aşiret bir idari ve siyasi birliktir. Kabile reislerinin üzerinde genel bir aşiret reisi vardır. Burada dikkat edilmesi gereken, aşiret reisi ile aşiretin, kabile reisi ile kabilenin, birbirinden ayrı şeyler olmadığıdır. Bunlar, akrabalık ve kan bağlarıyla birbirlerine bağlıdırlar. Farklılaşma sadece mülkiyet ve üretim ilişkilerinin denetiminde ortaya çıkmakta, yani aşiret içinde bir grup sıvrılıp ıktıdan ele almakta ve üretim ilişkilerini denetlemektedir. Bu bakımdan, aşiret reisliği babadan oğula geçmez, yani geleneksel değildir. Yalnız bu durum aşiret ilişkilerinin zamanımızdaki görünüşüdür. Aslında reislik geleneksel olup babadan oğula geçer ve feodal ilişkilerin sürdürülmesiyle çok sıkı bir ilgisi vardır. Bu bakımdan bugünkü değişme eğilimlerine aldanmamak gerekir. Aynı biçimde aşiret resinin kabile reislerini tayin etmesi diye bir durum da yoktur. Kabile içinde, mülkiyeti daha çok denetleyen kişi kabile reisi olarak belirtmekte, kabile reisleri arasında da, ötekilerine karşı sıvrılanlar aşiretin reisliğini ele almaktadır. Kabile reisliğindeki bu değişmeler de son zamanların oluşumlarındandır.

Aşiret reisi, aşiretin yönetiminden, öteki aşiretlere karşı soy-sopun devamının sağlanmasından, öteki aşiretlere karşı üstünlüğün korunmasından sorumludur. Aşiretin kabileleri arasındaki ahenkli ilişkilerden yine reis sorumludur. Aşiret veya kabile üyeleri ile, aşiret veya kabile reislerinin aynı alması, yani aralarında kan bağı bulunması, Doğu Anadolu toplumunun temeldeki yapısal çelişkilerinden biridir. Bu çelişkiye ilerde değinilecektir.

b) Aşiret Organizasyonunun Siyasal Karakteri

Aşiretler organizasyonunun üzerindeki Ulu kişi, aşiretler organizasyonunun başkanı olarak görülmektedir. Aşiretler arasındaki savaşlarda birbirleriyle anlaşabilen veya güçlü bir aşiretin otoritesini kabul eden aşiretler biraraya gelir ve en güçlü bir kimsenin başkanlığını da kabul ederler. Böylece, öteki aşiretlere karşı çıkarları aynı olan bir siyasal birlik doğar. Bu konfederasyonun başkanlığı da kendisine geçer. Aşiret ise bağımsız bir siyasi birlik olup, kabilelerin çıkarlarının savunulduğu ve temsil edildiği tek merkezdir. Aşiret reisi, aşiret içinde kuvvet ve kudretini duyuran kabilelerden sağlandığı için, kabileler arasında büyük bir yarışma vardır ve bu yarışma siyasal bir görünüştedir. Aşiret ve aşiretin kabilelerinin meydana gelmesi, geniş ölçüde akrabalık bağı ile ilgilidir. Herhangi bir aşiretin bir kabilesi, kuvvetini etrafına duyurmaya başladığı zaman, aşiret oldu demektir. Zira, aşiret olmak, nüfus bakımından kalabalık olmak ve silahlanmakla ilgili bir husustur. Zaten aşiretler, çoğu zaman kendi reislerinin adı ile anılırlar. Bu reisten doğan çocuklar, kuvvet ve prestij durumlarına göre, kabileler meydana getirmekte, bunlardan da sivrilenenler, yani nüfus ve silah gücünü artıranlar aşiret olmaktadır. Şerefname bu bölünmeyi gösteren ifadeler vardır. Örneğin, "Bütün Kürt Aşiretleri Bacan ve Bohtan olmak üzere iki soydan gelmektedir."²⁴

3. Toprağa Dayanan Feodal Yapı ile Aşiret Sistemine Dayanan Feodal Yapı Arasındaki İlişkiler

Aşiretin, devletten önce gelen bir siyasal örgüt olduğunu belirtmiştik. Zaten merkezi devletler, yani uluslar bir tarihi kategoridir. Hem de kapitalizm çağının bir tarihi kategorisidir. Bu bakımdan modern devleti karakterize eden etkenlerden biri olan milliyetçilik akımı aşirette yoktur. Aşirette daha çok bizlik duygusu, yani soy-sop anlayışı vardır. Dolayısıyla milliyetçilik akımlarının özellikle üçüncü dünya ülkelerinde gördüğümüz birleştirici ve olumlu özellikleri aşi-

---

24. İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, s. 1104 vd. Kürt Aşiretleri hakkında kitabımızın 2. bölümünün ikinci kısmında bilgiler vardır.

rete dayanan toplumsal örgütleşmelerde yoktur. Soy-sop tipinin ortaya koyduğu üstünlük ve aşağılık durumları aşiretler arasında daima çatışmalara sebep olmaktadır. Zaten bu tip toplumsal yapılarda uygulanmaya çalışılan ve modern devlet ve demokrasilerin ürünü olan siyasi partiler eskiden mevcut olan aşiret çatışmalarının partiler kanalıyla yeniden şekillenmesine sebep olmaktadır. O halde aşiret biçimindeki toplumsal ve siyasal örgütleşme feodal üretim biçimi ve onun üstyapı kuruluşlarıyla, aşiretlerin merkezileşmesi sonucu meydana gelen uluslaşma ise kapitalist üretim biçimi ve onun üstyapı kurumlarıyla uyuşma durumundadır. Yalnız, aşiret biçimindeki toplumsal örgütleşmeye dayanan feodal yapı ile toprak ağalığına dayanan feodal yapı arasında farklar vardır. Toprak ağalığına dayanan feodal yapıda, ağa ile ağanın denetlediği kişiler, yani köylüler arasında kan bağı ve akrabalık ilişkisi yoktur. Oysa aşiret yapısında, aşiret reisi ile aşiret üyeleri arasındaki bağ tamamen kan bağı ve akrabalık bağıdır. İşte burada, Doğu Anadolu toplumunun temel yapı çelişkilerinin birini daha görüyoruz. O da şudur: Aşiret reisi ile aşiret üyeleri arasındaki kan bağı, ilerde, bu feodal kalıntıları ortadan kaldıracak, devrim hareketlerinde çok büyük engeller ortaya çıkaracaktır. Çünkü, toprağa dayanan feodal yapıda köylüleri ağaya karşı bilinçlendirip harekete getirebilirsiniz. Ama, aralarındaki bağ birinci derecede kan bağı olan aşiret üyelerini aşiret reisine karşı nasıl bilinçlendirip harekete getirebileceksiniz? İşte bu engel, özellikle çelişkilerin devrime dönüşümü sırasında ortaya çıkacaktır.

Daha önceki bölümlerde ortaya koyduğumuz gibi, aşiret reisliği bazen, bazı etkenler ile de birleşebilmektedir. Bunlardan başlıcaları, ulusal liderlik ve dini liderliktir. Bu fonksiyonlar, yani dini ve ulusal liderlik rolleri, toprağa dayanan ağalar tarafından da benimsenebilir. Bununla beraber, şurası gerçektir ki, özellikle ulusal liderlik fonksiyonları daima aşiret reisliği ve dini reislikle (Tarikat Reisliği, Şeyhlik) beraber yürümektedir.

Toprağa dayanan feodal yapı ile aşiret biçimindeki toplumsal ve siyasal örgütleşmeye dayanan feodal yapı arasındaki en önemli fark ikincisinde emeğin bağımlılıktan kurtu-

larak daha serbest bir duruma gelmesidir. Daha önceki bölümlerde de gösterdiğimiz gibi, aşiret biçimindeki toplumsal ve siyasal örgütlenme hayvancılık ekonomisi ile geniş ölçüde uyushmaktadır. Hayvancılık ekonomisinde ise her ailenin 3-5 tane koyunu, kuzusu bulunduğu için, emeğin aşiret reisine olan bağımlılığı geniş ölçüde serbest kalmaktadır. Bu bakımdan aşireti ekonomik birlikten çok siyasal bir birlik olarak ele almakta daha büyük bir isabet vardır.

4. Feodal Yapıların Parçalanması ve Merkezleşme Olayı

Ortaçağ Avrupa feodalitesindeki parçalanma milliyetçilik akımlarının hız kazanması ile paralel giden bir olaydır. Feodal yapıyı parçalayıp tasfiye eden etkenler arasında keşifler, ticari ilişkilerin gelişmesi gibi nedenler de vardır. Zaten Avrupa'da feodal devletlerin tasfiye edilerek merkezi krallıklara geçiş olayı, gelişen ticaret sınıfı ile feodal devirde kuvvet ve kudretini yitirerek tamamen fonksiyonsuz bir duruma gelmiş kralların yaptığı bir koalisyonun sonucudur. Bu koalisyonun dinamizmi şudur: Ticarete dayanan burjuvazi gelişmektedir. Fakat toplulukların feodal devletler biçiminde parçalanması ticaretin gelişimine engel olmaktadır. Bunun için kalelerin ortadan kalkması, surların yıkılması, gümrüklerin hafifletilmesi, yani daha kolay ticaret yapma olanaklarının sağlanması gerekir. Bu ise merkezleşmeyi, dolayısıyla kralların kudret kazanmasını gerektirir. Nitekim kralların bu yeni ticaret burjuvazisi ile ittifakı sonunda kentler gelişmiş, endüstri ve ticaret gelişmiş, gelişen kentler, kırsal alanları etkileri altına alarak bütünleşmeyi sağlamış, sonunda burjuva devrimi yaratılmıştır. Kudretini yitiren veya zayıflayan feodaller ise yeni düzende aristokrat olarak yerlerini almışlardır. Nitekim, Fransız İhtilali, gelişip güç kazanan ve krallarla ittifak halinde olan burjuva sınıfına karşı aristokrasinin başkaldırma hareketi olarak başlamıştır.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Doğu Anadolu, Batı İran, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye hemen hemen aynı feodal yapının içindedir. Burada uzun yüzyıllar Osmanlı devlet ve toplum sistemi içinde bulunmanın rolü de büyüktür. Şimdi böyle bir yapıda feodalizm parçalanınca merkezleşme olur mu? sorusuna cevap aramak gerekir.

a) Bu her şeyden önce toplumların kendi iç dinamiklerinin işlemleri ile ilgili bir husustur. Dış kuvvetlerin dinamikleri nasıl etkileyebileceği ikinci plânda araştırılması gereken bir konudur. Özellikle aşirete dayanan feodal yapı, her şeyden önce dengeye dayanan bir siyasal yapı demektir. Bu denge içinde hiçbir aşiret ötekine karşı üstün olamaz. Oysa bir merkezileşme olabilmesi için aşiretlerden birinin çok kuvvetli olup ötekilerini haraca bağlaması, böylece merkezi otoriteyi sağlaması gerekir. Denge sistemi içinde, her aşiretin öteki aşiretleri denetlediği sistemde ise hiçbir aşiretin öteki aşiretlere üstün olmasına olanak verilmemektedir. Biraz sivrilen ve kuvvetlenen bir aşiretin tepesine ötekiler bir darbe indirip, onu da eski durumuna getirmekte, denge böylece devam etmektedir. O halde aşiret sistemleri sürdürüldüğü sürece merkezileşme olanağı da azalır.

b) Bu sorun, sadece Doğu Anadolu'nun (Türkiye'nin), Batı İran'ın (İran'ın), Kuzey Irak'ın (Irak'ın), Kuzey Suriye'nin (Suriye'nin) bir sorunu değildir. Buralardaki halkın ve egemen sınıfların ortak bir sorunudur. Örneğin Doğu Anadolu'daki egemen sınıflar Batı Anadolu'daki egemen sınıflarla işbirliği yaparak Doğu Anadolu'yu sömürmüşlerdir. Bu durum İran, Irak, Suriye için de aynıdır. Bu sömürme mekanizmasını bir halka daha genişletirsek, emperyalizmin bu bölgedeki çok yakın ilişkilerini görmek olanağı vardır. O halde sorun sadece Türkiye, İran, Irak, Suriye ve buralardaki egemen sınıfların bir sorunu değildir. Aynı zamanda Amerika'nın, İngiltere'nin, Rusya'nın, Fransa'nın, Almanya'nın bir sorunudur. Bu konuda Erol Ulubelen'in; "İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye" adlı eseri ile "Gizli Belgeler, Almanya'nın Türkiye Politikası" adlı kitapta bu durum görülmektedir.²⁵ Emperyalizmin çıkarları da hiçbir zaman birbirlerine paralel olamayacağına göre, Ortadoğu'da geniş bir merkezileşme olmaz, olsa bile belirli alanlarda kalır. O halde emperyalizm böyle bir girişimi kısa zamanda yozlaştırmaya çalışacaktır.

c) Öte yandan sorunu Türkiye'nin bugünkü koşulları içinde düşünmek gerekir. Feodal yapılar parçalandığı zaman

25. Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967, May Yayınları, Gizli Belgeler, (Almanya'nın Türkiye Politikası, İstanbul 1968).

ekonomik bakımdan geri ve ticari ilişkileri gelişmemiş alanlarla değil, gelişmiş bölgelerle bütünleşme olacaktır. Batı Anadolu ise Türkiye'nin Doğu Bölgesi'ne oranla gelişmiş ve kapitalist ilişkileri kurmuştur.

d) En önemli husus ise feodal üretim biçiminin ortaya koyduğu siyasal otorite ile kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya koyduğu siyasal otorite arasında ortaya çıkan farktır. Feodal üretim biçimi yaşadığı sürece aşiret sistemi de yaşayacak, feodalite tasfiye edildiği zaman aşiret sistemi de ortadan kalkacaktır.

O halde sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Nüfus artışı'nın ortaya koyduğu baskılar, traktörleşme gibi dinamiklerle ilişki kurarak feodal yapıyı parçalayacaktır. Bu parçalanmanın yeni merkezileşmelere varması bölgedeki halkın, o halkın egemen sınıflarının ve emperyalizmin arzularıyla sıkı sıkıya ilgilidir.

5. Aşiret Sistemi Dışında Kalan Gruplar

Doğu Anadolu'da aşiret sistemi dışında kalmış olan başlıca iki grup vardır. Bunlar Yezidiler ve Süryanilerdir.

Mardin'in Nusaybin, Midyat ve Urfa'nın Viranşehir, Suruç ilçelerinde yaşayan Yezidiler Kürtçe konuşmalarına ve öteki bütün görenek ve giyinimleri Kürtlerinkine benzemesine karşın inanç farklılığından dolayı toplumla uyuşmamışlar ve topluma yabancı kalmışlardır. Çevre koşullarına oranla çok daha ilkel bir hayat yaşayan Yezidilerin gerek çevreyle gerekse devletle olan resmi ilişkileri son derece sınırlıdır. "MUSHEFE REŞ" adında kutsal kitapları olduğu söylenmektedir. Fakat bu kitaptan ve kitabın muhteviyatından tamamen habersizdirler. "FAKİR" adlı dini liderlerinin gidip "LALEŞ"te kitabın emirlerini öğrenerek burada kendilerine öğrettiği söylenmektedir. Araştırmamız sırasında Nusaybin'in Mezra Mihoka adlı Yezidi köyünde temas kurup tanıştığımız "FAKİR"in okur yazar olmaması bu inancın yasalarının, daha çok sözlü olarak kuşaktan kuşağa geçtiğini göstermektedir. Belki de din kuralı dedikleri birçok hususun "MUSHEFE REŞ"le ilgisi yoktur. Bu zümre, gerek iktisadi yaşantısı gerekse öteki toplum nüveleriyle teması çok geri ve

sınırlı olduğu halde çevreye oranla çok daha laik bir düşünceye ve hoşgörüye sahiptirler. Kadın-erkek ilişkileri çok daha eşit bir düzeydedir. Bir kadın rahatça erkeklerin bulunduğu bir grubun içine girip sohbet edebilir ve tartışmaya katılabilir. Kadının fikri doğruysa herkes tarafından saygıyla karşılanabilir ve kabul edilebilir. Ne öteki gruplara kız verir, ne de onlardan kız alırlar. Daha doğrusu onlar almak isteseler de öbür gruplar onları çok aşağı gördüklerinden asla kız vermezler. Nitekim araştırmamız sırasında, Yezidilerden hiçbirinin dışardan evli olmamasına karşılık, kaçma yoluyla onlardan öteki gruplara kız verilmiş olduğunu saptadık. Fakat kaçmak suretiyle de onlardan öteki zümrelere giden kadınların topluluk tarafından afaroz edilmeleri lâzımdır. Özellikle evlilik konusunda Yezidilerde bir çeşit kast sistemi vardır. "EMİR", "FAKİR", "PİR", "ŞEYH" ve "HALK" şeklinde meydana gelen gruplaşmada, herhangi bir gruba mensup olan kimse ancak aynı gruptan evlenebilir. Fakat şu hususu özellikle belirtmek gerekir: Meydana gelen sınıflama, üretim ve mülkiyet ilişkileri üstüne oturan bir sınıflama değildir. Örneğin daha üst tabakalarda bulunan bir fakir veya pirin ötekilerine oranla daha zengin olması söz konusu değildir. Hatta genellikle "FAKİR" denen lider ötekilerine göre lakabı gibi daha fakir olabiliyor. Bu nedenle toplum üyeleri arasındaki ilişkilerde hiçbir zaman tabi-metbu ilişkileri söz konusu değildir. Kuzey Irak'ın Lalaş Vadisinde, mezarı bulunan Şeyh Adi bu inancın peygamberi olarak kabul edilmektedir. Şeyh Adi'nin türbesini ziyaret edenler "HACI" sayılır.

Mardin ilinde hayli kalabalık bir grup meydana getiren ve dine dayanan "SÜRYANİ"ler de ayrı bir etnik grup meydana getirirler. Yezidilere göre bunların inançlarından dolayı kınanmamasının ve çevrece kabul görmesinin nedeni, bunların Yezidilere göre daha kalabalık bir zümre olması ve dini faaliyetlerinin resmi bir statü içinde kabul edilmiş olmasıdır. Şam'daki Büyük Süryani Kilisesine bağlı olan Süryanilerin (Süryani Kadim) en büyük tapınakları Mardin'e on kilometre uzaklıktaki tarihi "DEYR ZAFERAN"dır.

Genellikle Kürtçe konuşan Süryaniler, ayrıca Kürtçeye çok çok benzeyen karışık bir dil de konuşmaktadırlar. Bu karma dile Süryanice denilmektedir.

Süryani toplumunda öteki gruplara göre, hoşgörölülük daha çok gelişmiştir. Toprak mülkiyetini denetleyen büyük ağaların öteki grupların ağalarından pek farkı yoktur. Bu toplulukta aşiret sistemi olmamakla beraber, öteki gruplardaki aşiret bağlarına benzer kurumlar mevcuttur. Hristiyan dininin umdelerinden güç alan söz konusu toplumsal kurumlar, daha çok mülkiyet ilişkilerine göre biçimlenmiştir. Büyük toprakları denetleyen kimseler dini bir fonksiyona sahip olmadıkları halde dini fonksiyonlara sahip kimselerden daha büyük bir role sahiptirler. Süryani toplumunun en ayırıcı ve belirgin özelliği, din ilişkilerini düzenleyen kimselelerin manevi nüfuz yoluyla üretim araçlarına (toprağa) sahip olma olanaklarının çok sınırlı olmasıdır.

Süryanilerin öbür etnik gruplarla ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesinde "KİRVE"liğin büyük rolü vardır. "KİRVE"liğin topluluklararası yabancılaşmayı giderici bir kurum olarak bizzat toplum tarafından yaratılmış olması yeni bir durum değildir. Bu kurumun kökü çok eskilere dayanır. Örneğin yüz yıl önce Ermenilerle Kürtlerin ve Ermenilerle Türklerin birbirlerine kirve olmaları gibi.

Ziya Gökalp, çobanlığı meslek edinmiş aşiret sistemi dışında kalan bir gruptan daha söz etmektedir. Bu grup "KIRMANÇ"lardır.

Ziya Gökalp'in bu tasnifine birçok bakımlardan itiraz edilmektedir. Bu tasnifin yanlış olduğunu ifade eden genç araştırmacı Ahmet Aras "Özellikle çobanlığa daha yakın olan bazı Kürt kabileleri (Ağrı'da dağlı Celali'ler, Palu'da Dumliler, Aladağ'da bir kısım Haydari'ler) tamamen aşiret sistemi içinde yer almaktadırlar. Bunlar, akrabalık ve kan bağlarıyla birbirlerine bağlı görülmesi, toplum zihniyetinden doğan psikolojik bir etkenden ileri gelmektedir.

Bu kabileler için genel anlamda böyle bir sıfat kullanılmamaktadır.²⁶ Doğu Anadolu'da aşiret sistemi dışında bulunan gruplardan biri de Zazalardır. Zazalar da Kürt asıllı olmalarına karşın Kürtler gibi aşiret düzeninde yaşamazlar. Aşiret düzenini çoktan bırakmışlardır.

26. Osman Kesikioğlu, a.g.e., s. 38.

Ahmet Aras, Sosyalist Açından Doğu Sorunu Ant dergisi, sayı 125 vd.

Ahmet Aras, Türkiye'de Feodalizm Var mı? Ant dergisi, Sayı 139 vd.

	Radyosu		Ana DiliTürkçe		Okuma Yazma
	Olan	Olmayan	Radyo	Olmayanlar	Bilmeyenler
	Köyler %	Köyler %	Sayısı	%	%
13 İl	72.5	27.5	25.961	46	70
4 İl	69	31	10.109	74	74
Hakkâri	81	19	612	61	83
18 İl	71	29	36.682	53.2	72

Kaynak: Çizelge 29

ÇİZELGE 28: SEÇİMLERE KATILMA ORANI

Kent/Yıl	1950	1954	1957	1961	1965
Erzincan	91	89	78	82	77
Erzurum	77	90	78	80	71
Kars	90	91	81	80	71
Ağrı	93	95	83	85	82
Tunceli	88	90	79	77	70
Bingöl	92	92	81	81	71
Muş	90	89	76	83	80
Bitlis	91	91	80	81	77
Van	82	93	81	82	80
Adıyaman (x)	—	—	83	82	74
Malatya	90	93	75	78	69
Elazığ	86	88	86	73	86
Siirt	88	83	78	76	62
13 İl	89	90	80	80	75
Gaziantep	9	93	86	86	74
Urfa	89	91	76	75	67
Diyarbakır	91	93	66	76	65
Mardin	89	88	79	80	74
4 İl	90	91	77	79	70
Hakkâri	64	78	76	82	81
18 İl	87	90	80	82	75
Türkiye	89	88	76	81	71

Kaynak: DİE, 1950-1965 Milletvekili ve 1961-1963 Cumhuriyet Senatosu seçimi, sonuçları, s. XXII-XXXVI

(X) 1965 yılına kadar Malatya'ya bağlı bir kaza idi.

ÇİZELGE 29: RADYO, KÜRTÇE KONUŞMA ve OKUYUP-YAZMA BİLİP BİLMEME DURUMU

Kent	Köy Sayısı	Var	Köyün Radyo		Pilli Radyo	Cereyanlı Radyo	Anadili ile baş- ka dil kullanıcılar % (*)	Okuma yazma bilmeyen ler % (**)
			Yok					
Erzincan	559	538	21	5.144	—	23	55	
Erzurum	1.039	764	275	3.051	50	17	63	
Kars	764	604	160	2.845	—	21	63	
Ağrı	544	274	270	663	—	64	74	
Tunceli	414	307	107	1.063	—	43	61	
Bingöl	325	165	160	427	—	69	74	
Muş	366	230	136	649	—	53	76	
Bitlis	253	137	116	309	—	66	76	
Van	546	395	151	1.597	—	55	76	
Adıyaman	339	229	110	1.092	—	16	79	
Malatya	510	476	34	5.585	—	35	60	
Elazığ	587	485	102	2.479	40	40	58	
Siirt	471	359	212	787	—	91	79	
13 il	6.716	4.868	1.848	25.961	90	46	70	
%		72.5	27.5					
Gaziantep	572	549	23	6.255	5	16	63	
Urfa	644	410	234	1.467	—	61	79	
Diyarbakır	663	323	340	965	11	69	77	
Mardin	708	381	327	1.422	—	92	80	
4 il toplamı	2.587	1.663	924	1.119	16	60	74	
%		68.5	31.5					
Hakkâri	133	97	36	612	—	61	83	
18 il toplamı	9.436	6.628	2.818	36.69				
%		71	29		106	53.2	72	

Kaynak: KIBKEE, Çizelge 51

(x) DİE, 1960 Nüfus sayımı No: 442 S.150-153

(xx) Çizelge, 22

E. DİL-EGİTİM-SİYASAL İLİŞKİLER ve TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME

Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi, Doğu Anadolu'da halkın eğitim düzeyi çok düşük olup, kullandığı dil büyük oranda Kürtçedir. Bu konu ile ilgili olarak aşağıda verdiğimiz rakamlar, Köy İşleri Bakanlığı ve Devlet İstatistik Enstitüsü'nün derlediği rakamlardır. Bu rakamların doğruluğu tartışma konusudur. Çünkü resmi kuruluşlar, Kürt halkının sayısını az göstermek gibi anlamsız bir çaba içinde bulunmaktadırlar. Aslında, resmi makamlarca bu ölçülerle saptanan Kürtlerin sayısı, 29 nolu çizelgede gösterildiğinden daha çoktur. Gözlemler ve bu konuda yapılan araştırmalar, bu görüşümüzü doğrulamaktadır.²⁷ Örneğin Hakkâri gibi illerde yerli olmayan üç-beş devlet memurundan başka herkes Kürtçe konuşmaktadır. Bu durumda, istatistiklerin, Türkçe veya Kürtçe konuşanlar diye yaptığı ayırım çok yüzyeide kalmakta, toplum yapısını yansıtamamaktadır. Çizelge 29'a göre, Doğu Anadolu'da yaşamakta olan 6 milyona yakın nüfusun % 53.2'si, yani 3 milyondan çoğu Kürtçe konuşmaktadır, yani Kürttür. Oysa, gerçekçi araştırmalara göre, bu rakam 4.5-5 milyondur.

Doğu Anadolu'da dini yönden Alevi-Sünni farklılaşması olduğu gibi etnik yönden de Türk-Kürt farklılaşması vardır. Son zamanlarda ileri sürülen yanlış bir görüşe göre, Türkler Sünnilerle, Kürtler de Alevilerle bütünleştirilmektedir. Bu anlayışın da yanlış olduğunu daha önceki bölümlerde açıklamıştık.²⁸

---

27. Barbara And George Helling, Rural Turkey, İFY, İstanbul 1958, s. 8 Öte yandan, yöneticilerde, çeşitli sayımlarda Kürt nüfusunun az gösterilmesi konusunda büyük bir çaba vardır. yazar İlhami Soysal'a Bingöl'den gönderilen bir mektup bu çabayı açık-seçik ortaya koymaktadır. "... Sayım öncesi, sayım memurlarını eğitmek için açılan kurslarda, ilgililer sayımın nasıl yapılacağını anlatırlarken, ana dilin tespiti konusundaki sorunun nasıl cevaplandırılacağı noktasına geldiğinde, kaymakam, 'Anadil bilâ istisna Türkçedir' demiş. Böylece de % 90'ı tek kelime Türkçe bilmeyen bölge halkı Türkçe konuşur gösterilecek. Tahmin ederiz ki sayım memurları da çaresiz bu emri dinlemişlerdir." (İlhami Soysal, Sünnetçi Kadın, Akşam 27.10.1970) Ayrica Bk. Cumhuriyet, 27.10.1970.

28. Türkiye'de mezheplerle ilgili olarak elimizde rakam yoktur.

Ayrıca, aşağıdaki çizelgeden (kaynak çizelge 29)'da anlaşılabileceği gibi özellikle pilli radyolar bölgede büyük ölçüde yayılmaktadır. Doğu'da gerek Türkçe bilenlerin az oluşu gerekse Türkiye radyolarının etki alanlarının dar oluşu yüzünden Kürtçe yayın yapan yabancı istasyonlar dinlenmektedir.

Örneğin göçebe bir Kürt Aşireti üzerinde yaptığımız çalışmada Ankara ve Van radyolarının hiç dinlenmediğini, Tahran, Erivan ve Bağdat radyolarının Kürtçe yayınlarının sıra ile % 35.1 % 51.3 % 5.4 oranında dinlendiğini saptadık.²⁹

Bu bakımdan, hükümetlerin son zamanlarda Doğu Anadolu'da pek çok yayın istasyonu kurmaları, halkın Kürtçe yayın yapan istasyonları dinlemelerine engel olamamıştır. Zira, Doğu sorunu, radyo istasyonlarının sayılarının artmasıyla çözümlenecek bir sorun değildir. Temel yapıdaki çelişkilerin keskinlik kazanması, yani ekonomik gelişimin yoğunlaşması sırasında ulusal bilincin de beraber gelişeceği şüphesizdir.

Bütün bu bilgilerin ışığı altında, Doğu ve Güneydoğu illerimizde kurulan çeşitli radyo istasyonlarının pratik ne gibi amacı olabilir? Bu radyo istasyonlarının esas amacı, halkın Kürtçe yayın yapan radyolara itibar etmeyip, Türkçe yayın yapan istasyonları dinlemesidir. Fakat, Türkçe bilmeyen, büyük ölçüde Kürtçe konuşan bir yurttaş için Türkçe yayın yapan ve hiçbir eğitici rolü olmayan radyo istasyonlarının değeri nedir?

Sosyolojik bakımdan dilin önemi, sosyal gruplar arasındaki haberleşmeyi ve anlaşmayı sağlayıp sosyal hareketliliği artırmada ortaya çıkmaktadır. Sosyal hareketliliğin sağlanması ise toplumun dışarıya açılıp farklılaşması, dış etkenlerle bütünleşmesi ve modernleşmesi bakımından çok önemlidir. Aynı araştırmamızda belirttiğimiz gibi, bizzat Kürt dilinden dolayı bu bütünleşme, daha çok Ortadoğu toplumlarıyla olmaktadır.

Bu bakımdan, Kürtlerin Türkler içerisinde eritilmesi amacını güden bu tedbirler daima başarısız kalmaya mahkumdur. Son zamanlarda Doğu Anadolu'da büyük bir

---

29. İsmail Beşikçi, Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar, s. 203.

artış gösteren Bölge Yatılı İlkokulları hakkında da aynı şeyi söyleyebiliriz.

II. DOĞU ANADOLU'DA FEODALİZMİN KAPİTALİZME DÖNÜŞÜMÜ

A. BUGÜNKÜ DURUM

Doğu Anadolu'daki 18 ilde çiftçi ailelerinin % 38'i topraksızdır. Çiftçi ailelerinin % 45.4'ü ise 1-50 dönüm arasında toprağa sahip olup, bu miktar genel tarım arazisinin % 27'sidir. Çiftçi ailelerinin % 14.2'si 51-200 dönüm arasında toprağa sahip olup bu da genel tarım arazisinin % 40'ıdır. Çiftçi ailelerinin % 24'ü de 200 dönümden fazla toprağa sahiptir. Bu miktar ise genel tarım arazisinin % 33'ünü meydana getirir.

Bu rakamlar, Doğu Anadolu'da toprak mülkiyetinde çok büyük dengesizliğin varlığını ortaya koymaktadır. Toprak mülkiyetindeki bu dengesizlik, gelir dağılımında sınıflararası keskinlikleri etkilediği gibi kişi ilişkilerinin anonimleşmemiş biçimlerini de beraberinde oluşturmaktadır. Öte yandan din, tarikat, eğitim, siyaset, demokrasi, hukuk gibi üstyapı kurumları, bu yapıya göre biçimlenip ona göre fonksiyonel bir karakter göstermektedir.

Daha önce belirtmeye çalıştığımız gibi, feodal üretim ilişkileri, tarihsel süreç içinde üç aşamadan geçiyor. Bunlar, emek-rant, ürün-rant, para-rant aşamaları olup, genellikle birbirlerini izlemektedirler. Bugün, saf biçimiyle feodal sömürüyü bulmak olanağı yoktur. Belirli bir yerde üretim ilişkileri, her ne kadar feodal bir nitelik gösterse de, üretimin kapitalist pazar için yapıldığı büyük bir gerçektir. O halde, üretim ilişkilerinin çok yönlü bir yapıya büründüğünü, aynı yerde ve aynı zamanda çeşitli üretim ilişkilerinin içiçe veya yanyana bulunduğunu görmek olanağı vardır. Öte yandan, burada söz konusu olan, feodaliteyi, tarihsel bir süreç içinde ortaya çıkan feodal sömürü olarak değil de, feodal toplum yapısı olarak görmek gerekir. Bu durumda, üstyapı kurumları hiçbir zaman ihmal edilmemelidir. Çünkü, feodal sömürüye göre biçim alan şeyhlik, ağalık, aşiret reisliği gibi üstyapı kurumları, belirli bir aşamadan sonra altyapı ile sıkı bir

biçimde bütünleşmekte, altyapı ilişkilerinin daha ileri aşamalar yapmasına engel olmaktadır.

Doğu Anadolu'da feodalizmi belirleyen, toprağın dengesiz dağılımıdır. Topraksız veya az topraklı olan ailelerle toprak sahipleri arasındaki ilişkilerdir. Fakat, üretim güçlerinin, geniş ölçüde öküz, karasaban ve kağrı tarafından belirlendiği yerlerde toprak dengesizliğinin feodal sömürüyü de ortaya çıkaracağı büyük bir gerçektir. Feodal sömürünün emek-rant, ürün-rant, para-rant olarak beliren üç ana aşamasını da, bugün Doğu Anadolu'da görmek olanağı vardır. Tarikat liderleri, şeyh ve seytlerin durumunu, emek-rant aşamasına katıp değerlendirebiliriz. Gerçekten şeyh ve seytlerin müridlerine yüklediği görevlerin tamamı angarya niteliğinde olan işlerdir. Müridlerin ücretsiz olarak, şeyhin veya seytin tarlasında çalışması, şeyhin ekinini veya samanını ambarına taşıması, ekinini değirmene götürüp getirmesi, şeyhin evinin günlük işlerini yapması hep angarya işlerdir. Doğal olan, karşılığı ödenmeyen emeğin üreticiden alınmasıdır. Oysa bu olmamakla ve şeyhliğin yaygın olduğu her yerde bu tür sömürü sürüp gitmektedir.

Feodalizmin daha ileri bir aşaması olan ürün-rant biçimindeki sömürüde ise söz konusu olan emeğin karşılıksız olarak zaptedilmesi değil, şeyh, toprak ağası, aşiret reisi gibi feodallerin, üreticisinin yarattığı ürünün bir bölümüne doğrudan doğruya el koymaları biçiminde olur. Bu duruma, geniş toprak mülkiyetinin çok yaygın olduğu yerlerde rastlanabildiği gibi, aşiret örgütlerinin güçlü olduğu yerlerde de rastlanır. Burada üretici ilişkilerinin bir kısmını doğrudan doğruya ürün olarak egemen sınıflara kaptırır. Üretici, toprak sahiplerinin toprağında çalışıyorsa, yani toprak ağası tarafından kendisine bu görev verilmişse, sömürü tam anlamıyla feodal bir sömürüdür. Fakat ağanın toprağını kiralayarak üreticilik yapıyorsa sömürünün tam feodal bir sömürü olduğu söylenemez. Buna karşın, ortakçılıkta yarı feodal bir sömürünün söz konusu olduğu ileri sürülebilir.

Feodalizmin son aşaması olan, para-rant sömürüde ise emek veya ürün değil, doğrudan doğruya para söz konusudur. Bu aşamada, ilkel bir kapitalizmin artık yavaş yavaş gelişmekte olduğu görülmektedir.

Durumu ana hatlarıyla bu biçimde ortaya koyduktan sonra, ilişkilerin başka bir yönünü daha incelemekte yarar vardır. Bu, ilişkilerin kapitalist olan, yani kapitalizme bakan yönüdür. Bunu belirtmek için örneğin bir göçebe aşireti ele alalım. Göçebe aşiret topluluklarında üretim her ne kadar tüketim için yapıyor görünüyorsa da, belirli bir tüketim fazlası görmek mümkündür. Bu üretim fazlasını, göçebe aşiret kendi dışındaki birtakım kurumlarla ilişkiler kurarak değerlendirir. Bunlar sırasıyla, çerçi, kasaba tüccarı, kent tüccarıdır. Çerçi, kasabadan sağladığı bir miktar para, ya da kredi ile şeker, çay, bisküvi, oyuncak, incik-boncuk satın alır. Bu yükünü genellikle bir katıra yükler ve zoma zoma gezerek satar. Bu alış-veriş para karşılığı olmaktan çok, mal takası biçiminde olur. Çerçi verdiği basit tüketim mallarına karşı, yün, kıl, kitre (kitre yağı otlardan sağlanan bir madde olup zamlı endüstrisinde kullanılır) alır.

Göçebeler, çerçiden başka, kasaba tüccarı ile de ilişki kurarlar. Bu alış-verişte pazarlık yoktur. Göçebelerin sattığı mallarda bir değişiklik olmamasına karşın, bu kez aldığı mallarda değişiklik olmaktadır. Sattıkları yün, kitleye karşılık, ayakkabı, elbise, giyim-kuşam malzemesi, kapkacak alırlar. Bu alış-verişte para söz konusu olup, % 50-60 mal değış tokuşuna karşılık % 40-50 para ödenir.

Göçebelerin üretim fazlasını değerlendirmek için ilişki kurdukları başka bir kurum da kent tüccarıdır. İlişkilerin bu düzeyinde, hem ekonomik ilişkilere konu olan araç ve gereçler hem de mekanizma farklıdır. Burada göçebenin pazara götürdüğü başlıca ürünü koyun ve yündür. Peynır vs. bu aşamada değerini yitirmiştir. Tüccar aldığı koyun ve yüne karşılık para ya da kredi verir. Ancak burada bir başka ek sömürü daha görölmektedir. Bir tüccar, ya bir başka tüccarın göçebelerin malını almasını önlemek için ürünün üretilmesinden çok önce, göçebenin paraya ihtiyaç duyduğu bir zamanda para vererek göçebeyi kendine bağlar. Böylece, hem göçebenin malını zamanından önce daha ucuza almış olur hem de göçebenin fiyatın saptanmasında büyük rolü olan rekabetini daha başlangıçta önlemiş olur. Bir tüccarın, bazen her yıl, ayrı göçebenin ürettiklerini aldığı da görölür. Bu alışveriş doğrudan doğruya, tüccarın çadırları ziyareti sırasında, yani doğrudan doğruya sürünün başında olur.

Görülüyor ki, çerçi, kasaba tüccarı ve kent tüccarı, göçebe ekonomisinin bünyesinde aynı zamanda ve aynı yerde olabilmektedir. Bütün bunlar, göçebe aşiretin dışarı ile olan ilişkilerinin yoğunlaşması sırasında birbirlerini izleyen ekonomik ilişkiler değildir. İççe bir durum göstermektedirler. Çerçi ile olan ilişkiler, feodalizmin daha aşağısında olan bir üretim ilişkisidir. Çünkü burada para söz konusu değildir. Kasaba tüccarı ile olan ilişkiler feodal bir nitelik göstermektedir. Çünkü göçebe, yün, kel, peynir gibi bazı üretim fazlası mallarını satmakta, bunun karşılığında gaz, bez, tuz gibi ihtiyaç maddeleri almaktadır. Dolayısıyla değiş-lokuş olup pazar için üretim söz konusu değildir. Fakat çerçi ve kasaba tüccarı ile olan ilişkiler, göçebeler bakımından feodalizmden daha aşağı ve feodal nitelikte olduğu halde, çerçi ve kasaba tüccarı bakımından feodal niteliği biraz aşmaktadır. Çünkü az da olsa bir birikim söz konusudur. Kent tüccarı ile olan ilişkilerde bu ikileşme çok daha belirgindir. Kent tüccarının, aşirete bakan yönü feodal olduğu halde, büyük kent tüccarına bakan yönü kapitalisttir. Çünkü, kent tüccarı (buna tefeci de diyebiliriz) aşiretlerden koyunları toplarken, feodal törelerden yararlanır ve bu töreleri kendi çıkarlarına göre kullanır. Hayvanları daha büyük tüketim pazarlarında değerlendirmeye başladığı zaman, artık feodal değildir. Batı'daki kapitalistlerle ilişki kurarak onlarla bütünleşmeye çalışır. Bu durumda, aşiretin ekonomik ilişkilerinde feodal ve kapitalist olmak üzere başlıca iki yön görülür.

Aşiretler için düşünülen bu ikili ya da üçlü oluşum. Doğu Anadolu'daki öteki sosyal yapılar için de ileri sürülebilir. Örneğin Urfa'daki bir toprak ağasının köylülerle ilişkisi tamamen feodal bir nitelik göstermektedir. Yani Urfa'daki toprak ağası, yer yer "emek-rant", "ürün-rant" veya "para-rant" biçiminde bir sömürü yapmaktadır. Her üç aşamada da üst-yapı kurumları son derece güçlü ve etkilidir. Gazetelerde yer alan aşağıdaki gazete haberi ağanın gücünü göstermesi bakımından önemlidir: "Siverek'te bir köy ağası, çobanı Mehmet Bilecik'i emrini yerine getirmediği için **ellerini bağlayarak duvara dayamış ve öteki köylülere ibret olsun** diye tüfekte delik deşik ederek öldürmüştür.³⁰ Haberde önemli

---

30. Cumhuriyet, 7.2.1970.

olan, ağanın bir adamı öldürmesi değil, çobanını başkalarına ibret olsun, bir başkası kendisine, daha doğrusu ağalık kurumuna karşı çıkmaya cesaret edemesin diye elini kolunu bağlayıp duvara dayayıp öldürmüş olmasıdır. Bu davranış, feodal törelerden kaynağını alan bir zulüm çeşididir.

Doğulu ağalar, feodal sömürü sonucu biriken artık-ürünü Batı'daki kapitalist pazarlarda değerlendirmek istemektedirler. Ağaların Batı'daki kapitalistlere bakan bu yönü artık feodal değil, kapitalist olup, ağalar, Batılı kapitalistlerle bütünleşme çabasındadırlar. Aynı şey, şeyhler ve aşiret reisleri için de söylenebilir. Bugün, Doğulu her ağa, şeyh ve aşiret reisinin Batı Anadolu'da gayrimenkul ve ticari işletmesi vardır. Çünkü bu kişiler Doğu Anadolu'daki feodal törelerden yararlanarak sömürü yapmakta, sömürü sonucu doğan artık-ürünü de Batı Anadolu'da yatırmakta yani orada değerlendirmektedir. Görülüyorki, Doğu Anadolu'da, çeşitli üretim biçimleri aynı anda, aynı yerde, yan yana, iç içe gözlenebilmektedir. Fakat, bu konuda feodal ve kapitalist ilişkilerin oranını kesinlikle belirtmek olanağı yoktur. Çeşitli üretim ilişkileri, hakim bir üretim sürecine göre biçimlenmektedir. Bu hakim üretim süreci elbette kapitalizmdir.³¹

B. DEĞİŞİM

Son yıllarda nüfusun büyük bir hızla artışı, temeldeki ana sorunun yani toprak dengesizliğinin çok daha açık bir biçimde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Doğu Anadolu'daki nüfus artışı ortalaması, Türkiye ortalamasının üstündedir. 1946-1965 arasında Doğu Anadolu'da % 028.8 olan nüfus artışı hızı aynı dönemde Türkiye için % 0.26.5'dir. Kent ve köylerdeki nüfus artışlarının incelenmesi de ilginç sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Doğu kentlerinde % 43 olan nüfus artışı, Türkiye ortalamasında % 34, Doğu köylerinde % 024 olan artış hızı ise Türkiye için % 0 21'dir.

Doğu'daki nüfus artış hızının, zaten doğal ölçülerin üstünde olan Türkiye ortalamasının da üstünde oluşu tabanın

---

31. Korkut Boratav, Tarımda Hakim Üretim İlişkisi Üzerine, PDA, 1-15 Ocak 1970, s. 179-180.

yukarıya yaptığı baskının önemini artırmaktadır. Nüfus artışıyla beraber toprak, yayla, iş, konut gibi yaşamak için gerekli olan istekler de artmakta ve dinamizm kazanmaktadır. Bugün, devlete yöneltilen, devlet tarafından karşılanması istenen bu isteklerin, dönüp dolaşıp toprağı denetimi altında tutanlarca karşılanmasının istenmesi kaçınılmaz bir sonuç olacaktır. Doğı Anadolu'da statükoyu parçalayacak tek unsur, nüfus artışı ve bu oluşumun tarındaki makınalaşma ile diyalog kurma durumuna gelmesidir. Zira tarımdaki makınalaşma yani traktörleşme hızı, Doğı Anadolu'da daha yüksektir. 1965-1966 yıllarında Türkiye'deki traktörleşme oranı % 19 iken, Doğı Anadolu'da % 46'dır. 1966-1967 yıllarında aradaki bu farkta önemli bir değışiklik olmamıştır. Bu makınalaşma sonucu, iyi ya da kötü tarım alanında çalışma olanağı bulan büyük bir köylü nüfusunun tarım sektörü dışında iş aramasına yol açmaktadır. Öte yandan, doğal ölçülerde bir kentleşme olayı olmadığı, yani tamamen demografik bir yğılma olduğu için yukarıda belirttiğimiz zorunlu nedenlerle tarım sektörü dışında kalan bu köylü nüfusun fonksiyonel duruma getirilmesi de son derece güçtür. Bunun başlıca nedeni sanayileşmenin son derece zayıf olmasıdır. Geniş halk yığınları üzerinde egemenlik sağlayan kişiler, temeldeki çelişmeyi çok iyi değerlendirdiklerinden, ana sorunu gizlemek ve bu halkın bu konudaki bilinçlenmesini önlemek için hem halka baskı yapmakta, hem de kamuoyunun dikkatini ana sorun dışındaki konular üzerinde yoğunlaştırmaya çalışmaktadırlar.

Temeldeki ana sorunu gizleyen etkenlerden birisi, çeşitli tarikat ve mezhep gruplarının çatıştırılması, irticain körüklenmesi, öteki etken ise özü itibarıyla ilerici ve toplumsal bir içeriğe sahip olan Kürt milliyetçiliğı fikrinin kullanılmasıdır.

Milliyetçilik fikrinin ilerici ve toplumsal özlere sahip olduğu şüphesizdir. Ancak, hakim sınıf, milliyetçilik fikrini kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda kullanmaya başladığı zaman, ileri özde yozlaşmaktadır. Milliyetçilik anlayışının, yeni fikirlere, özellikle devrimci fikirlere kapalı olduğu, toprak ağaları, şeyhler ve aşiret reisleri tarafından iddia edilmektedir. Örneğın bu nedenle, milliyetçi kişinin, kendi ağasını, şeyhini, aşiret reisini sevmesi gerektiğı görüşünün geniş ölçüde yayılmasına çalışmaktadırlar.

Ağaların kullandığı başka bir taktik, doğrudan doğruya baskıdır. Ağa, halk üzerinde bu baskıyı, her geçen gün artırdığı silahlı adamları ile sürdürmektedir. Halk üzerinde haklı olarak ters tepkilere yol açan bu baskıya karşı, yeni yeni direnme yolları aranmaktadır. Kamuoyunca, eşkıyalık diye bilinen eylem, hakim sınıfların Doğu halkı üzerinde sürdürmeye çalıştıkları bu baskıya karşı, halkın giriştiği özel bir direnme biçimidir.

Öte yandan, az nüfuslu ağa köylerinin hemen yanında kurulan ve nüfusları gittikçe artan köylerin durumu da ilginçtir. Ağa, bu çözümleri baskı yolu ile önlemeye çalıştığı andan itibaren, feodalitenin bünyesinde bulunan az-çok hukkukilik ve meşruluk durumu kaybolmakta, derebeyi niteliğine bürünmektedir.

Bütün bunlara karşın, halkın aradığı ve denemeye çalıştığı yeni direnme yollarının henüz sınıfsal bir bilinç kazandığı söylenemez. Doğu'da silahlı çatışmalar ve anlaşmazlıklar henüz, ağalar ve aşiret reisleri arasında sürüp gitmektedir. Ağa ile köylüsü, aşiret reisi ile aşiret üyesi arasında şimdilik bir çatışma olmamaktadır. Köylüler, hâlâ, ağaların veya aşiret reislerinin kendi aralarındaki çıkar kavgalarında "vurucu güç" olarak kullanılmaktan kurtulamamışlardır.

Bu değerlendirmeler, 1967 yılı yaz aylarında yapılan "Doğu Anadolu'nun geri kalmışlığını protesto mitingleri"nde somut bir biçimde ortaya konmuş ve belgelenmiştir. Mitingler, başlangıçta Doğulu toplumcu aydınların, feodal düzene ve bu düzeni sürdürebilmek için her çareye başvuran Doğulu ve Batılı egemen sınıflara karşı bir protesto hareketi olarak başlamışsa da, giderek tabanda geniş yankılar doğurmuş ve aydınların halk yığınları ile diyalog kurmalarını sağlamıştır. Mitinglerin bir özelliği de, mitinglere topraksız veya az topraklı ve emeği ile geçinenler yanında, ağa, şeyh, bey, seyit ve aşiret reisi gibi üretim ilişkilerini elinde bulunduranların da katılmalarıdır. Üretim ilişkilerini denetleyen bu egemen sınıfların mitinglere katılmalarının üç önemli nedeni vardır. Birincisi, kamuoyunun temel toplumsal yapı ilişkilerinde bilinçlenmesini önlemektir. İkinci neden, Kürt halkının hor görülmesini protesto etmektir. Üçüncü neden ise Doğulu egemen sınıfların kapitalist ağa olma özlemidir.

Doğulu ağalar, Batı'daki toprak ağalarının birikim yaparak kapitalist ilişkiler kurduklarının ve çok daha zengin olduklarının artık farkına varmışlardır. Bu özlemdir ki, Doğulu ağalar böyle ilişkiler kurarak, daha çok birikim, daha çok yatırım yapıp daha çok kâr sağlamak amacını gütmeye zorlamaktadır. Çünkü, feodal ilişkiler düzeninde, birikim çok az ve yatırım olanakları çok düşük olmaktadır.³² İşte bunu değerlendiren ağalar, kendi çıkarları için mitinglere katılmışlar. Doğu-Batı dengesizliğini ileri sürerek devletin Doğu'ya el atmasını, özellikle yol, baraj, su kanalları, gübreleme gibi altyapı tesislerinin kurulmasını istemişler ve istemektedirler. Devletin, Doğu'da saydığımız altyapı tesislerini gerçekleştirmesi aslında feodal ilişkilerin tasfiyesini hızlandırmaktadır. Çünkü, haberleşme ve ulaştırma olanaklarının ve bunların gereği olan teknik bilgilerin yoğunlaşması sosyal yapıların gerek iç bünyelerini, gerek dış ilişkiler alanını ergeç değiştirecek, daha dinamik ve yoğun insan ilişkileri, kişisel bağların çok büyük rol oynadığı geleneksel ilişkilerin yerini alacak ve böylece feodal ilişkileri tasfiye edecektir. Ağaların, şeyhlerin ve aşiret reislerinin, yer yer baskı kullanarak denetimleri altında bulundurdıkları mülkiyet ve üretim ilişkilerini sürdürebilmeleri güçleşmekte, nüfus artışı ve tarımdaki makinalaşmanın temelde doğurduğu baskı, bunların silahlı baskılarını aşacak biçimde gelişmektedir.

C. DEĞİŞİMİN DİNAMIĞI

Türkiye ekonomik bakımdan dışa bağlı bir ülkedir. Dışa bağımlılık, ekonomik ve toplumsal değişimin temel dinamiklerinin Türkiye'de değil, Türkiye'nin dışında aranması gerektiğini ortaya koyar. Bilindiği gibi, toplumların ve üretim güçlerinin gelişim süreçleri içinde, feodalizmi yıkan tek kuvvet vardır: O da toprak sahibi ve köylü tarafından bölüşülen ürünün, köylüde kalan ve tüketim fazlası olan kısmının, köylük alanlar dışındaki pazarlarda tefeci ve bezirgan sermayesine dönüşümü biçiminde olur. Fakat Doğu Anadolu'da meydana gelmeye başlayan yeni süreç böyle bir iç dinamizm sonucu olmamakta, doğrudan doğruya, toprak

---

32. Mete Akyol, Satılık Köy Var, Hürriyet, 10-14 Mayıs 1970.

ğası, aşiret reisi gibi feodallerin kapitalist kişiler haline gelmeleri biçiminde olmaktadır. Doğulu egemen sınıflar, Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşme süreçleri içinde, kapitalist kişiler durumuna geldikleri zaman, daha çok sömürebileceklerinin bilincine varmışlardır. Bu olay, ekonomik ve toplumsal değişimin iç dinamiklerden çok dış dinamikler sonucu ortaya çıktığını açıkça göstermektedir. Çünkü, Batı'daki egemen sınıflar da burjuva devrimi sonucu, kendilerini ve toplumu yenileyerek burjuva olmamışlar, emperyalizm ile bütünleşerek birikim yapmışlardır. Bu bakımdan Doğu'da meydana gelen bu yeni oluşum, Tanzimattan beri meydana gelen dışa bağlı değişim çizgisine uymaktadır.

Görüldüğü gibi, Doğu Anadolu'da feodalizm devrimci olmayan bir yolla çözülmektedir. Feodalizm, feodaller dışındaki sınıf, yani ticaret burjuvası tarafından tasfiye edilmeye çalışılsaydı, bu devrimci bir yol olurdu. Oysa, Türkiye'de ekonomiyi tamamen denetimi altına almış olan emperyalizmin baskısı, toplumun iç dinamiklerini bile işlemez duruma getirmekte, feodal sınıf tasfiye edileceği yerde, kendi kendini yenileyerek kapitalizme varmaya çalışmaktadır.

Doğu Anadolu'da kasaba ve kentlerde oturup köyde toprak sahibi olan ailelerin, toprak sahibi genel aile sayısına oranı, bunların denetimleri altında bulundurdıkları toprakların genel tarım arazisine oranının incelenmesi ilginç sonuçlar ortaya koymaktadır. Bir kez, topraklar geniş ölçüde kasaba ve kentlerde oturan toprak sahipleri tarafından denetlenmektedir. Bu oran, Diyarbakır'da % 88, Urfa'da % 77'dir. Bu illerde köyde oturan ve asıl üretici olan çiftçi ailelerin sahip oldukları toprakların oranı ise % 12 ve % 23'tür. Ayrıca toprak sahibi ailelerin tümünün Urfa'da % 6'sı, Diyarbakır'da ise % 3'ü oturmaktadır. Toprağın, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Gaziantep illerinde ortalama olarak % 70'i, 18 Doğu ilinde ise % 30'u, kentlerde oturan toprak sahiplerinin elinde bulunmaktadır. Kentlerdeki toprak sahibi ailelerin tamamı mutlak rant sahibidir. Çoğu yerlerde pazar için üretim söz konusu olmadığı için diferansiyel rant da söz konusu değildir. Yani toprak sahibi köye kâhyasını bırakmakta, kendisi ise kentte, toprak dışında yeni denetim alanları yaratmaya çalışmakta, ticari faaliyetlere katılmaktadır. Bunun

yanında, han, apartman, otel, sinema, dükkân gibi işletmelerin sahibi olmakta, büyük şirketlerin yetkili satıcılık ve bayiliklerini satın almaktadırlar. Bu, kent ve kasabalarda oluşan yeni burjuva ile feodal aristokrasinin ayniyetini ortaya koyar. Bu durum, feodal ağaların yavaş yavaş Batı'daki egemen sınıflarla bütünleştiğini göstermektedir. Bu bütünleşmeyi iyi izlemek gerekir. Öte yandan feodal mülkiyet ve üretim ilişkilerini denetim altında bulunduran ağaların köylerden kasaba ve şehirlere doğru kayması, bu ilişkilerin köyde olduğu gibi, kasabalarda ve kentlerde de denetlenmesi demektir. Bu ise kent ve kasabaların esas amaç olan kırsal alanları denetim altında tutması değil, tersine, kırsal alanların kasaba ve kentleri etki altına almasıdır. Bu durum Doğu Anadolu'da, kentlerde hızlı bir nüfus büyümesi olduğu halde, neden hâlâ sermaye birikiminin yapılp daha ileri üretim düzenine geçilemediğini açıklamaktadır. Çünkü kentlerde oturan ağa aileleri için önemli olan toprağın kendisi değil, onun getireceği gelir yani ranttır. Teknolojinin ve toplumsal ilişkilerin geriliği ise birikimi engelleyen başka bir nedendir. Bunun ötesinde Doğulu egemen sınıfların, Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşme olanaklarının artması, Doğu'da yaratılan artık ürünün Batı'da değerlendirilmesi sonucunu doğurmakta, bu ise Doğu'daki birikimi yine engellemektedir.

III. FEODALİZMİN KAÇINILMAZ SONUCU ULUS ve ULUSÇULUKTUR

A. AŞİRET FEODALİZMİN, ULUS KAPİTALİZMİN SİYASİ KURUMUDUR

Doğu Anadolu'da temelden gelen köklü bir değişim vardır. Bu değişim feodalizmin kapitalizme doğru evrildiğidir. Ve bu evrim, Türkiye'deki hakim üretim ilişkisi olan az gelişmiş kapitalizme göre biçim alarak devam etmektedir. O halde, Doğu Anadolu'da henüz oluşmakta olan değişimin yine egemen sınıflar lehine bir değişim olduğunu görmek büyük bir zorunluluktur. Fakat geniş halk yığınları yararına meydana gelecek bir devrimin de, ancak bu oluşum içinde gizli olduğunu hiçbir zaman unutmamak gerekir.

Feodalizm kapitalizme dönüşürken siyasi planda ulus ve ulusçuluğu yaratması çok doğal bir olaydır. Siyasi iktidarlar, bugüne kadar Doğu Anadolu'yu her yönü ile ihmal etmişler ve orada yatırım yapmamışlardır. Fakat şimdi, Doğu'nun ağaları, beyleri, şeyh ve seyitleri de kapitalistleşmek istemekte ve siyasi iktidarlar da bu isteklere cevap vermektedir. Nitekim son yıllarda Doğu Anadolu'da baraj, su kanalları, yol, fabrika vs. gibi altyapı yatırımlarına hız verilmiştir. Ekonomik ve toplumsal alanda meydana gelen bu değişimin siyasal planda, aşiret şeklindeki toplumsal ve siyasal örgütlenme sistemini yıkıp çok daha ileri bir aşama olan uluslaşma sürecini başlatacağı da şüphesizdir. Uluslaşmanın belli başlı dinamiğinin yine toprak mülkiyetinde aranması yerinde olur. Kapitalistleştikleri zaman, sömürüyü çok daha iyi sürdüreceklerini anlayan Doğu'nun feodalleri süratle makinalaşmaya başlamışlardır. Makinalaşma, traktör ile el emeği arasında bir çelişki doğurmuştur. Bu çelişki tarım sektöründe çalışan bir yığın köylünün kentlere akın etmesine sebep olmaktadır. Sahte de olsa bir şehirleşme başlamakta ve hızla gelişmektedir. Endüstri yatırımlarının bu gelişmeleri hızlandıracağı şüphesizdir. Bütün bu oluşum içinde aşiretler arasındaki kaleler yıkılacak, aşiret sisteminin değerleri yıkılıp ulusal değerler önem kazanacak, alım satım kapasitesi, büyük şehirlerin meydana gelmesi ve nüfusun hızla artması bu oluşumu hızlandıracaktır. Feodalizmin yıkılışıyla birlikte bu oluşumun meydana gelmesi kaçınılmazdır. Zira aşiret feodalizmin, ulus da kapitalizmin siyasi kurumudur. Herhangi bir bölgede kapitalist ilişkiler yoğunlaşırken aşiret örgütlerini ayakta tutmanın hiçbir olanağı yoktur. Bu oluşum içinde değer kazanacak en önemli şey, Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt folkloru ve Kürt tarihi araştırmalarıdır. Öte yandan "Kırmanç" da değer kazanacaktır. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda ümmet ideolojisi hakim olduğundan Arap olmayanlar hor görülmüştür. Hor görülenler arasında Türkler ve Kürtler de vardır. Osmanlı egemen sınıfları gerek "Türkmen"i, gerekse "Kırmanç"ı daima küçümsemişlerdir. Bugün Orta Anadolu'da analar, oğullarına kızdıkları zaman, hâlâ Türkmen derler. Bir kişiyi yüceltmek için ise "Eski Osmanlı" deyimini kullanılır. Fakat Cumhuriyetle birlikte (Bunun daha önceki yıllara inen temelleri de vardır) Türk halkı

hızlı bir uluslaşma süreci içine girdiği için Türkmen değer kazanmıştır. Kırmıncı ise Doğu'da hâlâ aşağılanan bir anlamda kullanılmaktadır. Kürt halkı uluslaşma süreci içine girdiği zaman Türkmen gibi Kırmıncı da değer kazanacaktır.

B. HALKLARIN HORLANMASI ULUSLAŞMA SÜRECİNİN BAŞLAMASIYLA SONA ERER

Osmanlı İmparatorluğu'nda, siyasi bir ideoloji haline gelen ümmetçilik, milliyetlerin ortaya çıkmasını önliyordu. Önemli olan şu veya bu ulustan olmak değil, Müslüman olmaktı. "Şeref milliyetle değil, takva iledir" deniyordu.³³ Bu durumda, Müslüman olmak büyük bir övgü kaynağı olduğu halde, milliyetler durmadan küçümseyiyordu. Örneğin Naima, Türklerden söz ederken "etrak-ı bî idrak" (idraksız Türkler) diyordu. Şu olay da çok ilginçtir:

"Silahtar Mülazım başı Tekeli Ali, bir kaba Türk olmakla onun bu vazifesini hazmetmezler idi. Burada karşı durup yave söylemekle hançer üşürüp katlettiler. Sonra dağılıp çadırlarına gittiler. Sonra mülazım başının öldürülmesi üzerine fitne sükûnet buldu.)³⁴

Naima Tarihi'nde bu çeşit ifadelerle sık sık rastlanmaktadır.

İran'da gelişip büyüyen Şii hareketi Anadolu'da da bü-

---

33. Muhammed Ebu Zehra, Ebu Hanife, Çev. Osman Kesioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1962, s. 5.

34. Naima Tarihi, Cilt III, çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1969, s. 1062. Bu olay hakkında kitabı Türkçeye çeviren Zuhuri Danışman şöyle diyor: "Şu ifadede, çok dikkate şayan bir hakikat apaçık görülmektedir. Naima bu hakikatı bilerek veya bilmeden olduğu gibi nakletmekte, o günleri garip ve teessüfe şayan aynen bize aksettirmiş olmaktadır. Baştan başa devşirme Hristiyan çocuklarından teşekkül eden Yeniçeriler, bir Türk'ün mülazım başı olmasını bir türlü hazmedemiyorlar. Çok dikkate şayan değil mi? Asıl unsuru Türk olan bir imparatorlukta bütün vazifeler Türk olmayanların olacak ve Türk olanlar daima ikinci ve sonuncu safta bulunacak. İnsanın bu kanaata inanamayacağı geliyor ama hakikat böyledir." a.g.e., s. 1062.

yük bir gelişme göstermeye başladığı zaman, Osmanlı ozanlarından biri Şah İsmail'e şöyle sesleniyordu:

"Tahtında başına murassa pelid
Bî-idrak etraki eyledin mürid."³⁵

Din ve Üretim ilişkileri bölümünde belirttiğimiz gibi, Şii hareketi Anadolu'da daha çok Türkler arasında gelişme olanığı bulmuştur. Osmanlı ozanı "avanak Türkler"le ilişki kurduğu için Şah İsmail'i suçladığı gibi, Şii hareketini de küçümsemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türklerin horlanması ile ilgili olarak Ziya Gökalp şöyle diyor:

"Sururi'nin Refi-i Amediye hitap ettiği,
Men ve tührdüne şehrimki men Türk ve Kürt."

Manası: Ben Türküm sen Kürtsün, fakat ikimiz de şehriyiz mısraından da anlaşılacağı gibi, şehri ne Türk, ne Kürt, ne Arp, ne Arnavuttu. Bütün milliyetlere düşman bir heyetti. Bu heyet, Arabı beğenmez, Kürdü küçümser, Lazla eğlenir, Türkü hor görürdü.

Ahmet Vefik Paşa'nın **Müntehibat-ı Durubu Emsal** isimli kitabını açarsanız, millet isimlerinin karşısında münasebetsiz birtakım laflar görürsünüz. Şehri (İstanbul'lu)lerden gelen bu sözler sahiplerinin zihniyetini açıkça göstermektedir. Bunlardan yalnız Türklere ait olanlarını naklediyorum:

- Türk atına binince bey oldum sanır.
- Türk olana şehir içi zindan olur.
- Türk pohpohu, Acem pehpehi sever.
- Türk işi ödünçtür.
- Türk ne bilir bayramı, lak lak içer ayrı.
- Türk ve tosun çünkü doğdu anadan, öğüt aldı eşek ile danadan.
- Türkün akli sonradan gelir.
- Türkün derneği olmaz.
- Türke beylik vermişler, ilkin babasını öldürmüş.

35. Naima Tarihi, Cilt III, s. 1180-1181, Cilt IV, s. 2599, 2688, 2738.

Bu şehrîlerin (İstanbuluların) kitaplarından millet isimleri daima Etraki bî idrak (idraksız Türkler), Ekradı bedni-had (kötü tabiatlı Kürtler) gibi alaycı ve hor gören ifadelerle yazılırdı. Bu hal milliyetçilik akımlarının gelişmediği zamanlarda o kadar dikkati çekmiyordu. Fakat son zamanlarda milliyetçilik akımlarının büyük bir nüfuz kazanması üzerine Türkler ve öteki milletler bu hakaretlere tahammül edemeye başladılar.

Milliyetçilik fikrini İslam aleminde ilk gerçekleştirmeye çalışanlar Araplarla Arnavutlardır. İstanbullular kendilerine, “Şehri” namını veriyor, taşralılara ise coğrafi yakınlığa göre Arnavut, Arap, Kürt, Laz diyorlardı. Rumeli halkı genellikle Arnavuttu. Karadeniz sahili yalnız Lazlarla, Şarki Anadolu yalnız Kürtlerle meskundu. Böyle bir coğrafi yakınlıkla herhangi bir milliyet ünvanı olmayanlar da durumu kurtarmak için durumunu daha parlak gördüğü birine gönüllü yazılıyordu. Bu suretle aslen Türk olan birçok genç Arnavutlukla, Araplıkla, Kürtlükle iftihar ediyordu. Türk’ü benimseyen bir tek fert yoktu. Türk kelimesini ayıplı ünvanlar gibi kimse üzerine almıyordu! Türk “Doğu Anadolu’da Kızılbaş, İstanbul’da kaba ve köylü” manalarında idi.³⁶

Bir yazısında bu konuya değinen yazar İhlan Selçuk şöyle diyor:

“... Bu memlekette bir vaktiler Türk kelimesi bile yadırganırdı. Milli Mücadele kuşağı Türklüğü benimsemek için kaç ateş çemberinden geçti? Harbiye Kumandanı, öğrenci arasında Türkçülük akımlarını kovalar, böyle tehlikeli fikirlere sarmış öğrenciyi cezalandırırdı. Bugün yetmiş yaşına basmış olanlara yirmi yaşındayken:

— Söyle bakalım, sen nesin? diye sorulunca cevap verirlerdi:

— Müslümanım.

— O senin dinin.

— Osmanlıyın.

---

36. Ziya Gökalp, Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak, Serdengeçti Neşriyatı, Ankara 1963, s. 24-27.

— O senin uyruğun.

— Peki neyim ben?

— Türksün.

Ve kendisine 'Türk' denilen kişide başlardı bir rahatsızlık. Çünkü Türk, kaba köylüye verilen aşağılatıcı bir sıfattı. Milliyetçilik bilinci Osmanlılık şuurunda üste çıkmasın, ümmetçilik bilincini eritmesin diye Türk kelimesi afaroz edilmiş, Türkçülük tehlikeli ve aşırı bir akım sayılmıştır. Balkan Harbi'nden İstiklâl Savaşı sonuna kadar on bir yıllık kan ve ateş sınavından geçen milli bilinci keskinleştirdiler. Yüce Gazi Mustafa Kemal'de şimdiki Batıcı beylere gereksiz gibi gelen:

— 'Ne mutlu Türküm diyene' gibi sözlerle Türk olmanın övünç verici bir algı sayılması gerektiğini inançla savundu. Türklüğümüzü benimsedik ve Osmanlı devrinde İstanbul aydınına:

— Sen Türksün... denildiği zaman doğan rahatsızlık yok oldu.

Millet olmak aşamasında beraat edip kafalara oturdu Türklük.³⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında Suriye, Filistin ve Hicaz'da herhangi bir kişiye:

— Türk müsünüz?

sorusunun birçok defalar cevabının:

— Estağfurullah!

olduğunu Falih Rıfkı Atay yazmaktadır."³⁸

Görüldüğü gibi, bir zamanlar horlanan "Türk" adı, Türk halkının uluslaşma sürecine girmesiyle değer kazanmış ve övünülecek etken olmuştur.

C. ULUSLAŞMANIN DİNAMİĞİ ve İLERİCİ TÜRK AYDINLARININ TEMEL ÇELİŞKİSİ

Doğu Anadolu'da feodal üretim ilişkilerinin ve feodal tö-

---

37. İlhan Selçuk, Proleter Millet, Cumhuriyet, 24 Eylül 1970.

38. Falih Rıfkı Atay, Zeytindağı, 1000 Temel Eser serisi, İstanbul 1970, s. 36-40.

relerin, varlığını sürdürdüğü bir gerçektir. Gerek üniversiteye, gerekse basın ve TRT'ye mensup ilerici Türk aydınları bu konuyu aydınlığa kavuşturmaya çalışmaktadırlar. Ancak, burada düşünülen amaç, feodal üretim ilişkilerinin varlığını saptamak değil, var olan ilişkilerin çözülüş ya da çözülmeysinin ortaya koyacağı sonuçlara değinmektir.

Prof. Mübeccel Kıray,³⁹ Prof. Nermin Abadan,⁴⁰ Prof. Mümtaz Soysal,⁴¹ Prof. İbrahim Yasa,⁴² Prof. Fehmi Yavuz,⁴³ Prof. Cahit Talas,⁴⁴ Prof. Bahri Savcı,⁴⁵ Doç. Orhan Tütengil,⁴⁶ Doğan Avcıoğlu,⁴⁷ Muzaffer Erdost,⁴⁸ Mihri Belli,⁴⁹ Nadir Nadi,⁵⁰ Çetin Altan,⁵¹ İlhami Soysal,⁵² İlhan Sel-

-
39. İkinci Beş Yıllık Plânda Köy ve Köylü Sorunu, Mülkiyeliler Birliği dergisi, Sayı 12, Temmuz-Eylül 1968 Ankara.
  40. Parlamentolar Yeterli midir? 20 Ocak 1969, Milliyet.
  41. Anayasaya Giriş, İkinci Baskı, SBF Yayını, Ankara 1969, s. 206.
  42. Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları, TODAİE, Ankara 1970, s. III-V.
  43. Deve Kuşları Gibi, Milliyet, 16 Nisan 1970, Doğunun Sorunları, Milliyet, 30-31 Ekim 1970 ve 1 Kasım 1970.
  44. 8. Eğitim Şurası İçin, Milliyet 1. Ekim 1970.
  45. Ulusumuz Durumu Bilmeli ve Düşünmeli, Cumhuriyet, 6.8.1970.
  46. Az Gelişmenin Sosyolojisi, İFY, İstanbul 1970, s. 129.
  47. Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın, Bilgi Yay., Ankara 1968, s. 303; Takke Düştü, Devrim, Sayı 1, 21 Ekim 1969, s. 5.
Ayrıca Bk. Devrim Bildirisi, Devrim, Sayı 1, s. 8.
  48. Şemdinli Aşiretlerin Üretim İlişkileri, Türk Solu, Cilt 1, sayı 22, 23, 24, 25. Türkiye'de Feodalizm Var mı? Türk Solu, Cilt II, sayı 80-81-82; Doğu Anadolu'da Hayvancılığın Feodal Karakteri, Aydınlık, Cilt 2, Sayı 8; Türkiye Tarımındaki Hakim Üretim İlişkileri Üzerine, Aydınlık, Cilt III, Sayı 13.
  49. Türkiye'de Karşı Devrim, Türk Solu, Cilt III, Sayı 64
  50. Başlangıç ve Son, Cumhuriyet, 14 Kasım 1969.
  51. Çetin Altan Akşam gazetesinin aşağıdaki sayılarında yayınlanan yazılarında sık sık feodalizmden söz etmektedir: 8 Şubat 1969, 10 Mayıs 1969, 14 Mayıs 1969, 25 Mayıs 1969, 4 Haziran 1969, 10 Temmuz 1969, 6 Ağustos 1969, 8 Ağustos 1969, 25 Ağustos 1969, 28 Ağustos 1969, 29-30 Ağustos 1969, 11 Eylül 1969, 2 Ekim 1969.
  52. Akşam gazetesi, 13 Eylül 1970.

çuk,⁵³ Bülent Ecevit,⁵⁴ Şiar Yalçın,⁵⁵ İsmail Cem,⁵⁶ gibi düşünür ve yazarlarımız yazılarında, Türkiye'de feodalizmin varlığını sık sık duyurmakta ve işlemektedirler. Hakım üretim ilişkisi olarak kabul edilmese bile Mehmet Ali Aybar,⁵⁷ Behice Boran,⁵⁸ Mehmet Emin Bozarslan,⁵⁹ Korkut Boratav,⁶⁰ Ahmet Aras⁶¹ gibi sosyal bilimciler ve yazarlar da feodalitenin varlığının hiç olmazsa kalıntıları olarak sürdüğünü iddia ederler. Öte yandan, memleketin kaderinde 50 yıla yakın bir süredir söz sahibi olan CHP de Doğu Anadolu'nun kalkınması söz konusu olduğunda feodalitenin ve feodal kurumların nasıl tasfiye edileceğini açıklamaya çalışması, bu konunun varlığını kabul ettiğini göstermektedir.⁶²

Toplumların genel gelişim yasalarına göre, feodalizmin kapitalizme doğru çözülüşünün siyasi plandaki en önemli sonucu, ulusu ve ulusçuluğu doğurmasıdır. Bugün, Doğu Anadolu'da hakim olan feodal ilişkilerin en önemli yönü, bir yanda aşiret biçimindeki sosyal ve siyasi örgütlerle, öte yanda da şeyhlik kurumuyla sıkı bir bütünleşme durumunda olmasıdır. Aşiret ise ulustan önce gelen bir siyasi örgüt olup, aşiretler arasında ortak bir hedef yoktur. Aşiretler ara-

---

53. İlhan Selçuk Cumhuriyet gazetesinin aşağıdaki sayılarında yayınlanan yazılarında feodalizmden ve feodalizmin üstyapı kurumlarından sık sık söz etmektedir: 20-26 Ağustos 1969, 9-27 Eylül 1969, 2-11-12-20-21-23-24 Ekim 1969, 9-11-14-18 Kasım 1969, 2 Aralık 1969. Ayrıca Bk. Devrim, Sayı 2, 28 Ekim 1969, s. 2, Devrim, sayı 4, 11 Kasım 1969, s. 2.

54. Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde 13 Mayıs 1970 tarihinde yaptığı konuşma, Cumhuriyet, 14 Mayıs 1970.

55. Toprak Sorunu, Elmalı ve Finike Olayları, Akşam, 25 Nisan 1965.

56. Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, s. 367.

57. Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1967, s. 651.

58. Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Gün Yayınları, İstanbul 1968, s. 194.

59. Doğunun Sorunları, Toplum Yayını, Ankara 1966 s. 8.79

60. Gelir Dağılımı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, s. 134 vd.

61. Sosyalist Açından Doğu Sorunu, Ant dergisi, Cilt 5, Sayı 124-125-126-127.

62. CHP 12 Ekim Seçim Bildirgesi, a.g.e., s. 194 vd.

sındaki senlik-benlik, aşağılık-yukarılık, merkezleşmeyi önlemektedir.⁶³

Oysa kapitalist üretim ilişkilerinin yoğunlaşmasıyla birlikte aşiretler arasındaki yıkılmaz duvarlar da gevşemekte ve merkezleşme başlamaktadır. Özellikle büyük pazarların ve

---

63. 17. yüzyıl Kürt ozanlarından Ahmedî Hani bu durumu şöyle dile getirmektedir:

Cömertlik, himmet mertlik
Beylik hamiyet ve yiğitlik
Hep Kürt kabileleri için onaylanmıştır
Onlar kılıç ve himmetle ün salmışlar
Cesarettin hamiyetli oldukları gibi
Minnetten de nefret ederler
Bu hamiyet ve yüksek himmettir ki
Engel oldu minnet yükünü yüklenmelerine
Bunun içindirki hepsi her zaman ittifaksızdır
Her zaman birbirlerine karşıdır ve parçalanırlar
Olsaydı eğer bir ittifakımız bizim
Hep birlikte birbirimize itaat etseydik
O zaman dini de devleti de ikmal eder
İlmi de hikmeti de elde ederdik
Sözler o zaman birbirinden ayırd edilir
Gerçek hüner sahipleri çıkardı ortaya

Ahmedî Xani, Mem-û Zin, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Gün Yayınları, İstanbul 1969, s. 59

Buna benzer görüşlere Ziya Gökalp'in "Kürt Aşiretleri Üzerinde Sosyolojik Tetkikler" isimli çalışmasında da rastlamak mümkündür.

Ayrıca Şeyh Sait İsyanı arasında Şeyh Said'in Güney Cephesini meydana getiren başlıca dört büyük aşiret vardır. Bu aşiret reisleri arasında Süleymani Ahmedî, Emîni Peri Hani, Çanlı Şeyh İbrahim, Şeyh Hasan Fakih gibi Kürt beyleri bulunmaktadır. Ve bunlar aynı zamanda aşiretlerinin komutanlarıdır. Bu dört aşiret reisinin kendi aralarında bir başkomutan seçip Güney Cephesi Başkomutanı olarak Şeyh Said'e katılması gerekiyor. Fakat, aşiret reisleri arasında çıkan çetin kişisel tartışmalardan ötürü bu konuda bir birlik sağlanamaz ve bunların anlaşmazlığından yararlanan hükümet kuvvetleri isyanı kolayca bastırırlar. Bu aşiret reisleri arasında geçen tartışmalar son derece ilginçtir. Reisler birbirlerine:

kentlerin gelişimi ise bu süreci hızlandırmaktadır. Şurası bir gerçek ki, Doğu Anadolu'da toprak ağalığına ve aşiret sisteme dayanan feodal yapı uzun süre yaşayacak gibi görünmemektedir. Nüfusun son derece hızlı bir biçimde artışı emeğin bünyesinde, tarımda görülen makinalaşma ise teknolojinin bünyesinde değişiklikler yapmakta, bunlar giderek üretim güçlerini, dolayısıyla üretim ilişkilerini değiştirici bir dinamik olarak belirlemektedir. Nüfus artışı ve makinalaşma gibi temel toplumsal yapı dinamiklerinin işleyişi sonunda kırsal alanlardaki nüfus kentlere doğru kaymakta, kentlerde bu nüfusu istihdam edecek kapasitenin olmaması düzeni değiştirici dinamikler olmaktadır. Kanımızca Doğu Anadolu'da feodalizmi çözümleyecek tek dinamik bunlardır ve artık ürünün birikimi ve paraya dönüşümü ile ilgili dinamikten daha etkilidir.

O halde Doğu Anadolu'da feodalizm durağan bir sistem değildir. Daha ileri bir aşamaya geçişin yapısal dinamiklerini kendi bünyesinde şimdiden taşımaktadır. Bu çözülmeyi ve bunun siyasi plânda meydana getireceği değişimleri çok iyi anlamak ve değerlendirmek gerekir: Çözülen feodalizmle birlikte ulus ve ulusçuluk şaşmaz biçimde meydana gelir ve bu doğal oluşumun durdurulmasının olanağı yoktur. Çünkü, bu oluşumu tayin eden, kişilerin istek ve iradeleri ve öznel yargıları değil toplumsal gelişmenin tarihsel doğrultusudur. Dolayısıyla, feodal devirde her biri bir feodal beylik olan aşiretler ve onların mntıkaları büyük pazarların oluşumu ile birbirleriyle bütünleşir ve ortak bir hedefe doğru giderler. Böylece eskinin feodal beyleri yeni düzende kapitalist ağalar, toprağa bağlı köylüler (bir bakıma toprak köleleri) ise hür köylü veya işçi olarak belirirler. Burada ortaya çıkacak en

---

— Sen koyun çıraklının oğlusun

— Sen de üzüm satanın oğlusun

— Sen ananın adı ile anılıyorsun, biçiminde sözlerle suçlayarak başkomutanlığa hiçbirinin lâıyk olmadıklarını ileri sürmüşlerdir. Bu olay o zamanlar, Kürt toplumundaki sınıfları göstermesi bakımından da önemlidir. Zira, Kürtlerin soyluları manda derisinden yapılmış çarıklar giyerler. Fakir fukara ise koyun derisinden yapılmış çarık giyer. Öte yandan çerçilik yapmak fakir-fukara halkın işidir. Yine asil aileler ana adıyla değil, babalarının adıyla anılırlar.

önemli konu dil-tarih ve edebiyat üzerine yapılan araştırmalar olur. Dolayısıyla Doğu Anadolu'da feodalizmin çözülüşü ile birlikte Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt tarihi, Kürt folkloru gibi konular büyük bir önem kazanır ve araştırmalar yapılır. Feodal üretim biçiminden, feodalizmin üstyapı kurumlarından vs. söz edenler feodalizmin çözülüşü ile meydana gelecek olan bu oluşumu da çok iyi değerlendirmek zorundadırlar. Bazı ilerici yazarlarımızın daha şimdiden başlamış olan bu araştırma ve eğilimleri "Bölgecilik"⁶⁴ diye aşağılamaya çalışmaları sosyalizmle bağdaşır bir davranış değildir. Daha sonraki bölümlerde belirteceğimiz gibi hem feodalizmden söz edip onun tasfiyesini istemek, hem de feodalizmin sonucu olan uluslaşmaya tahammül edememek birbiri ile bağdaşmaz.^(*) Bütün bu analizlerin ışığı altında, Doğu'nun geri kalması ve yoksulluğu hakkında "Doğu'nun geri kalması ve yoksulluğu bünyesinde çağ dışı kurumları yaşatmasıdır" biçiminde yapılan açıklamanın da havada kaldığı ve bilimsel bir temele dayanmadığı ortaya çıkar. Sorun şu biçimde kısaca özetlenebilir: 1923'le birlikte Hilafet kaldırılırken ve siyasi iktidar lâikleşirken Osmanlı İmparatorluğu'nda Hilafet'in oynadığı politik rolü "Türk Milliyetçiliği"nin oynaması istenmiştir. Toplumsal temelleri ve toplumsal içeriği olmayan bu hareket ise kısa zamanda "Türklerin öteki uluslardan daha üstün olduğu" biçiminde özellenen bir harekete dönüşmüştür. Bu hareketin ise özellikle Doğu bölgesinde yaşayan Kürt halkına karşı yürütüldüğü bir gerçektir.⁶⁵ İşte bu oluşum

---

64. Çetin Altan, Doğuyu da Bölgecilik Değil Sınıfsallık Kurtarır, 18 Temmuz 1969, Akşam.

(*) Bu tahammülsüzlük faşizme dönük eğitim sisteminin süregelen kalıntılarından başka bir şey değildir.

66. Bu horlanmayı Ahmet Aras şöyle dile getiriyor: "Kırmanç sözcüğünün mülkiyet ilişkilerine müstenid muayyen bir sınıf veya tabakayı ifade eden bir anlamı yoktur. Geçmişteki birtakım ırkçı ve faşist yönetimlerin Doğu'da uyguladığı baskı özellikle psikolojik yönden aşağılatma biçimindeki saldırganlık olmuştur. Kürt unsuru ifade eden Kırmanç kavramı aşağılatıcı, alçaltıcı bir nitelikte kullanılmış ve empoze edilmiştir. Horlanmanın meydana getirdiği yabancılaşma havasında kim kimi kendisinden aşağı görürse ona bu sözcükle hitap etmiş, onu bu sözcükle adlandırmıştır. Örneğin Diyarbakır ve Urfa dolaylarında, yakın çevre köylerinden şehre elden, yoğurt, yumurta, yağ getirenler, baji-

içinde ortaya çıkan, Doğu'nun geri kalması ve yoksulluğu olayını bürokrasi-halk çelişkisini bu açılardan görmek gerektir. Burada bürokrasi iki şıklı bir soru karşısında kalmıştır:

1- Ya bölgede kapitalist ilişkilerin gelişimi hızlandırılıp feodalitenin tasfiyesini sağlamak (bu koşullar altında uluslaşma hareketinin kaçınılmazlığı da hesaplanıyordu).

2- Veya her türlü ulusal hareketin gelişimini engellemek pahasına feodalite ile işbirliğine girip Doğulu ve Batılı egemen sınıflar arasında bütünleşmeyi sağlamak (bu ise bölgeyi geri bırakan ve yoksullaştıran bir etkidir).

Bölgede bürokrasi-halk çelişkisinin daima ağır basması bürokrasinin daima ikinci şikkı tercih etmesine sebep olmuş, bölgede yapılması gereken yatırımlar yapılmamış, kapitalist ilişkilerin doğuşu engellenmiş, bu ise feodalizmi ayakta bırakmıştır. Feodalizmin ayakta kalması ise her şeyden önce ulusal bilincin gelişimini engellemiştir.

Öte yandan Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Doğu Anadolu'daki medreselerle de sistemli bir şekilde mücadele edildiği hiçbir zaman iddia edilemez. Sırf milliyetçilik hareketlerini ve bu hareketlerdeki devrimci özü de yok eden ve yozlaştıran en önemli etkidir.

Durum bu iken Türkiye'de feodalizmi işleyen bazı ilerici yazarlarımızın bu konulara hiç dokunmamaları şaşırtıcıdır. Örneğin Doğan Avcıoğlu kitabında bu konuya gerekli önemi

---

relerce (şehirliler) kıрманç olarak adlandırılmaktadır. Yine Doğu Beyazıt'ta kasabalılar, tüm köylülere (ağalar da dahil) "kıрманç" demektedirler. 3-4 yıl evvel köyden gelip kasabaya yerleşmiş bir Doğu Beyazıtlının kasabaya gelen eski köylüsüyle karşılaştığında "Way kıрманç hatye" (vay, Kürt gelmiş) demesi, bu zihniyetin neticesidir.

Aynı şekilde, Doğu'daki "torun" ve "mirek"ler (şecereli ve asil ağalar) tüm halka "kıрманç" demektedirler. Seyit soylu şeyhler (Peygamber soyundan olduğunu iddia ederler) de, şeceresiz şeyhler soylu ve soysuz ağalar da dahil, kendi zümreleri dışındaki herkese "kıрманç" derler. Sömürgöci tavırdaki birtakım devlet unsurları da, kendilerince Türkleşmiş soylular hariç, herkese "kıрманç", hatta Erdost'un da sık sık kullandığı gibi, kelimenin sonuna küçültücü "o" ekini de ekleyip "Kırmanco" demektedirler. (Türkiye'de Feodalite Var mı? Ant derçisi, Sayı 139, s. 12)

vermemiş. Çetin Altan ise etnik sorun ile ilgilenen herkese "Bölgeci" diye sırt çevirmiştir. Oysa, bir toplumsal soruna sadece karşı çıkmak, öfkelenmek bilimsel bir tutum değildir. Bilimsel tutum, o sorunun analizini gerektirir. Bu konuda en ileri görülen Mihri Belli ise Türklerin vesayeti altında olmak üzere bazı ulusal haklardan söz etmektedir.⁶⁶ Türk Solu, Aydınlık, Devrim gibi yayın organları etrafında toplananlar genellikle feodalizmi kabul edip onun siyasal sonuçlarına tahammüllü görünmemektedirler. Burada şunu belirtmekte büyük bir yarar vardır. Feodalizm ekonomik ve toplumsal bir bütündür. Feodalizmin tasfiyesi, bu bütünün tasfiyesi demektir. Eğer feodalizmden (55 Kürt ağası) ve feodalizmin tasfiyesinden sadece bu Kürt ağalarının tasfiyesi kastediliyorsa son derece yanlış bir stratejidir ve bu yanlış strateji Doğu'daki uluslaşma sürecini hızlandırır ve bu stratejiye karşı bir bilincin yaratılması da gecikmez.⁶⁷ Etnik soruna tahammül edemeyen Türk aydınlarının yapacakları tek şey vardır. O da merkezi otoritenin, Doğu'daki ağalar, aşiret reisleri ve şeyhlerle bütünleşmesinin sağlanmasına yardımcı olmaktır. Zira, yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi, feodalizmle ittifak yapmak, uluslaşmayı geciktiren en önemli bir olaydır. Aksi takdirde feodalizmle mücadelede doğru stratejiler saptayan Türk aydınları, feodalizmin çözülüşünün siyasal planda meydana getireceği sonuçları görmezlikten gelemezler.⁶⁸

---

66. Mihri Belli, Millet Gerçeği, Aydınlık, Cilt II, Sayı 7, Mayıs 1969.

67. İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'da Sosyal ve Siyasal Değişmeyi Etkileyen Dinamikler, Abadan'a Armağan, SBFY, Ankara 1969, s. 432-433.

68. Burada bir gerçeği dile getirmek zorundayız: Türkiye'de emekçi halk yığınlarının uyarılması konusunda üniversitenin hiçbir şey yapmadığı söylenemez. Hocalarımızdan bazıları yazı ve kitapları ile bu görevlerini başarı ile sürdürmektedirler. Fakat emperyalizmin, ülkemiz ile olan ilişkilerinde üniversiteyi de içine alması bir kısım üniversite profesörlerini doğrudan doğruya emperyalizmin sözcüsü durumuna sokmuştur. Yarı açık, yarı kapalı bir biçimde meydana gelen fakat hiçbir zaman küçümsenmemesi gereken bu oluşumu da görmek gerekir. Bu ilişkiler içinde üniversite, halk yağınlarına devrimci bilinci götürmekte çok yaya kalmakta, yığınların kurtuluşu yolunda hiçbir şey yapamamaktadır. Bu koşullar altında ilerici basına çok büyük görevler düş

Burada, Doğu'nun hakim sınıfıyla, hâlâ, feodal olarak ittifak yapmanın hiçbir olanağı kalmadığını kesin olarak ortaya koymak gerekir. Çünkü, Doğu'nun egemen sınıfı feodal sömürünün çok küçük bir sömürü olduğunu anlamış, sömürüyü artırmanın yollarını aramaya başlamıştır. Bu bakımdan siyasi iktidara karşı çeşitli baskı biçimlerini kullanarak çeşitli altyapı tesislerini istemekte, siyasi iktidar da bu isteklere ister istemez cevap vermektedir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın "Türkiye'de İller İtibarıyla Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksi (1963-1967)" araştırmasında bu durum açıkça görülmektedir:

"... Son olarak, Doğu Bölge Ortalama Endeks değerinin gelişimine işaret etmekte fayda vardır. 1963 yı-

---

müştür. Zaten üniversitelerdeki bu boşluğu ve çürüklüğü kavrayan toplumcu yazarlarımız aslında üniversitenin yapması gereken görevleri yüklenmişler ve bu görevlerini bin bir güçlük, baskı ve ceza tehditlerine rağmen üstün bir biçimde sürdürmektedirler. Bu, geri bırakılmış ülkelerde toplumcu yazarların tarihsel görevidir. Bu bakımdan, son derece önemli ve şerefli görevler yüklenen ilerici yazarlarımızın etnik sorunda düştükleri bu çelişkiyi de çözümlemeleri gerekmektedir. Herhangi bir toplumsal sorun karşısında susmak, o soruna karşı öfke duymak, itiraz etmek, bilimsel bir tutum değildir. Bilimsel tutum çeşitli koşullar altında sorunun analizini yapmaktır. Bütün sorunlara bilimsel bir tutumla yaklaşan ilerici aydınlarımızın, her türlü duygusallıklardan kurtularak bu soruna da bilimsel bir tutumla yaklaşmaları gerekir.

İlerici aydınlarımızın Doğu sorununa şimdiye kadar bilimsel bir tutumla yaklaşmamaları devrim staretjisinde önemli kargaşalıklar ortaya çıkarmıştır. Örneğin Doğu Anadolu için en devrimci çizgi Milli Demokratik Devrim olduğu halde, Milli Demokratik Devrimi savunanların sivil-asker aydın öncülüğünde devrim yapmaya kalkışmaları, Doğulu devrimcilerin bu gruba karşı daima şüphe ile bakmalarına sebep olmuştur. Çünkü, Doğulu devrimciler, sivil-asker aydınların geçmişten gelen faşist geleneğini ve onların Doğu sorununa karşı tutumunu çok iyi bilmektedirler. Doğulu devrimciler daha çok kesinkes sosyalist devrimi amaçlayan grupların, bu arada TİP'in yanında yer almaktadırlar. Bu grup ise Doğu için en devrimci çizgi olan Milli Demokratik Devrim anlayışını benimsememektedirler. Bu da bir çelişkidir. (Burada sözünü ettiğimiz Milli Demokratik Devrim Kürt halkına demokratik haklarını ve ulusal haklarını sağlayan bir devrimdir.)

lında 47 olan Bölge Ortalama Endeks değeri, 1967 yılında 65'e yükselmiştir. Aynı yıllar için Türkiye Ortalaması 100 ve 138'dir. Türkiye ortalaması ve Doğu bölgesi, bölge ortalaması 5 yılda % 38 ve yılda ortalama % 9.5 artışla, Doğu bölgesinin geri kalmış, fakat gelişme potansiyeli taşıyan bir bölge olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Doğu Bölgesi Ortalama Endeks değeri, Türkiye Ortalama Endeks değerini daha düşük bir mutlak rakamla ifade edebilirken, gelişme hızının Türkiye ortalama gelişme hızına eşit olması önemli ve ilgi çekici bir eğilimdir.”⁶⁹

Görüldüğü gibi Doğu'yu feodal ilişkiler düzeyinde tutmanın artık hiçbir olanağı kalmamıştır. Kapitalist ilişkiler hızla gelişmektedir. Son zamanlarda ortaya atılan “Doğu Holding” fikri ise Doğu'daki kapitalist gelişmelerin ortaya çıkaracağı geniş çaptaki artık ürünün tekrar Batı Anadolu'ya aktarılması amacını taşımaktadır.

Yukarda da belirttiğimiz gibi, Doğu sorunu sınıfsal bir sorun değildir. Sınıfsal sorun tüm Türkiye'nin sorunudur. Doğu bölgesinin geri kalmışlığı ve fakirliği, Doğulu ve Batılı egemen sınıflar arasında meydana gelen bütünleşme sonucu, Doğu'da yaratılan değerlerin Batı'da yatırılması ile ilgilidir. Bu bütünleşme süreci içinde etnik sorunu görmemek büyük bir hatadır. Fakat, hükümetlerin son yıllarda bölgeler arasında dengesizlik edebiyatı üzerine Doğu bölgesinde de yatırımlara girişmeleri ilginç bir olaydır. Bu yatırımlarla birlikte Bölge Yatılı İlkokulları'nın sayılarının artması, radyo istasyonlarının çoğalması dikkati çekmektedir. Ekonomik yatırımlarla Bölge Yatılı İlkokulları'na ve radyo istasyonlarına da yapılan yatırımların paralellik göstermesi raslantı değildir. Birincisinin şaşmaz biçimde meydana getireceği uluslaşmanın öteki yatırımlarla yozlaştırılması ve saptırılması istenmektedir. Burada şu da düşünülebilir: 1941 yılında zamanın üniversite rektörlerinden Prof. Cemil Birsel, demir-

---

69. Türkiye'de İller itibarıyla Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi, DPT, Sosyal Plânlama Dairesi, Ankara 1970 (Çoğaltılmıştır), s. 185-186.
İkinci Beş yıllık Kalkınma Plâni, 1968-1972, 1970 Yılı Programı, DPT, Ankara 1970, s. 136-140.

yolları ile ilgili olarak Diyarbakır'da yaptığı bir konuşmada şöyle demektedir: "Demiryolu Diyarbakır'a elbette medeniyet getirdi, huzur getirdi, emniyet getirdi. Eğer demiryolu olsaydı 1925'de Şeyh Said isyan edemez ve tarihi bir kentin kapılarına gelemezdi."⁷⁰ Burada da görüldüğü gibi kütle haberleşme ve ulaştırma araçlarının ve bunların gerektirdiği teknik bilginin gelişmesi uluslaşma sürecini hızlandıracak gibi bu sürece engel olacağı önerisini de taşımaktadır. Fakat bu hesabın sağlam bir hesap olduğu hiçbir zaman iddia edilemez. Uluslaşma bu çeşit engelleri aşacak kadar kudretli bir dinamizme sahiptir. Gericici siyasi iktidarların arzuladıklarının tersi olan olayların da meydana gelmesinin her zaman olanağı vardır.

Bütün bunları göz önüne alarak, Türkiye'de feodalizm vardır, feodalizmin üstyapı kurumları ayakta durmaktadır diyen çevrelerin feodalizmin çözülüşü ile meydana gelecek ulus ve ulusçuluğu da çok iyi görmeleri ve değerlendirmeleri gerekir. Burada aslında hiçbir anlam taşımayan bir görüşle "emperyalizme hizmet etmeyelim" demenin bilimsel bir değeri yoktur. Bilimsel tutum, her şeyden önce somut koşulların bilimsel analizinin yapılmasını gerektirir.

O halde, Doğu'da feodalizm devrimci olmayan bir yolla çözülmektedir. Fakat, çözülüş sonucu itibarıyla devrimcidir. Çünkü bu çözülüş:

a) İlkel bir siyasal örgüt olan aşiret yapısını tasfiye etmektedir,

b) Emeği, kişisel bağımlılıktan kurtararak özgürleşmesini sağlamaktadır.

IV. 1961 ANAYASASI ve ANAYASAYA TERS DÜŞEN OLUŞUMLAR

1961 Anayasası'nın 12. maddesi "Herkes dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz" demektedir. Yine

---

70. Cemil Bırsel, İkinci Üniversite Haftası, Diyarbakır (1. Haziran 1941-7 Haziran 1941) İstanbul 1942, s. 9, Açış Konuşması.

anayasanın 10. maddesine "Herkes kişiliğine bağlı dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez hak ve hürriyetlere sahiptir. Devlet kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleri ile bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar", 14. maddede ise "Herkes, maddi ve manevi varlığını geliştirme haklarına ve kişi hürriyetlerine sahiptir. Kişi dokunulmazlığını, hürriyeti, kanunun açıkça gösterdiği hallerde usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça kayıtlanamaz. Kimseye eziyet ve işkence yapılamaz" denmektedir.

A. ASİMİLASYON EĞİLİMLERİ

1961 Anayasası'nın insan hakları ile ilgili olarak gösterdiği hükümler aslında yukarıda işaret ettiğimiz gibi 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nda da vardır. O anlaşma gereğince Müslüman olmayan azınlıklar, anlaşmanın getirdiği haklardan yararlanmışlardır. Örneğin kendi dilleri ile eğitim yapabilmekte, gazete çıkarabilmektedirler. Fakat Müslüman olmayan azınlıklara oranla daha çok olan Kürt Halkı (4.5-5 milyon) çeşitli ulusal baskılar karşısında bu gibi insani haklardan yararlanamamış, Kürt dili, Kürt edebiyatı gibi konular üzerinde duranlar "Kürtçülük" propagandası⁷¹

---

71. Nedir Kürtçülük? Eğer feodalizmin kapitalizme dönüşümü ile ortaya çıkması kaçınılmaz olan Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt tarihi, Kürt folkloru araştırmalarına büyük bir ilgi duyulmaya başlanması ise bu durum günümüzdeki sosyo-ekonomik değişmeler açısından olumlu bir hareket olduğu gibi yürürlükteki ceza yasalarımız açısından da suç değildir. Anayasamızın 10, 12 ve 14. maddelerinin güvencesi altındadır. Çünkü burada temel hedef yaşayan, fakat baskı altında tutulan bir kültürün gün ışığına çıkmasını sağlamaktır. Burada, milliyetçilik ile ırkçılığın karıştırıldığı kanısındayız. Henüz ana dilini bile serbestçe konuşamayan bir halkın ırkçı olamayacağı açıktır. Hakim sınıfların ve faşist ideoloji ile beslenenlerin taktikleri üzerinde durmak da konunun açıklık kazanması için yararlıdır. Bu taktik şimdiye kadar başarılı bir biçimde sürdürülmüştür. Bu, demokratik haklara kavuşmak için gösterilen istekleri "Kürtçülük" olarak nitelemektir. Bu yanlış tutum sonucu "halklar eşittir ve kardeşir", "Türkiye halkları devrimci bir çizgide

yapmakla suçlanmış, yargılanmış, mahkûm edilmiş ve eziyet görmüşlerdir. Anayasanın "Devlet ... insanın maddi manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar" hükmü Kürtler için uygulanmamaktadır. Maddi ve manevi varlığın gelişmesi için gerekli koşulları hazırlamak şöyle dursun, bilakis ulusal baskı ile maddi ve manevi varlığın gelişmesi engellenmektedir. Örneğin Kürt edebiyatının en ünlü eserlerinden biri olan Mem-û Zin⁷² adlı kitap daha basılmadan toplatılmakta ve satışına engel olunmakta, buna karşılık Kürt çocuklarına Türk dili ve edebiyatı öğretilmektedir. Bir insanın kendi dili ve edebiyatını öğrenmesi, öğretmesi ve araştırması yasaklanıyor, yalnız başka bir ulusun dilini ve edebiyatını öğrenmeye zorlanıyor. Bu ise anayasanın hükmüne açıkça karşı çıkmaktır. Geri bırakılmış ülkelerde görülen en önemli çelişkilerden ve tutarsızlıklardan biri bu-

---

ortak eylemlerde bulunacaktır. Kürt dili ve edebiyatı araştırılmalıdır", "Kürt tarihi, Kürt folkloru araştırılmalıdır", "Kürt kültürü emperyalizmin etkilerinden kurtarılmalıdır", "Radyolarda İngilizce şarkılar söylendiği gibi Kürtçe şarkılar da söylenmelidir", "Nasıl bir İngiliz halkı, Arap halkı, Türk halkı varsa, Kürt halkı da vardır" diyenler "Kürtçülük" propagandası yapmakla suçlanmış ve baskı altında tutulmuştur. Öte yandan Kürtçülüğün ne olup ne olmadığı da tanımlanmamış, tıpkı solculuk gibi kamuoyuna sürekli olarak çirkin bir davranış ve suç olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bugünkü koşullarda suç olan, Kürt ırkının üstün bir ırk olduğunu ve öteki ırklar üzerine baskı yapabileceğini savunmaktır. Anayasa haklarını bile suç olarak gösterip, demokratik hareketleri bastırmaya çalışmak hiçbir zaman başarılı bir sonuca ulaşmamış, yani çok istenen asimilasyonu sağlayamamıştır. Şimdi-den sonra da sağlayamayacak, tersine ulusçu ve devrimci birikimi geliştirecektir. Oysa, demokratik haklar sorunu Türkiye'nin bütünlüğü içinde çözümlenebilir.

72. Ahmedî Hani, Mem-û Zîn, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Gün Yayınları, İstanbul 1969.

17. yüzyılın ikinci yarısında Hakkâri bölgesinde yaşayan Ehmedê Xanî kitabın derdimiz bölümünde:

Olsaydı eğer bir padişahımız

Allah ona da lâayik görseydi bir taç

Tayin edilseydi ona da bir taht

Açılırdı bizim de bahtımız

dur. Böyle bir tutarsızlığa gerekçe uydurmak için de daima Kürtlerin bağımsız bir dil ve kültüre sahip olmadıkları, Kürtlerin aslında Türk oldukları ileri sürülmeye çalışılmıştır. Hiçbir bilimsel temele dayanmayan bu görüş ve iddiaların hedefi ırkçılığa dönük politikaların meşrulaştırılmasından

---

.....

Biz öksüzlere acır

Namertlerin elinden kurtarırdı bizi

Bize galip gelmezdi bu rumlar

Baykuşların elinde viran olmazdık (a.g.e., s. 55)

diyerek Kürtlerin o zamanda da horlandığından dem vurmaktadır. Şu mısralar yine aynı bölümden alınmıştır:

Kürtler dünya devletinde

Acep ne sebeple kalmışlar boynu bükük

Hepsi birden niçin olmuş mahkûm...

Bak Arabistandan Gürcistana kadar

Kürtlüktür olmuş kaleler gibi

Bu Rumlarla Acemler onlarla hisar olmuş

Kürtlerin hepsi dört kenarda yer tutmuş

Her iki taraf Kürt kabilelerini

İmha oklarına hedef yapmışlar

Sanki Kürtler sınır başlarında kilitmişler

Her Kabile sağlam bir set gibidir.

Bu Rum deryası ile Tacik denizi

Ne kadar çıksalar harekete geçseler

Kürtler kana bulanırlar

Onları berzah gibi birbirlerinden ayırırlar

Ahmedî Hani, çağdaşlarının aksine destanının tamamını Kürtçe yazdı (Zira o zaman Arapça ve Farsça yazmak moda idi) ve destanını Kürt çocuklarına ithaf etti.

Ahmedî Hani, kitabının Kürtçe yazılış sebebi ile ilgili bölümde şöyle demektedir:

Duruyu bir yana itip içti tortuyu

İnci gibi Kürt dilini

başka bir şey değildir. Öte yandan dil bakımından asimilasyonun ulusal baskının özel bir biçimi olduğu açıktır.⁷³

1. Bölge Yatılı İlkokulları

Bölge Yatılı İlkokulları'nın kuruluş amaçlarının salt Doğu çocuklarının eğitimi sağlamak olduğunu söylemek çok zordur. Bu okullar, belli bir politikanın uygulanması için, özellikle bu bölgede kurulmuşlardır. Bu konunun temelinde yatan nedenlerin ortaya konulması ve cevaplandırılması gerekmektedir. Doğu Anadolu'da kurulan 50'ye yakın Bölge Yatılı İlkokulları ile yine bu bölgede kurulan ve bu bölge halkının ihtiyacını karşılamaktan uzak olan çeşitli radyo istasyonlarının amacı nedir? Bölgeyi kalkındırmak ve kamu hizmetlerini buralara götürmek mi? İnsan hakları ve özgürlükleri üzerinde çalışan bilim adamlarının bu konu üzerine eğilmemeleri son derece düşündürücüdür.

"Yatılı Bölge Okullarının kuruluş nedeni, okuma yazma oranını artırmak olarak kabul edilemez. Çünkü Batı Anadolu'da da okuma-yazma oranı düşük olan iller vardır. Fakat oralarda bu tip okulların kurulması düşünülmemektedir.

Küçük ve dağınık yerleşme noktalarının birleştirilmesi amacı da düşünülemez. Çünkü bu okulların kurulması köylerin belli merkezlerde toplanmasını sağlamamakta, sadece değişik köylerden getirilen çocuklara kamp merkezi görevi yapmaktadır (Öte yan-

---

Düzene koydu intizama getirdi
Böylece amme için cefa çekti
Ki, el demesin "Kürtler
İrfansız asılsız ve temelsizdirler
Çeşitli milletler kitap sahibidirler
Sadece Kürtler nasipsizdirler"
Hem düşünce adamları demesin ki
"Kürtler, amaç edinmediler aşkı."

(a.g.e., s. 61)

73. Georges Politzer, Felsefenin Temel İlkeleri, Çev. M. Ardos, Sol Yayınları, Ankara 1969, s. 400-401

dan okullar zaten dağınık ve küçük köylerin arasında değil, kasabalarda kurulmaktadır). Durum bu olunca iktidarların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir sömürgeye uygulanan politikayı benimsemelerinin ve bunu titizlikle yürütmelerinin nedeni ortaya çıkmış olmaktadır. Belli bir halkın sahip olduğu dili, kültürü yok etmeye çalışmanın, düzenli bir asimilasyonu devamlı bir politika haline getirmenin gereği yoktur, ülkedeki halklar arasında birlik ve beraberlik sevgi ve saygıya dayanır. Bu saygı halkların yarattığı değerlere gösterilir.

Sonuç olarak, Yatılı Bölge Okulları'nın özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılmasının nedeni bu bölgelerde ana dili Kürtçe olan vatandaşlarımızın bulunmasıdır. Amaç, burada yaşayan halkı belirli bir doğrultuda şartlandırmak ve asimileye tabi tutmaktır. Görünürdeki amaç ne olursa olsun bu kurumların tek görevi asimileyi gerçekleştirmektir.”⁷⁴

Feodalizmin çözülüşü ile ortaya çıkacak oluşumların bilincine varan siyasi iktidar, Doğu'ya sosyo-ekonomik yapıda büyük değişiklikler yapacak yatırımlar götürdüğü gibi, bu yatırımların doğuracağı uluslaşma sürecini geciktirici ya da yozlaştırıcı tedbirler de getirmektedir. 27 Mayıs'tan sonra, Kürtçe olan köy isimlerinin Türkçeleştirilmesi, Bölge Yatılı İlkokulları'nın ve radyo istasyonlarının artırılması bunun en belirgin örnekleridir.

“222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 6. ve 9. maddelerine göre, genellikle Doğu ve Güneydoğu illerimizin mahrumiyet bölgelerinde bu kurulmakta olan Yatılı Bölge İlkokulları, okulsuz köy çocuklarını okula kavuşturmak, **Türk dilini ve kültürünü yayma faaliyetine yardımcı olmak**, yetiştirici ve tamamlayıcı sınıflar ve kurslar yoluyla öğrencilere ve çevre halkına pratik bilgi ve beceriler kazandırmak, istidatlı öğrencilere ileri öğrenim imkânı hazırlamak, çevrenin sağlık, tarım ve eğitim ve her türlü kalkınma faaliyetlerine hizmet etmek amacı ile geçirilen ilköğretim kurumlarıdır.

---

74. Osman Aydın, Yatılı Bölge Okulları ve Asimilasyon, Karakoçan, Nisan 1969, İstanbul, s. 12-17.

**ÇİZELGE 30: BÖLGE YATILI İLKOKULLARI'NIN
KURULDUKLARI YERLER**

Okulun Adı	Bulunduğu il	Okulun Adı	Bulunduğu il
1. Nazimiye	Tunceli	30. Akçakale	Urfa
2. Ovacık	Tunceli	31. Siverek	Urfa
3. Pülümür	Tunceli	32. Viranşehir	Urfa
4. Çermik	Diyarbakır	33. Solhan	Bingöl
5. Silvan	Diyarbakır	34. Kığı	Bingöl
6. Kulp	Diyarbakır	35. Hınıs	Erzurum
7. İskele	Van	36. Karayazı	Erzurum
8. Erciş	Van	37. İspir	Erzurum
9. Gevaş	Van	38. Eleşkirt	Ağrı
10. Ahlat	Bitlis	39. Diyadin	Ağrı
11. Tatvan	Bitlis	40. Tutak	Ağrı
12. Mutki	Bitlis	41. Kırıkhan	Hatay
13. Kozluk	Siirt	42. Reyhanlı	Hatay
14. Erüh	Siirt	43. Kağızman	Kars
15. Merkez	Siirt	44. Ardahan	Kars
16. Merkez	Adıyaman	45. Pütürge	Malatya
17. Kahta	Adıyaman	46. Akçadağ	Malatya
18. Merkez	Muş	47. Refahiye	Erzincan
19. Korkut	Muş	48. Tercan	Erzincan
20. Varto	Muş	49. Kemah	Erzincan
21. Nurettinli	Muş	50. Yavuzeli	Gaziantep
22. Merkez	Hakkâri	51. Kilis	Gaziantep
23. Yüksekova	Hakkâri	52. Şereflikoçhisar	Ankara
24. Beytüşşebap	Hakkâri	53. Akmeşe	Kocaeli
25. Karakoçan	Elazığ	54. Kirazlı	Çanakkale
26. Palu	Elazığ	55. İmranlı	Sivas
27. Çiftlik	Mardin	56. Mustafabeyli	Adana
28. Gercüş	Mardin	57. Yenizengen	Konya
29. Mazıdağı	Mardin		

Kaynak: İlköğretim Yıllığı 1968-1969, s. 115, 116, 117, 118.

Not: Yukarıda gösterilen 57 Bölge Yatılı İlkokulu'ndan 42 tanesi 1969-1970 ders yılında öğrenime açılmıştı. Geri kalan 15 tanesi de 1970-1971 ders yılında öğrenime geçecektir.

ÇİZELGE 32: Herhangi bir yerde, Bölge Yatılı İlkokulunun olup olmamasıyla o yerin nüfusu, okuma-yazma bilmeme ve Kürtçe konuşma durumu arasındaki ilgi

II. BÖLGE YATILI İLKOKULU OLMAYAN YERLER

İl'in Adı	İl'in Nüfusu	İl'de okuma-Yazma	Kürtçe Konuşanların
		Bilmeyenlerin oranı	Sayısı
Çankırı	251.000	59.7	163
Afyon	502.000	53.6	126
Çorum	486.000	65.6	8.000
Giresun	428.000	65	300
Kastamonu	442.000	65.3	1.100
Tokat	495.000	62.2	4.000
Trabzon	596.000	61	72
Yozgat	438.000	63.3	2.400
Sinop	266.000	60.6	2.130
Niğde	362.000	56.6	9.000
Ordu	544.000	67.1	12
Rize	281.000	57	11
Samsun	756.000	61.1	1.400
Bolu	384.000	53.6	363
Maraş	438.000	67.2	47.000
Amasya	286.000	52	2.000
Zonguldak	650.000	52.6	43
Kütahya	398.000	51.1	105

Kaynak: DİE 1965 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş, s. XL, XLI
DİE, 1965 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, s. 184-186.

ÇİZELGE 31: Herhangi bir yerde, Bölge Yatılı İlkokulu'nun olup olmamasıyla o yerin nüfusu, okuma-yazma bilmeme ve Kürtçe Konuşma durumu arasındaki ilgi

I. BÖLGE YATILI İLKOKULU OLAN YERLER

Bölge Yatılı İlkokulunun bulunduğu İl	Okul sayısı	Nüfusu İl'in	İl'de okuma-yazma bilmeyenlerin oranı	Kürtçe konuşanların sayısı
Tunceli	3	154.000	61	34.000
Diyarbakır	3	476.000	74.1	294.000 (x)
Van	3	267.000	75.8	149.000
Bitlis	3	154.000	76.1	95.000
Siirt	3	265.000	78.8	221.000 (xx)
Adıyaman	2	267.000	78.2	125.000 (x)
Muş	4	199.000	75.4	88.000 (xx)
Hakkâri	3	84.000	82.3	73.000
Elazığ	2	323.000	61.9	79.000
Mardin	3	398.000	79.9	345.000 (xx)
Urfa	3	451.000	78.4	242.000 (xxx)
Bingöl	2	151.000	73.8	88.000 (x)
Erzurum	3	628.000	62.4	71.000
Ağrı	3	247.000	73.8	157.000
Hatay	2	506.000	56.4	154.000 (xx)
Kars	2	606.000	62.4	134.000
Malatya	2	453.000	60.1	78.000
Enzincan	3	259.000	54.4	15.000
Gaziantep	2	511.000	62.9	20.000
Ankara	1	1.645.000	34.6	37.000
Kocaeli	1	336.000	40.9	235
Çanakkale	1	351.000	41.6	443
Sivas	1	705.000	61.8	53.000
Adana	1	903.000	49.4	7.600
Konya	1	1.123.000	48.9	28.000

Kaynak: İlköğretim Yıllığı 1968-1969, s. 115, 116, 117, 118
 DİE 1965 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş s. XL, XLI
 DİE 1965 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, s. 184-187.

Not: X Kürtçe konuşan nüfusa Zazaca konuşan nüfus da dahildir
 XX Kürtçe konuşan nüfusa Arapça nüfus da dahildir.
 XXX Kürtçe konuşan nüfusa Arapça ve Zazaca nüfus da dahildir.

Bu amaçları gerçekleştirmek üzere faaliyette bulunan 42 Bölge Yatılı İlkokulu'na 14.229 öğrenci devam etmektedir.

Aynı bölgelerde, plan hedeflerine uygun olarak 1968 yılında yapımına başlanan 15 Yatılı Bölge Okulu'na ilave olarak 1970 yılına kadar 13 Yatılı Bölge Okulu daha yapılacaktır. Yapılacak okullarla birlikte Bölge Okulları sayısı 70 olduğunda, bu okullara devam eden öğrenci sayısı da 35.500 olacaktır.

Bu okulların amaçları arasında bulunan, istidatlı öğrencilere ileri öğrenim imkânı sağlamak için de merkezi durumda bulunan, Şereflikoçhisar (Ankara), Tatvan (Bitlis), Silvan (Diyarbakır), Erciş (Van) Yatılı Bölge Okulları'nda ortaokul sınıfları açılmıştır. Ekime elverişli geniş araziler üzerinde 4-11 ve 34 parçalı binalar halinde merkezi ısıtma ve aydınlatma sistemine sahip Yatılı Bölge Okulları'nda açılan ortaokul sınıflarına halen 570 öğrenci devam etmektedir.”⁷⁵

222 sayılı yasada Bölge Yatılı Okulları'nın kuruluş amaçları açıkça gösterilmiştir: “... Türk dili ve kültürünü yayma faaliyetine yardımcı olmak.” Çizelge 30'da da görüldüğü gibi, 1970-1971 yılında bulunan 57 okuldan 51 tanesi Doğu Anadolu'da, yani Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgede, 6 tanesi Anadolu'nun öteki bölgelerindedir.

Ancak, Ankara, Sivas, Konya gibi illerde de Kürtlerin bulunduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Çizelge 31 ve 32 de incelendiği zaman, Bölge Yatılı İlkokulları'nın amacının okuma-yazma olanaklarının artırılması olmadığı açık-seçik bir biçimde görülmektedir. Amaç, okuma-yazma oranını artırmak olsaydı, bu oranın düşük olduğu Batı Anadolu illerinden Çorum, Giresun, Kastamonu, Ordu, Yozgat, Tokat'ta da bu okulların kurulması gerekirdi.

İlk kurtuluş savaşını veren ülke olmasına karşılık, kalkınmasını henüz tamamlayamayan Türkiye'de öğretim çözüm bekleyen sorunların başında gelmektedir. Okuma-yazma bilmeyenlerin oranı da hem Doğu'da hem de Batı'da düşündürücü derecede yüksektir. Az farkla da olsa Batı illerinde okuma-yazma bilenlerin oranı Doğu illerinden daha çoktur. Doğu'da % 75 olan okuma-yazma bilmeyenlerin ora-

75. İlköğretim Yıllığı, 1968-1969, s. 107.

nı Batı'da % 60'a kadar düşmektedir. (Batı illerinin durumu çizelge 32'de gösterilmiştir)

İller arasında, nüfusları bakımından karşılaştırma yapılırsa daha belirgin sonuçlara ulaşmak olanağı bulunur. 154 bin nüfuslu ve % 76'sı okuma-yazma bilmeyen Bitlis'te üç tane Bölge Yatılı İlkokulu olduğu halde, 442 bin nüfuslu ve % 65'i okuma-yazma bilmeyen Kastamonu'da hiç yoktur. Fakat Bitlis'te çok geniş bir Kürt topluluğu bulunmasına karşılık Kastamonu'da **Kürtler** yok denecek kadar azdır.

Bütün bu değerlendirmeler, Bölge Yatılı İlkokulları'nın hangi amaçlarla kurulduğunu ortaya koymaktadır. Türk dilini ve kültürünü hakim **kılmak** için açılan okulların ve kurulan istasyonların, Kürt dili ve kültürüne yöneltilmiş kurumlar olduğu açık bir gerçektir.

2. TRT

TRT Yönetim Kurulu, anayasa ve 359 sayılı TRT yasasında yer alan yayınla ilgili ilkeleri dikkate alarak, metninin bazı kısımlarını aşağıya alacağımız genel yayın ilkelerine göre tespit etmiştir:

"Kurum yayınlarında:

Türk ulusunun kaderde, kıvançta, tasada ortak, bölünmez bir bütün olduğu ilkesini önemle uygular.

Türk milliyetçiliğinin hizmetindedir. Türk milletini dünya milletleri ailesinin eşit haklarına sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde yüceltmeyi amaç bilir.

İnsan hak ve hürriyetleri, milli dayanışma, sosyal adalet, fertlerin ve toplumun huzur ve rahatı için çalışır.

Kişilerin hak ve ödevlerine saygılıdır, bunları benimsenici çabaların hizmetindedir.

Haberlerin doğru olmasına önem verir...

Yurt gerçekleri saklanmaz, bunları bilimsel ve objektif olarak yansıtır."⁷⁶

---

76. Şeref Gözübüyük, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu, SBFD, Cilt 24, s. 1.

Kurumun benimsediği bu ilkelerin daha ilk bakışta biri ile çeliştiği görülmektedir. TRT, bu ilkelerle, hem yurt gerçeklerini saklamadan, bilimsel ve nesnel olarak yansıtmak, “Türk milliyetçiliğinin” hizmetinde olmak ve hem de “kişilerin hak ve ödevlerine saygılı” bir çalışma sürdürme iddiasındadır. Oysa, 4.5-5 milyonluk Kürt halkını görmek istemeyen TRT’nin, yurt gerçeklerini saklamadan yansıtmakta olduğu görüşüne katılmak olanaksız olan bir şeydir. Yine, ana dilini serbestçe konuşamayan, ana diliyle söylenen şarkı, türkü ve haberleri dinleme olanağından yoksun Kürt halkının, demokratik haklarını yerine getirmeyen, getiremeyen TRT Kurumu’nun “kişilerin hak ve ödevlerine saygılı” bir politika izlediği de savunulamaz. Oysa, kişilerin kendi ana dillerini serbest konuşup yazmaları ve dinlemeleri kadar doğal olan bir başka hak kolay kolay gösterilemez.

Bu durumda TRT de açıkça asimilasyonun bir aracı olarak kullanılmaktadır. Tamamen ya da büyük oranda Kürtçe konuşulan kentlerden veya bölgelerden diye tanıtılarak radyoda yayınlanan türkü ve şarkıların Türkçe söylenmesi bu konudaki politikanın ne denli taraflı olduğunu gözler önüne sermeye yetmektedir. Diyarbakır, Van, Erzurum, Kars, Gaziantep, Malatya kentlerinde kurulan radyo istasyonlarında izlenen yayın ilkesi, TRT’nin merkezi ve Balı radyo istasyonlarından farklı değildir. Örneğin ana dili Kürtçe olan ve Kürtçe konuşulan bir bölgeye Türkçe yayın yapmakta olan Diyarbakır radyosunun, ana dili Kürtçe olan yurttaşlara maddi ve manevi gelişmeleri için gerekli koşulları nasıl sağladığı sorulmaya değer. İnsan hakları ve özgürlükleri alanında bilimsel çalışmaların, bu konu üzerinde düşünme ve düşüncelerini kamuoyuna açıklama zorunluluğunu duyma zamanı gelip geçmektedir.

Bölge Yatılı İlkokulları ve radyo istasyonları aracı ile sürdürülmek istenen asimilasyonun, tek partili dönemde uygulanan politikadan hiçbir farkı yoktur. Örneğin 1934 yılında uygulanan 2510 sayılı İskân Yasası’nın amacı bölgeyi “Türkleştirmek” idi. Bu uygulama sonunda kitle halinde Batı’ya aktarılan Doğu halkının yerine, Batı’dan halk yerleştiriliyordu. 1926, 1930-1932, 1937 isyanları sonunda Doğu’da bazı bölgeler tamamen boşaltılarak, Kürt halkı Anadolu’nun

dört bir yanına dağıtılmıştır. Bu yasada, Türk olmayanların, Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin, 3 nolu mıntıklar halkının (yer, sağlık, iktisat, siyaset, askerlik ve inzibat nedenleriyle boşaltılması istenen ve iskân ve ikâmete yasak edilen yerler) dağıtılmasına, başka yerlere yerleştirilmesine, casuslukları sezilenlerin sınır boylarından uzaklaştırılması-na yetki veren hükümler vardır.⁷⁷

Bu yasanın daha sonra kaldırılan 7. maddesinin B fıkrasında şöyle deniliyor:

“Türk ırkından olmayanlar, hükümetten yardım istemeseler bile, hükümetin göstereceği yerde yurt tutulmaya ve hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmaya mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler, ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, vatandaşlıktan düşürülürler.”⁷⁸

5098 sayılı yasanın aşağıdaki biçimde değiştirilen 12. maddesinde şöyle deniliyor:

“... Bunlardan Türk soyundan olmayan ve ana dilleri Türkçeden başka dil olanları, iskâna müsait bulunan Türk köylerinde birer aile halinde serpiştirme veya büyük köylere esas nüfusun % 10'unu geçmemek üzere serpiştirme suretiyle iskân edilirler.”⁷⁹

Asimilasyonu sağlayan bir başka tedbir de yurt dışından gelen göçmenlerin, genellikle Doğu Anadolu bölgesine yerleştirilmeleri idi. Doğu Anadolu'da, birçok topraksız aile ve henüz toprağa yerleşememiş göçebe aşiretler varken, yurt dışından gelen Türk göçmenlere toprak verilmesi, onlar için

---

77. Fehmi Yavuz, Politika ve Yerleşme Sorunlarımız, 9. İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, SBFY, Ankara, s. 127.

78. Naci Kökdemir. Eski ve Yeni Toprak İskân Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu, Ankara 1952, s. 48.

79. Naci Kökdemir, a.g.e., s. 133.

Ayrıca, adı geçen eserde 885 (1926 yılı), 1097 (1927 yılı), 1178 (1927 yılı), 2510 (1934 yılı) sayılı yasalara ve bu yasaların değişikliklerine (5098) ve 1930 tarihli kararnameye de bakılmalıdır.

köyler kurulması, halklar arasında çelişkiler yaratıyordu.⁸⁰ Aynı politikayı, çok kısa bir süre uygulanmasına karşın, 27 Mayıs'tan sonra 55 ağının sürülmesi olayında da görüyoruz.

Siyasi iktidarlar, bir yandan "Kürtlerin Türk olduğu" propagandasını sürdürürken, bu uğurda üniversiteyi bile kullanmayı başarmışlar, "Kürt diye bir kavim yoktur" fikrini ileri sürmüşler, öte yandan da Kürtleri Türkleştirmek için 2510 sayılı yasaya benzer yasalar çıkarmışlardır. Hükümetler, bir yandan Kürt diye bir halkın varlığını inkâr ederken, öte yandan Kürtler, Kürt oldukları için de horlanmışlardır. Tek parti dönemi hükümetlerin tutumları ile daha sonraki hükümetlerin tutumları arasında sonucu etkileyici pek fark yoktur. Dün silaha dayanan politika, bugün yerini daha çok eğitim ve propogandaya bırakmıştır. Bu değişiklik, emperyalizmin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büründüğü yeni politik çehresiyle sıkı sıkıya ilgilidir.

Temelinden yanlış olan bu politika, aynı zamanda anayasamızın "Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını geliştirme haklarına ve kişi hürriyetlerine sahiptir" (md. 14), "Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez, temel hak ve hürriyetlere sahiptir", "Devlet kişinin, temel hak ve hürriyetlerini fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk, devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan, siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır, insanın **maddi ve manevi varlığının** gelişmesi için gerekli şartları hazırlar" (md. 10) biçimindeki maddelerine aykırıdır. Çünkü kişinin kendi ana diliyle konuşması, kendi diliyle yazılmış eserleri okuması kadar doğal bir şey olamaz ve bu haklar kişinin manevi varlığını geliştiren olanakların başında gelmektedir.

B. DOĞU ANADOLU'DA KOMANDO, JANDARMA HAREKÂTI

Uzun yıllardan beri Doğu Anadolu'da asayişi korumak amacı ile sürdürülen jandarma baskısı, son yıllarda aynı gerekçe ile yeniden uygulanmaya başlanmıştır. 1970 yılı başından itibaren önce Hakkâri ve Mardin bölgelerinde başla-

80. Fehmi Yavuz, a.g.e., s. 124-144.

yan, daha sonra Silvan, Batman, Bismil, Diyarbakır yörelerinde daha yoğun bir biçimde sürdürülen ve Malazgirt, Turtak, Tekman, Karayazı, Kığı'ya sıçrayan komando harekâtı, üzerinde durulmaya değer bir olaydır. İktidar tarafından eşkıya takibi, silah ve cephane aranması olarak gösterilen harekâtın gerçek amacının Kürt halkına baskı olduğu, daha sonra yayınlanan rapor ve bildirilerde açıkça ortaya konulmuştur. Bu komando harekâtının yoğunlaşması ile Kuzey Irak'taki Kürtlerle Bağdat Hükümeti uzlaşması olayı arasında bir ilgi kurmak olanağı vardır.

Doğu'da uygulanmakta olan Hükümet politikası hakkındaki ayrıntılı bilgi bu olayla ilgili yayınlanan raporlarda ve bildirilerde açık-seçik verilmektedir.

1. Silvan Halkının, Devrimci Doğu Kültür Ocakları'na Mektubu

"Devrimci Doğu Kültür Ocağı'na;

Ekonomik ve sosyal bunalımın had safhaya geldiği son aylarda, Adalet Partisi iktidarının tam bir çıkmaz içine girmesi ile memleketin her köşesinde beliren huzursuzluk karşısında iktidarın bir baskı yönetimine gittiği açıkça görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere Güneydoğu illerimizde hükümet kararnamesi ile özel şekilde yetiştirilmiş, helikopter ve keşif uçakları ile donatılmış ikibinin üstünde komando ve jandarma birlikleri tam bir terör havası yaratmaktadırlar.

Masum insanlar, kadınlar ve genç kızlara işkence yapılmakta, yasa dışı ve izinsiz olarak mesken masumiyeti ihlal edilerek aramalar yapılmakta ve hatta binlerce insan özel kamplara alınmaktadır. Bölgedeki huzursuzluk had safhaya ulaşmıştır. Silah toplama bahanesi ile dayaktan geçirilen vatandaşlardan yaralananlar ve ölenler vardır. Buna rağmen ağaların himayesindeki eşkıyalar Doğu'da kol gezmekte ve fukara vatandaşlara her türlü haksızlığı yapmaktadırlar. Hayvan hırsızlığı, vurgun, kaçakçılık, adam öldürme olayları devam edip gitmektedir. Halk bir yandan ağaların himayesindeki kanun dışı zorbaların baskısı altın-

da ezilirken öbür yandan sözde asayişî sağlamakta görevli A.P. İktidarının gönderdiği komandoların meza-limine maruz kalmaktadır. Komando hareketi ile yapı-lan anayasa dışı baskıların son halkasını teşkil eden Silvan olaylarına kısaca değinmek istiyoruz.

8.4.1970 tarihinde şafakla beraber Silvan ilçe mer-kezi, jandarma ikinci bölge komutanlığına bağlı altı he-likopter, ikiyüz motorlu araç ve donatılmış iki bin jan-darma ve komando topçu keşif uçaklarının da desteği ile kuşatılmıştır. Kuşatma hareketi ile beraber ilçe mer-kezine giren birlikler tarafından, hiçbir arama yetkisi olmadan, aynı gün saat yediye kadar on yedi saat sü-re ile yüzlerce ev didik didik edilmek sureti ile arama-ya tabi tutulmuş ve yataklarından kaldırılmış erkekler özel kamplara alınarak korkunç işkencelere maruz bı-rakılmışlardır. Kadınlar ve kızlar evlerden alınarak jan-darma ve polis karakoluna getirilmişler ve işkence ile birlikte ağır hakaretlere maruz bırakılmışlardır. Adalet Partisi iktidarı Bakanlar Kurulu'nun verdiği tam yetkiyle hareket ettiklerini söyleyen komandolar ne anayasayı. ne mer'i kanunları tanımamakta, adeta işgal edilmiş düşman topraklarında işgalci kuvvetler gibi davran-maktadırlar.

Bütün bu büyük harekâta rağmen asayişî ihlâl eden can, mal ve ırz düşmanı firariler ve eşkıyaların hemen hiçbirini yakalanmamıştır. Ancak asayişsizlik içinde bunalan ve bizzat emniyetini temin etmek zo-runda bırakıldığı için hayatını idame ettirmek iç güdüsü ile silah sağlamış olan fakir köylü vatandaşlar yakalan-maktadır. Düzenin kurbanı olan bu vatandaşlar gazete manşetlerinde kamuoyuna firari ve kanun kaçağı ola-rak gösterilmektedir.

Ülkemiz ve milletimizin bütünlüğünü tehdit eden, bölgemiz halkını ümitsizliğe ve huzursuzluğa düşüren bu insanlık dışı hareketlerin son bulmasını sağlamak için ızdıraplarımızı yakından bilen siz genç kardeşleri-mize seslenmeyi ve bir baskı grubu olarak harekete geçmenizi istemeyi kendimizde bir hak olarak görüyo-

ruz. Görevlerinizi en etkili bir şekilde yapacağınız inancıyla gözlerinizden öperiz.

İmzalarıyla yüzlerce Silvanlı vatandaş.”⁸¹

2. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın Bildiri ve Eylemleri

“Doğu'da aylardan beri, Hükümet kararnamesiyle özel şekilde yetiştirilmiş, helikopter ve keşif uçaklarıyla donatılmış, 2000'in üstünde motorize komando ve jandarma birlikleri tam bir terör havası yaratmaktadırlar.

Bu Yasa dışı baskıların son halkası olan 8.4.1970 tarihindeki Silvan kuşatmasında, anayasayı, kanunları tanımayan komandolar, adeta işgal edilmiş düşman topraklarında işgalci kuvvetler gibi davranmışlardır.

Yetkisiz aramalar, kanunsuz toptan tevkifler, kadın ve kızlara saldırılar, gerçek suçluların hiçbir zaman yakalanmaması ve son olarak Silvan'da uygulanan bu insanlık dışı davranışlar, aslında yıllardanberi devlet mekanizmasında hakim olan faşist ve ırkçı baskının yansımalarından biridir. Bu malum plânlı harekâtın bir parçasıdır.

Bu olaylar, halkı, silahlı güçlere başkaldırmak için birer tahrik niteliğindedir. Bu kasdi hareketler, mazlum halkın sabrının taşması halinde kamuoyuna isyan gibi gösterilecektir. 'Doğu Anadolu halkı isyan etti' dedirtmek için mevcut bütün gayretler ısrarla deneniyor.

Basının bu olayları susmakla geçiştirmesi anlamlıdır. Basının susması, sistemli olayların devam etmesi ve sıklaşmasında etkili olmaktadır.

Doğu'da ısrarla uygulanan açık bir tahrik ve provakasyon niteliği taşıyan bu politika, vahim plânları tezgâhlamak içindir. İktisadi bunalım içinde kıvranan siya-

---

81. Emek dergisi, Sayı 26, 27 Nisan 1970, s. 7.

Ant dergisi, Sayı 173, 21 Nisan. 1970, s. 5.

Gençlik dergisi, Nisan 1970 6/1 Doğu'daki Faşist Teröre Karşı Birleşim, Şeresiyar, Sayı 6, Mayıs 1970 (Doğu Beyazıt).

Toprak, Sayı 1, Nisan 1970 (Siverek).

si iktidar, uyanmakta olan halkın dikkatini başka yöne çekecek ve devrimci güçler bölgecilik göstermeliği ile parçalanacaktır.

Halkımız demokrasi mücadelesi içindedir. Bu mücadele demokratik temel haklar alınmadan duramaz. Ve de Doğu'da demokrasi gerçekleşmeden, Türkiye'de demokrasi her zaman yıkılmaya mahkûm bir oyun olarak kalacaktır.

Faşist iktidarın Silvan olaylarını 11 Mart'taki Irak hadisesinden sonra tezgâhlaması gerçekten manidar görünmektedir. Açıkça halklararası bir çatışma yaratmak gayesi güden bu faşist eylemlere tüm vatansever ilericileri direnmeye çağırıyoruz.

Türkiye halkları bu tip tertiplere gelmeyecek, birlikte emperyalizme ve onun yerli işbirlikçilerine karşı devrimi gerçekleştirecektir.

Mesele kamuoyuna doğru şekilde aksettirilmeli, bu hususta röportaj, yazı ve makalelerle gerekli yerler uyarılmalı, muhtemel olaylara şimdiden engel olacak şekilde yapılmalıdır.

Bu olaylara karşı gerekli hassasiyeti ve tepkiyi göstermeyenler tarih karşısında sorumludur."⁸²

Devrimci Doğu Kültür Ocakları İstanbul Şubesi adına yayınlanan bu bildiriye paralel olarak, aynı olayla ilgili olarak Ankara'daki Devrimci Doğu Kültür Ocağı da bir bildiri yayınlamıştır. Aynı tarihlerde Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu İstanbul Bölge Yürütme Kurulu, İstanbul Teknik Üniversitesi Talebe Birliği, Mardin, Diyarbakır, Karakoçan, Adıyaman, Bingöl, Siverek, Derik, Midyat, Ağrı Yüksek Tahsil Kültür ve Yardımlaşma Dernekleri tarafından yayınlanan ve "Türkiye Halklarına" başlığını taşıyan bildiride bu konuda şöyle denilmektedir:

"Silvan'a komando girdi. Sanki Silvan halkı başkaldırmış, 6 helikopter, 200 motorlu araç, 2000 tam teçhizatlı jandarma ve komando birlikleri, topçu keşif uçaklarının desteği ile Silvan'ı kuşatıp ilçede sıkıyönetim kurallarını tatbik etmiştir.

---

82. Ant dergisi, sayı 173, s. 5

Silvan halkı komandoların bu geniş çaptaki harekâtı ile işkence görmüştür. 3114(*) Silvanlı erkek, komandolar tarafından tutuklanmış ve bir arama izni olmadan bütün evler aranmış, kadınlar ve çocuklar işkence görmüşlerdir. Tutuklananlar yetişkin erkeklerin % 80'ini teşkil etmektedir.

8.4.1970 tarihinde yapılan bu Silvan kuşatmasının anlamı nedir?

Bu harekât, Tunceli olaylarının devamıdır. Bu tâtbi-tak, Sason ve son Elâzığ olaylarının plânlı bir safhası gibi görünmektedir. Jandarma ve komandonun, Doğu Anadolu halkına karşı sistemli bir hareket içinde olduğu gittikçe belirleniyor. Halka karşı jandarma ve komandoların kanun ve demokrasi dışı hareketleri bu yıl çok sıklaşmıştır. Ve Silvan hadisesiyle zirveye varmıştır.

Bu olayların baş sorumlusunun iktidar olması gerekir. Fakat olaylar siyasi iktidarın da dışında ve ona güven vermek isteyen gizli bir gücün Doğu'ya yöneldiği izlenimini vermektedir. İktidarın ve bu gizli gücün emperyalist Amerika olduğuna inanıyoruz.

Silvan olayları ve diğerleri öylesine bir biçimde düzenlenmektedir ki, halk artık dayanmasın ve başkaldırsın istenmektedir. Jandarma ve komando, niçin halkı isyan ettirecek derecede baskı ve kışkırtma hareketlerine girişmekte ve bunu sıkılaştırmaktadır. Bunun nedenleri feci ve korkunç ihtimalleri ortaya çıkarmaktadır. Doğu Anadolu halkının bilinçlenmesini ve demokratik haklarını aramaya başlamasını sindirmek isteyen bir gayret ortadadır. Doğu'da demokrasinin şekil ve şartları bile yoktur. Doğu gizli bir gücün elindedir. Bu güç Türkiye'deki demokrasiyi ortadan kaldıracak en uygun ortam olarak Doğu Anadolu'yu seçmiş gibidir. Bu gizli gücün yaptıkları azgın Amerika'nın emperyalist niyetlerini ortaya koymaktadır. Doğu Anadolu'yu ve Türkiye'deki şekli demokrasiyi bile tehlikede görüyoruz.

(*). Bu rakamı bildiriye biz ekledik. (Hürriyet, 9 Nisan 1970)

Doğu Anadolu bu ablukadan çıkarılmalıdır. İktisadi krizler içinde bulunan siyasi iktidar, demokrasiye düşman bürokrat zorbalar, petrol ve maden zenginliğine göz koymuş emperyalist Amerika, Doğu Anadolu üzerinde tehlikeli bir kumar oynamaktadır. Fakat Doğu Anadolu halkı, 50 yıl önceki oyuna bir daha gelmeyecektir. Doğu Anadolu, demokrasi istemektedir. İnsan haklarına saygı istemektedir. Bütün devrimci örgütleri Doğu Anadolu'da oynanmak istenen oyunu boşa çıkarmaya çağırıyoruz.”

Aynı kuruluşlarca, aynı günlerde yine “Türkiye Halklarına” başlığı altında Diyarbakır'da yayınlanan bir bildiride, Anayasanın 4., 14. ve 16. maddeleri tekrarlandıktan sonra şöyle denilmektedir:

“... Üç aydan beri Güneydoğu illerimizde anayasa açıkça ihlâl edilmektedir. Adalet Partisi iktidarının keyfi bir kararı ile bugün Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Muş illerinde anayasa dışı bir yönetim şekli sürdürülmektedir. Mahalli zabitanın özel şekilde yetiştirilmiş komando birlikleriyle bu illerimizde yaptığı baskı hareketi anayasanın konut ve kişi dokunulmazlığı ilkesini, vatandaşlara hiçbir surette işkence yapılamayacağı ilkesini ve demokratik haklara ilişkin bütün ilkelerini hiçe sayan bir baskı rejimi uygulamaktadır.

Komandolar köylerde ve kasabalarda kanunsuz şekilde konut dokunulmazlığını çiğneyerek arama yapmaktadır. Vatandaşları toplama kamplarına alarak hürriyetlerini tahdit etmek suretiyle işkenceler yapmaktadır. Kadınlara, genç kızlara ve erkeklere topluluk önünde ahlâk dışı muameleler yapılmakta mahrem yerleri teşhir edilmektedir.

Adalet Partisi iktidarı 6 yıllık iktidarı boyunca, haksızlığa ve hırsızlığa pirim vermek suretiyle asayişsizliği bizzat yaratmıştır. Bugün asayişsizliği önleme perdesi altında aczini örtmek için asayişsizliği yaratanlara meydanı açık bırakarak fukara ve masum halka işkence ettirmektedir.

Acı olan şudur ki, anayasa ve hukuk dışı bu eylem-

ler karşısında bağımsız yargı organları da hareketsiz kalmakta, kanuni görevlerini yapmamaktadırlar. Daha acısı demokrasi ve insan haklarını korumanın şampiyonluğunu yapan kuruluşlar, kişiler ve organlar da bu ayırıcı ve insan haysiyetine aykırı eylemler karşısında sessiz kalmaktadır. Demokratik hayatın vazgeçilmez birer unsuru olan siyasi partilerimizin ve özellikle Doğulu parlamenterlerin bu anayasa dışı yönetim şekline karşı sessiz kalmaları da hazin bir tecellidir.

Bu protesto hareketine bütün namuslu kişileri ve kuruluşları halkımızla birlikte katılmaya çağırmayı da bir hak sayarız.”⁸³

3. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın Cumhurbaşkanı'na Başvurması

Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Doğu Anadolu'nun çeşitli yerlerinde komando harekâtı sırasında, özellikle Kürtl halkına yapılan zulümleri, komando harekâtının gerçek yüzünü, bu eylemlerin anayasaya aykırılığını Cumhurbaşkanı'na 12 Nisan 1970 tarihli bir telgralla duyurmuştur. 20 Nisan 1970 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Sekreterliği bu telgrafa verdiği cevapta “olayların araştırılabilmesi için kaynakların tespiti ve bilgilerin acele olarak Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne iletilmesini” istemiştir. Doğu'da herkesin gözü önünde cereyan eden ve günlerce kamuoyunda sert tartışmalara yolaçan devlet kuvvetleri tarafından yürütülen bir baskın hareketine Cumhurbaşkanlığının doğrudan doğruya müdahale etmesi doğal bir tutum iken, bir derneğin başvurması üzerine, kovuşturma için olayın belgelerini ilgililerden değil de adı geçen dernekten istemesi son derece düşündürücüdür. Cumhurbaşkanlığının bu isteği üzerine Devrimci Doğu Kültür Ocakları 16 öğrenciyi görevlendirerek komando harekâtının cereyan ettiği yerlere araştırma ve incelemeye göndermiştir. Öğrenci grubunun olaylarla ilgili hazırladığı rapor, 15 Mayıs 1970 tarihinde Cumhurbaşkanlığı'na gönderilerek, gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.⁸⁴

83. Dizgi ve baskı: Renk Matbaası, Diyarbakır.

84. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın Cumhurbaşkanına gönderdiği ra-

Cumhurbaşkanlığına verilen rapor, Diyarbakır ve Mardin'in çeşitli kasaba ve köylerinde komandoların köylülere yaptıkları işkenceler somut olarak belirtildikten sonra şöyle sona eriyor:

"Sayın Cumhurbaşkanı,

Doğulu üniversiteli arkadaşlarımızın Güneydoğu

---

por, Ocaklar tarafından "Doğu'da devam eden komando (jandarma) hareketi ile ilgili araştırma raporu" adı altında çoğaltılmıştır. Bu raporda yer alan bilgiler aşağıdaki yayın organlarında tamamen ya da kısmen yayınlanmıştır:

Cumhuriyet, 18 Mayıs, 1970.

Aydınlık (Sosyalist Dergi), Mayıs 1970, Sayı 19, s. 106-110

Ant dergisi, Sayı 2, Haziran 1970, s. 25-26.

Emek, Sayı 1, Haziran 1970, s. 4-6

İşçi-Köylü gazetesi, Sayı 17, 22 Mayıs 1970, s. 4-6.

İleri dergisi (TDGF) 1 Haziran 1970, Sayı 3, s. 6-8.

Adı geçen bu rapor daha sonra, Devrimci Doğu Kültür Ocaklarının 15 Temmuz 1970 ve 4 numaralı yayın bülteninde geliştirilerek yayınlanmıştır.

Doğu Anadolu'daki komando olayı ile ilgili olarak yapılmış inceleme ve gözlemlerden biri de İsmail Cem'in röportajıdır. Bu röportaj, 12-18 Haziran 1970 tarihleri arasında "Acılı Doğu" başlığı altında Milliyet gazetesinde yayınlanmıştır.

Bu konu ile ilgili bir başka röportaj da "Eşkiya Takibinde Jandarmaların Yaptıkları" başlığı altında Mehmet Mercan tarafından yazılmış ve 15-16 Nisan 1970 tarihlerinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır. Siverek'te yayınlanan "Siverek Sesi" gazetesinin 12 Mayıs 1970 tarihli sayısında komando hareketi haberi şöyle verildi:

Dünyadan Haberler:

— ABD Askeri Birlikleri Kamboçya'ya girdi.

— Kamboçya'da ilerleyen ABD askerleri hiçbir mukavemetle karşılaşamadılar.

Türkiye'den Haberler:

— Siirt'e askeri birlikler girdi

— Kadirli'deki olayları askeri birlikler bastırdı

— Söke'ye askerler girdi

Ayrıca Bk. Siverek Kültür gazetesi, Yıl 1, Sayı 5, Temmuz 1970, "Bayram Değil Seyran Değil Eniştem Beni Niye Öptü?"

Anadolu'da gezebildikleri köyler ve kasabalar, yukarıda tespit ettiklerimizdir. Buralarda tespit edilen durumlar, köylülerin bizzat kendi ifadeleri banta alınarak yazılmıştır. Ayrıca, jandarma ve komandonun köylüye yaptığı zulüm ve işkenceler resimlerle de tespit edilmiştir. Bu deliller elimizdedir.

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusu'nda yaşayan halka yapılan bu baskı-zulüm-jenosit hareketi bize göre yasa dışı, insanlık dışı bir anlayışın sonucudur. 'Eşkıya aranıyor' gerekçesi ile yapılan bu hareketin anlamı nedir? Eğer Türkiye tarihi biraz incelenirse görülürki Türkiye'nin bu bölgesinde yaşayan halka tatbik edilen, bu insanlık dışı baskı ne iltir ne de sondur. Cumhuriyetten bu yana çeşitli nedenlere dayandırılmıştır. Son olaylarda eşkıya aranıyor gerekçesi ileri sürülmüştür. Ama ne varki, bütün bu yapılanlara rağmen eşkıyalar rahatça dolaşmakta, bölgenin nüfuzlu ağaları tarafından beslenmektedir.

Artık Doğulu vatandaş, can ve mal güvenliğini yitirmiştir. Bir gece eşkıya baskını, bir gece jandarma baskını. İşkenceler, zulümler, adam öldürmeler, kadın istemeler, evlerden haraç istemeler vb... 1961 Anayasası ayaklar altına alınmıştır. Halk, dilinden, giyiminden, fizyonomisinden dolayı dövülmüş, özel kamp-lara alınmıştır.

İkinci defa soruyoruz.

Doğu'daki bu hareketlerin anlamı nedir?

Nasıl bir politikanın sonucudur?

Yapılmak istenen nedir?

Jandarma subaylarına, bu yaptığınız anayasaya aykırıdır, denildiğinde 'Anayasa bizi bağlamaz, biz yüksek yerden emir aldık' cevabını vermişlerdir. 1970 Türkiyesinde anayasadan üstün ne vardır?

'Doğu'ya makina götüreceğiz'

'Doğu'ya ışık götüreceğiz'

'Doğu'ya fabrika kuracağız'

'Doğu'ya okul götüreceğiz'

'Doğu'ya öğretmen göndereceğiz'

sloganlarını atarak halkın oylarını çalan politika cam-bazları iktidara geldiklerinde, Doğu'ya ancak jandarma gönderebilmişlerdir. İktidarın bu yanlış ve yasadışı ey-lemi halkla devlet mefhumu arasında uzlaşmaz çeliş-kiler yaratmakta ve halk artık devlete karşı olan güve-nini büyük ölçüde kaybetmektedir.

Devrimci Doğulu öğrenciler olarak yasa dışı hare-kelleri şiddetle kınar, iktidarın bu yoldaki eylemlerine karşı bundan böyle her zaman bütün gücümüzle karşı koyacağımız bildiririz.”

4. Türkiye İşçi Partisi'nin Cumhurbaşkanı- Verdiği Muhtıra

Doğu Anadolu'daki komando harekâtıyla ilgilenen ve bu tutumu kınayan ve görüşlerini kamuoyuna duyurmaya çalış-an tek siyasi parti Türkiye İşçi Partisi oldu. Olayların çık-ması üzerine, TİP Doğu'ya bir araştırma heyeti göndermiş⁸⁵ Merkez Yönetim Kurulu'nda da bu konuyu tartışma konusu yaparak, alınan kararları kamuoyuna duyurmuştur.

TİP, 6.7.1970 tarihinde Cumhurbaşkanı Türkiye'nin çeşitli sorunlarını kapsayan bir muhtıra vermiştir. Daha sonra basına açıklanan⁸⁶ muhtıranın “Güneydoğu Anado-lu'daki Komando Harekâtı” ile ilgili bölümü şöyledir:⁸⁷

“Komando Harekâtı, Normal Kaçak Silah ve Suçlu Arama Olayı Değildir

İktidarın baskı ve şiddet politikası usüllerini artırma-ya yöneldiğinin diğer bir önemli belirtisi, Güneydoğu il-lerinde kaçak silah ve suçlu arama bahanesiyle girişi-len komando hareketleridir. Kasaba ve köylere baskınlar yapılmış, oralandaki yurttaşlarımız, ne anaya-samız hükümleriyle, ne de genel demokratik hak ve

---

85. Emek dergisi, Sayı 2, 15 Mayıs 1970 (Yıldız, Aren ve İşmen D. Ana-dolu'da).

86. Cumhuriyet, 9.7.1970

87. Emek dergisi, Sayı 7, 8.7.1970 (Devlet Başkanı Olarak Ağırlığını Koyunuz).

hürriyetlerle asla bağdaşmayan muamelelere maruz bırakılmıştır. Askeri komandoların aniden kasaba ve köyleri kuşatması, bazı hallerde ilçeyi uçaksavar toplarıyla çevirmesi, yuttaşların nezarete alınması, dövülmesi, fiziki işkence niteliğinde hareketlere ve haysiyet kırıcı muamelelere maruz bırakılması normal bir silah ve kaçak suçlu arama kapsamına girebilecek olaylar değildir. Anayasanın, kişi dokunulmazlığını ve kimseye eziyet ve işkence yapılamayacağını, hatta insan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza dahi verilemeyeceğini amir 14. maddesi ve kişi ve konut dokunulmazlığını teminat altına alan 15 ve 16. maddeleri hükümleri ihlâl edilmiştir. Yine anayasanın, kamu düzeni ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunulamayacağı konusundaki 11. madde hükümleri de açıkça çiğnenmiştir.

**Komando Harekâtının Bu Bölgede Bu Çeşit
Usullerle Yürütülmesinin Sebebi Bu Bölgedeki
Yurttaşların Etnik Özellikleriye,
Bu, Anayasaya Aykırı Bir Tutumdur**

Ülkemizin diğer bölgelerinde uygulanmayan bu çeşit silah ve kaçak suçlu arama usullerinin Güneydoğu bölgesine reva görülmesi de dikkat çekicidir. Kaçak silah ve suçlu yalnız bu illerde mi vardır? Niçin bir ayırım yapılıyor ve diğer illerde kullanılan arama-tarama usulleriyle yetinilmiyor? Bu noktada, Güneydoğu illerimizde Türkçe'den gayri bir dil, çoğunlukla Kürtçe, daha az sayıda Arapça konuşan ve farklı etnik özelliklere sahip yurttaşlarımızın yaşadığı hususu, düşündürücü bir unsur olarak ortaya çıkıyor. Eğer bu anayasa dışı muamelelerin gerekçesi bu ise o zaman da yine anayasanın dil, ırk, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin bütün yurttaşların kanun önünde eşit oldukları hükmünü getiren 12. maddesi özünden ihlâl edilmiş oluyor. Devletin ve milletin bütünlüğü, bu çeşit ayırımlar yapıp, milleti meydana getiren etnik topluluklara baskı ve

şiddet usulleri uygulamakla sağlanamaz; tam tersine, devlet ve milletin bütünlüğü zedelenmiş; bölünmelere müsait sosyo-psikolojik zemin hazırlanmış olur. Çünkü yurttaşların devlete bağlılıkları, vefası, ancak eşitlik, özgürlük, kardeşlik, hakkaniyet ortamında oluşup gelişir; baskı, şiddet usulleri, tefrik gözeten haksız muameleler ise ancak hınç ve direniş doğurur. Bu bakımdan da Güneydoğu illerine reva görülen baskı ve şiddet usulleri, komando baskınları, anayasanın devletin bütünlüğü hükmünü koyan 3. maddesine aykırıdır.

20. yüzyılın üçüncü çeyreğinde dünya devletleri arasında ve devletler içinde barış ve sükûnun temel şartlarından biri milletlerin ve halkların eşitlik ve özgürlük içinde yaşayabilmelerinin sağlanmasıdır. Modern milletlerin büyük çoğunluğu çeşitli halklardan, etnik gruplardan, dinsel topluluklardan meydana gelmedir. Türkiye de böyledir. Bunlardan birinin diğerlerinin üzerine baskı yapması, imtiyazlı durumda olması, hem devlet birliği ve bütünlüğünü zedeleyen sonuçlar doğurur, hem de çağımızın insanlık, özgürlük ve eşitlik anlayışına, İnsan Hakları Beyannamesi'ne aykırı düşer. Bizim Anayasamız da eşitlik, özgürlük ve kardeşçe yaşama şartlarını yaratacak hükümler getirmiştir. Anayasamızın 54. maddesi 'devlete vatandaşlık bağlarıyla bağlı herkes Türk'tür' der. Devlet açısından Türk'ün tarihinde 'vatandaşlık bağı ile bağlı' olmaktan başka bir kıstas, sosyolojik ve ırki kıstaslar koymamıştır. 3. maddesi Türkçe'nin resmi dil olduğunu belirtmekle yetinir. Bunun dışında, herkes bildiği dili konuşup yazmakta serbesttir. Ayrıca 12. maddesi dil, din, mezhep, ırk (yani sosyolojik ve ırki ayrımlar) gözetilmeksizin herkesin kanun önünde eşit olduğunu beyan eder. Yine anayasamızın 129. maddesi plânlı kalkınmayı öngörür, plânlı kalkınma ise bölgelerarası dengeli kalkınmayı da içerir.

Anayasanın bu hükümleri ışığında Doğu ve Güneydoğu illerindeki duruma bakıldığında, bu bölgenin iktisaden daha geri ve daha fakir bir durumda olduğu, bölge halkının Kürtçe konuşup yazma hak ve özgürlü-

ğünün kısıtlandığı ve bu iller halkına başka bölgelere uygulanmayan ve anayasa hükümleriyle telifi mümkün olmayan usul ve muameleler uygulandığı görülür. Bu durumdan şikâyetleri ve Anayasal hak ve özgürlüklerin uygulanması, baskıların kalkması, bölgenin kaldırılıp refaha kavuşturulması isteklerini devletin bütünlüğünü bölücü Kürtçülük hareketleri saymak; bir objektiflik ve hakşinaslık görüşü içinde ve anayasaya bağlı olarak bu şikâyet ve istekleri haklı bulan ilericileri ve sosyalistleri yine 'bölücü' ve 'dışarıya bağlı müfsitler' olarak nitelendirmek temelinden yanlış bir düşü nüş ve değerlendirmedir. Böyle bir zihniyetle yürütülecek bir iç politika, devletin birliği ve bütünlüğünü ve iç huzuru sağlama ve muhafaza etme şöyle dursun, tam tersi durumların meydana gelmesine yol açar. Birlik ve bütünlük, eşit, adil ve özgür şartlar içinde gönüllerde köklendiği ölçüde sağlam temellere oturur; baskı, şiddet usulleriyle, tefrik gözetim muameleleriyle değil."

5. Türkiye İşçi Partisi'nin Bildirisi

Türkiye İşçi Partisi'nin Mayıs 1970 tarihinde Merkez Yürütme Kurulu bildirisinde de Doğu Anadolu'daki komando hareketine de yer verilmiştir.⁸⁸ Ancak, yukarıda tam metnini verdiğimiz, Cumhurbaşkanına verilen muhtıra, TİP'in görüşünü açık bir biçimde ortaya koyduğundan burada tekrarlamaktan kaçınacağız. Yalnız, TİP'in komando harekâtı konusunda, bu tedhiş hareketine karşı en açık biçimde cephe alan tek siyasi kuruluş olması öteki siyasi kuruluşların görüşlerine ışık tutacak bir niteliktedir.

6. Cumhurbaşkanının Tutumu

Gerek Devrimci Doğu Kültür Ocakları, gerekse Türkiye İşçi Partisi ve Doğu halkı tarafından yapılan bütün şikâyetlere ve uyarılara karşın, Cumhurbaşkanının, Doğu Anadolu'daki sosyo-ekonomik gelişmeyi, yani kapitalist üretim biçiminin yoğunluk kazandığı aşiret yapısının yıkılmasıyla

---

88. Emek dergisi, Haziran 1970.

birlikte ortaya çıkan demokratik istekleri kavradığı söylene-
mez. Gazetelere ve radyoya verdiği demeçlerde Cumhurbaşkanı
bu tutumunu görmek mümkündür.

“Cumhurbaşkanının Liderlerle Görüşmesinin İçyüzü”
başlıklı bir haberde şöyle deniliyor:

“Devletin bütünlüğüne kastedecek davranışlar ve
oluşlar mevcuttur. Özellikle Doğu’da Komünist Kürtçü-
ler bir ayrı devlet anlayışı için, kitleleri kışkırtmak yolla-
rını aramakta, bazı örgütlerle de bunu canlı ve hedefi-
ne varacak bir hareket haline sokmayı istemektedirler.
Aşırı solcuların, ‘Türk Halkları’ sloganı ile Kürtçülükten,
Çerkes ayırımına kadar pek çok bölünmeyi sürdürme-
yi arzuladıkları görülmektedir.”⁸⁹

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Kemal Aydar’ın
Cumhurbaşkanına bu konuda yönelttiği soru ve cevap ise
şöyledir:

“Soru- Bugünkü siyasi ortamda ayrıca milli bütün-
lüğümüzü tehdit eden tehlikeler var mıdır? Kürtçülük,
komünizm, dine dayalı devlet kurma çabaları varsa,
bunlardan milletimizin bilmesinde fayda görebileceği-
niz kadarını açıklayabilir misiniz?

Cevap- Geçmişte olduğu gibi, bugün de, devletimi-
zin içte ve dışta bütünlüğünü ihlale yönelmiş fikir ve
davranışlar vardır. Ancak bu davranışların, tarihimizde
olduğu gibi bugün de hüsrana uğrayacağından hiç
kimsenin şüphesi olmamalıdır.”⁹⁰

Akşam gazetesinden Aydın Soysal’ın Cumhurbaşkanı
bu konuda sorduğu soru ve aldığı cevap şöyledir:

Soru- Bir gazete son temaslarınızın iç yüzünü ya-
zarken, devletin bütünlüğüne kasteden davranışlar ol-
duğunu ve Komünist Kürtçülerin devleti bölmeye çalış-
tıklarını ileri sürmüştür... Bu iddialarla ilgili görüşleriniz
nelerdir?

Cevap- Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında, Do-

---

89. Hürriyet, 8 Haziran 1970.

90. Cumhuriyet, 14 Haziran 1970.

ğu Anadolu bölgemizdeki Türk vatandaşlarını tahrik ve istismara yeltenen, hadiseleri, şartları ve tarihi hakikatleri olduğundan başka türlü göstermek suretiyle, kendi maksatlarına uygun şekilde şartlandırmak, veçhelendirmek isteyen bazı niyet ve davranışların mevcut olduğu bir vakıdır.

Ancak devlet ve hükümet uyanıktır. Anayasanın bütün hükümlerine olduğu gibi 'Türkiye devleti ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütündür' diyen 3. maddesine de yöneltilebilecek en küçük bir tecavüzün dahi derhal bertaraf edileceğine şüphe yoktur. Tabiatıyla bölücü niyet ve davranışların milli güvenliğimizi tehdit edebilecek seviyeye ulaşmasına imkân verileceği de düşünülemez. Nitekim verilmemektedir. Ve devlet ve hükümet niyetlerin farkındadır. Ve tecavüzleri derhal ezecek güçtedir."⁹¹

30 Ağustos 1970 tarihinde Zafer Bayramı dolayısıyla radyoda yaptığı bir konuşmada Cumhurbaşkanı ise şöyle demektedir:

"İşte bu tarihi geçmiş ve gerçek üzerinde yükselen Türkiye Cumhuriyetinin Anayasalarında, millet ve devlet ayrılığına, ırk, din ve mezhep birliğine yer verilmemiştir. Türkiye Cumhuriyetinin, milleti ve ülkesi ile bölünmez bir bütün olduğunu teyit eden bugünkü Anayasamız, geçmişte diğer birçok milletleri ve dinleri de ihtiva eden imparatorluklar kurmuş olan Türk milletinin, dini inançları insanlık kavramı içinde bağdaştırmak suretiyle eriştiği lâikliğini, sosyal yapısını vücuda getiren insanlar arasında benimsendiği 20'nci asır ve Atatürk Milliyetçiliğini, eskisinden daha fazla birleştirici bir açıklık ve samimiyetle belirtmektedir. Onun içindir ki, bu, mâna ve muhtevadaki Türk milliyetçiliği anayasamızda başta gelen kavramlardan sayılmıştır.

(*). Cumhurbaşkanı, Doğu Anadolu'da yaşamakta olan tüm vatandaşlarımızı Türk vatandaşı olarak kabul ederek Kürtlerle Türkleri birbirine karıştırmaktadır.

91. Akşam, 16 Haziran 1970.

Türk milleti, insanlık tarihinde en büyük imkânlarla kavuştuğu günlerden, kaderin en acı tecellisine uğradığı günlere kadar, ancak bu türlü anlayış ve davranış içinde sürekli bir huzur ve başarı sağlayabilmiştir.

Bu gerçekler dikkate alınmadan veya reddedilerek, dini ideolojik ve politik maksatlarla bölgesel özellikler ve türlü meseleler.üzerinde Türk milliyetçiliği ile siyasi ve iktisadi rejimlerimizin tarihi tekâmülünü ve bunları düzenleyen anayasa esaslarına uymayan ayırıcı fikirler yaymak ve zararlı faaliyetlerde bulunmak memlekete ihanettir. Bu ihanetleri önlemek için milli bütünlüğümüzün kavramı üzerinde şüphe ve tereddütler yaratmak maksadı ile üstü kapalı veya değişik deyimlerle ortaya atılan düşüncelerdeki tutarsızlıkları ve kasıtları yerinde ve zamanında doğru olarak teşhis ve bertaraf etmek zorundayız. Türk vatandaşları ve Türk gençliği bunu yapabilecek uyanıklığa ve sağduyuya sahiptir.”

Cumhurbaşkanı demecinde “insan hakları”na da değinerek bu konudaki görüşünü şöyle belirtmiştir:

“Kuruluşu ve bugünkü durumu itibarıyla anarşiye tahammülü olmayan devletimizi, insan haklarına, lâikliğe ve sosyal hukuk devleti ilkelerine dayanan demokratik bir Cumhuriyet olarak yaşatıp güçlendirebilmek için, anayasa gereklerinin sosyal adalet ilkelerine öncelik tanıyan dengeli ve sürekli bir istikrar içinde yerine getirilmesi devlete ve vatandaşlara düşen maddi ve manevi fedakârlıklardan kaçınılmaması lüzumunu, milli dayanışma duygularımızı kuvvetlendiren bu bayram gününde bir daha tekrarlamayı görev sayıyorum.”⁹²

Oysa, yurttaşımız olan ve henüz ana dilini bile serbestçe konuşma olanaklarına sahip olmayan bir halkın “insan hakları”ndan yararlandığını iddia etmek son derece güçtür.

Görüldüğü gibi, Cumhurbaşkanı, Doğu'dan gelen sosyo-ekonomik ve hukuki dayanakları olan demokratik istekleri,

---

92. Cumhuriyet, Milliyet, Akşam, 30 Ağustos 1970.

Türkiye İşçi Partisi'nin ifadesiyle, "... Anayasal hak ve özgürlüklerin uygulanması, baskıların kalkması, bölgenin kalkındırılıp refaha kavuşturulması isteklerini devletin bütünlüğünü bölücü" hareketler olarak göstermeye çalışmakta, böylece özü itibarıyla ilerici ve devrimci bir hareket, halk yığınlarına yanlış aksettirilmektedir.

7. Mehmet Ali Aybar'ın Önergesi

Türkiye İşçi Partisi milletvekili Mehmet Ali Aybar, Doğu illerindeki bu komando harekâtı ile halka baskı yapıldığı gerekçesiyle Başbakan hakkında gensoru açılması isteği ile Meclis'e verdiği bir önergede şöyle demektedir:

"Bu sırada, Doğulu vatandaşlarımıza gözdağı vermek istenmektedir. Bu milli menfaatlerimize ters düşen ve muhataralarla dolu bir politikadır. Baskı ve terör metotları tarihe karışmaya mahkûmdur."⁹³

Önergenin Meclis'teki müzakerelerinde önerge sahibi olan Aybar, Doğu'da komandoların eşkıya ve kaçak silah aramak için girdikleri harekâtın bir mezalim halini aldığını öne sürerek, bu tür davranışların anayasaya ve yürürlükteki çeşitli yasalara ters düştüğünü, erkeklerin önce dövülüp daha sonra çıırılçıplak soyularak kadınların önünde dolaştırıldığını isim ve belge vererek belirtip, bu harekâtın temelinde siyasi elkenlerin yattığını, perde gerisindeki emperyalistlerin olaydaki rolüne değinerek şunları söylemiştir:

"Doğulu vatandaşlar ana dillerini konuştukları için dövülüyorlar. Özel komando okullarında yetiştirilmiş komandolar bunları döverken 'kuyruklu Kürt, Barzani'nin köpeği' diyorlar.

Deve kuşu misali başınızı kuma sokmakla hiçbir şey halledemezsiniz. Doğu'daki baskı ve terör ulaşmak istenen hedefin tam tersi hedefe götürebilir bizi. Terör geri tepen bir silahtır."

Önerge hakkında söz olan CHP sözcüsünün, Partisine Doğu'dan bir şikâyet gelmediğini, vatandaşlara eziyet edildi-

---

93. Cumhuriyet, 25 Temmuz 1970.

ğini bildiren hiçbir haber almadıklarını söylemesi(*) garip karşılanmış, hatta bu konuşma oturumdaki bazı CHP'li milletvekillerinin bile protestosu ile karşılaşmıştır.

İçişleri Bakanı bu konuşmalara verdiği cevaplarda, siyasi iktidarın görüşlerini en küçük bir itiraza yol açmayacak biçimde bir kez daha ortaya koymuştur. Bakan, bu baskınların kaçak silah ve eşkıyalar için yapıldığını, ayrıca 30 ilde toplu arama için karar alındığını belirterek "Aybar kızıl ideolojisine vatansever ve milliyetperver Doğu halkını alet edemeyecektir" sözleriyle polemik yapması, alışılan ve yadırganmayan bir politikanın saptanmasından öte bir anlam taşımamaktadır. Aybar'ın "Dayak atılıyor mu, atılmıyor mu onu söyle" sorusuna hükümet sözcüsünün, alışılmış suçlama ile vermiş olduğu cevap daha anlamlıdır.

"Biz, Türk vatandaşlarına sevgi ile muamele ederken, aşırı solucular ve siz, kafalarınızdaki kızıl ideoloji sebebiyle her şeyi kötülemektesiniz."⁹⁴

8. Bir Komando Subayı Yalanlıyor

Komando harekâtının büyümesi ve kamuoyunda sert tepkilere yol açması üzerine, harekâta katılmış bir komando subayı, savunma niteliğinde Kürtlere yapılan baskı ve işkenceleri yalanlayan bir yazı yayınlamak zorunda kalmıştır. Ancak bütün zorlamalara karşın halka yapılan işkence ve zulüm saklanamamıştır. Bu yazıda komando subayı şöyle diyor:

"Kadınları askerler aramaktadır. Kadınların aranmasında dedektör kullanılmaktadır. Ağaların dışında, köylülerin herkesin gözü önünde dövüldükleri doğru değil-

---

(*). Tüm yurdu ayağa kaldıran bir olay hakkında, her olaydan haberdar olan CHP yetkililerinin habersiz görünmeleri anlamlı ve ilginçtir. Üzerinde durulmaya değer bir davranıştır. Ancak, daha sonra CHP'li bazı Doğulu milletvekillerinin Cumhurbaşkanı'na bu konu ile ilgili bir muhtıra verdikleri öğrenilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın aradan uzun süre geçmesine karşın, muhtıraya cevap vermemesi üzerine, durum muhtıra ile birlikte kamuoyuna açıklanmıştır.

94. Cumhuriyet, 28.7.1970.

dir. Soyundurma ve toplu olarak halkı yerlerde süründürme iddiaları da asılsızdır. Ancak yat-kalk talimleri yaptırılmıştır. Ayrıca bazı yerlerde kanun kaçakları, silahlılar teslim edilmeyince şüpheli kişilerin etkili bir yol olan karısının ve kendisinin soyundurulup tehdidiyle korkutulduğu doğrudur.”^{95(*)}

9. Komando Zulmü ve İşkencesi Mahkemeye İntikal Etti

Erzurum, Tekman ilçesi Bey köyü, komando zulmünü adalete intikal ettirmiştir. Mahkemeye verilen dilekçenin aslı şöyledir:⁹⁶

“C. Savcılığı Makamına

Erzurum

Müştekiler: Ali Akkuş, Kerem Akkuş, Mehmet Akbaba, Feyzulla Sözler, Abdülbari Sözler.

Maznunlar: Tekman Jandarma Komutanı, Seyyar Jandarma Komando Komutanı Uzman Çavuş.

Suç: Suî muamele, hakaret, kadınlara el atmak

Suç tarihi: 11.7.1970

Hadise: Yukarıda açık adresleri yazılı bulunan maznunlar.

Komando Birliği ile akşama bir saat kala köyün etrafını sararak bütün köylüyü zor kullanmak suretiyle evlerinden çıkardılar. Daha sonra, köyün erkek ve kadınlarını ayırarak, bir tarafa erkekleri bir tarafa kadınla-

---

95. Devrim, Sayı 36, 23.6.1970, s. 7.

(*). Erkekleri, karısının ve çocuklarının önünde soymak ve teşhir etmek Kürt toplumunun erkeklerine verilebilecek en ağır cezadır. Feodal düzenin ve aşiret örgütlerinin çok etkili olduğu eski devirlerde Kürt Beyleri bu cezaya çok az başvurmuşlardır. Çünkü, böyle bir ceza ile karşılaşan kişi kesinkes toplum dışı kalmakta, giderek bu hakarete dayanamamakta ve canına kıymaktadır.

96. Aydınlık, Sayı 22, Ağustos 1970, s. 313-318.

rı dizdiler. Bunun üzerine, maznun Tekman Jandarma Komutanı erkeklere hitaben: 'Silahlarınızı getirin' dedi. Bunun üzerine evlerinde silahları olan İsmail Taştan, Fereki Kurudere, Abdülbari Işık isimli şahıslar ve ben dededen kalma paslanmış ve küflenmiş silahlarımızı alıp evden getirdik ve teslim ettik... Bunun üzerine, maznunlar bizi zorlamaya ve silahları getirmemiz için hakarete bulunmaya başladılar. Hatta kadınların önünde bizleri soyundurup teşhir ettiler. Daha sonra Mehmet Akbaba ve Kerem Akkuş isimli şahıslar dereye götürülerek orda dövüldüler. Daha sonra kadınların üzerini aramaya ve kadınlara sarkıntılık etmeye başladılar. Bununla yetinmeyen sanıklar insanlık dışı harekette bulunarak Mehmet Akbaba'yı kadınların önünde çırılçıplak soyundurarak teşhir ettiler. Ve 'eğer silahlarınızı getirmezseniz, sizleri kadınlarınızın önünde soyundurup, edep yerlerinize ip bağlayıp kadınların ellerine vererek dolaştıracağız.' Ve daha sonra Kerem Akkuş isimli şahıstan para istenmiş, parayı bulamayınca tütün tabakası alınmıştır. Bu yukarıda bahsedilen bütün hususlara köy halkı şahittir. Bizler de henüz yaralı durumda bulunduğumuzdan rapora sevkimizi ve maznunlar hakkında gerekli takibatın icrası ile tecziyesi cihetine gidilmesini yüksek vicdanlarınızdan arz ve istida ederiz.

Ayrıca sanık üsteğmen köylüye hitaben: 'Bundan sonra Bey köyünü jandarma karakolu yapıp, namusunuzu pay-ı mal edeceğim' diye hakarete bulunmuştur. Buna da bütün köy halkı şahittir, dinlenmelerinin isteriz... imzalar ."⁹⁷

---

97. Bu belgeye ek olarak, köylülerin teyple saptanan konuşmaları vardır. Günümüzde, Türk düşüncesinin Doğu sorununa karşı tutumunu göstermesi bakımından belge son derece ilginç bir nitelik taşımaktadır. Özellikle, Tekman'ın Bey köyünde Ali Beyköylü'nün konuşması çok ilginçtir. Bu konuşmadan, baskında, köyün ileri gelenlerine zulüm ve işkence yapılmadığını öğreniyoruz (Aydınlık dergisi, Sayı 22, Ağustos 1970 s. 317-328, Belge).

10. ÜNAS Bildirileri

Doğu sorununa ve Komando harekâtına ilgi gösteren kuruluşlardan biri de Üniversite Asistanları Sendikası (ÜNAS) olmuştur. ÜNAS yayınladığı çeşitli bildirilerde olduğu gibi, "Yurt ve Dünya Sorunları" isimli broşürlerinde de bu soruna geniş yer vermiştir. ÜNAS Genel Yönetim Kurulunun 12-13 Eylül 1970 tarihlerinde İzmir'de yapılan 3. olağan toplantısından sonra yayınlanan bildiride Doğu sorununa değinilerek şöyle denilmektedir:

"... Doğu Anadolu'daki faşist teröre dikkat edelim!

Doğu Anadolu'da ilkin komando harekâtıyla başlayan faşist terör, Doğulu halklarımızı sömüren Doğulu ve Batılı hakim sınıfların halk düşmanı politikalarının tabii bir sonucudur. Bugün bu baskı Atatürk Üniversitesi'ndeki devrimciler üzerinde yoğunlaşmıştır. Erzurum eşraf ve mütegallesıyla, Amerikan yetiştirmesi işbirlikçi profesörlerin ortak terörü emperyalizm-işbirlikçi burjuva feodal mütegallesine gerici ittifakının Doğu'daki koludur."⁹⁸

C. HORLANMA

Horlanma, bir etnik grubun kendi dışındaki öteki etnik gruplar tarafından küçük görülmesi ve aşağılanması, gide-rek kendine güvenin sarsılmasıdır. Horlanma, bir halkın uluslaşma sürecine girmesiyle sona erer. Bu süreç içinde halk, hem kendi dışındaki etnik gruplara, hem de kendi içindeki egemen sınıflara karşı bilinç kazanır, varlığının farkına varır. Ve halklar arasındaki yabancılaşma sona erer. Aşağıdaki örneklerde Kürt halkının nasıl horlandığı ve bu horlanmanın halk üzerindeki duygusal etkilerinin nasıl olduğu konusunda yeterli bilgi vardır:

1- Birgün, (1968 yılı Şubat ayında) Diyarbakır'da bir ki-

---

98. ÜNAS, Yurt ve Dünya Sorunları Yayın No: 3.

Bu kuruluşların dışında, TÖS, İlksen, Dev-Genç, Mimar ve Mühendis Odalarının katıldığı "Güçbirliği" toplantısında Doğu'daki komando harekâtını kınayan birçok bilidiri yayınlanmıştır.

tapçı vitrininin önünde kitaplara bakıyordum. Üniversite mezunu olan kitapçı benimle ilgilendi ve beni dükkânına çağırdı. Uzun süre çeşitli konularda konuştuk. Bu arada, söyleşimizde yayım hayatına da değindik. Ben, sözü Forum dergisine getirdim. Çünkü, o tarihlerde "Doğu Mitinglerinin Analizi"ni yapan araştırmam "Doğu Sorunu: Şeyhlik, Ağalık" başlığı altında Forum dergisinde yayınlanıyordu. Kitapçı derginin satışı ile ilgili soruma "Dergi şimdiye kadar bir şey değildi ama, şu sıralarda bir Kürtün araştırması yayınlanıyor da, Diyarbakır'da çok tutundu. Hatta araştırmanın yayınlandığı ilk sayı kısa zamanda kapışıldı" cevabını verdi. "Sözünü ettiğiniz Kürt kimdir?" diye sorduğum soruya kitapçı "İsmail Beşikçi" dedi ve belge olsun diye olacak, dergileri gösterdi.

Bunun üzerine kendimi tanıtarak "Bu yazıyı yazan benim, ama Kürt değil Türk'üm ve İskilip'liyim" dedim. İktisat Fakültesi mezunu olan kitapçı son derece şaşırdı ve benim sözlerime inanmadı. "Ya bu yazıyı yazan, yani İsmail Beşikçi sen değilsin veya İsmail Beşikçi Kürttür" diye ısar etti. Onu Kürt olmadığuma, ama yazıyı benim yazdığuma zor inandırdı-bildim.

2- Bu anımı Ağrı'da (Ocak 1969) bir dostuma anlatıyordum. Dostum, bunu bizimle beraber olan emekçilere, Kürtçe'ye çevirerek anlattı. Emekçiler çok ilgi duydular. Fakat onlar da, Diyarbakır'daki kitapçı gibi büyük bir şaşkınlık içinde dinliyorlar, inanmıyorlar ve "Bir Türk, Kürtlerle iyi niyetle ilgilenmez, muhakkak maddi bir çıkarı vardır" diyorlardı.

3- 1968 yılı Ağustos ayında, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sınır Kasabalarında Sosyo-Ekonomik Yapının Mukayeseli Analizi" isimli araştırma projesinin bir bölümünü tamamlamak için Doğu Beyazıt'ta, Balıklı Göl civarında, Karaşeyh köyünün yaylasında bulunuyorduk. Köylülerle konuşuyorduk. Köylüler çok kurnazca cevaplar veriyorlardı. Önce, devleti, milleti, bir güzel övüyor, sonra koşullara göre, politik bakımdan en yumuşak ve hükümeti gücendirmeyecek cevabı veriyorlardı. Sıra isyanlarla ilgili bir soruya geldi. Soru şu idi: "Şeyh Sait, Dersim, Zilân Deresi, Ağrı isyanlarını hatırlıyor musunuz? Yaşadınız mı? Duydunuz mu?" Ço-

ban Hasan'ın verdiği cevap şu oldu: "Ne duymuşum, ne görmüşüm, sadece Atatürk'ür askerleri gelmiş, ortalığı yatıştır-mış" dedi. Bu arada çadırda oturanlardan başka biri Kürtçe olarak müdahale etti ve şöyle dedi: (Oysa o zamana kadar Türkçe konuşuyorduk.) "Ulan Hasan, Ağrı İsyanı'nda asker-leri karakolda basıp öldüren sen değil miydin? Şimdi de ne duymuşum, ne görmüşüm, diyorsun, utanmıyor musun?" Bunun üzerine konuştuğumuz Çoban Hasan, beni göstere-rek ve Kürtçe olarak "O Türktür, bunu bilesin, duymasın, bu konuyu kapa" dedi. Ve konu kapandı.

Çoban Hasan Kürt olan arkadaşından hiç çekinmiyor, onun yanında gayet rahat konuşuyordu. Fakat benim Türk olmam, onun rahatça konuşmasını engelliyor, endişelenme-sine yol açıyordu.

4- Kürt ve Türk halklarının birbirlerine yabancılaşmalarının başka bir örneği de şudur: Bir memur arkadaş bu araştırmayı daktilo ediyordu. Araştırmada geçen "Türk" keli-mesini büyük harfle yazdığı halde, Kürt kelimesinin baş harfini daima küçük harfle yazıyordu. Niye böyle yaptığını sorduğum zaman "Ne olacak, onlar Kürt, küçük yazılsalar da olur, onlar özel isim olmaya lâyık mı ki" dedi.

5- 1966 yaz aylarında Nemrut yaylasında Göçebe Alikan Aşireti ile ilgili bir araştırma yapıyordum. Araştırma sırasın-da 10-12 yaşlarında bir çocuğa büyükçe ve çok katlı bir apartmanın resmini gösterip, "bu nedir?" diye sordum. Ce-vabı "Karakol" oldu. Sonra 2-3 katlı bir ev gösterdim ve yine sordum. Cevabı yine aynı, "Karakol" idi. Daha sonra bir ku-lübe ve okul resmi göstererek soruyu yine tekrarladım. Ce-vap yine "Karakol"du.

Anlaşıyordu ki çatısı olan her bina çocuğun kafasında karakol olarak canlanmaktadır. Çocuk bütün yaşamınca ka-rakoldan başka hiçbir şey görmediği için her binayı karakol sanmaktadır.

Bu olay göçebenin günlük yaşantısında en çok ilişki ha-linde olduğu kurumun hizmet kurumu değil, bir baskı un-suru olan karakol olduğunu göstermektedir.

6- İstanbul'da bir işçi arkadaşla, her ikimizin de dostu olan bir ortak arkadaşımızdan söz ediyorduk. Türk olan işçi

arkadaş, Kürt dostumuz için, Kürtlüğünü söz konusu ederek şöyle diyordu:

“... Kürt ama, çok akıllı, çok zeki, çok işbilir, ateş gibi delikanlı, o kadar akıllı ki insan Kürt olduğuna bir türlü inanmıyor. Ama suratına bakınca Kürt olduğu, kaşından gözünden hemen anlaşılıyor.”

7- İstanbul'da bir yayınevinde oturuyorduk. Bir ara, yayınevi adına İngilizceden bir kitap çeviren bir bayan çevirmen geldi. Çevirmen bayan yayınevi sahibine kitap hakkında şu bilgiyi verdi:

“... Bu romanın konusu İspanya'da geçiyor. Romanda bir tip var: Türk. Her türlü kötülük bu Türk'ün başının altından çıkıyor... Hırsızlık, dolandırıcılık, esrar kaçakçılığı, adam öldürme, fuhuş... ne kadar kötülük varsa hepsi Türk'te var. Çok kötü bir adam. Onun için uzun uzun düşündüm, bu Türk sözünü 'Kürt' yapmaya karar verdim. Çünkü, bir Türk'e bu kadar kötü bir adam olma vasfını yakıştıramıyorum. Ne dersiniz?” dedi. Yayınevi sahibi bayan çevirmenin bu önerisini şiddetle reddeterek, yaptığı değişiklikleri tekrar eskisi gibi düzeltmesini istedi.

Sonradan öğrendim ki, bu çevirmen bayanın ne Kürtler, ne de Kürt toplumu hakkında en ufak bir bilgisi yok. Sadece, aile, okul ve çevreden edindiği bilgi, eğitim ve alışkanlıkla Kürtleri küçük görüyor. Kendisini de soylu sanıyor.

8- Atatürk Üniversitesi Rektörü, görevinden alınan bir asistanın açtığı dava dolayısıyla Danıştay'a gönderdiği savunmada, asistanı komünistlik, bölücülük, tahrikçilik ve Kürtçülükle suçlayarak, Kürtler hakkındaki görüşlerini şöyle ifade ediyor:⁹⁹

“... Soruşturmalardaki sanık ve tanık ifadelerinden açıkca anlaşıldığına göre, isyancı ve tahripçi öğrencilerin bir kısmı kendilerine 'Kürt' diyen çok büyük ihtimalle asılları katıksız 'Türk' olan öğrencilerdir.

'Doğunun düzeni-etnik sorunları' adlı kitabında da

---

99. Bu konu ile ilgili Danıştay'da açılan dava dosya numarası 1970/4963'tür. Bu konu ayrıca bütün belgeleri ile yayınlanacaktır.

ve çeşitli yazılarında **Türklerin kürtleri** hor gördüklerini **kürtlerin** de kürtçe öğretim yapan okulları, radyoları olması gerektiğini ve daha birçok bunlara benzer iddiaları ileri sürmektedir.

Yüksek bilgileriniz içindedir ki tarihin tespit edemediği büyük ihtimale göre, kürt kardeşlerimiz kök itibarıyla **Turanî**’dir.

Bu belgede de görüldüğü gibi, asistanı suçlamaya çalışan Rektör, Kürtleri horlamanın en belirgin örneğini vermektedir. “Türk” kelimesini büyük harfle yazarken, Kürt kelimesini küçük harfle yazması, bu konuda ne denli duygusal davrandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Danıştay’a verilen bu yazı yazılış nedenlerinden ötürü, gerek içerik gerekse biçim yönünden resmi bir kurumun, Atatürk Üniversitesi’nin görüşünü yansıtmaktadır. Bu belge, günümüzde Atatürk Üniversitesi’nin Doğu Anadolu halkına karşı takınmış olduğu tutumunu belirleyen çok önemli bir belgedir. Bilimsel tutumun bu derece kötüye kullanıldığını gösteren bir başka belge, ancak her şeyin en kolay yolunu seçen önyargılı kişilerden beklenebilir.

Bu tür örnekler daha da artırılabilir. Örneğin bilim adamlarımız bile, Doğu Anadolu’da araştırmalar yapan kişinin hemen memleketini sormaktadırlar. Eğer araştırmayı yapan Kürt ise normal... O zaten Kürt deniyor, fakat Türk olunca şaşırıyorlar. Bütün bunlar faşist eğitimin süregelen kalıntılarından başka bir şey değildir. Bu kalıntılara, emekçi, aydın, burjuva gibi çeşitli toplumsal sınıf ve tabakalarda, farklı biçimlerde rastlanmaktadır. Halkları birbirine karşı son derece yabancılaştıran bu faşist tertiplere, gerek Kürt emekçileri, gerek Türk emekçileri her zaman dikkat etmezler.

D. GÜNÜMÜZDE HAKİM ULUS İDEOLOJİSİ DOĞRULTUSUNDA CEREYAN EDEN OLAYLARDAN BAZI ÖRNEKLER

1. Mem-û Zın

Mem-û Zın, 1591-1652 yılları arasında yaşamış ve Doğu

Beyazıt'ta ölmüş olan büyük Kürt ozanı Hakkârî'li Ahmedî Hani'nin ünlü eseridir. Ahmedî Hani, bu Kürt destanını, Arap harfleriyle Kürtçe ve Arapça olarak yazmıştır.

Mem-û Zin, Mehmet Emin Bozarslan tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Kürtçesi ile bir arada yayınlanmıştır.¹⁰⁰ Ahmedî Hani'in Mem-û Zin'i neden Kürtçe yazdığını açıkladığı bir önsözün eklendiği Kürt edebiyatının bu ünlü eseri, daha matbaada iken toplatılmıştır. Bu eserin yayınlanmasına izin verilmeyişinin en önemli nedenlerinden biri, metinlerin Kürtçe Türkçe bir arada yayınlanmasıdır.

Mem-û Zin'in ilk çevirisini yapan çevirmen ve yayınevi hakkında yargılama kararı verildikten sonra, aynı eserin ikinci bir çevirisi yayınlanmıştır.¹⁰¹ Ancak bu çeviride, Ahmedî Hani'den söz edilmemekte, Mem-û Zin'in 17. ve 18. yüzyıllarda Ahmet Faik tarafından yazıldığı iddia edilmektedir. Olayların geçtiği yer olan Cizre hakkında da, Fahrettin Kırzioğlu'na dayanılarak "Daryus vaktinde bu bölgede Bokhtan adlı Türk aşiretlerinin yaşadığı ve °Doğu Dicle suyuna kendi adlarını verdikleri ileri sürülmektedir" denilmektedir.¹⁰²

Öte yandan, Mem-o Zin'i tanıtma yazısında şöyle deniliyor:

"Eğer bu Ahmet Mirza ile Ahmet Faik aynı şahsiyet iseler Şerefhanların da Türk olması gerekmektedir. Zira Mem-o Zin'de Ahmet Faik Beğin ağzından:

Tacdin-ime verdim ol sitti sezâdır

Zin Kürde verilme na-sezadır

Sözleriyle kararını bildirmekte ve kendi soyundan gelen amcazadesi Tacdin'e Sitti'yi vermeye razı olduğunu, Zin'i bir Kürde veremeyeceğini söylemektedir".¹⁰³

---

100. Ehmedê Xani, Mem-û Zin, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Gün Yayınevi, İstanbul 1968, s. 1.

101. Ahmet Faik, Mem-o Zin, Türkçeleştiren: Sırrı Dadaş Bilge, İstanbul 1969.

102. Ahmet Faik, a.g.e., s. VII.

103. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kürt toplumunda, hanedan aileler kendilerini kırmanç kabul etmemekte, bu deyim fakir-fukara yığınlar

Birinci çevirisi daha basılırken toplatılan Mem-û Zin'in, ikinci bir çevirisinin yayınlanmasındaki amaç, Ahmedî Hani diye bir Kürt ozanının olmadığı, hatta Kürt ulusu diye bir ulusun var olmadığı, Mem-o Zin'in de Azeri Türkçesiyle yazıldığı, Kürtçe ile hiçbir ilgisinin olamayacağı fikrinin propagandasıdır. Ayrıca, bu çeviride, Kürtçeden yapılan birinci çeviriden hiç söz edilmemesi ve birinci çevri henüz piyasaya çıkarılmadan toplatılmışken bu çevirinin serbestçe satılması anlamlıdır.

2. Kürtçe Alfabe

1968 yılında yayınlanmış olan Kürtçe Alfabe de hemen toplatılmış ve Alfabeyi hazırlayan Mehmet Emin Bozarslan hakkında dava açılmıştır.¹⁰⁴ Bu kitap, ilkokullarda okutulmakta olan Türkçe Alfabenin benzeri olup Kürtçe yazıldığı için toplatılmıştır. Duruşması üç yıldan beri sürmektedir.

3- Bir Gazete Haberi

"Doğu'da Kürtçülük Faaliyeti Artıyor.

Genelkurmay Başkanlığı Doğu'daki Kürtçülük propagandalarının merkezi haline gelen Ağrı'nın Diyadin ilçesine acil olarak en seçkin personelden kurulu bir tabur asker gönderilmesini ve ayrıca bir alay inşasına başlanmasını kararlaştırmıştır.

Genelkurmay, Askeri İstihbarat Teşkilâtı tarafından hazırlanan bir raporda Doğu'daki Kürtçülük propagandasının arttığı ve bu konudaki zararlı faaliyetlerin merkezinin Ağrı İl'inin Diyadin ilçesi olduğu bildirilmiş ve bu bölgedeki Kürtçülük propagandasının önlenebilmesi için asker gönderilmesi istenmiştir.

---

için kullanılmaktadır. Yine belirttikki, kırmanç ancak Kürt halkının uluslaşması süreci içinde değer kazanacak ve aşağılayıcı anlamını yitirecektir. Bu nedenle, Bey "Zin'i bir Kürde vermeyeceğim" derken, yoksul bir adama kızımı veremem demek istemektedir. Buna dayanarak, Bey'in Kürt olmadığını söylemek Kürt toplumunun özelliklerini bilmemekten ileri gelmektedir.

104. Mehmet Emin Bozarslan, Alfabe, Gün Matbaacılık, İstanbul 1968.

Askeri İstihbarat Teşkilâtı'nın bu raporu üzerine Genelkurmay Başkanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Diyardin'e acil olarak en seçkin personelinin kurulu bir tabur asker gönderilmesini ve ayrıca bir alay kurulmasını istemiştir. Genelkurmay'ın emri üzerine Diyardin'e gönderilecek taburun hazırlıklarına ve kurulması istenen alayın da inşasına başlanmıştır.

Nefes aldırıyoruz.

Kürtçülük propagandasının her geçen gün artması üzerine bir askeri yetkili şöyle konuşmuştur:

'Türkiye devletini yıkmak için Türkiye içinde ve yurt dışında yapılan Kürtçülük propagandasını ve tahrikleri günü gününe takip ediyoruz. Askeri İstihbarat Teşkilâtımız, her gün bu propagandayı yapanların nefeslerini bile bildiriyor.

Ağrı'nın Diyardin ilçesi Doğu'daki propagandanın merkezi haline gelmiş. Zaten burası kozmopolit bir yerdir. Kurulması istenen alayın inşasına da inşaat da-iresince başlanmıştır.'

Askeri İstihbarat Teşkilâtı'nın raporunda Doğu'daki Kürtçülük faaliyetlerinin Amerika ve İngiltere tarafından desteklendiği ve bu iki devlet tarafından Barzani'ye yardım yapıldığı belirtilmiş, Fransa'nın eski Cumhurbaşkanı De Gaulle'un de içinde bulunduğu bir teşkilâtın Türkiye'deki Kürtçülük faaliyetlerini yürüttüğü ifade edilmiştir."¹⁰⁵

4. Kürtçe Şarkı Söyleyince Ne Olur?

"22 Ocak 1970 Perşembe günü İstanbul Site Öğrenci Yurdu'nda düzenlenen eğlence gecesinde çeşitli dillerden şarkılar ve türküler okunmuştur. Gecenin sonuna doğru Doğulu gençler de Kürtçe türküler söylemek istemişler ve 2-3 kişinin müdahalesi sonucu tartışmalar olmuştur.

28 Ocak 1970 Çarşamba günü ise aynı olaylar Kadırga Öğrenci Yurdu'nun eğlence gecesinde tekrarlan-

---

105. Yeni İstanbul, 2 Ocak 1970. Haber gazeteden aynen alınmış.

mıştır. Doğulu bir gencin Türkçe söylediği bir türkünün ardından Kürtçe bir türkü söylemek istemesi gene 2-3 kişi tarafından önlenmek istenmiş ve burda da tartışmalar çıkmıştır.

Ertesi gün, İstanbul Devrimci Doğu Kültür Ocağı yayınladığı bir bidiriyle olayı protesto etmiş ve devrimci gençleri şöven duygulara kapılmakla suçlamıştır."¹⁰⁶

5. Bir Profesörün Yazısı

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ilerici profesörlerinden Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Doğu Beyazıt'ta çıkan Şeresiyar gazetesinde yayınlanan bir makale üzerine, 3-5 Şubat 1970 tarihlerinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan **"Türkiye Halkları Yakın Tarihimizden İhanetler"** başlığı altındaki yazısında, adı geçen makalede "Halklar" sözcüğünün sık sık kullanılmasına karşılık bir kez olsun "Türk" sözcüğünün kullanılmamasından yakınarak bunun "bölücülük" olduğunu belirtmektedir. Prof. Velidedeoğlu'nun adı geçen yazı dizisinde, yasalara uygun devrimci bir kavga veren Şeresiyar gazetesinin, tüm sorumluları, basıldığı yer belli olduğu halde, bütün bunları belli etmeden, gizli bir şeyi haber veriyormuşçasına bir tutum takınıp, kendisiyle aynı görüşte olmayanları suçlaması üzerinde durulmaya değer bir davranıştır.

Prof. Velidedeoğlu, Şeresiyar gazetesinde yazılanlarla tamamen aynı görüşte olduğunu belirttikten sonra şöyle diyor:

"... Gazetenin bizde düş kırıklığı doğurmasının nedeni, bunların dile getirilmesi değil, yazılanlardan bir kısmı 'olmaması', bir kısmı da 'gerçekleştirilmesi' gereken işler. Ancak bütün bunları heyecanlı bir dille belirten Türkçe bir gazetenin ilk sayısında bir defacık olsun 'Türk' veya 'Türk Vatanı' ya da 'Türk Halkı' sözcüğünün bulunmaması, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu İllerimizi korumak için, oralarda da düşmanla savaşmış,

106. Türk Solu dergisi, 116, 3 Şubat 1970, s. 3 "Türkiye Halklarının Demokratik Mücadelesi Bir Bütündür."

Ant Dergisi, Sayı 163, 10 Şubat 1970, s.11

daha sonra Milli Kurtuluş Savaşında bu vatani kurtarmış olan Atatürk'ten hiç söz edilmemesi, buna karşılık başyazısının 'Devran Değişiyor, Halklar Uyanıyor' başlığını taşıması ve 'Yaşasın halkların uyanışı' cümlesiyle bitmesi, her konuyu kuşku ile değil, daima iyi niyetle ele almayı ilke edinmiş benim gibi bir insanda bile, bölgecilik, bölücülük şüphesi uyandırdı. Hangi 'Halklar' bunlar?

Türkiye'de yaşayan ve bu ülkenin vatandaşı olan Kürt, Çerkes, Abaza, Laz ve Arap ya da Rum, Ermeni, Musevi ırkından olan Türk vatandaşları mı? Bütün bunlar Türk halkından değil mi?

Eğer bu gazeteyi çıkaranlar kendilerini Türk halkından saymıyorlarsa, o zaman toplumcu değil, düpedüz 'ırkçı'dırlar, böylece ya kendileri ile çelişki durumundadırlar, ya da toplumculuğu anarşi yaratmak ve Türk vatanını bölmek için gerici bir paravana, bir örtü gibi kullanarak bu ülkeyi Kürdistan, Çerkesistan, Abasistan, Lazistan ve Küçük Arabistan gibi bölük-pörçük kırpıntı cumhuriyetlere ayırıp, yabancılar için kolay yutulur bir lokma haline getirmek gibi bir art niyet taşımaktadırlar. Otuz iki milyonluk Türkiye'de kendileri gibi düşünen kaç kişi çıkar acaba? Bu ülkede 'halklar' değil, 'Türk halkı' yaşamaktadır. Bizim milliyetçiliğimiz, ırkçı milliyetçilik olmayıp, gerçek toplumcu ve toplayıcı milliyetçilik olduğundan, bu vatani vatan bilen, kendisinin ve gelecek kuşakların mutluluğunu, bu vatanın mutluluğunda gören, bu vatanın felâketini kendi felâketi sayan, kısacası, kendi alinyazısını bu vatanın alinyazısına bağlamış bulunan herkes hangi ırk, cins, din ve mezhepten olursa olsun bizim için Türk'tür."

Kürtlerden "... Evet Türk ırkından olan Türkler" diye söz etmesi Prof. Velidedeoğlu'nun adı geçen yazısının, bilimsel görüşlerden çok, duygusal görüşleri dile getirdiğini ortaya koymaktadır. Çünkü, duygusal yargılarla dolu bu yazıda, Prof. Velidedeoğlu'nun Türkiye'nin somut gerçeklerinden habersiz görünmesi, ya da öyle görünerek faşist bir doğrultuda yorumlar yapması doğruları bilimsel bir biçimde belirtmek-

ten kaçınması hangi açıdan bakılırsa bakılsın onaylanacak bir davranış değildir. Kürt devrimcilerinin tepkisiyle karşılaşan Prof. Velidedeoğlu'nun adı geçen yazısına bir cevap veren Şeresiyar gazetesinin Sorumlu Müdürü şöyle demektedir:

"Ord. Prof. Dr. H.V. Velidedeoğlu tarafından yazılan (Türkiye Halkları) başlıklı yazısını büyük bir hayretle okudum.

Sayın Velidedeoğlu'nun adı geçen yazıda bahsettiği gazete Şeresiyar gazetesidir, sahibi Lûtfi Fuat Gül, sorumlu Müdürü Bahattin Eryılmazdır, idare yeri Doğu Bayazıt, basıldığı yer Eskişehir'dir. Gazetede bütün bunlar açık-seçik yazıldığı halde sayın Velidedeoğlu'nun gizli bir belgeyi ihbar ediyormuşçasına yazı yazması bilimsellikle katiyen bağdaşır bir durum değildir.

Sayın Velidedeoğlu son derece heyecanlı, duygusal fakat bilimsellikle en ufak bir ilgisi olmayan bir yazı yazmıştır. Fakat bizim cevabımız ağır başlı ve bilimsel olacaktır.

1- Ulus ve ulusçuluk feodalizmin yıkılışından sonraki kaçınılmaz sonuçtur. Doğu Anadolu'daki feodalizm kapitalizme dönüştükçe uluslaşma da hızlanacaktır. Bunu tâyin eden kişilerin sübjektif yargıları değil, tarihsel gelişimin objektif doğrultusudur.

2- Doğu Anadolu'yu Türk görmek sayın Velidedeoğlu'nun sübjektif görüşüdür ve bilimsel hiçbir niteliği yoktur. Şêresiyar gazetesini bağlamaz. Türkiye'deki devrimci harekete de hiçbir şey kazandırmaz, bilâkis bu hareketi engeller.

3- Şêresiyar anti-feodal çizgide devrimci bir gazetedir. Amerikan emperyalizminin Doğu Bayazıt'ta somut çelişkileri olmadığı için anti-emperyalist yazılar yayınlamayabiliriz. Fakat anti-feodal mücadelenin anti-emperyalist mücadele ile birlikte yürütüleceği şüphesizdir.

4- Anti-feodal çizgideki devrimci Şêresiyar'ın Türkiye'deki genel devrimci hareketle bütünleşmesi şaşmaz arzudur.

5- Sayın Velidedeoğlu bu yazısı ile Doğu Anadolu'yu zerre kadar bilmediğini ve Doğu Anadolu hakkında yazılan kitapları okumadığını ortaya koymuştur. Kısaca burjuvaya has şövenist duygulardan kendisini kurtarmayıp sözde biz devrimcileri uyarıyor. Böyle bir romantik sevgi anlayışı iflâs etmiştir. Saygılarımla.”¹⁰⁷

Kanımızca, gerek Prof. Velidedeoğlu'nun gerekse ona cevap veren Bahattin Eryılmaz'ın yazısı, Doğu konusunda Türk ve Kürt aydınlarının görüşlerini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Yazar İlhan Selçuk'un “Saçı ak, yüreği ak”¹⁰⁸ devrimci bir kişi olarak tanıttığı, Türkiye'nin tüm sorunlarına ilerici bir açıdan bakan Prof. Velidedeoğlu'nun “Öldürülen Öğrenci” ve “Hak Arayan Öğretmen” yazılarında¹⁰⁹ konuyu cesaretle ele alırken, Doğu sorununa, faşist bir açıdan bakışı gerçekten düşündürücüdür. Fakat, bu, Türkiye'de sivil-asker bazı aydınların Doğu sorununa karşı genel bir tutumdur. Eğitim ve öğretim koşulları bu görüşe göre düzenlenmiş ve ne yazık ki, bu şartlanmadan birçok bilim adamı da kendini kurtaramamıştır.¹¹⁰ Bu bakımdan Prof. Velidedeoğlu'nun yazısı, bir aydının özel görüşünden çok, tüm bürokrat Türk aydınlarının Doğu sorununa ilişkin görüşlerini yansıtmaktadır. Genellikle, birtakım küçük değişikliklerle, Türk bürokratlarının tümü bu yazının altına imzalarını atabilir.

Daha önce değindiğimiz bir yazısında, yazar İlhan Selçuk “... Bu memlekette bir vakitler Türk kelimesi bile yadırganırdı. Milli Mücadele kuşağı Türklüğü benimsemek için kaç ateş çemberinden geçti? Harbiye Kumandanı, öğrenci arasında Türkçülük akımlarını kovalar, böyle 'tehlikeli fikir-

---

107. Bahattin Eryılmaz, Türkiye Halkları, Cumhuriyet, 19 Mart 1970, s. 2, Tartışma sütunu.

108. İlhan Selçuk, Saçı Ak. Yüreği Ak Hocam Hıfzı Veldet, Cumhuriyet, 16 Nisan 1970.

109. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Öldürülen Öğrenci, Cumhuriyet, 20 Aralık 1970, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hak Arayan Öğretmen, Cumhuriyet, 21 Aralık 1970.

110. Hikmet Kıvılcımlı, 27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi, Ant Yayınları, İstanbul 1970, s. 269.

ler'e sarmış öğrenciyi cezalandırırdı" demektedir. Elli yıl önce Türk halkı için söylenen bu sözler, bugün de Kürt halkı için söz konusudur. Bugün, çeşitli baskılar ve ceza tehditleri karşısında bir Kürdün "Ben Kürdüm" diyebilme olanağı yok denecek kadar azdır. Türk bürokratlarının görüşlerini yansıtan Prof. Velidedeoğlu'nun yazısına cevap veren Bahattin Er-yılmaz'ın yazısı da, tüm Kürt aydınlarının ortak görüşünü dile getirmektedir.

Görüldüğü gibi, son yıllarda açık bir biçimde ortaya çıkan Doğu sorunu konusunda Türk ve Kürt aydınlarının görüşleri arasında büyük bir zıtlık ve uçurum vardır. Prof. Velidedeoğlu bu zıtlığın "akla-kara" kadar belirgin olduğunu söylemektedir.¹¹¹ Kürt halkı, Türk halkından bugün en az 50 yıl kadar daha geri bulunmaktadır. "Ne mutlu Türküm diyene", "Bir Türk dünyaya bedeldir" gibi sözler, Türk halkının uluslaşmasını kolaylaştırırken Kürt halkının uluslaşmasının de gecikmesine yol açmıştır. Bu sonucun doğmasında en önemli etken, Doğu sorununun ne olduğunu anlamayan, ya da yanlış anlayıp, kendi eğilimlerine göre değerlendiren "sivil-asker" aydın kadrosudur.

Günümüzde ise feodal yapıların parçalanması, kapitalist üretim ilişkilerinin yoğunlaşması, aşiret yapılarını ister istemez parçalamakta ve çok daha ileri bir aşama olan ulusçuluk ortaya çıkmaktadır. Sivil, asker, aydın kadroların, bu sorunu doğru değerlendirmeleri ve soruna asimilasyon açısından değil, kesinkes devrimci bir tavırla ve "ulusların eşitliği ve kardeşliği" temel görüşünden hareket ederek yaklaşımları, Türkiye'nin bütünlüğü için de büyük zorunluluktur.

6. Bir Başka Profesör

Prof. Dr. Münci Kapani, "Kamu Hürriyetleri ve Az Gelişmiş Ülkeler" konusunu incelerken, Afrika, Güney Amerika ve Güneydoğu Asya'daki etnik farklılaşmalar ve mezhep ayrılıklarına değinmekte ve sorunlara bilimsel bir çözüm getirilmemesinin sakıncalarını anlatmaktadır. Prof. Kapani Türkiye'nin durumunu da şöyle ortaya koymaktadır:

---

111. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Türkiye Halkları" ve Bir Yanlışlık, Cumhuriyet, 3 Mart 1970, s. 2, Tartışma sütunu.

“... Öte yandan, Türkiye, ‘Milli bütünleşmelerini gerçekleştirememiş, henüz millet kurma çabası içinde bulunan yeni ülkelerden farklı olarak, bu aşamayı çoktan geçmiş bulunmaktadır. Bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkelerin bir çoğunda, milli bütünlüğü sağlamanın, en başta gelen ve en güç problemlerden biri olduğunu yukarıda görmüştük. Bu toplumlarda devlet kurulmuştur, fakat millet henüz ortada yoktur. Etnik bakımdan dil, din, gelenek vs. bakımdan bölünmüş, parçalanmış kitleler vardır. Devlet, milleti yaratabilme çabasıdadır. Bizde ise devlet, büyük çoğunluğu ile kaynaşmış türdeş, ‘millet olma bilincine sahip’ bir topluma dayanmaktadır.”¹¹²

Bu görüşün, Türkiye'nin somut sosyo-ekonomik koşullarının bilimsel analizi sonucunda elde edilmiş olduğunu kabul etmek çok güçtür. Devletin, büyük çoğunluğu ile kaynaşmış, türdeş bir topluma dayandığını ileri sürmek, bunun gerçekten böyle olduğunu kanıtlamaya yeter neden gösterilemez. 50 yıldan beri, devletin, millet yaratma çabasında izlenen politika açısından başarılı olduğu söylenemeyeceği gibi, izlenen bu yanlış politikanın sonuçları ortada dururken, bilim adamlarının bile bu yanlışlara dayanarak doğruları savunur gözükmeleri, “Devlet”ın gerekli olan bütünlüğüne hiçbir şey katmaz. Feodal üretim düzeyinde ve aşiret ilişkileri içinde yaşayan Kürt halkı ile uluslaşmış Türk halkının gerçekten ulusal bir bütün doğurmasının nasıl sağlanacağına, her şeyden önce bu konuda ısrar eden bilim adamlarının cevap vermeleri gerekir. Çoğunlukla, duygusal bir açıdan baktığımız Doğu sorununa artık doğruları ortaya koyarak çekinmeden bakmaya kendimizi alıştırmak zorundayız.

7. Bir Pankart

Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde 16 Mayıs 1970 günü çıkan öğrenci olaylarında, sağ eğilimli öğrenciler, Ziraat Fakültesinin kapısına “Bu Fakülteye Komünistler ve Köpekler

---

112. Münci Kapani, Kamu Hürriyetleri, 3. Baskı, AÜHFY, Ankara 1970, s. 167.

Giremez" yazılı bir pankart asmışlardı.¹¹³ Buradaki "köpekler" sözcüğünde kastedilenler "Kürt"lerdir. Kentte oturan Kürt halkının baskısından çekinildiği için, pankartla açıkça "Kürt" yazılamamış, onun yerine "köpekler" denilmiştir. Pankart, Kürtlerin baskısı sonucu ancak iki gün kadar asılı kaldıktan sonra kaldırılmıştır. Bu olay, Kürtlerin horlanmasından çok, doğrudan doğruya ulusal baskıya örnek gösterilebilecek bir olaydır.

8. Komando Harekâtı ve Doğan Avcıoğlu

Daha önceki bölümlerde, ayrıntılı bir biçimde verdiğimiz Komando Harekâtı konusunda, yıllardan beri Türkiye'nin temel sorunlarının çözümü için mücadele eden yazar Doğan Avcıoğlu, Devrim gazetesinde "Kürt Devleti mi?" başlığı altında şunları yazmıştır:

"... Türkiye'de bir Kürt Devleti kurma peşinde koşan kişilerin var olup olmadığını bilmiyoruz. Yalnız eğer böyle hayaller besleyenler varsa bugüne kadar uyguladığımız politikanın temelinden yanlış olduğuna inanan bir Türk aydını olarak, bu kişilere akıllarını başlarına toplamaları gerektiğini hatırlatırız."¹¹⁴

Doğu Anadolu'da, komando harekâtının olanca yoğunluğu ile devam ettiği, zulüm ve işkencenin zirvesine ulaştığı günlerde, bir halkın demokratik hakları için mücadele etmesinin, yurt ve devlet bütünlüğüne yöneltilmiş bir hareket olarak gösterilmesinin nedenleri enine boyuna tartışılmalıdır. Bununla beraber "bugüne kadar uyguladığımız politikanın temelinden yanlış olduğuna inanan" Avcıoğlu'nun bu görüşüne, hâlâ devlet yöneticilerinin ve birçok aydınının katılmaması bu konuda karşılaşılan en büyük talihsizliktir.

---

113. Cumhuriyet, 19 Mayıs 1970.

114. Devrim, Sayı 27, 21 Nisan 1970; Doğan Avcıoğlu, Siirt olayları dolayısıyla yazdığı yazıda ise daha gerçekçi davranmıştır. Devrim 30, 12 Mayıs 1970.

9. Bir Çelişme

Uzun ve kanlı çatışmalardan sonra Irak hükümetinin Kürtlere bölgesel özerklik tanınmasının Türkiye'deki yankıları çeşitli olmuştur. Irak'ta Kürtlere tanınan bu özerklikten, siyasi iktidarın Doğu Anadolu'daki Kürt halkının da demokratik istekleri söz konusu olacak diye kuşkulananması ve sağ çevrelerin de, "Ulusların Eşitliği ve Kardeşliği" temel ilkesinden çok, şövenist duygularının tutsağı olarak Irak'taki Türkler için özerklik istemeleri bu tarihi olayın Türkiye'deki en dikkate değer yankıları olmuştur. Irak hükümetinin Kürtlere tanıyıp Türklerin ulusal haklarını tanımaması, Irak yöneticilerinin "Ulusların Kardeşliği" temel ilkesine inanmaktan çok Kürtlerin direnmelerine boyun eğerek, bu hakları silah zoru ile verdiklerini ortaya koymaktadır. Sağ çevrelerde büyük bir propaganda konusu olan, çeşitli bildiri ve eylemlerle siyasi iktidar tarafından ele alınması istenen Kerkük Türkleri sorunu, şövenistlerin etnik sorunda nasıl tutarsız olduklarını, ne denli büyük bir çelişme içinde bulunduklarını göstermektedir. Çünkü sağcı çevreler Irak'taki yarım milyona yakın Türkün demokratik haklarını istemelerinin ister istemez, Türkiye'deki 5 milyon Kürdün demokratik haklarının ağırlık kazanmasına yol açacağını düşünmemektedirler. Yurt dışındaki Türklerin haklarını savunurken kendi ülkemizde yaşayan Kürt halkının demokratik haklarını yok saymak, gizlemeye çalışmak kolay savunulur bir davranış değildir.

Görülüyor ki, gerçekleri görmezlikten gelmek, gerçeklerin varlığını ortadan kaldırmıyor. Bunun için, ilk bakışta çıkarlarımıza aykırı gibi görünen bazı sorunlarımıza, özellikle siyasi yönetim biçimine ve Doğu sorununa, temel doğrulara uygun çözüm yolu bulma olanağını yaratabilirse yıllardır özlemini çektiğimiz, halk yığınlarının egemen olacağı düzeni daha kolay kurma olanağını elde etmiş olacağız.¹¹⁵

E. İNSAN HAKLARI ve TÜRKİYE

İnsan hakları ve anayasanın tanıdığı özgürlüklere kar-

115. Bu konu ile ilgili olarak Bk. Yılmaz Çetiner'in Irak Başbakan Yardımcısı Ammaş ile yaptığı konuşma, Hürriyet, 16 Kasım 1970.

şin, 1970 Türkiye'de hâlâ bir komando harekâtının yapılabildiği, bu hâldan Kürt halkı için geçerli olmadığını, bu konudaki tüm çabaların politika zorunluğundan doğduğunu göstermektedir. Kürt halkının "ana dilini konuşmak, ana dilimle şarkı-türkü dinlemek, dilimi, edebiyatımı, kültürümü, tarih ve folklorümü araştırıp gün ışığına çıkarmak istiyorum, kültürümü emperyalist etkilerden kurtarıp bağımsız bir hale getirmek istiyorum" isteklerine karşı baskı ile cevap vermenin ne insan hakları ne de anayasamızın tanıdığı özgürlüklerle uzaktan yakından bir ilgisi vardır.

Türkiye'de her alanda hukuk dışı olaylar olup biterken, anayasa ve insan hakları, siyasi iktidarların tercihlerine göre uygulanırken, bu konularda ders veren, bilimsel konferanslara bildiriler sunan bilim adamlarının "vaziyet" alınmaları ya da bilim adına yanlışları savunmaları kolay anlaşılır bir tutum değildir. Bilim adamlarımızın, ne üniversitelerdeki derslerinde, ne de seminerlerde 4.5-5 milyonluk bir kitlemiz, demokratik haklarından yoksun bırakılışından söz etmemeleri, bilime ve toplumumuza karşı işlenmiş bir suç olarak kalacaktır. Bu tutumun nedeni, daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi Cumhuriyetten bu yana izle-

116. Bu iki kitap şunlardır:

1. İnsan Hakları Yılığı, İnsan Hakları Meselesine Genel Bakış ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Bakımından Türk Mevzuatının İncelenmesi, Ankara 1954 (B.M. İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Sağlama ve Koruma Türk Grubu tarafından yayınlanan bu eserde, Muvaffak Akbay, Zeki Mesut Alsan, Süheyy Derbil, Faruk Erem, Nihat Erim, Akif Erginay, A. Şükrü Esmer, Hicri Fişek, Jale Gürsal, Nurullah Kunter, İlhan Lütem, Arif Payaslıoğlu, Bahri Savcı ve Cahit Talas'ın bildirileri vardır)

2. Türkiye'de İnsan Hakları, (9-11 Aralık 1968), Tebliğler, Tartışmalar, AÜHF Kamu Hukuku ve Siyasal Bilim Enstitüsü Yayınları, Ankara 1970. Bu kitapta, Nermin Abadan, Muammer Aksoy, Uğur Alacakaptan, Tahsin Bekir Balta, Bülent Daver, Bülent Nuri Esen, Münci Kapani, Mümtaz Soysal ve Cahit Talas'ın tebliğleri ve Necip Bilge, Faruk Erem, Hikmet Gündüz, Ahmet Taner Kışlalı, Çetin Özek, Doğu Perinçek, Safa Reisoğlu, Bülent Tanör, Erdoğan Teziç ve Sevim Tunç'un tebliğleriyle ilgili tartışmaları vardır. Bunlardan başka, Semine Seha Meray, Hamide Topçuoğlu, İlhan Unat, Coşkun Üçok ve Suat Bilge de katılmış ve Semineri yönetmişlerdir.

nen politikadır. Bu politikanın, Türk aydınını, giderek Türk bürokrasisini nasıl etkilediğini hukukçu Uğur Mumcu'nun yazılarında görmek mümkündür: "... Bir Doğu kentinde, insanlar henüz Türk dilini bile konuşamıyorlarsa orda devlet yoktur."¹¹⁷ Uğur Mumcu bir başka yazısında da "... henüz ana dilimiz Türkçeyi gerekli ve yeterli öğretmemekteyiz" demektedir.¹¹⁸ Yine bunun gibi Mihri Belli de şöyle demektedir. "Türkiye objektif şartlar bakımından 1937'de daha yakındır sosyalizme. 1937'de Atatürk sağken ve Türkiye bağımsızken daha yakındık sosyalizme. Sosyalizm şiarını almak için objektif şartlar bakımından daha çok sebepler vardı... Burjuva demokratik devrimi seçim mekanizması filân kurmak değildir. Burjuva demokratik devrimi, bağımsızlıktır, feodalitenin yok edilmesidir."¹¹⁹ "... Ama öte yandan Türkiye toplumu emperyalizmin vesayeti altında bir ülke olarak feodal ilişkileri hâlâ barındıran bir ülke olarak, demokratik devrimini, uluslaşma sürecini tamamlamış olmaları çok uzaktır. Milli demokratik devrim, henüz Türkiye halkının önündeki, başarılması zorunlu bir devrimci adımdır."¹²⁰

Bütün bu ifadelerin anlamı şudur, "Bugün Türk halkı henüz uluslaşmasını tamamlamış değildir. Çünkü, Doğu'da halk Türkçe konuşamamakta, Türkçeyi bilmemektedir. Eğer onlara Türkçeyi öğretebilirsek uluslaşma sürecini tamamlamış oluruz"dur. Türkiye'de faşist ve asimilasyoncu politika, böyle bir fıkirden hareket etmektedir. Bir kez, Kürt halkının Türkçe konuşması, öğrenmesi şart değildir. Herkesin kendi ana dilini konuşması kadar doğal bir şey olamaz. Türklerin Türkçe, Arapların Arapça konuşmaları nasıl yadırganmıyorsa, Kürtlerin de kendi dillerini konuşmaları olağan bir istek-

---

117. Uğur Mumcu, Bu Devletin Sahibi Kim, Devrim, Sayı 34, 9 Haziran 1970.

118. Uğur Mumcu, Sosyal Sınıflar ve Anayasa, Cumhuriyet, 25 Eylül 1970.

119. Mihri Belli, Bu Günün Türkiye'sinde Devrimci Eylem Nedir? Türk Solu, Sayı 104, 11.11.1969, s. 11.

120. Mihri Belli, Devrimci Milliyetçilik ile Proleter Enternasyonalizmi Birbirlerini Tamamlar, Aydınlık, S.D., Sayı 23, Eylül 1970, s. 360.121.

dir. Öte yandan Türk halkı uluslaşmasını büyük ölçüde tamamlamış bulunmaktadır. Burada önemli olan Kürt halkının durumudur. Kürt halkının uluslaşmasını Türkçe öğrenerek sağlayacağı görüşü ise bilimsel olmaktan uzak, ırkçı bir görüştür. Böyle bir fikrin devrimciler tarafından da işlenmesi ayrıca üzerinde durulmaya değer.¹²¹ Kürt halkının uluslaşmasının feodal üretim ilişkilerinin kapitalizme dönüşümüyle giderek aşiret yapılarının parçalanması ve daha ileri bir aşamaya geçişi olduğunu belirtmiştik. Burada, bu uluslaşma hareketinin ikinci bir dinamiğini daha ortaya koyabiliriz. Bu komando harekâtına benzer hareketlerin¹²² ve yukarıdaki görüşlere benzeyen asimilasyoncu fikirlerin Doğu'da yarattığı bilinçtir.

Kürt halkı konusunda aydınlarımızın çelişkisini ikinci bir örnekle ortaya koyabiliriz: Sovyetler Birliği ile ilgili gezi izlenimlerini anlatan gazeteci Abdi İpekçi, Gürcistan'daki Ruslaştırma politikasına değinerek şöyle demektedir:

"Gördüğüm ve öğrendiğim kadarı ile Gürcistan bugün Sovyetler Birliği'ne dahil Cumhuriyetler arasında milli karakterini en çok koruyabilmiş ülkelerden biridir. Kendilerine özgü alfabelerini değiştirmemişler ve Rus alfabesini kabul etmeye yanaşmamışlardır. Okullarında Rusça öğrenimine öteki Cumhuriyetlerde olduğu kadar önem vermemişlerdir. Nitekim Gürcülerin önemli bir kısmı Rusçayı iyice konuşmamaktadır. Tiyatrolarında Rusça eserleri mümkün olduğu kadar az temsil

---

121. Son zamanlarda Kürt halkının demokratik hakları konusuna cesaretle değinen bir düşünürümüz Yalçın Küçük olmuştur. Orta-Doğu Üniversitesinde İngilizce eğitim yapıldığını, fakat devrimci gençlik hareketlerinin bu sorunu gündemlerine almadıklarını, çünkü İngilizce eğitim yapmakla çıkarlar sağladıklarını belirten Yalçın Küçük şöyle demektedir: "... Çünkü, devrimciliği elden bırakmayanların Anadolu toprakları üzerinde milyonlarca insan ilk eğitimini bile kendi dilinde yapamazken, başka bir dilde yüksek eğitim yapmanın kısırlaştırıcı, uyuşturucu ve yabancılaştırıcı etkisini görmemeleri için nesnel nedenlerin, onların gözünü kapatmış olmaları gerekir." (Halkçı Eğitim ve Öğrenci Eylemleri, Emek dergisi, Sayı 5, Ekim 1970 s. 69.

122. İsmail Cem, Acılı Doğu, 12-18 Haziran 1970, Milliyet gazetesi.

etmekte, daha çok Gürcü dilindeki oyunlarına yer vermektedirler."¹²³

Burada, kendi dilini kullanan kendi dili ile eğitim yapan, yazan, çizen, dinleyen bir kütlenin baskı altında tutulup tutulmadığını tartışmak istemiyoruz. Belirtmek istediğimiz, Abdi İpekçi'nin Gürcü halkına ve Doğu Anadolu'daki Kürt halkına karşı takındığı tavidir. Abdi İpekçi, kendi öz dilini konuşan, kendi öz dili ile eğitim yapan, tiyatro eseri sahneye koyan, kendi alfabesini kullanabilen kültür ve edebiyatını her zaman araştırabilen ve değerlendirebilen, zaman zaman merkezi otoritenin baskılarına¹²⁴ karşı gelebilen, bunun ötesinde çok önemli ekonomik ve sosyal garantilere sahip olan¹²⁵ Gürcü halkına acıyor, Gürcü halkının direnmesini yüceltmeye çalışıyordur. Fakat, Gürcü halkının sahip olduğu hiçbir hakka sahip olmayan Kürt halkına "acımak" şöyle dursun, Kürt halkının böyle bir sorunu olduğunu bile kabul etmemektedir. Bir-iki günlük bir gezi içinde Gürcü halkının sorunlarını kavrayıveren İpekçi'nin, yıllar boyunca Doğu Anadolu halkının, kendisine coğrafi ve siyasi bakımdan çok daha yakın olan bir halkın ulusal sorunlarını görmezlikten gelmesi anlamlıdır. Nitekim, İpekçi 1969 yaz aylarında Doğu Anadolu ile ilgili gezi izlenimlerini yazarken de etnik sorunu bilinçli olarak gizlemeye çalışmış ve görmezlikten gelmiştir.

Bu çelişki sadece Abdi İpekçi'ye özgü bir çelişki değildir. Hemen hemen bütün aydınlarımız, İsviçre, Belçika, Yugoslavya vs. gibi ülkelerde etnik grupların bir arada yaşamalarını, her etnik grubun kendi diliyle eğitim yapıp merkezi otoritenin bunu geliştirici tedbirler almasını uygarlığın ve gelişmiş kültürün ifadesi olarak yana yakıla anlatmaya çalışırlar. Durum Türkiye'ye geldiği zaman ise ırkçılığa dönük politikanın sözcülüğünü yapmaya ve etnik sorunu bilinçli

---

123. Milliyet, 1 Ekim 1970.

124. İpekçi bu baskıların neler olduğunu belirtmemektedir. Röportajının önsözünde belirttiğinin aksine, Sovyetler Birliği hakkında önyargı ve şartlanmalar gereği baskıdan söz ediyor.

125. Açlık yok, belirli bir refah düzeyi, işsizlik yok, ihtiyarlardan endişe yok, okuma yazma sorununu yüzde yüz çözümlenmiş.

olarak gizlemeye pek heveslidirler. Bu, Türkiye'de Türk aydınının içinde bulunduğu en önemli çelişkilerden biridir.

Bu arada bazı aydınlarımız, soruna yüzeyden bir yaklaşımla şöyle demektedirler: "Türk milli tamlanması coğrafi bir dengesizlik de göze çarpmaktadır. Ülkenin Batı bölümü, Doğu bölümüne oranla daha fazla gelişmiş ve milli hayata kaynaşmıştır. Doğu Bölgesi'ndeki halkın arasında Türklerden ayrı özellikler arzeden geniş bir Kürt etnik grubunun da bulunması ileride bir parçalanma girişiminin temelini teşkil edebileceği için üzerinde dikkatle durulması gerekir. Bölgenin iktisadi ve sosyal gelişmesinin Batı'dakine erişebilmesi için devletin bu bölgeye kaynaklarının daha büyük bir kısmını ayırması şarttır."¹²⁶ Burada, yazarımızın soruna ne gibi bir çözüm yolu düşündüğünü anlamak güçtür. Fakat aydınlarımızın feodalizmin ve aşiret yapılarının çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan uluslaşma sürecini, uluslaşma sürecini bastırmaya, yozlaştırmaya çalışan her türlü baskının ulusal bilinci yoğunlaştıracığını çok iyi kavramaları gerekir.

V. DOĞU ANADOLU'DA YÖNETİCİ KADRO-AYDIN ve HALK İLİŞKİLERİ

A. YÖNETİCİ KADRO

Sosyal sınıflara dayanan toplum yapısı içinde yönetici kadrolar, ayrı bir sınıf meydana getirecek kadar kuvvetli değildirler. Yönetici kadrolar ancak egemen sınıfların hak ve çıkarlarını koruyan ve onların ideolojisini gerçekleştirmeye çalışan bir üst tabaka durumundadırlar.

Bu, genel olarak Türkiye için böyle olduğu gibi, Doğu Anadolu için de böyledir. Özellikle Doğu Anadolu halkı yönetici kadroların hışmına daha çok uğramıştır.

Yönetici kadro, bunu geniş halk yığınlarının değil, egemen sınıfların, ağaların, beylerin, aşiret reislerinin yanında olup, onların çıkarlarını gerçekleştirerek yapmaktadır. Bu-

---

126. İlder Turan, Cumhuriyet Tarihimiz, Milli Devrimler, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1969, s. 127.

nun böyle olması doğaldır. Zira, toplum yapısı o kadar katı ki, herhangi bir yönetici, egemen sınıfların değil de, geniş halk yığınlarının yararına çalıştığı an yöneticiliğinin de sonunun gelmiş olduğunu bilmektedir. Bu bakımdan, Doğu'da görev yapan yöneticilerin, ağalar ve aşiret reisleri ile düşüp kalkması, hukukun sağladığı olanakları onlar için kullanması olağan bir olaydır. Temel çelişkiler, devrime dönüşünceye kadar, yönetici kadroların fonksiyonları bu olacaktır. Daha önceki bölümlerde, toprağa dayanan feodalitenin, yani ağalığın analizini yaparken gösterdiğimiz gibi, eşkıyalık diye halka inandırılmaya çalışılan hareket aslında halkın yönetici kadroya karşı olan hoşnutsuzluğundan başka bir şey değildir. Doğu'da devlet, hiçbir zaman halka intikal edememiştir. Köye sadece jandarma ve tahsildar gibi baskıcı unsurlar gitmekte, devlet ile halk arasında ilişkiler yalnız bu yönden sağlanmaktadır. Köye sadece jandarma ve tahsildar gibi baskıcı unsurların gitmesi, devlet bürokrasisi ile halk arasında büyük uçurumların meydana gelmesine, halkın devlet yetkililerine daima şüphe ile bakmasına sebep olmuştur. Aşağıda anlatacağımız olay, bu konuda ilginç bir örnektir.

B. BİR OLAY: DEVLET BÜROKRASİSİ HALK ZITLAŞMASI

1968 yaz aylarında sınır kasabalarında yaptığımız sosyo-ekonomik yapı araştırmasını valiler ve tamamen onların denetim alanı içinde olan kaymakamlar, "Bölgede sosyal araştırma yapmak tehlikelidir, bölge çok hassas bir bölgedir" gerekçisiyle geniş ölçüde engellediler.¹²⁷

Bu engellemelerden biri Nusaybin'de bir bucakta oldu.

---

127. Valilerin ifadesine göre Kürtçe konuşulduğu ve Barzani'ye yakın olduğu için bölge, "Çok hassas bir bölge"dir. Fakat hassaslığı yaratan unsurlar, Kürtçe konuşmak veya Barzani'ye yakın olmak değil, temel toplumsal yapı çelişkilerinin ortaya çıkardığı huzursuzluktur. Örneğin kaçakçılık yüzünden milyonlarca lira kazananlar vardır.

Öte yandan, bazı sınır bölgelerinde (Urfa, Mardin, Gaziantep) 50 bin, 60 bin dönüm toprağa sahip olanların yanında bir karış toprağı olmayan onbinlerce aile vardır. Hiç toprağı olmayanların oranı, bazı kö-

bucak müdürlüğü odasında bir köylü ile konuşuyorduk. Odada konuştuğumuz köylüden başka, birkaç kişi daha vardı. Türkçe bildiği için köylü ile Türkçe konuşuyorduk. Bir ara bucak müdürü, köylülere Kürtçe şunları söyledi: "Bunlara yüz vermeyin, bunlar hafiyedir. Validen ve kaymakamdan emir var. Ben bunları şehirde gördüm, yüz vermedim. Siz de vermeyin." Bizim Kürtçe bildiğimizi bilmeyen bucak müdürü, bunları bizim yanımızda, Kürtçe olarak söylüyor-

simlerde yüzde 75'tir. Büyük toprak ağaları tasarruflarındaki toprağı koruyabilmek için büyük baskı yollarına başvurmaktadırlar.

İşte, bölgede hassaslığı asıl yaratan temel yapısal çelişkilerin başlıcaları bunlardır. Valilerin bu yapısal çelişkileri görmezlikten gelerek, "Kürtçe konuşulduğu için ve Barzani'ye yakın olduğu için, bölge çok hassastır" demeleri bilimsellik ve ciddiyetle bağdaşamaz.

Öte yandan, sınır boylarında aşiret sisteminin, aile, akrabalık ve mezhep bağlarının çok kuvvetli olması da hassaslığa sebep olacak bir etken değildir. Bu, geniş ölçüde bölgede yayılma olanakları bulan İslâm dini ve Osmanlı devlet ve toplum sistemi ile ilgili bir husustur. Aynı etnik gruptan, aynı dinden ve mezhepten, aynı aşiretten olan bu kişilerin birbirleriyle, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerde bulunması kadar olağan bir olay yoktur.

Valilerin ve kaymakamların bu temel yapısal çelişkileri çok iyi gördükleri halde, onlarla uğraşmayıp, daima etnik etkenleri bastırmaya çalışmaları, sözcüsü oldukları ve ideolojilerini gerçekleştirmeye çalıştıkları egemen sınıfların çıkarlarıyla çok iyi uyushmaktadır. Zaten, vali ve kaymakamların bu hareketini egemen sınıfların ve onların iktidarlarnın bir gereğı olarak değerlendirmek gerekir.

Valilerin ve kaymakamların etnik etkenleri bastırmaları hemen hemen her yerde görölmektedir: Örneğın Kars'ta vali, "Gittiğiniz köylerde Kürtçe, konuşuyor musunuz?.." demesi üzerine "Bunu yapmaya mecburuz, zira konuşmak zorunda olduğumuz vatandaşlar, Türkçe bilmiyorlar..." dediğimiz zaman "O halde Türkçe bilen köylere gidin, Türkçe bilenlerle konuşun, sınır boylarındaki köyler hep Kürtçe konuşuyorlarsa, Orta Anadolu'ya gidin, Batı Anadolu'ya gidin, araştırmanızı orada yapın..." demesi, onların memleket sorunlarına karşı ciddiyet derecesini ve bu sorunları ölçebilecek kültür kapasitesini gayet güzel gösterebilecek özelliktedir.

Bu bakımdan yukardaki örnek olay üzerinde gayet ciddi olarak durulmalıdır. Durulmalıdır, çünkü bu olayın bir ucu ta Atatürk Üniversitesi'nde düğömlenmektedir. Bu olaylarla ilgili belgeler ayrıca yayınlanacaktır.

du. Daha sonra bucak müdürü, köylüleri aldı dışarı 'götürdü. Biz de başka bir köylü ile konuşmaya başladık. Fakat bu ikinci vatandaş iyi Türkçe bilmiyordu, Kürtçe konuştuk. Konuşma sırasında bu köylü ile iyice samimi olduk.

Bu arada bucak müdürü haber gönderdi, köyü ne zaman terk edeceğimizi, akrabamız olmadığına göre nerede kalacağımızı, ne yapacağımızı soruyordu. O zaman, ilişki kurduğumuz bir vatandaş, "Arkadaşları ben konuk edeceğim, yarın sabah da ben yolcu edeceğim" diyerek tartışmayı önledi.

Akşam konuk olduğumuz evde, köylüler bize şunları söylediler:

"Bucak müdürü sizin hafiye olduğunuzu söyleyin-
ce, sizi sevmedik. Fakat sonra baktık ki siz Kürtçe konuşmaya başladınız, sizi kendimize daha yakın hissettik. Ayrıca bucak müdürü sizin hafiye olduğunuzu söylüyor, bunu validen ve kaymakamdan haber aldığını bildiriyordu. O zaman biz, 'madem ki bunlar muzur kişiler, neden buralara kadar gelebilmişler? Hem de en büyük idarecilerin haberi olarak' diye düşündük. Fakat nahiye müdürü odada iken verdiğimiz cevaplar yüzde yüz yanlış idi. Zira hem müdürden, hem de sizlerden çekiniyorduk. Meselâ, siz 'müdürden ve jandarmadan memnun musunuz?' diye sorduğunuz zaman, biz de 'evet' dedik. Oysa, biz ne müdürden ne de jandarmadan memnunuz. Zaten biz sizi, müdür sizi sevmediği için sevdik. Müdür aleyhinizde atıp tutmaya başlayınca, 'bunlarda muhakkak bir iş var, bunları konuk edelim, ne olduklarını iyice öğrenelim. Bunlar muhakkak bizim yararımıza çalışıyorlar. Bizim yararımıza çalışmasalardı, vali, kaymakam, müdür bunlarla kötü yönden meşgul olmazlardı...' dedik."

Bu örnek, devlet bürokrasisi ile halk arasında ne denli büyük bir uçurumun meydana geldiğini, hiçbir itiraza yer vermeyecek kadar açık ve kesin olarak ortaya koymaktadır.¹²⁸

128. Devlet bürokrasisi-halk zıtlaşmasını; bürokrasinin daima egemen sınıflar yanında olup onların sözcülüğünü yapmasını, bu arada halk yı-

Yalnız, yönetici kadro ile aydını birbirine karıştırmamak gerekir. Yönetici kadro; her şeyden önce statükonun devamını sağlayan, bunun için her türlü yapısal değişime, dolaşısıyla halk yığınlarının gerçek çıkarlarına karşı olan bir kimse olduğu halde, aydın çağının sorumluluğunu benimseyen, bu sorumluluğun yükünü daima duyan ve bu nedenle halk yararına olan her türlü yapısal değişimin gerekliliğine inanan, bunun için mücadele eden devrimci bir kişidir. Yönetici kadro gibi, aydın da genellikle üst tabakadan gelmektedir. Fakat yönetici kadroların egemen sınıfların ideolojisini gerçekleştirmelerine karşılık, aydın, esas amaç olan geniş halk yığınlarının ideolojisini gerçekleştirmeye çalışır.¹²⁹ Bu bakımdan, yönetici kadro çağın çok gerisinde kaldığı halde, aydın her zaman hem kendini, hem çevresini yenilemeye çalışır ve bunun kavgasını verir. Bu tanımlar da gösteriyor ki, yönetici kadro ile aydın farklılaşmasının sınırlarını çizmek kolay bir şey değildir. Yönetici kadro içinde bulunan herhangi bir kimse de, olanaksız gibi görünmesine karşın, bir kaymakam bile aydının fonksiyonlarını benimseyebilir. Doğulu aydın, özellikle son zamanlarda çağın ve kendi toplumunun sorumluluğunu geniş ölçüde duymaya başlamış ve bu konuda bilinçlenmiştir. Aslında, Doğulu toplumcu aydınların bir hareketi olarak başlayan, daha sonra tabanda çok geniş etkiler bırakarak, halk yığınları ile diyalog haline gelen Doğu Mitingleri, bu uyanışın en güzel örneğidir. Doğulu aydın, "Doğu neden geri bırakıldı?" sorusunu artık eskisinden daha dinamik bir biçimde tartışmaktadır. Doğu'nun geri bırakılması olayı, temel yapıyı ilgilendiren çok önemli bir olaydır. Doğulu aydın, şimdi bu temel olaya, yüzeyde kalan, toplumsal ve ekonomik dinamiklerle hiçbir diyalog kurmayan cevaplar yerine, temele inen cevaplar aramaktadır. Çeşitli

---

ğınlarının ezilmesini gösteren pek çok olay sıralanabilir. Bk. Fikret Otayam, Gide Gide 7, Öte yandan, daha önce, Urfa'daki toprak köleliğini anlatırken değindiğimiz "Viranşehir Olayları" da bu konuda ilginç bir örnektir.

129. İbrahim Yasa, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları, TODAİEY, Ankara 1970, s. 173-174.

kent ve kabalarda yapılan mitinglerde kullanılan şu dövizler bu uyanışın en belirgin delilidir:

— Doğulu, kanuni hakların için çalış, didin! Hak istemekle birlik bozulmaz.

— Amacımız kardeşlik, eşitlik ve mutluluğu gerçekleştirmektir.

— Faşizm ve emperyalizme karşı savaşan bütün halklar ve yiğit savaşçılarla beraberiz.

— Batı'ya medeniyet, Doğu'ya cehalet neden?

— Jandarma değil, öğretmen istiyoruz!..

— Karakol değil, okul istiyoruz!..

— Doğu, Batı yoktur, diye diye uyutulduk.

— Doğu'nun kaderi açlık, işsizlik, hor görülme. Batı vatan, ya Doğu ne?

— Doğulu, insanlığını ve vatandaşlığını mutlaka kabul ettirecektir.

— Batı'ya fabrika, yol. Doğu'ya komando, karakol.

— Batı'ya imar, Doğu'ya istismar.

— Milli gelir: Manisa 2350, Ağrı 500, Aydın 2500, Hakkâri 250.

— Anayasa ilerde, onu geri itemezsin!..

— Dipçik değil, uzanan el isteriz!..

— Beş yıllık plân, hepsi yalan. Doğulu uyan!

— Mideme ekmek, sırtıma gömlek.

— Yaşama hürriyeti, insanlık hürriyeti, okuma hürriyeti istiyoruz!..

— Doğu, sürgünlerin yatağı değildir.

— Lafı bırak, Doğu'ya bak!

Bütün bu dövizlerde belirtilmek istenen güvence, sanıldığı ve iddia edildiği gibi bölücülük ve bölgecilik değil, anayasa tarafından güvence altına alınan hakların alınması ve Doğu-Batı dengesizliğinin giderilmesidir.¹³⁰

---

130. İsmail Beşikçi, Doğu Mitingleri'nin Analizi, s. 11 vd.

Burhan Cahit Ünal, Doğu Mitingleri ve Anayasamız, Diyarbakır Kültür, Özel sayı 2. 14 Nisan 1968, s. 16-17.

Öte yandan, mitinglerde yapılan konuşmalar, halkın ekonomik, sosyal ve siyasal mekanizmanın bilincine vardığını göstermektedir:

"Ağrı Milletvekili Kasım Küfrevî, ağamız, şeyhimiz, Milletvekilimiz Kasım Küfrevî, Doğu-Batı dengesizliği diye bir sorun olmadığını, Anadolu'nun, Doğusunun da Batısının da bir olduğunu söylemiş. Ve bunu Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden ilan etmiş. Kasım Küfrevî'nin böyle konuşması doğaldır. Çünkü, halkın olayların bilincine varıp, olup bitenleri rasyonel bir biçimde değerlendirmesiyle, Kasım Küfrevî'nin saltanatında çözümler meydana gelecektir. Kasım Küfrevî bu düzenin değişmesini hiçbir zaman istemez. Çünkü fakir, fukaranın dışından tırnağından artırarak, 'Şeyhimdir, Ağam'dır' diye verdiğini, Ankara'da, İstanbul'da, Paris'te yiyen Kasım Küfrevî'dir. Elbetteki Kasım Küfrevî bu düzenin değişmesini istemeyecektir. Ve ona göre, bir Doğu-Batı dengesizliği olmayacaktır."

Ağrı'da kaçakçılıkla ilgili bir konu tartışılırken, yurttaşlardan biri, şu iddiayı ileri sürmüştür:

"Doğu'da, özellikle İran, Irak ve Suriye sınırlarında geniş çapta kaçakçılık yapılmaktadır. Devletin kaçakçılıkla mücadele yasaları vardır. Ve bu mücadele yapılmaktadır. Fakat bu mücadele üstünkörü olarak yapılan ve sırf göz boyamadan ibaret bir mücadeledir. Çünkü, bir kez sınır boylarındaki bazı köy ve kasabaların geçimleri, tamamen kaçakçılığa dayanmaktadır. Örneğin Doğubayazıt'ta halkın büyük bir kısmı geçimini kaçakçılıkla sağlamaktadır. Öte yandan, Türkiye ile İran ve Irak arasında fiyat farkı bu olayı daima teşvik etmektedir. Hükümet, bu olup bitenlerin farkındadır. Fakat göz yummaktadır. Çünkü, hükümet kaçakçılıkla geçinen bu halkın faaliyetlerini engellediği andan itibaren, halk, hükümete baskı yapacak ve yeni geçim kaynakları isteyecektir. Oysa şimdiki düzende, sınır boyundaki halklar, hükümete yük olmadan ve ihtiyaç duymadan, kendi geçimlerini devam ettirip gidiyorlar."

Mitinglerde, sık sık ileri sürülen bir fikir de, Batı'daki ağalarla ilgilidir. Bu konuda 55'lerden Ali Bucak'ın şu sözleri sık sık tekrarlanmaktadır:

“Madem ki toprak reformu diyoruz, madem ki sosyal adalet diyoruz da neden aklımıza, Kasım Ağa, (Güle), Cavit Ağa, (Oral), Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Hacı Ömer Ağa ve bunlar gibi yüzlercesi gelmiyor? Bunların toprakları bizimkilerden yüzlerce kez büyük. Ya İstanbul'daki sermaye ağaları? Bunlar, sanki daha mı az ağa?”

Mitinglerden önce, mitingler sırasında ve mitinglerden sonra kamuoyunu dinamik ve hareketli tutan sorunlardan bir de, “Milli Yol” ve “Ötüken” dergilerinin yayınları ile ilgilidir.

“Türk milletinin başını belâya sokmadan, kendileri de yok olup gitsinler. Nereye mi? Gözleri nereyi görür, gönülleri nereye çekerse, oraya gitsinler, İran'a ve Pakistan'a, Hindistan'a Barzani'ye gitsinler. Birleşmiş Milletler'e baş vurup, Afrika'da yurtluk istesinler. Türk ırkının aşırı sabırlı olduğunu, fakat ayrıntı kabardığı zaman aslan gibi önünde durulamadığını ırkdaşları Ermenilere sorarak öğrensinler de akılları başlarına gelsin.”¹³¹

“Ötüken” adlı dergide yayınlanan bu yazı, birçok çevrelerde tepkiler uyandırmıştır. Bu yazıyı protesto eden bildiriler yayınlanmıştır. “Kim kimi kovuyor? Hodri meydan!..” sloganları ile kamuoyuna sunulan ve 19 Doğulu Yüksek Tahsil Derneği'nin imzasını taşıyan bildiride şöyle denilmektedir:

“Kim kimi yok ediyor? Kim kimin başını belâya sokuyor ve kim kimi kovuyor? Tarihin en eski çağlarından beri bu topraklar üzerinde yaşayanları, bu topraklardan kovacak bir kuvvet ne olmuş, ne de olacaktır!.. Asıl kovulacaklar, halkları birbirine düşürmek emelinde olan hayalperestlerdir. Doğulu gençler olarak Kürt davasını, kurt kurnazlığı ile Türkiye'nin Doğu illeri da-

---

131. Atsız, Ötüken, sayı 28-29.

vası halinde ileri sürmek niyetinde değiliz. Doğu'nun geri kalma nedenleri arasında ekonomik sömürünün devamı için, vatandaşlar arasında mevcut ırk, dil, din ve mezhep farklarını istismar ederek, onları düşman kamplara bölmek isteyen zihniyetin karşısındayız. Manevi sömürünün politik alandaki yansıması faşizmi, ırkçılığı ve ümmetçiliği nefretle reddediyoruz. Türkiye'de anayasa çerçevesinde beraberliği ve kardeşliği tesis etmek şiarımızdır."

Yine "Milli Yol" dergisinde yayınlanan bir yazıda Hakkâri Bölgesi'nde yaşayan Kürtlerin içine Orta Asya'daki Kırgızların getirilip, yerleştirilmesi savunulup, şöyle denilmektedir:

"Jandarmalar, ordu birlikleri, boşuna taban teper dururlar ve hiçbir şey değişmez. Oraları iyi bilenler, bu hali çaresiz sayarlar. İklim şartı, dağların durumu, yol durumu vs. bu hali mukkadder kılıyor derler. O topraklar harita üzerinde bizindir. Hakikatte değil. Oralarda yalnız devlet nizamları değil, Türklük de iğretidir. Daha doğrusu yok gibidir. O çorak, sarp dağlık yerler, devletin yalnız parasını yer, o kadar. Ve boşuna yer. Onlardan devlete ne sevgi, ne destek, ne de kuvvet gelir. Halbuki bu durumun bir çaresi vardır. Keskin kılıç gibi müessir, Kristof Kolomb'un yumurtası kadar açık bir çare: Oraya Kazak, Kırgız göçmenlerini silahlarıyla olduğu gibi yerleştirmek."¹³²

İşte yukarıda sözünü ettiğimiz bildiride bu görüş de protesto edilmekte, şöyle denilmektedir:

"Bilinmelidir ki, Hakkâri, ne bir hapishane, ne bir tımarhane, ne de ıslahanedir. Türkiye için İstanbul ne ise Hakkâri de odur. İslah edilecekler, burada yaşayan vatandaşlardan ziyade, bu sapık ideolojileri savunanlardır."¹³³

Görüldüğü gibi, "Milli Yol" ve "Ötüken" dergilerinin yayınları gerek miting öncesinde, gerek miting sırasında bü-

---

132. İsmet Tümtürk, Milli Yol, Sayı 14, 20 Nisan 1967, s. 15.

133. Bildirinin tarihi ve nerede basıldığı belli değildir.

yük bir tepki ile karşılanmış, kamuoyunu dinamik ve hareketli tutan etkenlerden biri olmuş ve bu yayınlar, anayasanın hükümlerine kesin olarak aykırı olduğu halde, yetkililerce niçin kovuşturma yapılmadığı ve niçin cezalandırılmadıkları sık sık sorulmuştur.

Mitingler süresince, bu ve buna benzer görüşler, aşağı yukarı aynı biçimlerde ifade edilmiştir. Bütün bunlar ise mitinglere hakim olan havanın dinamik olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Hazro eşrafından bir ailenin oğlu olan üniversite öğrencisi Turgay Budak; Doğu ve Güneydoğu Yüksek Tahsil Talebe Cemiyeti Başkanı olarak katıldığı bütün mitinglerde, Doğu-Batı dengesizliğine işaret etmiş ve Doğu'daki çeşitli nedenlerin etkisiyle ortaçağ artığı bir düzenin devamından yakınmıştır. Bir konuşmasında şöyle demiştir:

"Kalkınma, Batı'ya fabrika, Doğu'ya hapisane yapmakla olmaz. Doğu ezilmiş ve uyutulmuştur. Hükümet, Hakkâri'ye 7.5 milyon liralık bir hapisane yapıyormuş. Bu belki Hakkâri'de yapılan en büyük ve en pahalı yatırımdır. Köyler okulsuz dururken, okulları olan köylere öğretmen, sosyalizasyonun ortaya çıkarıldığı sağlık ocakları doktor yüzü görmemişken, hapisane için yatırılan 7.5 milyonun mantığı nedir?"¹³⁴

Kendi çevrelerinde ağa olarak bilinen bazı kimselerin, mitinglere dolaylı ya da dolaysız katılmaları, miting düzenleme komitelerinin faaliyetlerine yardımcı olmaları anlamlıdır. Bu katılmayı sınıfsal bir açıdan değerlendirmek zorunluluğu yanında, kişisel de olsa, bazı çıkışların köklü yapısal değişmelere karşı olmayacakları biçiminde yorumlayabiliriz.

Mitingleri tüm siyasi partiler, olumlu veya olumsuz bir tavır-takınarak izlemişlerdir. Bunlardan en önemlisi, Türkiye İşçi Partisi'nin tutumudur. Türkiye İşçi Partisi, Doğu sorununu bağımsız bir sorun olarak değil de, Türkiye'nin genel yapısal çelişkileri ile bütünleştirilerek verilmesinde çok olumlu rol oynamış, dolayısıyla mitingleri, Kürt egemen sınıflarının politik çıkarlarının aleti olmaktan korumuştur. Türkiye İşçi Partisi, bu olumlu tutumunu mitinglere fiilen

---

134. Cumhuriyet, 19 Kasım 1967.

katılarak göstermiştir. Bazı mitinglere Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Tarık Ziya Ekinci fiilen katılmış ve konuşmuşlardır. Mehmet Ali Aybar, "Doğulu emekçi ile Batılı emekçinin dertlerinden kurtuluş yolları birdir" temel görüşü altında özetle şunları söylemiştir:

"Doğu Mitingleri'ni sevinç ve heyecanla izliyoruz. Bu mitingler son yıllarda gittikçe hızlanan özgürlük akımının güçlü bir kolunu teşkil etmektedir.

Doğulu fukara emekçiler, Doğulu aydınlarla el ele vererek haklarına bizzat sahip çıkmaya başlamışlardır. Halkın haklarına sahip çıkmasının ilk adımı haklarına sahip çıkmak, haksızlığı protesto etmektir. Kitlece yapılan protestolardan sonuç alınması için haksızlığın neden ileri geldiği, hakların neden çiğnendiği bilinmek gerekir. Nedenler bilinmedi mi, protesto mitingleri şikayetleri dile getirmekten ileri gidemez. Oysa bu mitingler bu durumdan kurtulmanın ilk adımları olmalıdır.

Doğu neden, 'Mahrumiyet Bölgesi'dir?' Acaba, yalnız Doğu mudur mahrumiyet bölgesi olan? Doğulu emekçilerin sömürölmekten başka üstelik Doğulu oldukları için horlanmaları, ayrı muameleye maruz kalmalarının nedenleri var mıdır? Varsa nelerdir? Doğu sorunu, çözümü apayrı ve Türkiye'nin öteki sorunları dışında bir sorun mudur? Yoksa Doğu sorunu çözümü de öteki sorunlarımıza bağlı, Doğu'su-Batı'sıyla tüm olarak emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmamıza bağlı bir sorun mudur? Bu mitinglerin bir çeşit ağlama duvarı gösterisi olmaktan öteye geçmesi için, yurtda sıralanmış sorulara açık cevaplar aramak gerekir.

Türkiye İşçi Partisi kurulduğundan bu yana, ister Doğu'da ister Batı'da yaşasın, yurdun bütün emekçilerinin kardeş ve temelde çıkarlarının bir olduğunu söylediği, sorunlara sınıflar açısından bakılması gerektiğini halka anlatmaya başladığından beri, toprak ağaları ile aracı, kapkaççılar, ortalığı bulandırmak, emekçilerin bilinçlenerek gerçeği görmelerini önlemek için büyük gayretler göstermekte; halkın dikkatini başka taraflara çekebilmek umudu ile tertipler hazırlamaktadır. Yalan,

iftira, nifak tohumları saçmak, bunların başlıca silahlarıdır. 'Türkiye İşçi Partisi, Doğulu vatandaşları kışkırtıyor; bölgecilik yapıyor; yurdu parçalamaya çalışıyor' demektedirler. Oysa, Doğulu halka dünyayı zindan edenler kendileridir.

Evet, baş sorun Amerikan emperyalizminden ve ona dayanan ve onun desteklediği kapkaççı kapitalist düzenden kurtulmaktır. Emperyalizm ahtapotunun her iki kolu, dış ve iç sömürü vantuzları, birlikte sökülüp atılacaktır. Bunlardan yalnız birini, dış sömürü kolunu söküp atmak da, bizi sömürülmekten, ezilmekten, horlanmaktan kurtaramaz. İçerdeki ağalarla, kapkaççılar, dış sömürü çevreleri ile yeniden ilişki kurma yolunu mutlaka bulurlar. Nitekim kırk küsur yıl önce, emperyalizmi yendiğimiz halde, köklü reformlarla kapitalist olmayan yol seçilmediği için, bugün tekrar emperyalizmin boyunduruğuna girmiş bulunuyoruz. Aynı hatayı bir daha işlemeyeceğiz. Amerikan emperyalizmine karşı savaş, aynı zamanda sosyalizm için mücadeledir."¹³⁵

Öteki siyasi partiler mitinglere doğrudan doğruya katılmamış, yalnız mitingler hakkındaki görüşlerini bildirmekle yetinmişlerdir. Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi ileri gelenlerinden Kemal Satır, Mardin'deki konuşmasında şunları söylemiştir:

"Biz parti olarak bu toplantıları ciddiyetle takip ettik. Bu toplantılarda vatan bütünlüğüne karşı iç ve dış tirsirlerin olup olmadığını izledik. Sevinerek ve gururla ifade ediyorum ki, bölgenin vatanperver ve kahraman çocukları vatan bütünlüğünün mutlak savunucusudurlar. Büyük toplantılara, bünyeleri icabı, istismarcılar, bulanık suda balık avlayanlar sızabilir. Bunların yaratıkları bir iki olay olsa bile, bunu bölgeye teşmil etmek haksızlık olur."¹³⁶

---

135. Mehmet Ali Aybar, Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm, Gerçek yayınları, İstanbul 1968, s. 593 vd. (Doğulu Emekçi ile Batılı Emekçinin Dertlerinden Kurtuluş Yolları Birdir.)

136. Cumhuriyet, 11 Ekim 1967.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Bülent Ecevit ve Milliyetçi Hareket Partisi (o zamanki adıyla Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi), Genel Başkanı Alpaslan Türkeş, çeşitli yerlerde yaptıkları konuşmalarda, mitingleri, halkın, kendi sorunları için galeyana gelmesi biçiminde yorumlamalarına karşın Türkiye İşçi Partisi'nin mitinglere sahip çıkmasını eleştirmişlerdir.¹³⁷

İktidar partisi ise mitingleri başlangıçtan itibaren büyük bir dikkatle izlemiş ve mitingleri düzenleyenleri memleketi bölmek ve vatana ihanetle suçlamış, halkı bu mitinglere katılmamaya çağırmıştır. Örneğin mitingleri izlemek için Doğu illerinde yaptığı bir gezi sırasında, Urfa, Bingöl, Tunceli gibi illerde konuşan Adalet Partisi'nin o tarihlerdeki Genel Başkan Yardımcısı Talât Asal: "Mitingleri tertipleyenler art niyetli kimselerdir. Gayeleri vatani bölmek, milleti birbirine düşürmektir. Bunların yaptığı doğrudan doğruya vatan hainliğidir" demiş ve beş yıllık kalkınma plânları gereğince Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yapılan ve yapılacak olan yatırımlardan örnekler vererek, mitinglerin halk üzerindeki olumlu etkilerini iktidar lehine değiştirmeye çalışmıştır.¹³⁸ Hükümetin mitingler hakkındaki bu görüşü, çeşitli kuruluşların bildiri ve davranışlarıyla reddedilmiştir. Örneğin, 19 Doğulu Yüksek Tahsil Derneği temsilcileri, mitingler hakkındaki yayınlara cevap vermişler:

"Mitingler hiçbir partinin amacına hizmet için yapılmıyor. Mitinglerimizi bölücülükle suçlayan ve uydurma bildiriler yayınlayanlar sadece zavallılardır. Yıllardan beri universal sömürülerle işbirliği halinde kendi ulusunu sömüren, şartlandırılmış, yarasa tipi insanlar, halkımızın uyanışı ve kendi bilincine varışı karşısında zavallılıkları ile mutad davranışlarına başladılar. Doğu'da yapılan mitingleri parmaklarına doladılar. Bunlara karşı hayali kuruluşlar, bildiriler yayınladılar. Bunları parti merkezlerine bastırıp dağıttılar ve bizleri ağır şekilde suçladılar. Bu bildirileri yayınlayanlar bizim gibi toplantı yapsınlar, kim olduklarını kamuoyu öğrensın."¹³⁹

137. Cumhuriyet, Akşam, 18 Ekim 1967.

138. Cumhuriyet, 22 Ekim 1967.

139. Cumhuriyet, 28 Eylül 1967.

Türkiye Milli Talebe Federasyonu da Doğu kalkınmasıyla ilgili, "Doğu ve Güneydoğu Kardeşlerimiz" bildirisinde şunları söylemektedir:

"Tüm geri kalmış ülkelerin sömürülmesi yanında emperyalistler ve kendi içinde olanlar seni sömürerek, seni hayvanlarla bir odada yatmaya mecbur etmişlerdir. Senin varlığını hazmedemeyenler, sana isim bulma gafleti içine düşmüşlerdir. Tanrı huzurunda yemin ederiz ki, Türkiye'nin ezilen vatandaşlarının kalkınma savaşında daima beraber olacağız."¹⁴⁰

Mitinglere karşı hükümetin, merkezi kademelerinin tutumu yanında bölge yöneticilerinin tutumları da dikkate değer özelliktedir. Özellikle valiler, miting düzenleme komitelerinin karşısına büyük engel olarak çıkmışlardır. Tunceli'deki mitinge katılmak için öteki illerden gelen yurttaşların araçlarının yolu kesilmiş; Ağrı'da kamuoyunun dikkatini mitinglerden başka yönlerle çekmek için güreş ve at yarışları düzenlenmiş ve memurlara ne olursa olsun kesinlikle mitinglere katılmamaları ve izlememeleri emredilmiştir. Mitinglerde geniş çapta jandarma ve polis kullanılmıştır. Miting yapılan herhangi bir yerin polis ve jandarma örgütü mitingden bir gün önce öteki illerin polis ve jandarma olanakları ile geniş ölçüde desteklenmiş, kentlerde de büyük bir polis ve jandarma kalabalığı görülmüştür. Bu durum, Ankara'daki mitingde konuşan Kemal Fevzi Bingöl tarafından: "Mitinglerde bir kişiye üç polis ve jandarma düşüyordu"¹⁴¹ biçiminde ifade edilmiştir.

Hükümetin bu faaliyetlerine paralel bir olay da, sağcı akımların bünyesinde topladığı kuruluşların, Doğu ve Güneydoğu Mitingleri hakkında bir bildiri yayınlıyarak: "Memleketi bölmek için faaliyet gösteren zihniyete her ne suretle olursa olsun karşı çıkacağız" demeleridir.¹⁴² Erzurum'da düzenlenen "Anadolu Şahlanış Mitingi"ne, "Gitmeden din-

---

140. Cumhuriyet, 24 Eylül 1967.

141. Cumhuriyet, 19 Kasım 1967.

142. Cumhuriyet, Son Havadis, 30 Ekim 1967.

iman, mahvolmadan vatan, davran!.." sloganı ile başlamışlar ve aynı slogan ile bitirmişlerdir.¹⁴³

Erzurum'daki bu mitingden sonra, yedinci Doğu Mitingi Ankara'da yapılmıştır. Bu mitingde Doğulu gençlerden Fikret Arkan, özetle şunları söylemiştir:

"Doğu'da Kürtçülük değil, Kürtçe konuşan Türk vatandaşları vardır. Doğu Mitingleri'nde bölücülük yapıldı iddiaları doğru değildir. Doğu'nun Batı'ya oranla gelişmemesinin nedenlerini devletin resmi istatistiklerine dayanarak söylemek hiçbir zaman bölücülük sayılmaz. Devletin Doğu'ya eğitim olanaklarını vermemiş olması; radyonun eğitici yayınları dışında (Ye-Ye) müziğine yer vermesi sonucunda Doğulu vatandaş Türkçe öğrenmek olanaklarından yoksundur."¹⁴⁴

Hükümet, her ne kadar mitinglere karşı olumsuz bir tavır takınmış ve onu umursamaz görünmüştü de, olup bitenleri gayet dikkatli ve yakından izlemekten de geri durmamıştır. Bunun en önemli belirtisi, Adalet Partisi'nin o tarihlerde Genel Başkan Yardımcısı olan Talât Asal başkanlığında bir heyeti, özellikle mitinglerin düzenlendiği Doğu illerine bir geziye çıkarmış olmasıdır.¹⁴⁵ Hükümet, bir ekonomik ve sosyal sorunun varlığını kabul etmekte, fakat bunu çeşitli taktiklerle, bastırmaya çalışmaktadır.

D. DOĞU MİTINGLERİ'NİN SONUÇLARI

Doğu Mitingleri'nin çok önemli, pratik üç sonucu vardır:

a) Doğulu aydın, ağa, şeyh, aşiret reisi gibi feodallere ve bunların meydana getirdiği feodal yapıya şiddetle karşıdır. Doğulu egemen sınıfların Batılı egemen sınıflarla işbirliği yaparak Kürt halkını sömürdüklerine inanır.

b) Cumhuriyet hükümetlerinin üç kez uyguladığı sürgün politikası, bilimsel hiçbir esasa dayanmayan şöven bir tutumun ürünüdür. Bu tutuma Doğulu devrimci aydınlar

---

143. Cumhuriyet, 13 Kasım 1967.

144. Cumhuriyet, Son Havadis, 19 Kasım 1967.

145. Cumhuriyet, Son Havadis, 18 Ekim 1967.

da karşıdır. Sürgün politikası, ağa, aşiret reisi ve şeyhlerde olduğu kadar topraksız köylü ve öteki tabakalarında da aynı etkiyi yaratmakta ve hükümet politikasına zıt olarak kuvvetli bir potansiyelin doğmasına yol açmaktadır. Doğulu halkın ezikliğinin hakim sınıfların kişiliğinde şekillendirmesi sonucunu doğuran ırkçı politika, dolaylı olarak çelişkiyi halklar arası bir çelişki biçimine sokmaktadır. Bu gerçeği kavrayan Doğulu devrimci aydınlar, halkların kardeşliği ilkesinden hareket ederek, esas çelişkinin mülkiyet ve üretime dayandığını ve halklar arasında çelişki olmadığı gerçeğini eylemleyle açıklığa kavuşturmaya çalışmışlardır.¹⁴⁶

c) Birinci ve ikinci maddedeki ifadeler birbiriyle çelişki durumunda olmayıp aksine birbiriyle sıkı bir uyuşma halinde olup hatla birbirini tamamlamaktadır. Bu, Doğu sorununun, sadece ekonomik bakımdan ileri gitme geri kalma sorunu olmayıp, aynı zamanda etnik bir sorun olduğunu da gösterir. Doğu'da, ağa, şeyh, aşiret reisine dayanan feodal ilişkiler tamamen tasliye edilecektir. Fakat bu olayda esas amaç, mülkiyet ve üretim ilişkilerinde değişmeler yapmaktır ve halkın değerlerine saygı duyularak ve her türlü etnik bas-kılara son verilerek yapılacaktır.

Zaten, Doğu Milingleri'nden sonra başlayan bilişlenme hareketi günden güne yoğunlaşarak ve büyük bir hızla devam etmekte ve emekçinin okumuşları kendi kaynaklarıyla kurdukları diyalogu büyük bir başarı ile sürdürmektedirler.¹⁴⁷

---

146. İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'da Sosyal ve Siyasal Değişmeye Etki Eden Dinamikler, Yavuz Abadan'a Armağan, SBFY, Ankara 1969, s. 432-433

147. Ozan Hasan Hüseyin Korkmazgil'in de belirttiği "Emekçinin okumuşu" deyimini, çok iyi değerlendirmek gerekir. (Forum, Sayı 352, 1 Aralık 1968) "Emekçinin okumuşu" deyimini "Kapıkulu" deyimini ile aynı anlamda kullanılamaz. Çünkü, Cumhuriyetten sonra egemen sınıflar ve onların iktidarlara ve onların sözcülüğünü yapan bürokratlar emekçi yığınların uyanışını engellemek için çok çeşitli taktiklere başvurmuşlar, emekçi çocuklarını sözde okutarak onları, kendi kaynaklarına yabancılaştırmışlardır. İçinden çıktığı gruplara karşı yabancılaşan okumuş ise egemen sınıfların istediği üzere "Kapıkulu" olmuştur. Bu arada Köy Enstitüleri gibi gerçekten emekçi yığınlardan yana olan

16 Şubat 1969'da Gaziantep'de düzenlenen "Emperyalizme Karşı Savaş Mitingi",¹⁴⁸ 22 Şubat 1969 tarihinde Malatya'da düzenlenen "İşsizlik-Açlık ve Emperyalizme Karşı Savaş Mitingi",¹⁴⁹ 17 Mart 1969'da Kars'ta düzenlenen "Köylü Yürüyüşü"¹⁵⁰ 13 Nisan 1969'da Diyarbakır'da düzenlenen "Hürriyet ve Anayasa Nizamını Korumak Tasarısını Protesto Mitingi"¹⁵¹ ve 19 Nisan 1969'da Ağrı'da düzenlenen "İşsizliğe Karşı Savaş Mitingi"¹⁵² bu diyalogun en belirgin örneklerindendir.

Bu arada, İstanbul'da bulunan 15.000 Doğu Anadolu genci adına, 15 Yüksek Öğrenim Kültür ve Yardımlaşma Derneği kendi bölgelerinin ihmal edilmiş nedeniyle ilgililere şiddetle çıkmışlardır. Bu konuda yayınladıkları bildiride şöyle demektedirler:

"Uzun seneler yasak bölge ve şimdi ise resmi dilde ifade edilen (Mahrumiyet Bölgesi) ve yarı feodal sömürge durumuyla Doğu, Türkiye'nin yüz karasıdır. Ve bu yüz karalığının en büyük payı Doğu halkını temsil eden Doğulu Parlamenterlere aittir. Ekonomik denge-

---

kurumlar ise yine kurucuları tarafından hemen kapatılmıştır. Fakat özellikle Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşu, sol akımın gelişip kök salması sonucu emekçiyi sözde okutma yutturmacaları da açıklığa kavuşmuş, "Okumuş emekçiler", egemen sınıfların ve onların iktidarlarının istek ve iradelerine rağmen kendi kaynaklarıyla diyalog haline gelmeye başlamışlardır. Bu süreç, gün geçtikçe hızlanmakta ve anlam kazanmaktadır. Üniversite boykotlarında ve işgallerinde, not, sınıf geçme ve yönetmelik gibi konuların bir yana itilerek "Halka Dönük Üniversite" sloganının işlenmesi bunun en belirgin delilidir. Bunun için, Ozan Korkmazgil'in "emekçinin okumuşu" deyimini "Kapıkulu" olarak değil, kendi kaynağı, yani içinden çıktığı grup ile diyalog haline gelmeyi başarmış okumuşlar olarak değerlendirmek gerekir.

148. Ant dergisi, Sayı 115, 11 Mart 1969.

149. Ant dergisi, Sayı 115, 11 Mart 1969.

150. Ant dergisi, Sayı 118, 1 Nisan 1969, Forum dergisi, Sayı 361, 15 Nisan 1969.

151. Cumhuriyet ve Milliyet, 14 Nisan 1969, Ant dergisi, Sayı 121, 22 Nisan 1969.

152. Ant dergisi, Sayı 122, 29 Nisan 1969

sizliği ve sosyal adaletsizliği giderici tedbirler alınacağı yerde hapishane, karakol ve komando denilen Osmanlı tipi acemi oğlanlarla, bölge halkı tedirgin edilmekte, hisleriyle oynanmakta ve vatandaşlık ve toplumsal haklarından yoksun bırakılmaktadır. Dünyanın en geri ülkelerinden biri olan Türkiye'nin en geri bölgesi Doğu'da yıllar yılı yrtlen insanlık dışı asimilasyon ve jenocide seyirci kalınmıştır. Yapılan 5 yıllık plnlar ve bütün icraatlar Doğu'ya olumlu bir şey vermemiştir. Bütün bu tasarruflar Doğu'lu parlamenterlerimizin de sorumsuzca serdedilen müsbet oyu ve iştirakı ile sağlanmıştır."

Doğu'lu gençlerin, "Doğu'lu Parlamenterleri Uyanı Mektubu" adı altında yayınladıkları, Cumhurbaşkanı, Başbakan, siyasi parti genel başkanları, partilerin il başkanları, ilerici kuruluşlar ve Doğu'lu parlamenterlere gönderdiği bildiride AP iktidarının otoritelerde hazırlığına girişliği ve daha sonra geri alınan Anayasa Nizamını Koruma Kanunu Tasarısı'na da atılmakta ve özetle şöyle denilmektedir:

"Doğu'nun geri bırakılmışlığını mazur ve kendi icraatlarını meşru göstermek kasdıyla bölgelerarası denge-sizliğin örtbas edilip söz konusu yapılmaması için yeni hazırlanan Anayasa Nizamını Koruma Kanunu Tasarısı'nda blgeciliği su olarak ilân etmektedirler. Aslında bu ayırımı ve dengesizliği yaratarak bizzat kendileri su işlemektedirler. Ayrıca bu yeni tasarıyı gerçekleştirmekle yeni bir cürüm daha işleyecek ve anayasa çizgisinin iyice dışına taşmış olacaktır. Doğu'nun böyle plânlı bir şekilde geri bırakılışı en hafif deyimi ile blgeciliktir ve insanlık llerine sığmayan bir tutum ve davranıştır. Anadolu'da var olan çeşitli kültürler de kanun tasarısı ile inkâr edilmek istenmektedir. Kültür emperyalizmi ve dil yasaklamaları, yoksul Doğulunun sırtına ekonomik emperyalizm ile birlikte yükletilmiş oluyor. şimdiye kadarki iktidarlar Anadolu halklarının kültür ve dil haklarını, plânlı bir biçimde kısıtlamayı ana bir hedef saymışlardır. Uyanan ve bilinçlenen köylülerin, işçilerin ve aydınların kendi kültürlerinin, dillerinin zengin bir araştırmasına giriştiği bu

aydınlık devrede iktidar düşünmeyi, araştırmayı, bilim suç haline getirmek istemektedir. Bu teşebbüs, elbette kendi suçlarını gizlemek amacını gütmektedir. Bu suçu işlemekte olan iktidar, suçlu psikoza içinde suçunu kamufle etmek maksadıyla böyle karkuşı bir hükmü, hazırlanan faşist kanun tasarılarına ilâve etmiştir.”¹⁵³

13 Nisan 1969'da Diyarbakır'da düzenlenen mitingde ise bu fikirler yine tekrarlanmakta ve halka iletilmektedir. Mitingin çağrısı şöyledir:

“Siyasi iktidarın Doğu ve Güneydoğu'nun geri kalmışlığını pekiştiren, insan temel hak ve hürriyetleri ile düşünce özgürlüğünü ortadan kaldıran ve bu konuda yapılacak tenkitleri susturmak amacıyla meclise getirmek istediği Anayasa Nizamını Koruma Kanunu adıyla anılan tasarının korkunç yüzünü açıklamak için gençlik ve halk olarak sesimizi duyurmak zarureti ortadadır. ... Bütünü temel haklarımız yanında özellik arz eden Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun sorunlarına çözüm yolu getirmek isteyen her türlü düşünceyi zincire vuran zihniyeti öğrenmek ve protesto etmek için mutlaka gel.”¹⁵⁴

Çok kalabalık bir grubun izlediği mitingde kullanılan sloganlar gerçekten ilginçtir:

— Anayasaya “Evet” diyen Doğu halkı anayasayı koruyacaktır.

— Doğulu parlamenter, Doğu'nun ezilmişliği yeter!

— Anayasayı Koruma Kanunu değil, Kaldırma Kanunu

— Boğazda Sefa, Doğu'da Cefa.

— Aç insanlar faşist kanunlarla susturulamaz.

- Anayasayı mı yoksa sömürüyü mü korumak istiyorsunuz?

— Bu zulüm sizi kahredecektir.

---

153. Akşam, 11 Mart 1969.

Ant dergisi, Sayı 116, 18 Mart 1969

154. Renk Matbaası, Diyarbakır. (Çağrının tarihi bildiride belirtilmemiştir.)

- Yapacağınız baskı sizi ezecektir.
- Doğu halkı her türlü diktaya karşı barajdır.
- Anayasa taştamam uygulanmakla korunur.
- Emperyalist zihniyete paydos.
- Halk anayasayı koruma bilincine varmıştır.
- Halktan yana olan anayasamızı hiçbir güç değiştiremez.
- Düşünceye kilit vurulamaz.
- Önce sömürün, sonra susturun.
- Demokrasiye paydos mu?
- “Kanun, kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunulamaz.” (Anayasa, Madde 2)
- “Herkes dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir.” (Anayasa Madde 12)

Bu arada Batman imzasını taşıyan ve Kürtçe yazılmış bir dövizde “Bayar’ın varisi olan Morison’dan sakın. Elini düşman çarkına kaptırma, kölelerin başını kırarlar”¹⁵⁵ denilmiştir.

E. HALK KAVRAMINI SOYUTLUKTAN KURTARMAK GEREKİR

Bu konuda dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, “halk” kavramını soyutluktan kurtarmaktır. Günümüzde Türkiye’de büyük çoğunluk, her şeyin halk için yapıldığı gibi yanlış bir kanıdadır. Her şey “halk” içindir, fakat “halk”ın ne olduğu konusunda ortak bir görüş henüz belirmemiştir. Böylece, halk kavramı tamamen soyut bir anlam kazanmıştır. Buna, tek parti döneminde kullanılan “memleketimizin efendisi köylüdür”, “efendimiz köylüdür” deyişlerinin büyük etkisi olmuştur. Cumhuriyet döneminde her fırsatta ve her derecede kişinin sık sık tekrarladığı “köylümüz efendimiz”dir deyişine karşın, köylünün durumunda en küçük bir değişik-

155. Cumhuriyet ve Milliyet, 14 Nisan 1969.

lik olmaması, genç kuşakları derinden derine etkilemiş ve onların gerçekleri aramalarına, giderek halkın kurtuluş yolu olan sol akımların derinliğine ve genişliğine güçlenmesine sebep olmuştur.

Heyecan yaratan, geniş kitleleri duygusal bir ortama büründüren bu tür deyişler, günümüzde genç kuşakları artık etkilememekte, gençler "efendimiz" denilen köylüye, efendilik bir yana, "eşit"lik bile tanınmadığını çok iyi görmekte, köylünün sömürülmesine, onun bir varlık olmasına engel olan ekonomik, sosyal ve siyasi bilinci yakından kavramaktadır. Bütün bunlar, özellikle Atatürk'ten sonra, "memleketimizin efendisi köylüdür" ilkesinin nasıl yozlaştırıldığı, hatta nasıl bir sömürü aracı durumuna getirildiğini çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu nedenlerle, her şeyden önce "halk" ve "köylü" gibi kavramların soyutluktan kurtarılıp, somut bir biçimde değerlendirilmesi gerekmektedir.

F. DEVRİMCİ DOĞU KÜLTÜR OCAKLARI'NIN KURULUŞUNUN ANLAMI

Devrimci Doğu Kültür Ocakları raslantıların ortaya çıkardığı kuruluşlar değildir. Bunların derin bir sosyolojik kökeni bulunmaktadır. Bu kuruluşlar, toplumsal gelişimin belirli bir aşamasında doğal olarak ortaya çıkmış ve doğal toplumsal gelişimin kendisine yüklediği fonksiyonu benimsenmiştir.

Feodalizmin kapitalizme dönüşümünün ve aşiret yapısının yıkılışının ortaya çıkardığı uluslaşma süreci ve bu sürecin gereği olan Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt tarihi ve Kürt folkloru araştırmalarının her şeyden önce küçük burjuvaya yansıyacağı büyük bir gerçektir. İşte, bugün Kürt küçük burjuvası, hem ulusal sorunun çözülmesi, hem de ulusal sorunla birlikte keskinleşmesi, kaçınılmaz olan sınıflar lehine çözülmesi görevlerini yüklenmiştir. Bu görevi kabul etme, şu veya bu kişi ve kurumların isteklerine göre değil, doğal olarak ortaya çıkmıştır. Sorunlar yığınlar tarafından benimseninceye kadar Devrimci Doğu Kültür Ocakları bu tarihsel fonksiyonlarını sürdüreceklidir. Bu nedenle, bu kuruluşlar, Dr. Tarkan Ziya Ekinci'nin de dediği gibi Doğu Anadolu'da kurulmuş en ciddi bir muhalefettir.

Ağustos 1969 yılında kurulan Devrimci Kültür Ocakları'nın merkezi Ankara'dadır. Aynı tarihlerde de İstanbul'da bir şubesi açılmıştır. Tüzüğü, kuruluşların nitelik ve amacını belirleyen 2. maddesinde şöyle deniliyor:

"Türkiye'de ileri üretim biçimine geçişin etkin bir unsuru olan devrimci kültürün geliştirilip yayılmasını gerçekleştirmek için bilimsel davranma ve düşünme yetisine ulaşmış yüksek öğrenim gençliği ve mezunlarının aralarındaki dayanışmaya, karşılıklı eğitime iş ve eylem birliğine dayanan örgütüdür.

Bütün üyeler Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve İnsan Hakları Evrensel Demeci sınırları içinde başkaca hiçbir kısıtlama tanımaksızın düşün özgürlüğüne inanmışlardır.

Örgütümüz amacına ulaşmak için toplantılar, yarışmalar düzenler, sergiler açarak, yasalarca yasaklanmayan her türlü eğitim ve sanat çalışmaları yapar."

VI. DOĞU SORUNUNUN ÖZÜ

A. GENEL GÖRÜNÜŞ

Türkiye'de yıllardan beri, "Türkiye dil, din, kültür ve uygarlık bakımından bölünmez bir bütündür. Türk-Kürt', 'Alevi-Sünni', 'İleri-Geri' diye bir ayırım yoktur, herkes Türktür ve Müslümandır, herkes eşit ve hürdür vs." biçiminde süregelen resmi bir devlet politikası vardır. Fakat bu sözler gerçek koşulları göstermekten çok uzak olup, daha çok istenen bir durumun veya ulaşılması istenilen sosyal ve kültürel düzeyin bir ifadesidir. Çünkü, şu sosyolojik gerçeği, gerek bilimsel doğruyu ve gerçekleri araştırıp bulmaya çalışan bilim adamları olarak, gerek siyasal tercihler yapıp güdülen devlet siyasetini formüle eden bir politikacılar olarak ve gerekse bu politikaların çeşitli kademelerde uygulayıcısı olan yöneticiler olarak hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. Bu gerçek, toplumun kendi yasalarıdır. Bu yasaları ne kadar doğru ve sağlıklı bir biçimde saptarsak, toplumun ilerdeki gelişmeleri ve alacağı şekil hakkında da o kadar isabetli kararlar vermiş oluruz. Uzun vadeli sosyal politika hedeflerinin sap-

lanmasında ve başarısında bu gerçeğin rolü büyüktür. Çünkü, toplumsal yasalar, uzun vadede parlamentolarda yapılan yasalardan ve onların uygulanmasından daha ağır basar.

Bu bakımdan, istenildiği kadar "Türk-Kürt" diye bir şey yoktur, bu topraklarda oturan herkes "Türk"tür, denilsin belirli bir sosyolojik ve etnik gerçeği saklamanın artık hiçbir olanağı kalmamıştır.¹⁵⁶ Farklı dillerin konuşulduğu ülkelerde, toplumların yapılarında doğan farklılaşma, dışarıya açılma ve dış etkenlerle bütünleşme eğilimlerinde dillerin çok büyük etkisi vardır. Bunun ötesinde ve daha önemli olarak dil, uluslara farklı bir karakter veren ve öteki uluslardan ayıran en önemli özelliklerden biridir. Burada, "Kürtçe" diye bir dil yoktur, Arapça, Farsça ve Türkçenin karışımıdır demek, yıllardan beri sürdürülen ve artık sürdürülmesinin olanağı kalmayan asimilasyoncu politikayı meşrulaştırmaya çalışmaktan öte bir anlam taşımaz. Sosyo-ekonomik bakımdan önemli olan ise konuşulan bir dilin şu veya bu dillerle olan ilişkileri, tarihsel evrimi değil, haberleşmeyi sağlamada rolü, dolayısıyla Türkçe ve Kürtçe konuşan halk yığınları arasında haberleşmenin mümkün olmaması ve farklı kültür gruplarının belirmiş olmasıdır. Bunun için, "Kürt yok, herkes Türktür" görüşü hiçbir temele dayanmayan, boşlukta kalan ırkçı bir görüştür. "Ulusların eşitliği ve kardeşliği" temel ilkesine de aykırıdır. Bu nedenle, "Doğu sorunu"nu karakterize eden sınıfsal etkenler değil, etnik etkenlerdir. Çünkü, sınıf sorunu, az gelişmişlik ve yoksulluk yalnız Doğu Anadolu'nun değil, tüm Türkiye'nin sorunudur. Öte yandan, Doğu Anadolu konusunda, etnik etkenleri gözönüne almadan, sınıfsal analizler yapmanın hiçbir olanağı yoktur.¹⁵⁷ Bu sorun, ilk kez, Türkiye İşçi Partisi'nin 12 Mayıs 1963 tarihinde Gaziantep'te yapılan Genel Yönetim Kurulu'nun birinci açık oturumunda, o tarihteki Genel Başkanı Mehmet

---

156. İbrahim Yasa, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları s. 176-183

157. İsmail Beşikçi, Sınıf Açısından Doğu Sorunu, Forum dergisi, Sayı 376/3, s. 10.

Ali Aybar tarafından ortaya konulmuştur.¹⁵⁸ Daha sonra, 1967 yılında Doğu Mitingleri'nde de işlenmiş olan bu sorun gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Feodal ağa, şeyh, aşiret reisi, topraksız köylü, aydın, bürokrat, öğrenci gibi çeşitli toplumsal sınıf ve kesimlere mensup kişilerin, bu mitinglere katılıp faal bir rol almalarının sınıfsal çıkarları ötesindeki anlamı budur. TİP'in 1968 yılında yapılan ikinci olağanüstü kongresinde ise bu sorun, bilimsel düzeyde, genişliğine ve derinliğine tartışılmıştır.

B. DOĞU SORUNUNUN ORTAYA KONULUŞUNDA AŞAMALAR

Doğu sorunu konusundaki aşamaları ve bu aşamaların dayandığı görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Doğu sorununu, Kuzey Irak'taki olaylarla yakından ilgili görenlere göre Türkiye için tehlike kapıyı çalmaktadır. Bunun için, her tedbire başvurularak (asimilasyon, baskı, sürgün) Doğu sorunu çözümlenmelidir. Bu görüşün savunucularının başında gelen, devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde görev almış olan Avni Doğan görüşlerini özetle şöyle belirtmektedir:

"... Cumhuriyet idaresinin ön safta gelen iç meselelerinden biri de Doğu illerimizde 'ayrılık fikri güden' maceracıların durumudur. Bu konu ile ilgili düşüncelerimi Vatan ve Dünya gazetelerinde bütün açıklığı ile ortaya koymuş bulunuyorum. Buna göre, Doğu ve Güneydoğu illerimizde yaşayan vatandaşlarımızın % 99'u tıpkı bir Ankaralı, bir Konyalı, bir İstanbullu olmaktan başka bir şey istemezler. Milli bayrağımızın al renginde onların da kanı vardır. 1. Dünya Savaşı'nın en kötü günlerinde bu toprağa bağlılıklarını -ordumuz da çekildikten sonra- Rus Kazakları'na karşı savunmaları ile göstermişlerdir. Bu, ne kadar gerçekse, bizim maceracıların ayrılık fikri besledikleri de o kadar gerçektir. Me-

---

158. Mehmet Ali Aybar, Doğu Sorununun Çözümü de Bağımsızlığa ve Köklü Dönüşümlere Bağlıdır. Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm, Seçmeler 1945-1967, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1968, s. 275-285.

selenin ruhu, büyük halk kitleleriyle, bir avuç maceracıyı birbirine karıştırmamaktır. Hükümet, milli birliği yıkmak isteyenleri, **gözlerinin yaşına bakmadan tecziye ve tedlip etmekte elbet haklıdır.** Ancak bunların dışında kalan büyük halk kitlelerine karşı güven ve itibarını fiilen göstermeyi de bilmelidir.

Ayrılık macerası yeni değildir. Yıllardan beri bu emelin arkasında koşanlar vardı. Dıştan gelen teşvik ve tahrikler propaganda hududunu aşmış bulunuyor. Irak'taki harekâtı idare eden Barzanlı Molla Mustafa Kafkasya kamplarında gerilla savaşları için Sovyetler tarafından yetiştirilmiş bir sergerdedir ve yalnız değildir.

Cumhuriyetin ilanından sonra uzun bir devre isyanlarla geçti. CHP hükümetleri bu bölgede bozulan asayiş düzenlemek ve emniyeti sağlamak için sert tedbirlere başvurmak zorunda kaldı. İşin acı tarafı, aslında bir kültür ve medeniyet meselesi olan bu konuyu, ters bir görüşle müsbet bir neticeye bağlayamadı. Bugün milli birliği, bir bilgi ve kültür işi olarak sağlam esaslara oturtacak bir tesis mevcuttur. Yüksek Plânlama Kurulu'nun sosyal konularla ilgili şubesi bu vazifeyi başarıyla yapacak imkânlarla sahiptir. Kurulun elinde Doğu il-lerimizi yakından ilgilendiren bütün konular, çeşitli etüd ve raporlar vardır. Türkçeden başka dil konuşanların bütün Türkiye nüfusuna oranı pek önemli değildir. Nüfusumuzun % 88'i Türkçe konuşuyor. % 12'si ise Kürtçe ve öteki dilleri. Rakamların verdiği bu sonuca bakarak meseleyi küçümsemek doğru değildir. Fırat'ın doğusunda bu oran Türkçenin aleyhinedir.

Yavuz Sultan Selim devrinde gönül rızasıyla memleketimize katılan bu bölgeyi o tarihten bugüne kadar olduğu gibi bıraktığımız için kusuru kendimizde aramak yerinde olur. Meselenin ehemmiyetli noktası Kürtçe konuşan nüfusun Doğu ve Güneydoğu illerimizde toplanmış olmasıdır. Bu illerimiz Irak ve İran'da yaşayan Kürtlerle bitişik yerlerdir.

Bağımsız bir Kürt Devleti kurma teşebbüsünün ilk uygulaması İran'da 'Savaş Bulak' dediğimiz 'Mahabat' bölgesinde 11 yıl önce gerçekleşmişti.

Milli Misak sınırları içindeki aziz Türk Yurdunun bir toprağını korumak için her şeyi göze almış Atatürk Türkiye'si, kendi emniyeti bakımından gerekli tedbirleri almakta tereddüt edemez. Yukarıda da söyledim, tıpkı bir Ankaralı, bir Konyalı, bir İstanbullu gibi bu milletin kaderini benimsemiş olan büyük kitleleri korumak için **en etkili bir vasıta olan** dilimizi öğretmekte kusur etmemeliyiz."159

2. Bir başka görüşe göre, Doğu sorunu etniktir. Bu görüşü ileri sürenler ulusal baskının kaldırılması ve Kürt toplumunun manevi bakımdan gelişmesini sağlayacak tedbirler alınması gerektiğini savunmaktadırlar.

Bu görüşün öncülüğünü yapan Barış Dünyası'na göre:

"Doğu davası şiddet rejimiyle, yasaklarla halledilemez. Modern devletçilik anlamına uyarak bu vatan parçamızı başka yollarla memleketin ve belki dünya-

---

159. Avni Doğan, Barzanlı Olayı'nın Altındaki Büyük Tehlike, 3-10 Eylül 1992 tarihli Dünya gazeteleri. Ayrıca Bk. Avni Doğan, Kurtuluş, Kurtuluş ve Sonrası, Dünya Yayınları 8, İstanbul 1964.

Bu yazılara karşı Dr. Sait Kırmızıtoprak "Kimler İçin Çan Çalıyorlar" başlıklı yazısı ile cevap vermiş, Kürt-Türk kardeşliğinin asimilasyon sayesinde değil, "ulusların eşitliği ve kardeşliği" temel doğrusundan hareket edilerek sağlanacağını hatırlatmıştır. Yön dergisi, Sayı 40, 14 Eylül 1962, s.14.

Avni Doğan'ın yazılarının dışında Ötüken dergisinin yayınlarını da bu grupta ele alabiliriz.

Avni Doğan'ın yukarıda belirtilen yazı dizisine Barış Dünyası dergisinde de cevap verilmişti.

Barış Dünyası, Tehlike Yaratan Çan, Barzani Hareketi'nin Altında Yatan Büyük Tehlike, Sayı 7, s. 28-31.

Şurası şüphesiz ki Türkiye'de Doğu sorununun önem kazanması sadece Kuzey Irak'taki olaylarla ilgili değildir. Cumhuriyet Türkiye'si'nin bütün hükümetlerini çok yakından ilgilendiren bir olaydır. Yalnız Kuzey Irak'taki olaylar dinamizm kazandığı zaman Türkiye'deki hükümetler de baskıyı artırmışlar ve kamuoyunun dikkatini başka yönlere kanallandırmaya başlamışlardır. Burada, konuya önemini veren husus Kürt halkının Türkiye dışında İran, Irak, Suriye ve bir miktar da Rusya'da yaşamasıdır.

nın cenneti haline koyabiliriz. Ağaları kaldırmışız ne işe yarar. Onların bugünkü iptidai şartlar altında sosyal birtakım fonksiyonları vardır. Bu fonksiyonları yapacak organlar yaratmadan kendi inanışlarına ve yasadılışlarına uyarak maddi ve manevi sahalarda kalkındırmadan, ağaları kaldırmak fayda yerine zarar verir."160

3. "Doğu sorunu" diye bir sorun yoktur diyenler, konuya en kolay çözüm yolu arayanlardır. Doğu'nun ekonomik

160. Doğu Davamız, Doğu'nun Kalkınması Türkiye'nin Kalkınması Demektir, Barış Dünyası, Mayıs 1962, Sayı 2, s. 8-15.

Barış Dünyası'nın yayınlarını fanatik sağcı Milli Yol dergisinden tepkiler gelmiştir. Bu arada, Yön dergisi ile Barış Dünyası dergisi arasında tartışmalar olmuştur.

— Yön, 15 Doğulu Genç Barış Dünyası'na Cevap Veriyor, Sayı 26, 13 Haziran 1962.

— Barış Dünyası, Sağdan Soldan Hücumlar Karşısında Doğu Davamız, Temmuz 1962, Sayı 4, s. 29-31.

— Yön, Doğulu Gençlerin Barış Dünyası'na Cevabı, Sayı 30, 25 Temmuz 1962.

— Barış Dünyası, Yön'cülere Cevap, Sayı 5, Ağustos 1962, s. 45-46.

— Yön, Doğu Tartışması, sayı 41, 26 Eylül 1962, s. 8.

Bu konuda, bu yazılar dışında Barış Dünyası dergisinde yayınlanan aşağıdaki yazılar da ilginçtir.

— Kürt Realitesi, Sayı 6, Eylül 1962, s. 39-40.

— Doğan Kılıç Şihhasenanlı, Doğu Davası ve Gerçek Çözüm Yolları, Sayı 7, Ekim 1962, s. 26-27.

— Abdurrahman Efhem, Barzani Hareketi'nin Gerçek Sebabı, Sayı 7, s. 32-34.

— Gayemiz: Birlik ve Beraberlik, sayı 9.

— Abdurrahman Efhem, Doğu Muamması, Sayı 9.

— Doğan Kılıç Şihhasenanlı, Demokrasi ve Doğu Davası, Sayı 10.

— Doğan Kılıç Şihhasenanlı, İdeolojik Akımlar ve Doğu Davası, Sayı 14.

— Doğu Davasına Niçin Önem Veriyoruz? Sayı 13.

— Doğan Kılıç Şihhasenanlı, Doğu Davasının Tarihi Nedenleri, Sayı 13.

sorunlarına çözüm getirmekle, bu davanın ortadan kalkacağına inananlar ihmali bir yana bırakıp ilgilenme ile "sevgili Doğu Anadolu'muzun" kalkınacağı görüşündedirler.¹⁶¹

— Abdurrahman Efhem, Doğu Davası'nda Barış Dünyası Neşriyatının Önemi, Sayı 13.

— Kürt Davası, Kürt Davasının Bir Mesele Halini Alması Sebepleri Nelerdir? Sayı 14.

Barış Dünyası dergisinde yayınlanan bu makalelerden başka Yön dergisinde yayınlanan aşağıdaki makaleler de ilginçtir:

— Sait Kırmızıtoprak, Sayı 48, Doğu'yu Sosyalizm Kurtarır, 14 Kasım 1962.

— Sait Kırmızıtoprak, Doğu Meselesinde Yanılmalar, Sayı 61, 28 Şubat 1963.

— Hayrettin Uysal, Doğu Meselesinde Yanılan Kim?, Sayı 67, 27 Mart 1963.

— Sait Kırmızıtoprak, Irkçı, Sömürücü Tehlikeyi Görmek ve Birleşmek Gerek, Sosyal Adalet dergisi, Sayı 5.

Doğu sorununa eğilmesi büyük bir aşama sayılacak Barış Dünyası'nın sorunları sınıf açısından ele almaması büyük bir eksikliktir. Örneğin Türk halkı, Türkçe okuyor-yazıyor, Türkçe şarkı söylüyor ve Türk olarak her türlü hakka sahip bulunmaktadır. Hatta "Bir Türk Dünyaya Bedel." Fakat bu haklar ve Türk'ü yüceltmeler, Türk halkını emperyalizmin pençesinden kurtarma olanağı olmayan duygusal tatmin yollarıdır. Yıllardan beri olaylara ve sorunlara gerçekçi açıdan bakmadığımız için Türk halkı hâlâ emperyalizmin oyuncağıdır. O halde sadece etnik haklar meseleyi çözümleyemiyor.

161. Bu görüşler de 7-10 Kasım 1966 tarihleri arasında Türkiye Ticaret Odaları, Sanayii Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği tarafından Erzurum'da düzenlenen "Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Semineri"nde, ifadesini bulmuştur. Etnik yönler çok havada kalan ifadelerle geçiştirilmiştir. (Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Semineri, TTO..., Ankara 1967) İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'nda ifade ettiği gibi Türkler ile Kürtlerin bir arada kardeşçe yaşadıkları, savaşta omuz omuza dövüştükleri, büyük bir gerçektir. Bundan en ufak şüphe edilemez. (Ali Naci Karacan, Lozan Konferansı ve İsmet Paşa, Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul 1943, s. 1963 vd.) Fakat bu ifadenin daha çok Türk emekçileri ile Kürt emekçileri bakımından doğru olduğunu da unutmamak gerekir. Bunun ötesinde Kürt halkının ayrı bir etnik gruba mensup olduğu da şüphesizdir. Kuzey Irak'taki Kürtlerin bağımsızlığı için çarpışan Molla Mustafa Barzani'nin Türkiye Cumhuriyeti Reiscumhuru ile Başbaka-

4. Bir başka görüşe göre de Doğu sorununun etnik yönleri olduğu kabul edilmekte, fakat ağayı, şeyhi ve onların

nına yazıp, Kürt halkının mücadelelerine yardımcı olmalarını istediği mektubu hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. (Hulusi Turgut, Kürdistan Dosyası, 12 Eylül 1968 tarihli Akşam gazetesi)

Öte yandan Kürt dili ve edebiyatı, Kürtlerin tarihi ve etnik durumları gibi konularda Amerika, Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya gibi ülkelerde yapılmış pek çok araştırmalar vardır. Adı geçen ülkelerde bu konularla ilgili pek çok periyodik yayın yayınlanmaktadır. Türkiye'de de bu konuda bilimsel araştırmalar vardır (Kemal Badıllı, Türkçe İzahlı Kürtçe Gramer. vs. gibi).

Kürt Edebiyatı, Edebiyat Tarihçisi Fuat Köprülü'yü de ilgilendirmiştir. (Bk. Edebiyat Araştırmaları, TTKY, Ankara 1966, s. 317-318, 336). Yine Kemal Badıllı tarafından çok büyük bir lügat hazırlanmaktadır. Durum bu kadar ciddi ve önem kazanmışken Türkiye'deki resmi çevrelerin "Kürt yoktur, herkes Türk'tür, tarihte Kürt diye bir kavim yaşamamıştır, Kürt-Türk ayrılığı yapanlar komünistlerdir, Kürtçülerdir..." gibi sloganlarla veya binbir çeşit baskı tedbirleri ile durumu idare etmeye çalışmaları en azından gerçeklere aykırıdır ve devekuşu politikasından başka bir şey değildir. Yüzde yüz Kürtçe konuşan ve Kürtçeden başka hiçbir dil bilmeyen bir gruba "Siz Kürt değilsiniz, Kürt diye bir kavim yoktur" demek, Kürt lâfını kullananları bölücülük yapıyor, devletin bütünlüğünü parçalıyor, diye suçlamak, tamamen faşist bir taktikle o etnik grubu ve onun kültürünü yok etmeye çalışmaktır.

Türkiye'de Kürtlerin Türk olduğu şeklindeki iddia Dr. Fahrettin Kırzioğlu tarafından yapılmaktadır. (Fahrettin Kırzioğlu, Tarih Bakımından Kürtlerin Türklüğü, Ankara 1964.)

Daha önceki bölümlerde "Horlanma" ile ilgili örnekler verirken, Atatürk Üniversitesi'nin resmi görüşünün de böyle olduğunu belirtmiştik.

Kürt dili ve Kürt edebiyatı ile ilgili olarak bk.

- Musa Anter, Doğu Kalkınması Üzerine, Barış Dünyası, Sayı 4, Temmuz 1962.
- Musa Anter, Kürt Edebiyatı, Barış Dünyası, Sayı 7.
- Musa Anter, Doğu'dan Portreler, Mele Ahmede Ciziri, Barış Dünyası Sayı 10.
- Musa Anter, Kürt Dili Üzerine, Doğu, Aralık 1969, Sayı 1.
- Musa Anter, Kürt Dili Üzerine, Doğu, Ocak-Şubat 1970, Sayı 2.
- Musa Anter, Ferhanga Khurdî-Tirki Kürtçe-Türkçe Sözlük, Yeni Matbaa, İstanbul 1970.
- Musa Anter, Kımıl, Yeni Matbaa, İstanbul 1962.
- Musa Anter, Birîna Reş Kara Yara, İstanbul 1965.

Batı'daki işbirlikçilerinin sosyalist bir uygulama ile yok edilmesi ile soruna çözüm getirilmiş olacağı kabul edilmektedir.¹⁶² Bazı sosyalistlerimiz ise sorunun etnik yönünü hiç kabul etmemekte, Doğu sorununu "bölgecilik" diye kabul

— Hasan Arfa, Kürt Üzerine, çev. Şihoğlu, Doğu, Sayı 1.

— Hasan Arfa, Kürt Tarihi Üzerine, çev. Şihoğlu, Doğu, Sayı 2.

— Ferit Öngören, Doğu Anadolu'da Tüten Kültür, Karakoçan, Nisan 1969, İstanbul, s. 1-11.

— Uyanış, 4 Mayıs 1969, Özel sayı (Ankara).

Bu konuda, ayrıca 1963 yılında Diyarbakır'da yayınlanan "Deng" ve daha önce yayınlanan "Dicle-Fırat" dergilerine de bakılabilir.

162. Sosyalistlerimizin çoğunun savunduğu bu görüş eksik olup geliştirilmesi gerekir.

— İlhan Selçuk, Kürt Meselesi, 25 Nisan 1966, Cumhuriyet.

— İlhan Selçuk, Tehlike Nerededir? 26 Nisan 1966, Cumhuriyet.

İlhan Selçuk, daha sonraki tarihlerde yazdığı yazılarda Doğu sorununa karşı kısmen daha gerçekçi bir açıdan bakabilmiştir.

— Behice Boran, Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Gün Yayınları, İstanbul 1968, s. 184-198.

(Behice Boran da, Türkiye ve Sosyalizm sorunları adlı eserinin ikinci baskısında Doğu sorununa daha doğru bir tutum takınmıştır.)

— Behice Boran, Sosyalist Hareketin Sorunları 11, Tüm dergisi, Sayı 2, 18 Aralık 1968, s. 9.

— Hasan Hüseyin Korkmazlı, Doğu Meselesine Gelince: Forum, Sayı 331, 15 Ocak 1968.

Bu arada "Ufuktaki Tehlike: Kürt Sorunu" isimli bir yazı serisi yayınlayan Doç. Dr. Haluk Ülman da sorunu sadece sınıfsal açıdan koyup etnik yönleri küçümsemektedir. Doç. Ülman şöyle demektedir: "Ufukta tehlikeli bir sorun olarak belirmeye başlayan Kürt sorununun bütün sorumluluğunu yabancı devletlerin bölgedeki çalışmalarına yüklemek, madalyonun yalnızca bir yüzünü görmek olur. Madalyonun öteki yüzünde görülen, Doğu Anadolu'daki ekonomik gerilikle siyasal huzursuzluktur. Şurası rahatlıkla söylenebilir ki, eğer bugün çeşitli yabancı devletler Türkiye'nin doğusuna çeşitli politik yatırımlar yapıyorlarsa, onlara bu olanağı veren, işte, bu ekonomik gerilikle siyasal huzursuzluğun yarattığı pek elverişli ortamdır... Anadolu'nun Doğusunda yaşayan bir din yada toprak ağası, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamak varken neden bağımsız bir Kürt devleti ister?

edip küçümsemeye çalışmaktadırlar.¹⁶³ Aslında "bölgecilik", Doğu'nun sorunları ile ilgilenmek değil, yıllardan beri Doğu Anadolu'nun geri kalmasına yol açan devlet politikasının ta kendisidir.

5. Doğu sorununun sadece geri kalmışlıkla ilgili bir sorun olmadığını, halta, ağanın, şeyhin, aşiret reisinin yok edilmesiyle de bu soruna çözüm yolu bulunamayacağı görüşünde olanlar azınlıkta da olsa gerçekçiler. Bu görüşü savunanlar, sorunun bir de etnik yönü olduğunu, bu yönü ile sorunun sınıfsal yönünün birbirini bütünülediğini, sorunun çözümü için bu yönün birbirinden ayrı düşünülemeyeceği kanısındadırlar.¹⁶⁴

Kürt sorununa etkili bir reçete bulabilmek için, bu sorunun üzerinde dikkatle durmak gerekir. Bize kalırsa, Kürt bağımsızlığını isteyen din, ya da toprak uluları arasında milliyetçilik aşkıyla yananlar, ya da siyasal hırslarını bu yolla gidermek isteyenler pek fazla olmasa gerekir... Fakat Kürdistan son yıllarda geniş kütlelere de yayılmaya başlamıştır. Demek ki bir avuç ayrıcalıkların yaptığı kışkırtmalara artık fakir halk da kulak vermektedir. Fakir halkın bu kışkırtmalara kulak vermeye başlamasının nedeni de, içinde bulundukları ortam ve yaşadıkları hayatın bıkınlığından başka bir şey değildir. Eğer bunlar sosyal ve ekonomik yaşantılarından memnun olsalardı, Türk sınırları içinde bulunmayı kendileri için çıkarlı görselerdi, aslında kendilerini sömüren bir avuç insanın peşine takılırlar mıydı? Türkiye'nin doğusunda yaşayanlara bugün Kürt olduklarını hatırlatanlar sözde Türk milliyetçisi geçinenlerdir. Nasıl sözde Müslüman geçinenler Sünni olanlardan gayrısını müslüman saymayıp Alevi-Sünni ayırımı yaratmışlarsa sözde milliyetçiler de duygularıyla hareket edip vatanlarının bütünlüğünü tehlikeye atmışlardır." Forum, Sayı 326, 1 Kasım 1967.

163. Çetin Altan, daha sonra, Doğu'yu da Bölgecilik Değil, Sınıfsallık Kutarır, görüşünü savunmuştur, Akşam, 18 Temmuz 1969.

164. Bu görüş, özellikle TİP ikinci olağanüstü kongresinden sonra anlam kazanmaya başlamıştır. Sosyalistlerimizin şimdiye kadar bu konuya dokunmamaları, sorunu bilmemelerinden ve faşist eğitimin süregelen kalıntılarından başka bir şey değildir. (Olağanüstü kongre tutanakları, Bk. Mehmet Ali Aslan, Ahmet Aras ve Sait Çiltaş'ın Konuşmaları), Ayrıca Bk. İsmail Beşikçi, Doğu Sorunu Açısından "Türkiye'nin Düzeni", 19-24 Mart 1969 Tarihli Akşam gazeteleri; Ayrıca, Avukat Mehmet Ali Aslan'ın yönetiminde yalnız dört sayı çıkan "Yeni Akış" dergisinde yayınlanan aşağıdaki makaleler dikkate değer:

C. GÜNÜMÜZDE DOĞU SORUNU

Çok kişi, duygusal etkenler ve eğitim sisteminin aşıladığı fikirlerle hareket ederek ya Kürtlerin varlığını inkâr etmekle, ya da Kürtlerin var olduğunu kabul etse bile Türklerin yönetiminde, hatta demokratik haklarından yoksun yaşamaları gerektiğini savunmaktadırlar. Geniş kitlelerin, siyasi iktidarların uyguladıkları politika sonucu bu tür düşünceleri savunmaları doğal karşılanabilir. Ancak, aydınların, soruna duygusal bir açıdan bakmaları, doğruları savunanların karşısına suçlayıcı olarak çıkmaları kolay anlaşılır bir davranış değildir.

Toplumsal bir namus anlayışına sahip bilim adamlarımız ise konunun ele alınmasına şu görüşle karşı çıkmaktadırlar:

“Kürt sorunu, emperyalizmin üzerinde oynadığı en önemli bir sorundur. Bu bakımdan şu sıralarda etnik sorun üzerinde durmak, halkı esas sorunu olan sınıf bilincinden uzaklaştırır, ters yönlere kanalize eder. Bu

-
- Tartışmayı Açıyoruz, Sayı 1, Ağustos 1966.
  - İsmet Tümtürk, Doğunun Derdine Çare, Sayı 1.
  - Ali Karahan, Doğu Meselesi, Sayı 2, Eylül 1966.
  - Baran, Irkçılık-Turancılık, Sayı 2.
  - O. Aydın, İnkâr Değil, Kabul, Sayı 2.
  - Abdülkadir Yıldırım, Resmi Millet Görüşüne Irkçılığın Etkileri, Sayı 2.
  - Baran, Kürtçe Yayın, Sayı 3, Ekim 1966.
  - Kemal Burkay, Her Şey Açıkça, Sayı 3.
  - Mehmet Ali Aslan, Sosyalizm ve Kürtler, Sayı 3.
  - Abdülkadir Polat, Doğu Davamız, Sayı 3.
  - Ali Korkmaz, Davamızı Dile Getiremiyormuşuz, Sayı 3.
  - Tarık Ziya Ekinci, Türkiye'de Doğu Sorununu Doğuran Gerçek Nedenler, Sayı 4, Kasım 1966.
  - Serdar, Radyolarımızda Kürtçe Yayın, Sayı 4.
  - Mehmet Ali Aslan, Kürt Halkının Yeri, Sayı 4.
  - Abdülkadir Yıldırım, Faşizm, Sayı 4.
  - Ali Dicleli, Bölgeler Arası Uçurum, Sayı 4.

ise emperyalizmin ekmeğine yağ sürer. Bu, Türkiye'deki devrim stratejisi açısından çok sakıncalı bir durumdur. Oysa, sınıf sorunu çözümlenmiş bir Türkiye'de Kürtler şüphesizdir ki kendi ulusal haklarına kavuşacaklardır."

Bu görüşler devrim stratejisi açısından bir yana illemez. Fakat iki büyük hatayı da bünyelerinde taşımaktadır.

a) "Emperyalizm yararlanır, en çok onun işine gelir" endişesiyle Doğu sorunundan "şimdilik" söz etmemek anlamsızdır ve bilimsel bir görüş değildir. Çünkü emperyalizmi, Türkiye'de yapılmış her türlü bilimsel araştırmalardan yararlanacak kadar bilinçlidir. Doğu sorunu üzerine yapılan araştırmalardan yararlanması ne kadar olağansa, herhangi bir köy, gecekondü araştırmasından, seçim sonuçları üzerine yapılmış araştırmalardan, Türkiye'nin sınıfsal yapısını gösteren araştırmalardan yararlanması da o kadar doğaldır. Önemli olan, sorunları dalma emekçi sınıflar lehine, emperyalizm aleyhine çözümleyecek analizler yapmaktır. Sınıfsal temelleri sağlam bir biçimde kurulmuş bir devrim stratejisinden ve sınıf temelleri ile birlikte ele alınmış Doğu sorunu araştırmalarından emperyalizm kolay kolay yararlanamaz. Emperyalizmin bu konuda doğuracağı sapmalar hiçbir zaman uzun vadeli olamaz.

b) Deniyor ki, etnik sorunu şimdilik kurcalamayalım. sınıf sorununu çözümlenmiş bir Türkiye'de Kürtlerin dillerini kullanmaları, dil ve edebiyatlarını inceleme, kendi dilleri ile yazma, çizme, dinleme, öğrenme vs. gibi ulusal haklarına kavuşacakları şüphesizdir. Çünkü sosyalizm, insanın maddi ve manevi varlığını geliştiren en iyi sistemdir. Fakat bu görüş, ulusların ancak sosyalist üretim biçimiyle ortaya çıktığını ve ulusal hakların ancak böyle bir sistem içinde kullanılabileceği kanısını yaratmaktadır. Oysa, uluslar kapitalist üretim biçimiyle ortaya çıkmış ve ulusal haklar o zamandan itibaren sorun olmaya başlamıştır. Dolayısıyla uluslaşma devrimden sonra ortaya çıkacak bir oluşum değil, aksine devrim, uluslaşmanın bir gereğidir.

Bu nedenle bilimsel görüşten ayrılmamak, yanlış yargıları önler. Bilimsel görüş ise toplumun kendi iç dinamiğinin

araştırılmasıyla başlar. Bu iç dinamiğin dış etkilerce nasıl biçimlendirilebileceği veya kanallize edileceği ikinci planda bir konudur. O halde:

1. Doğru Anadolu toplumunun iç dinamiği nasıl işlemektedir. Bu iç dinamiğin gücü ne kadardır? Ve toplumdaki değişimin yönü nereye doğrudur?

2. Doğru Anadolu toplumunun merkezli otorite ile olan ilişkileri nasıldır? İç dinamiğinin işlemlerini merkezli otorite nasıl ve ne yönden etkilemeye çalışmaktadır?

3. İlişkilerin ve değişimin, Ortadoğu devrimci çemberi içindeki rolü ve anlamı nedir?

4. Emperyalizmin bu oluşumları etkileme şansı ne kadardır ve Sovyetler Birliği Ortadoğu'daki emperyalist girişimlere ne kadar denge unsuru olabilmektedir?

Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi Doğru Anadolu'daki en önemli iç dinamik, yani yapısal değişme feodalizmin hızlı bir biçimde kapitalizme dönüşümüdür. Bir kez, bu dönüşümü ve bunun siyasal alanda, yani üstyapı kurumlarında ortaya çıkaracağı sonuçları çok iyi görmek gerekir. Bu gelişmeye karşı merkezli otoritenin ne gibi tavırlar takınacağını araştırılması yine çok önemlidir. Sorunu "Orta-Doğu Devrimci Çemberi",¹⁶⁵ giderek emperyalizm açısından da değerlendirmek ise yine çok önemlidir. Fakat emperyalizmi derken, Sovyetler Birliği'nin onu dengeleyen gücünü, giderek halk yığınları lehine değişim sağlayan gücünü çok iyi değerlendirmek gerekir.

Emperyalizmin, Doğru Anadolu'da etkin olacağı, kendisine uyarlı bir egemen sınıf yaratacağı fikri, bize göre, doğru değildir. Emperyalizmin günümüze kadar, Doğru Anadolu'da etkin olduğu hiçbir zaman söylenemez. Eğer emperyalizm, Doğru Anadolu'da gerçekten etkin olsaydı, Doğru Anadolu'daki üretim ilişkilerini feodal bir düzeyde bırakamaz, kapitalist ilişkilerin yoğunluk kazanması için gerekli tedbirleri

---

165. ANT, Orta-Doğu Devrimci Çemberi, Sayı 174/1, 1 Mayıs 1970, s. 63-84. Bu yazıda, Orta-Doğudaki devrimci eylemler konusunda, Türk, Kürt, Filistinli, Kıbrıslı ve İranlı'nın katıldıkları bir açık oturumdaki konuşmalar yer almaktadır.

mutlaka alırdı. Çünkü, emperyalizm sömürü ilişkisi kurduğu yerlerde, yoğun bir biçimde sömüreceği olanaklar arar. Doğu Anadolu'da zaten az olan feodal artık ürün, yani feodal sömürü, emperyalizmi tatmin etmeyecek kadar azdır. Günümüzde Doğu Anadolu'da önem kazanan gelişim ise Doğulu ve Batılı egemen sınıfların bütünleşmesine doğrudur. Bu bütünleşmede, Doğulu egemen sınıflar, sömürü ilişkilerine, ancak Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşebildikleri ölçüde katılabilmektedir. Görüldüğü gibi, Doğulu egemen sınıflar emperyalizmle doğrudan doğruya karşı karşıya değildir. Bunun için, emperyalizmin Doğu'da etkin olma olanağı yoktur. Bu nedenle, Kürt halkının demokratik hakları söz konusu olduğu zaman "emperyalizm fobisi" uyandırmaya çalışmak inandırıcı olmamaktadır. Doğu sorunu, ne ilerici aydınlarımızın sandığı gibi Amerika tarafından tezgâhlanmakta, ne de arkasında Rusya bulunmaktadır. Doğrudan doğruya toplumun diyalektik gelişiminin, yani toplumun iç dinamiklerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat, emperyalizm, Doğu Anadolu'daki ekonomik ve toplumsal oluşumlardan korkmakta, bu hareketleri yozlaştırıcı çareler aramaktadır. Çünkü, hareket özü itibarıyla devrimcidir. Ulusal hakları gasp edilmiş halkların eylemleri özü itibarıyla devrimci olur. Devrimci ve ilerici gelişmede ulusal bilinci yaratan slogan "her türlü zümreciliğe karşıyız"dır. Ulusal bilinci yaratan bu slogan giderek toplumsal bir içerik kazanmakta, toprak sahibi olan ve olmayan sınıflar arasındaki ilişkileri de karakterize etmeye başlamaktadır.

Sorunun burasında çok önemli bir noktaya dikkat etmek gerekir. Bu da, Doğulu devrimcilerin, sorunun halk yığınlarına anlatılışında başta aşiret reisleri olmak üzere ağaların ve şeyhlerin yardımını kazanmaları gereğidir. Doğulu devrimciler sorunun bu aşamasında bu kişilere kesinkes karşı çıkmamak zorundadırlar. Çünkü, ulusal sorun karşısında, Doğulu egemen sınıflar, genellikle siyasi iktidarın giderek sivil, asker-aydın kadroların şovenist geleneğinin etkisi altında kalmaktadırlar. Bu sınıf, toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasında ayrıca Doğu Anadolu'da ikinci bir baskı ile karşılaşmamalıdır. Bu ilişkinin yoğunluğu ne kadardır, ne kadar sürer, bunu belirleyecek olan, şüphesiz ki eylemdir.

Öte yandan feodal egemen sınıfın feodal sömürüyle yetinmeyip kapitalist ilişkileri gerçekleştirmeye başladığı andan itibaren Batı Anadolu'daki egemen sınıflarca bir çelişmeye girebilir. Çünkü feodal üretim ilişkileri düzeninde sadece Batı Anadolu'daki egemen sınıflarla bütünleştiği sürece sömürüye katılan ve çok az bir pay alanlar, kapitalist ilişkilerin yoğunluk kazanmasıyla birlikte artık ürün ve sömürünün tümünü kapatmak isteyebilir. İşte bu istek, Doğulu ve Batılı egemen sınıflar arasında bir çelişme ve sürtüşme yaratabilir. Bu sürtüşme de Doğulu egemen sınıf daha güçlü bir görünüm için sadece kendi sınıfsal çıkarlarını bütün Kürt halkının çıkarıymış gibi gösterebilirler. Bu eylemi bu noktada da desteklemek gerekir.¹⁶⁶

Bu süreç içinde Türk devrimcilerinin tutumu ne olmalıdır? Türk devrimcileri şüphesizki, "ulusların eşitliği ve kardeşliği" temel ilkesinden hareket etmeli ve bunun gereklerini yerine getirmelidir. Bunu, Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın 1969-1970 karar tasarısından izleyelim:

"... Halklar, kendilerini sömür n, ezen sınıflara ve emperyalist güçlere karşı kardeşçe ve dayanışma içinde etkin, başarılı mücadele verebilirler. Bunun temel şartı HALKLARIN EŞİTLİĞİ ilkesini bütün şartlanma-

---

166. Günümüzde böyle bir sürecin doğması olanağı pek yoktur. Çünkü, emperyalizmin Türkiye ekonomisini denetleyen gücü o derece etkindir ki, böyle bir iç dinamiğin işlemesine engel olur ve bastırabilir. Fakat, kapitalizm dünya sistemi durumuna gelmeden önce bu tür dinamikler uluslaşmanın motoru olabiliyordu. Zaten, kapitalizmin ilerici yanı, bir dünya sistemi durumuna gelince tamamen yozlaştı. Emperyalizm ise halkların kurtuluşunu engelleyen belli başlı bir kurum durumuna geldi. Buna karşın, Doğulu egemen sınıflar "Doğu Holding" gibi kuruluşların amaçlarını şüphesiz kavramaları gerekir. Bu kuruluşların amacı kapitalist gelişmelerle birlikte ortaya çıkacak geniş çaptaki artık ürünün resmi kanallardan Batı'ya aktarılmasıdır. Bugüne dek, gayri resmi olarak cereyan eden olaylara resmi bir nitelik kazandırılmakta, kapitalist gelişmelerin ortaya çıkardığı artık ürün yeniden değerlendirilmek istenmektedir. Amaç, sanıldığı gibi artık ürünü tekrar Doğu'da değerlendirmek değil, Batı'ya aktarmanın yollarını aramaktır. Bu bakımdan Doğulu egemen sınıflar da, bu oyunlara karşı gözlerini açık artık ürünü Batı'ya kaptırmanın yollarını bulmalıdır.

lardan kurtularak içtenlikle, tavizsiz kabul etmektir. Halkların eşitliği ilkesi vatandaşların eşitliği ilkesinin de temel şartıdır. Birbirlerinin varlığına, etnik özelliklerine saygılı olmadan, milliyetler meselesinde devrimci titizliği göstermeden, beraber mücadele için gerekli olan güven ortamı yaratılamaz. Halkı eritme ve yok etme ve diğer baskı metotlarını uygulamak isteyen herhangi bir iktidara karşı, HAKİM MİLLETLERİN HALKÇI GÜÇLERİ VE DEVRİMCİ GÜÇLERİ BÜTÜN İMKÂN-LARI İLE DİRENMEZLERSE, EZİLEN ULUS VEYA ETNİK GRUP BUNLARA GEREKLİ GÜVEN DUYGUSU BESLEYEMEZ.

Örneğin bugün Suriye'de Türklere, Kürtlere ve Ermenilere karşı uygulanan yanlış politikaya, öncelikle Arap milletlerinin halkçı ve devrimci güçleri karşı çıkmalıdır. Bu tür davranış, Şah, Cunta idaresine karşı, Fars, Kürt, Türk, Azeri, Ermeni ve Arap halklarının birbirlerine güvenerek kardeşçe mücadele edecekleri ortamı hazırlayacaktır.

Ortadoğu demokratik halk iktidarlarının yönetimiyle, halklar arası barışın, kardeşliğin, eşit şartlar altında kurulduğu bir bölge olacaktır."¹⁶⁷

Kürdolog Kemal Badıllı'nın Aydınlık dergisinin tartışma sütununda, bu konuda yayınlanan yazısı aydınlatıcıdır:

"Kürt meselesine gelince: Üzüntü ile arz edeyim ki şimdiye kadar bu hususta samimiyet ve vukufiyete şahit olmadık. Nitekim en insancıl olarak görünen İlhan Selçuk Bey'in dahi geçenlerde ortalığı velveleye vermek isteyen makalelerini hayretle okuduk. Buna inanıyoruz ki, henüz Türkiyemizde Kürt meslesi bir leviathan'dır. Bakınız Rusya, ötedenberi bize vahşi, yamyam müstevli, barbar vs. tanıtılmaktadır. Halbuki bugün Rusya'da her millet (ezcümle Türkler, Kürtler, Ermeniler... vs.) kendi benliklerine sahip, kendi dillerini konuşmakta ve hatta bu dillerde mektepler, neşriyat ve radyo yayınları bulunmaktadır. Halbuki bugün Tür-

---

167. Devrimci Doğu Kültür Ocakları, 1. Dönem Genel Kurulu, 1969-1970 Karar Tasarısı, s. 7 (Bu karar tasarısı Genel Kurulca onaylanmıştır)

kiyemizde asgari şu kadar milyon Kürt olmasına ve bunların büyük bir kısmı Kürtçeden başka lisan - Türkçe bilmedikleri halde- ne basında ne radyoda Kürtçe neşriyat yoktur. Ve hatta 'Ben Krdm' demek de en büyük sutur. Hla 'Kürt yoktur, Kürt demek Kürt demektir, Kürtler Türktür' gibi dağdaki tavşanları bile güldürecek iddialarından vazgeçmemektedir. Bakalım daha ne kadar zaman başımızı kuma sokacağız. Vaktiyle bir Kürtçe gramer yayınladım, neredeyse Türkiye'den ıkarılacaktım. Bereket adil hakimler imdadıma erişti. Hasılı bu hususta çok zntlyz. Milli vahdet -zannedersem- böyle inkar ve terörle temin edilemez. Yavuz Sultan Selim zamanında taraflar arasında akdedilen mukavelelerden bu yana Kürtlerle Türkler beraber yaşamışlardır. Kürtler de harplerde ölmüşler, vergi vermişler, askerliklerini yapmışlar ve yapmaktadırlar. Göz boyama denilebilecek pek czi şeyler dışında Kürtler ve Kürdistan hiçbir nimetten istifade ettirilmemektedir. Düşününüz, bugün sahip olmak öte dursun, 'niçin radyolarımızdan biri Kürtçe yayın yapmıyor?' demek bile vatan hiyaneti derecesinde bir su addediliyor. Ve yine düşününüz ki mesela Irak'ta, Arap-Kürt kanlı savaşı devam etmesine rağmen Bağdat Radyosu Kürtçe yayınına kesmemiştir.

Bütün bunlara rağmen, TBMM'de söylediğim gibi, yaşasın Türkiye, yaşasın Türkiyeliler."¹⁶⁸

Siyasi iktidar "Doğu sorunu"nu bastırabilmek ve demokratik istekleri önleyebilmek için her türlü yola başvurmakta, bu arada toplumumuz için en çok geçerli olan "Kürtçülük ve Komnstlik" suçlamalarını büyük bir başarı ile kullanmaktadır. TP'in 1963 yılında, zamanın Başbakanı İsmet İnönü'ye ve İçişleri Bakanı'na gönderdiği telgraf, siyasi iktidarların bu tutumlarına çok güzel bir örnektir. Telgrafta şöyle denilmektedir:

"İçişleri Bakanı'nın Kürtçülük isnadı ile tevkif edilen on iki sanıktan dokuzunun partili hüviyetlerini belirtme-

---

168. Kemal Badıllı, Kürt Meselesi, Aydınlık dergisi, Sayı 10, Ağustos 1970, s. 327.

diği halde, sanıklardan yalnız üçünün Türkiye İşçi Partisi üyesi olduklarını açıklaması ve bunların komünist olduklarını ileri sürmesi, buna lüzum duymuş olması, mümaileyhin partimiz hakkında kötü duygu ve düşünceler beslediğinin ve partimizi halka şüpheli bir teşekkül olarak göstermek kast ve gayretiyle hareket ettiğinin açık ve yepyeni bir delilidir.”¹⁶⁹

Bu tutum bugün için geçerli olmaktadır. Gerek siyasi iktidar gerekse birçok kuruluş, karşıt oldukları kişileri en ucuz yol olan bu taktikle suçlamaktadırlar. Yasalarımızda devrimcilerin eylemlerini yasaklayan hükümler bulunmaması, yasaların, yöneticilerin, devrimcileri gönüllerince cezalandırmadan yoksun bırakması, onları, işlenmemiş suçları işlenmiş gibi gösterip devrimcileri cezalandırma yolunu seçmelerine yol açmaktadır. Bugün kamuoyuna “Komünist” ve “Bölgeci” diye tanıtılanların, genellikle bu suçları işlemediklerini anlamak için mahkeme sonuçlarına bakmak yeterlidir. İlerici aydınlarımızın bu tür oyunları kesin olarak kavramaları ve bozmaları kaçınılmaz görevleridir.

D. DİL BİR ÜSTYAPI KURUMU DEĞİLDİR, ÜRETİM BİÇİMİNDEKİ DEĞİŞME DİLİ DEĞİŞTİRMEZ

Bazı bilim adamları ve yazarlarımız Doğu sorunu konusunda “Doğu’da Kürtçülük yapanlar, sorunu dinamik duruma getirenler, ağalar, şeyhler ve aşiret reisleridir; onları ortadan kaldıralım, sosyalist bir uygulama ile halkların birbirlerini sömürmelerini önleyelim, böylece Kürtçülüğü ve Kürtçeyi de ortadan kaldırmış oluruz” demektedirler. Bu görüş yanlıştır. Çünkü, üretim biçiminde ileri doğru bir değişme¹⁷⁰ hukuk, politika, sanat, edebiyat, din gibi üstyapi ku-

---

169. Sosyal Adalet dergisi, Sayı 17, 9 Temmuz 1963 (Rejime Leke Olan Bakan: Hıfzı O. Bekata.)

170. Üretim biçimlerindeki değişmeler daima ileri doğrudur. Çünkü üretim biçimini tayin eden üretim güçlerinde (teknoloji) bir gerileme söz konusu olamaz. Örneğin traktörü kullanabilecek olanaklara ve teknik bilgiye sahip olan bir çiftçi, artık karasaban ve öküz kullanmaz.

rumlarını da değiştirir ve kendine göre etnik yönü ile sınıfsal yönü birbirini bütünlemektedir. Birinden ötekine geçildiği zaman hukuk, ahlâk, din, aile yapısı, sanat, üstyapı kurumları tamamen değişmiştir. Her şeyden önce, toprak sahibi senyör ile köylü arasındaki kişisel bağlara dayanan feodal hukuk yerine, sermaye hareketlerinin, kişi hareketlerinin (gezi özgürlüğü) serbest olduğu kapitalist hukuk gelmiştir. Fakat dil, böyle bir üstyapı kurumu değildir. Üretim ilişkilerine göre biçim almaz. Örneğin 1917 Devrimi'nden sonra, Rusya'da bütün üstyapı kurumları değişmiş, fakat dil değişmemiştir. O halde sosyalist bir uygulama ile Doğu'da feodal ağalar, şeyhler ve aşiret reisleri ortadan kaldırılabilir, fakat Kürt dili ortadan kaldırılamaz. Dil, yine yaşamına devam eder. Çünkü Kürtçeyi yaşatan feodal ağa, şeyh, aşiret reisi gibi egemen sınıflar değildir. Dil ulusal bir özelliktir. Bu, sadece Kürtçe için değil, bütün ulusların ana dilleri için böyledir.¹⁷¹ Bu nedenle asıl kültürel gerilik, Hakkâri, Sürt, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Muş gibi illerimizde halkın büyük çoğunluğu, bazı yerlerde de yüzde yüzünün Kürtçe konuşması değil; halk Kürtçe konuşuyor, Türkçe bilmiyor duygusal değerlendirmelere bakarak, Doğu Anadolu kültürel bakımdan çok geridir, demektedir.

E. ULUSLAŞMA ve ULUSAL DİLİN TEŞEKKÜLÜ

Konuyu daha iyi anlamak ve değerlendirebilmek için, belirttiklerimizin ötesinde uygar devletin bünyesini çok iyi kavramak gerekir. Bir devletin mutlaka, aynı dili konuşan, aynı dine inanan, aynı mezhep ve aynı ırktan olmaları gibi, aynı etnik özelliklere sahip olan uluslardan ve gruplardan

---

171. Dil bir üstyapı kurumu değildir, üretim biçimlerine göre değişmez demekle "Dil bir altyapı kurumudur" demek istemiyoruz. Dil bir altyapı kurumu da değildir. Hatta dil, üretim faaliyetlerine fiilen aktarıldığı halde (örneğin dilsiz olan bir kişi tam anlamıyla üretim yapamaz) yine altyapı kurumu sayamayız. Öte yandan, "dil bir üstyapı kurumu değildir" derken anlaşılması gereken şeyin, dilin bizzat kendisi olduğu, çeşitli toplumsal sınıfların meydana getirmiş olduğu jargonlar olmadığı daima gözönünde tutulmalıdır. (bk. Stalin, Marksizm ve Dil, Çev. Adil Onaran, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1967, s. 12 vd. 55 s. 55 vd.

meydana gelmesi şart değildir. Bir devletin bünyesinde, çeşitli farklılaşmalar gösteren etnik gruplar da bulunabilir. İsveçre, Kanada, Çin, Rusya, Hindistan, Yugoslavya, Amerika Birleşik Devletleri ve çeşitli Ortadoğu ülkeleri bu görüşün somut örnekleridir. Önemli olan, çeşitli etnik gruplar arasındaki her çeşit ulusal baskılara son verilerek ekonomik bakımdan bütünleşmenin sağlanmasıdır.¹⁷² Bu bakımdan, uluslaşma, siyasi bağımsızlığı, ayrılıkçılığı amaçlayan bir akım değil, yaşayan bir kültürün gün ışığına çıkmasını, bir halkın kendi benliğine kavuşması ve kendi kendine güven duymasını sağlayan bir süreçtir.

Ziya Gökalp ulusun ne olduğunu anlamak için ilk önce ne olmadığını anlamak gerekir, diyor ve şöyle devam ediyor:

“1. Ulus, ilk önce coğrafi bir zümre değildir. Örneğin İran dediğimiz zaman orada sadece Farsların yaşadığını sanmamalıdır. Orada, Farslardan başka, Türkler ve Kürtler de vardır. Bunun gibi Arabistan'da bütün nüfusun Arap olduğunu sanmamalıdır. Gerek Suriye'de, gerek Irak'ta Türk nüfus vardır. Anadolu'da birçok Kürt aşiretleri ve köyleri olduğu gibi, çoğunluğu Kürt olan mintikalar da vardır. O halde, hiç kimse mensup olduğu ülkeye nisbetle milliyetini tayin edemez.

2. İkinci olarak ulus, ırk ve kavim değildir. Uluslar artık saf değildirler. Savaşlar, evlenmeler bu saflığı bozmuştur.

3. Ulus, üçüncü olarak bir imparatorluk içinde ortak bir siyasi hayat yaşayanların toplamı da değildir.

4. Dördüncü olarak ulus, bir ferdin, kendisini keyfiye uygun olarak mensup addettiği herhangi bir toplum da değildir. Ferte böyle bir hürriyet yoktur. Herhangi bir siyasi partiye girer gibi, sırf istek ve irade ile şu veya bu ulusa intisap olmaz.

O halde ulus nedir? Ulus dili ortak olan, aynı terbi-

---

172. Bülent Daver, Siyasal Bilime Giriş, SBFY, Ankara 1968, s. 168, İbrahim Yasa, a.g.e., s. 183.

yeyi almış ve aynı kültüre mensup kişilerden meydana gelen bir topluluktur.”¹⁷³

Ziya Gökalp'in elli yıl önce kaleme aldığı bu yazısı Anadolu'da sadece Türklerin yaşamadığını, başta Kürt halkı olmak üzere başka halkların da yaşadığını, Türkiye'de yaşayan herkesin yurttaşlık hukuku dışında Türk olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Sosyolojik ve etnolojik saptamaların ise yurttaşlık hükümlerinden daha önce geldiği şüphesizdir.

Sorunu ortaya koyduktan sonra, uluslaşma ile birlikte ulusal dilin nasıl doğduğuna değinebiliriz. Bilindiği gibi, Kürtçe bugün çeşitli kolları ve lehçelere ayrılmaktadır.¹⁷⁴ Her aşiret, Kürtçeyi başka bir şive ve ağızla konuşmaktadır. Her aşiretin ayrı bir diyalekti vardır. Bu bakımdan, çeşitli bölgelerde konuşulan Kürtçe arasında bazı farklar olmak-

---

173. Ziya Gökalp Diyor ki, İstanbul 1950, s. 65; Millet Nedir? Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, MEB Yayını, s. 19.

174. Kürdolog Kemal Badıllı, Kürtçeyi, Lurî (Lürce). Goranî (Goranca), Kelhuri (Kelhürce) veya Soranî (Soranca) ve Kurmanci (Kürmançca) olmak üzere, başlıca dört büyük kola ayırmaktadır. Lürce konuşan Kürtler genellikle İran'da ve Kerkük'te oturur. Goranca ise Goranların ve Zazaların konuştuğu Kürtçeye verilen addır. Goranlar, Musul, Zazalar ise Diyarbakır, Siverek ve Dersim dolaylarında bulunurlar. Soranca konuşan Kürtler daha büyük bir dağılma gösterirler. Bu gruba dahil Kürtlere Musul dolaylarında rastlandığı gibi, Diyarbakır, Ankara, Çorum ve Trabzon'da da rastlanılır.

Kürtlerin en büyük şubesini meydana getiren Kurmanci ise çeşitli lehçelere ayrılır. Türkiye'deki bütün Kürtler ile Sovyet Ermenistanı, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'taki Kürtler bu şubeye dahildir.

Bu dört şubeden, yani lehçelerden herbiri kendi aralarında şive ve ağızlara ayrılmaktadır. Örneğin, Kürmança lehçesi, Kürmançların Kavmî tasnifine paralel olarak Bohti, Mehmedi, Silivi ve Mıntıka esasına göre yapılan tasnife göre de Kuzey-Batı, Güney-Doğu gibi şivelere ve bu şivelere Diyarbakır (Sürüc), Siverek (Soreg), Viranşehir gibi ağızlara ayrılır. Örneğin bugün Urfa ve dolaylarında konuşulmakta olan Kürtçe, Kürtlerin Kürmança lehçesine Grameri (Kürmançca lehçesi) Ankara Basım ve Ciltevi, 1965, s. 6-7.

Eskidenberi edebî dil olarak kullanılan Kürtçe ise Cizre ve dolaylarında konuşulan Kürtçedir. a.g.e., s.1.

ta,¹⁷⁵ bazı anlaşmazlıklar belirebilmektedir. Bunun temel nedeni aşiret organizasyonlarıdır. Her aşiretin bağımsız bir feodal beylik meydana getirmesi ve bu feodal beyliklerin dışarıya, yani öteki beyliklere kapalı olması, her aşiret için farklı bir diyalektin oluşmasına yol açmıştır. Feodalizmin, giderek aşiret yapılarının çözülüşüyle birlikte, merkezileşme olacak, böylece dil de merkezilik kazanacaktır. Yani şu veya bu aşiretin konuştuğu şive, ağız değil de "Kürt Dili" ortaya çıkacaktır. O halde, ulusal dil, yazı dili, edebi dil ancak aşiret yapılarının, feodal yapıların yıkılması ve uluslaşma sürecinin yoğunluk kazanmasıyla birlikte ortaya çıkar. Fakat, bu uzun vadeli bir oluşumdur.

F. SONUÇ

Bugün Doğu sorununun özünü kabul etmemenin, tartışmamanın, gerçek bilimsellik, yurtseverlik ve kalkınma çabasıyla uzak-yakın ilgisi yoktur. 1967 yaz aylarında Doğu Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan Doğu Mitingleri sırasında, Batı Anadolu'daki yurttaşlarımızın zihninde "Ne oluyoruz? Doğu'da bölücülük yapıyorlar halkı isyana teşvik ediyorlar..." kanısı uyandırılmaya çalışıldı. Bu, egemen sınıfların ve onların siyasi iktidarlarının değerleriydi ve halka kabul ettirilmeye çalışılıyordu. Oysa, çelişkinin egemen sınıflarca halklar arası çelişki gibi gösterilmesi, bizi de bunu böyle görmeye zorunlu tutamaz. Çelişki Türk halkı ve Kürt halkı arasında değil, Türk ve Kürt emekçi halklarıyla, Türk ve Kürt egemen sınıfları, giderek emperyalizm arasındadır. Yani bir yanda emperyalizm ve emperyalizm ile işbirliği yapan egemen sınıflar, öte yanda da emekçi halklar vardır. Fakat Kürt egemen sınıflarının, sömürüyü ancak Türk egemen sınıflarıyla bütünleşerek sürdürebildiği bir gerçektir. Bu bakımdan "Türk ve Kürt emekçi halklarının dertlerinden kurtuluş yolları birdir."¹⁷⁶

175. Çeşitli bölgelerde oturan ve o bölgelere ait Kürtçeyi konuşan insanların bir araya geldikleri zaman birbirleriyle anlaşamadıkları ise büyük bir yalandır. Örneğin benimle beraber Şemdinli'de askerliğini yapan Karanlı bir Kürt, Şemdinli Kürtleriyle ve Kuzey Irak'taki Kürtlerle soru derece rahat anlaşabilmektedir.

176. Mehmet Ali Aybar, "Doğulu ve Batılı Emekçilerin Dertlerinden Kurtu-

Şuhalde:

a) Doğu Anadolu'da Kürtçe konuşan yurttaşlarımızın dillerine ve kültürlerine uygulanan baskıya karşı koyması,

b) Emperyalizmin Ortadoğu'da ve özellikle ülkemizde, sömürsünü sürdürebilmek için bu alternatiflerden yararlanması mutlak olduğuna göre, böyle bir girişimi etkisiz kılan bir eylem stratejisinin saptanması,

c) Komisyoncu burjuvazimizin, vatan-millet-sakarya sloganıyla, bugüne dek bütün ana sorunlarımızı örtbas edip, bu önemli sorunu da kamuoyundan saklayarak ve kasden yanlış aksettirerek, ayrı ayrı etnik gruplara mensup halkları (Türk ve Kürt halklarını) birbirine düşürme politikası izlediğini çok iyi görmeleri ve bu politikaya karşı çıkılması ve en önemlisi:

d) Devrimci aydınlarımızın kafalarını değiştirmeleri ve faşist şartlanmalardan kendilerini kurtarmaları son derece önemlidir.

Yani devrimci aydınlarımızın üretim ilişkilerinin tarihsel doğrultusu ve genel kavramlar vs. konusunda olduğu kadar etnik sorun ve etnik sorunun sınıf sorunu ile ilişkileri konusunda da açık-seçik fikirlere sahip olmaları gerekmektedir. Yıldız Sertel'in sadece üretim ilişkilerinin tarihsel doğrultusu ve genel kavramlar konusunda duyduğu bu endişe¹⁷⁷ etnik sorun ve bunun sınıf sorunu ile ilişkileri konusunda da son derece önemlidir.¹⁷⁸

---

luş Yolları Birdir" Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm, Gerçek Yayınları, İstanbul 1968, s. 593 vd.

177. Yıldız Sertel, Türkiye'de İlerici Akımlar, Ant Yayınları, İstanbul 1969, s. 393.

178. Doğu sorununun özü ile ilgili araştırmalar yapanlar büyük bir baskı altında tutulmaktadırlar. Siyasi iktidarın öncülüğünü yaptığı bu baskıya, özerk olması gereken ve yurt sorunlarına eğilen üyelerini bu baskılara karşı koruması gereken üniversitelerin de bu baskı işlemi öncülük yapmaları cidden üzücüdür. (Bu konuya ilişkin belgeler ayrıca yayınlanacaktır.) Üniversite, TRT gibi özerk kuruluşların, ülkemizin somut gerçeklerini gizlemeden, özgürce incelemek ve sorunlarımızın bilimsel analizini yapmak zorundadırlar. Bu hem anayasal görevleridir hem de özerkliğin kendilerine yüklediği bir yükümlülüktür. 1961

Doğu sorunu, ne ilerici aydınlarımızın sandıkları gibi, Amerikan emperyalizmi tarafından körüklenmekte ne de gerici burjuva aydınlarının ileri sürdükleri gibi Rusya tarafından tezgâhlanmaktadır. Doğu sorunu, doğrudan doğruya toplumun diyalektik gelişiminin bir sonucudur. Bunu çok iyi görmek ve değerlendirmeleri bu açıdan yapmakta toplumumuzun geleceği yönünden zorunluluk vardır. Emperyalizmin Doğu sorununda hiç mi etkisi yoktur? Aksini iddia etmek yanıltıcı olur. Ancak, bu olayın doğuşundan değil, bu olayın gelişmesinden yararlanarak Türkiye üzerindeki çıkarlarını sürdürmesi bakımından önemlidir.

VII. ETNİK SORUN DERKEN SINIFSAK AÇI ASK DAKALTIKAMALIDIR

Doğu sorununu bu şekilde ortaya koyduktan sonra can alıcı olan başka bir noktaya daha değinmek gerekir. Bu sorunları, sınıf esaslı üzerine oturarak çözümlmeye çalışmaktır. Cumhuriyetin ilânından sonra Doğu Anadolu'da merkezi otoriteye karşı yapılan isyanlar ve isyanlarla birlikte meydana gelen sürgünler sonunda aşiret reisi, toprak ağası, şeyh gibi Doğulu egemen sınıflar başlıca iki büyük kümeye ayrıldı: Bir kısmı merkezi otorite ile sürtüşüp onun hışmına uğradı, bir kısmı da onunla gayet iyi geçinerek onunla bütünleşerek çıkar birliğine girdi. Doğulu egemen sınıflarla ilgili olarak yapılan bu analiz 1945 yılına kadar geçerlidir ve doğrudur. Fakat 1945'de çok partili düzene geçişle birlikte ağa, şeyh, aşiret reisi ve şeyhlerin tekrar kurumlaşmaları ile birlikte hükümetle sürtüşen ve sürtüşmeyen ayrımı ortadan

---

Anayasası, büyük ölçüde ileriye dönük toplumsal gelişmeyi sağlayacak çalışmaları yapacaklara güven verecek bir anayasadır.

— Mümtaz Soysal, Dinamik Anayasa Anlayışı, Anayasa Diyalektiği Üzerine Bir Deneme, SBFY, Ankara 1969.

— Mümtaz Soysal, Haklar ve Özgürlükler Bakımından 1961 Anayasasının Evrensel Anlamı, SBFD, Cilt 24, Sayı 1, s. 91-94.

— Mümtaz Soysal, Anayasa Diyalektiği Açısından Özerk Kuruluşların Görevi, SBFD, Cilt 24, Sayı 4, s. 111-124.

— Bülent Tanör, Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası, Öncü Kitabevi, İstanbul 1969.

kalkmaya başlamış, merkezi otorite ile sürtüşenler de artık onunla bütünleşmeye ve çıkar birliğine girmeye başlamışlardır. Örneğin bir zamanlar merkezi otorite ile zıtlaşan ve zaman zaman sürgüne gönderilen, Silvan'ın Azizoglu ailesi, Doğu Anadolu üzerinde çok söz söylemesine karşın aslında merkezi otorite ile bütünleşmiş ve çıkar birliğine girmiştir. 12 Ekim 1969 Seçimleri'nde eski DP'lilere en çok sahip çıkmaları bunun en güzel örneğidir.¹⁷⁹

Doğu'nun geri kalmasında ve sürekli olarak fakirleşmesinde Doğulu egemen sınıfların Batılı egemen sınıflarla yaptığı bu bütünleşmenin rolü çok büyüktür. Örneğin Doğu'da yün, koyun, buğday, yağ gibi ürünler elde edilmektedir. Bu ürünler üretim ilişkilerinin gereği, egemen sınıflar tarafından toplanmaktadır. Ancak egemen sınıfların elinde toplanan bu birikim Batı Anadolu'ya sevk edilmekte ve orada değerlendirilmektedir. O halde ürün Doğu Anadolu'da yaratıldığı halde para olarak Batı Anadolu'da yatırılmaktadır. Yine Doğu'da üretilen koyun gibi küçük baş hayvanlar egemen sınıflar kanalıyla kaçak olarak İran, Irak, Suriye gibi Ortadoğu ülkelerine geçirilmekte ve elde edilen para yine Doğu'da değil Batı'da yatırılmaktadır. Bunun gibi eczacı, doktor, avukat gibi serbest meslek sahipleri veya bürokratlar da Doğu'da kazandıklarını tamamen Batı'da yatırmaktadırlar. İşte egemen sınıflar arasındaki bu bütünleşme Doğu Anadolu'nun sürekli olarak fakirleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Bakanlar Kurulu'nun Doğu'dan nakledilecek hayvanlarla ilgili olarak indirimli tarife uygulanmasını isteyen kararı da aynı niteliktedir.¹⁸⁰ Bu kararname ile Doğu'dan

---

179. Milliyet, 2-3 Ekim 1969.

1945'ten sonra, feodal egemen sınıfın Batı Anadolu'daki egemen sınıflarla bütünleşerek sömürüye katıldığını ve çıkar birliğine girdiğini söylemek biraz yüzeyde kalan bir açıklamadır. Etnik sorundan ötürü, Doğu'nun egemen sınıfı da sürekli olarak horlanmış, ancak Batılı egemen sınıfa sağladığı çıkar kadar hoş görülmüş, baskıdan kurtulmuştur. 27 Mayıs'ta 485 Doğulu yurttaşın toplama kampına alınması daha sonra bunlardan 55'inin sürgüne gönderilmesi ve bunların tümünün Kürt olması bu baskının günümüzde tekrarlanmış bir örneğidir.

180. 31 Mart 1969 tarihli Resmi Gazete.

Batı'ya hayvan sevk edenlere nakit ücretlerinde % 30 indirim yapılacaktır. Bu indirim şüphesiz ki bir avuç varlıklı sınıfın işine yarayacaktır. Çünkü Doğu Anadolu'da meydana gelen don ve kuraklık nedeniyle köylüler hayvanlarını gayet ucuz fiyatlarla elden çıkarmakta, bu hayvanları bir iki vurguncu toplamakta, hükümet de bu vurguncuların işini kolaylaştırmak için indirimli tarife uygulayıp hayvanların Batı'ya daha rahat bir biçimde sevkini sağlamaktadır. O halde, değer, esas olarak Doğu Anadolu halkı tarafından yaratıldığı halde, Doğulu ve Batılı egemen sınıfların bütünleşmeleri ve çıkar birliğine girmeleri ile, Batı'da yatırılmakta, bu ise Doğu'nun sürekli olarak fakirleşmesi sonucunu doğurmaktadır.

Bu bütünleşmenin en önemli sonuçlarından biri de ulusal sorunun baskı altında tutulması ile ilgilidir. Kuzey Irak'taki hareket bu konunun açıklanmasına ışık tutabilir. Bilindiği gibi, Kuzey Irak coğrafi bakımdan son derece engeli, ekonomik olanakları bakımından çok zayıf bir bölgedir.¹⁸¹ Bölgenin coğrafi ve ekonomik olanakları bakımından çok zayıf ve elverişsiz olması artık ürünün ve birikimin son derece az olması sonucunu doğurmaktadır. Bu ise tam anlamıyla bir feodalite bile değildir. Muzaffer Erdost bunu "Klan Feodalizmi" olarak nitelendirmektedir.¹⁸² Artık ürünün ve birikimin az olması her şeyden önce aşiret reisi, şeyh, toprak ağası gibi Kuzey Iraklı egemen sınıfların Bağdat Hükümeti ile bütünleşip çıkar birliğine girmelerini engellemektedir. Çünkü böyle bir bütünleşme ve çıkar birliğinin olması için Kuzey Irak'ta biriken artık ürünü Kuzey Irak dışında bazı yerlerde değerlendirilmeleri gerekir. Böyle bir artık ürün bulunmadığı için de Kuzey Iraklı ağalar, şeyhler ve aşiret reisleri Bağdat Hükümeti ve Arap egemen sınıfları ile bütünleşemeyip sömürünün dışında kalmaktadırlar. Sömürü dışında kalan bu kişiler, ulusal baskılar da eklenince merkezi otoriteye karşı direnebilmektedirler.

Burada, Barzan Aşireti'nin, ta Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri süregelen bağımsızlık mücadelelerini kü-

---

181. Hulusi Turgut, Kürdistan Dosyası, 15 Eylül-20 Ekim 1968 tarihleri arasında Akşam gazetesinde yayınlanmış yazı dizisi.

182. Şemdinli Aşiretleri Üretim İlişkileri, Türk Solu, Cilt 1, Sayı 25.

çümsemek istemiyorum. Ancak gerçekleri değerlendirmek, doğruları ortaya koymak da bilimsel görevimizdir. Oysa Doğu Anadolu'nun durumu aynı değildir. Doğu Anadolu coğrafi bakımdan her ne kadar dağlık bir bölge ise de ekonomik olanaklar bakımından çok zengindir. Dolayısıyla artık ürünü vardır. Ve bu artık ürün, Doğulu egemen sınıfların Batılı egemen sınıflarla bütünleşmeleri sonucunu doğurmaktadır. Bu bütünleşme ise aslında etnik sorunu gizleyen bir etkenidir. Başka bir deyişle Batılı egemen sınıflarla çıkar ilişkilerine girenler "etnik sorunu" sorun olarak görmemekle ve faşizme dönük politikanın temsilcileri durumuna düşmektedirler. Bunu, 1961 Anayasası'nın yapılması sırasında Kurucu Meclis üyelerinden Abdülhadi Toplu isimli bir Doğulu şöyle ifade etmiştir:

"... Ben % 80 Kürtçe konuşan bir bölgenin çocuğuyum. Bu bölgenin halkı Türk olmakla iftihar ediyor. Biz ekaliyet fikrini şuurumuzda yaşatmıyoruz beyler. Biz Lozan Anlaşması sınırları içinde beraber ve hür bir Türkiye'ye inanıyor ve Türklüğümüzle iftihar ediyoruz. Bu bakımdan buraya çıkıp, bizim adımıza konuşup, ortaya bir ittihadi anasır davası çıkarmak asla doğru değildir. Memleketimizin içinde komünizm cereyanı vardır. Biz komünizmin emperyalizmini yıkmaya çalışıyoruz. Bu maddeden milliyetçiliği çıkarınız, tutacak dal kalmaz."¹⁸³

Milliyetini inkâr eden bu Doğulu yurttaşımıza söylenecek hiçbir söz yoktur. Bu tiplerin niteliğini Doğulu bir genç şöyle ortaya koyuyor:

"... Bu derneklerin temel gelir kaynağı olan geceler tertiplemekle, esas gayeye çok az yardımı olan ve maddi gelir kaygusunda olan dernek yöneticileri, çoğu

---

183. Kâzım Öztürk, a.g.e., s. 1044.

Kürtlüğünü inkâr eden bu Doğulu kişinin konuşmaları kurucu meclis üyesi Prof. Tarık Zafer Tunaya'yı çok sevindirmiş ve rahatlatmış olacak ki uzun uzun bu konuşmanın övgüsünü yapmıştır. (Kâzım Öztürk, a.g.e., s. 1053).

Prof. Tunaya'nın bu tutumu Anayasa Komisyonundaki işine son verilmesine sebep olan fikirleri ile çelişmektedir.

zaman Doğu'nun dertlerine, problemlerine sırt çevirmiş, insanlık sevgisinden nasibini alamamış, cüzdanı kabarık kişilerin ağına düşmektedirler.

Doğu gecelerinde Doğu'nun sorunlarından bahsedenlere bile karşı çıkmakta, tereddüt etmeyen, Doğu'nun sözüm ona temsilcileri, Doğu'yu sömürmek suretiyle ceplerine indirdikleri milyonlardan sadaka verir gibi verdikleri birkaç lira ile kahramanmış gibi gösterilmekte ve Doğulu gençlerin bunlara minnettar olduğu hissi uyandırılmaktadır. Diğer bir husus da şudur: Doğu'nun bir kısım komprador temsilcileri de ağlarına düşüremedikleri dernek yöneticilerini politik baskılarla ve perde arkası oyunlarla susturmaya, vazifelerine engel olmaya çalışmaktadırlar. Dernekler, gayelerine erişmek için çaba harcarken en büyük darbeyi çoğu zaman Doğu'nun komprador temsilcilerinden yemektirler.

İşsiz, yolsuz, yoksul, aç, susuz, işsiz Doğu'ya jan-darma karakolu yaptırmaktan, komando teşkilâtı kur-maktan ve modern hapisane yaptırmaktan başka Doğu'ya hiçbir şey kazandırmayan zihniyetlerin himayesinde geceler tertip edilmemelidir..."¹⁸⁴

Doğulu gencin, çok doğru bir biçimde ortaya koyduğu gibi, temel sorun sınıfsal gerçeklerde yatmaktadır. "Ne Mutlu Türküm Diyene" demek nasıl Türk emekçi sınıflarının sorunlarına hiçbir zaman çözüm getirmemiş ve bu slogan komprador kapitalizminin işine yaramışsa; ulusal sorunun sınıfsal temellere dayanmayan bir çözümü de emekçi Kürt halkının sorunlarına hiçbir zaman çözüm getirmeyecek ancak sömürüyü feodal olarak sürdürenlerin işine yarayacak ve onların kapitalist ağalar olmaları sonucunu doğuracaktır.

Bu bakımdan sınıf sorununu çok iyi görmek ve hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. Hatta şu etkeni bile hesaplamak zorunluluğu vardır. Yukarıda kapitalist ilişkilerin yoğunluk kazanması ile birlikte Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt tarihi ve Kürt folkloru araştırmalarının artacağını, ka-

---

184. İsa Geçit, Doğu Derneklerinin Gayeleri Ne Olmalıdır, Uyanış, 4 Mayıs 1969, Ankara Özel Sayı.

muoyunun gerici siyasi iktidarları rahatsız edecek kadar bilinçleneceğini açıklamıştık. Bu baskılar karşısında, gerici iktidarlar sınıf gerçeğini gizlemek için Kürt halkına yarım yamalak birtakım ulusal haklar verebilir. Kürçe gazete çıkarma, radyoda bir iki saat Kürtçe yayın yapma gibi. Gerici iktidarların bu oyununa katıyen gelmemek ve sınıf gerçeğini hiçbir zaman unutmamak gerekir. Örneğin İran'da 6 eyaletin birisinin adı Kürdistan'dır ve Kürtlerin bazı ulusal hakları vardır. Fakat bu haklar aslında gerici iktidarın İran'daki Kürt halkına yapılan baskılarını gizlemek için verilmiştir. Nitekim, her şeyden önce Kürt emekçi sınıflarının çıkarları için mücadele eden Kürt aydınlarının Savak'ın korkunç bir baskısı altında olduğunu bütün dünya kamuoyu yakından izlemektedir. Bu bakımdan sınıfsal açıyı kesinlikle daraltmamak, egemen sınıfların ve onların iktidarlarının oyununa gelmemek gerekir. Sınıfsal açıyı daraltmamak demek sorunu birinci plânda, toplumun kendi iç dinamikleri, ikinci plânda da emperyalizm ve emperyalizmin Ortadoğu'da oynamaya çalıştığı oyunlar ve giderek Türkiye ile emperyalizmin ilişkileri açısından görmek demektir.

ÖZET

Kürt aşiretleri üzerinde ilk araştırma Ziya Gökalp tarafından "Kürt Aşiretleri Üzerinde Sosyolojik Tetkikler" adı altında yapılmıştır. Ziya Gökalp bu araştırmasında özellikle Kürt Aşiretleri'ni soy-sop bakımından sınıflandırmakta ve Kürtlerdeki temel toplumsal kurumlar anlatılmaktadır. Bunun yanında Kürtleri coğrafi yöreler itibarıyla sınıflayan bilim adamları da vardır. Minnorsky bunlardan biridir.

Aşiret biçimindeki toplumsal ve siyasal organizasyonun en etkin olduğu yer Hakkâri'dir. Bu bakımdan Hakkâri Bölgesi, Güney Batı İran, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye ile bütünleşmiştir. Çünkü buralarda da aşiret organizasyonu çok etkindir ve aşiret bağları büyük bir dinamizm içinde varlığını sürdürmektedir. Aşiret organizasyonunun feodal üretim ilişkilerinin belirlediği bir siyasi biçim olduğu şüphesizdir. Fakat feodaliteyi tek başına belirleyen bir kurum değildir. Öte yandan, aşiret organizasyonunun sadece Kürtlere mi, yoksa aynı ekonomik ve toplumsal düzeyde bulunan başka gruplara da mı ait olduğu araştırılmaya değer bir konudur.

Toprağa dayanan feodalitede toplumun ekonomik temelini, öküüz, karasaban, kağı gibi üretim güçlerinin belirlediği tarla tarımı meydana getiriyor ise de, aşiret biçimindeki feodalitede hayvancılık daha büyük rol oynamaktadır. Hayvancılık, emeğin aşiret reisine olan bağımlılığını, toprağa dayanan feodalitedeki köylünün feodal ağaya olan bağımlılığından biraz daha serbest bırakmaktadır. Emeğin bağımlılığındaki bu gevşeme, hayvancılık ekonomisinin bünyesinden doğmaktadır. Fakat emeğin biraz daha serbestisine karşı, aşiret reisi ile üyeler arasındaki akrabalık bağları çok sıkıdır. Yani her ikisi de aynı soy-sop'a mensuptur. Emperyalizm Kürtlerdeki bu aşiret sisteminden son derece yararlanmış, çeşitli vesilelerle aşiretleri birbirine düşürdüğü gibi merkezi otoriteye karşı da isyanlarını sağlamıştır. Bu süreç içinde emperyalizmin tezgâhı kendi lehlerine gayet usta bir biçimde çalışmış ve büyük çıkarlar sağlamıştır. Yine bu süreç içinde Batı'nın egemen sınıflarıyla bütünleşebilme olanakları bulan Doğulu egemenler merkezi otorite ile çatışmamış olanlardır. Bütünleşemeyenler ise sürekli sürtüşme durumunda kalmışlardır. Doğulu ve Batılı egemen sınıfların yaptığı işbirliği ise sermayenin sürekli olarak Doğu'dan Batı'ya kaymasına, Batı'da yatırımlarına sebep olmuştur. Bu, Doğu'nun geri kalması sonucunu doğuran etkenlerden biri olmuştur.

Çeşitli isyan hareketleri sonucunda ortaya çıkan sürgünler, devamlılık karakterini gösterememiş, çeşitli toplumsal yapı dinamiklerinin işleyişi sonunda feodaller tekrar yerlerine dönmüşlerdir. 1945'den sonraki çok partili demokratik düzen uygulaması ise Doğulu egemenlerin fonksiyonlarını daha da pekiştirmekten öte bir işe yaramamıştır.

Aşiret organizasyonunun, feodal üretim biçimlerine göre belirlenen bir üstyapı kurumu olduğunu belirtmişlik. Feodal ilişkiler tamamen tasfiye edilip, kapitalist üretim ilişkilerinde gelişme olduğu zaman aşiret organizasyonları da tasfiye edilecek ve kapitalist üretim ilişkilerinin tarihi kategorisi olan uluslaşma süreci tamamlanacaktır. Feodal ilişkileri tasfiye etmeden, aşiret organizasyonlarının ortadan kalkmasını beklemek hayaldir. Aşiret sistemi ile şeyhlik, feodal üre-

tim ilişkilerinin belirlediği üstyapı kurumları olup, feodal üretimin iç çelişkileriyle bütünleşmiştir. Bu bakımdan, bazı yerlerde aşiret reisliği ile şeyhlik geniş toprak mülkiyeti ile bağdaşmıştır. Bu üç fonksiyonu kendinde toplayan kişi çok etkili bir feodal olarak görülebilir. Fakat, bu fonksiyonların ayrı ayrı kimselerde olması veya ikisinin bir arada bulunması olanağı da vardır. Bu koşullar altında aşiret sistemine, tarikat veya şeyhliğe yanı teokrasiye dayanan feodalitelerden söz edilebilir.

Türkiye'de şimdiye kadar bilinçli olarak gizlenmeye çalışılan etnik bir sorun vardır. Doğu'nun geri kalması ve yoksulluğu sınıfsal bir olay olduğu halde Doğu sorununun özünü karakterize eden sadece etnik yöndür. Fakat sınıf sorunu ile etnik sorun birbirleriyle sıkı bir şekilde ilgilidir. Anayasa hukuku, İnsan hakları, ana hürriyetler, dil, tarih, kültür, folklor gibi konularda çalışanlar, şimdiye kadar bu konuyu bilinçli bir biçimde görmezlikten gelmişlerdir. Resmi olarak, "Kürt diye bir kavim yoktur", "Kürtler Türk'tür" denilmesine ve bunun propagandası yapılmasına karşın fiili olarak, Kürtler, Kürt oldukları için horlanmışlardır. Türk bürokrasisi bu tutumuyla temel çelişkiyi, Türk ve Kürt halkları arasında göstermeye çalışan egemen sınıfların oyununa gelmiş ve onların gönüllü sözcüsü olmuştur. Oysa, çok iyi bilindiği gibi çelişki hiçbir zaman Kürt ve Türk halkları arasında değil, emekçi Kürt ve Türk halkları ile bu halkların egemen sınıfları, giderek emperyalizm arasındadır.

Bu oluşumlar içinde devlet bürokrasisi-halk ilişkilerini araştırmak çok ilginçtir. Bürokrasi ile halk büyük bir zıtlaşma içindedir. Düzen, geniş halk yığınlarına karşı yabancılaşmış olup, bürokrasi halka yabancılaşmış bu düzenin devam ettiricisi olmuştur.

Artık her türlü faşist şartlanmalardan ve duygusallıklardan uzak kalarak bu sorunun düşünülmesi ve çözüm yolları aranması günümüz Türk ve Kürt aydınlarının en önemli tarihsel görevlerinden biridir. Bu sorundan çekinmek, ürkmek son derece anlamsız bir tutumdur. Öte yandan, bu şartlanmalardan kurtulmak ve somut sorunlara eğilmek bir görevdir. Üstelik bu, özerk kuruluşlar için kaçınılmaz görevdir. İl-

han Selçuk'un bir yazısında belirttiği gibi "Dokunulmaz konu yoktur ve taassuba yer yoktur."¹⁸⁵

Aşağıdaki çizelgede Türkiye'de nüfusun dile göre dağılımı şöyledir:

Ana diller	Genel Toplam (000)
Abazaca	5.
Acemce	1.
Arapça	365.
Arnavutça	12.
Boşnakça	18.
Çerkesce	58.
Gürcüce	54.
Kürtçe ve Zazaca	2.370.
Kırdaşca	-
Lazca	26.
Pomakça	23.
Ermenice	33.
Yahudice	10.
Rumca	45.
Genel Toplam	31.392.

Kaynak: DİE, 1965 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, s. 166.

Görüldüğü gibi, Türkiye'de yaşayan halklardan, ana dili Türkçe olanlardan sonra en kalabalık halk topluluğu, ana dili Kürtçe olan halktır. 2 milyon 370 bin -asında 5 milyon civarında- Kürde karşılık¹⁸⁶ Türkiye'deki en kalabalık grup 365 bin kişi ile Araplardır. Türk bürokrasisinin, Kürt etnik

---

185. İlhan Selçuk, Cumhuriyet, 22 Ekim 1969.

186. Türkiye'deki Kürt etnik grubunun aslında 4.5-5 milyon olduğunu iddia etmek yanlış değildir. Örneğin Hakkâri'de halk yüzde yüz Kürtçe konuşur. Fakat istatistikler, 84 bin kişiden 11 bin kişinin Türkçe konuştuğunu göstermektedir. Bu 11 bin kişi, eğer Hakkâri garnizonlarındaki ordu birlikleri değilse, yanlış bir rakamdır. Kürt halkının gerçek rakamdan daha az gösterilmesinin tek nedeni Kürt toplumuna karşı günümüze kadar uygulanan resmi devlet politikasıdır.

Öte yandan, ana dili Kürtçe olan fakat Türkçe de bilen Kürtler, soru-

grubunu Abaza, Çerkes, Arnavut, Laz vs. grupları arasında sayması, aslında Kürt etnik grubunu gizlemekten başka bir şey değildir. Türkiye'de yaşamakta olan bu etnik grupların tümünü aynı düzeyde tutup değerlendirmek, bunların ulusal sorunlarının aynı olduğunu söylemek ciddi bir tutum değildir. 2 milyon 370 bin Kürdün ulusal sorunları ile 5 bin Abazanın sorunlarını bir tutmak, sorunu çıkınaza götürmekten başka bir yarar sağlamaz. Türk bürokrasisinin, "Kürtlere ulusal haklarını tanımakla iş bitmez, öteki etnik gruplara da ulusal hakların tanınmasına yol açar ve ülke, Abazistan, Lazistan, Çerkesistan, Küçük Arabistan, Kürdistan gibi bölük-pörçük cumhuriyetlere ayrılır" iddiaları aslında, kamuoyunun dikkatini dağıtmak ve Kürt etnik grubunun sorunlarını gizlemek amacı ile ileri sürülmektedir.

Son zamanlarda çeşitli ekonomik ve toplumsal yapı dinamiklerinin işleyişi sonunda toprak mülkiyeti çelişkileri daha büyük bir açıklık kazanmış, halklar kendi varlıklarının bilincine süratle ulaşmaya başlamışlardır. Gerek Doğu Mitingleri, gerekse Doğu Mitingleri'nden sonra yapılan çeşitli mitingler, içten içe ve sola doğru geliştiği bir gerçek olan bu uyanışların en belirgin kanıtıdır. Mitingler her ne kadar Doğulu aydınların önderliğinde başlıyor ve yürütülüyorsa da, tabanda, yani geniş halk yığınlarında çok olumlu etkiler meydana getirmektedir. Bu, "emekçinin okumuşları"nın kendi kaynakları ile diyalog haline gelmeyi başarmaları demektir. Doğulu halk, öteki etnik gruplara oranla, ekonomik, sosyal ve kültürel bakımlardan elverişsiz bir durumda bulunduğunu anlamaya ve bilmeye başlamıştır. Daha iyi ekonomik, toplumsal ve siyasal rollere sahip olmayı istemekte ve bunu gerçekleştirmek için direnmektedir. Ekonomik ve toplumsal sorunlar ağırlığını günden güne duyurmakta, bu ise halk yığınlarına temelden bir baskı yaparak, onları kendi yararlarına işlemeyen bu düzene karşı bilinçlendirmektedir. Bunu anlamak ve hissetmek gerekir. Bu bakımdan Doğu

---

lan sorulara Türkçe cevap verdikleri için, ana dilleri Türkçe diye saptanıp Türk olarak sayılmaktadırlar. İstatistiklerin, yalnız Kürtçe bilenleri Kürt göstermediği sanılmaktadır. Bu da nüfus sayımlarının nesnel olmadığını kesin kanıtlarından biridir.

Mitingleri sırasında kullanılan aşağıdaki döviz, ilerdeki ey-
lemleri de etkilemesi bakımından son derece ilginçtir.

“DOĞULU, KANUNİ HAKLARIN İÇİN ÇALIŞ-DİDİN, HAK
İSTEMEKLE BİRLİK BOZULMAZ.”

GENEL SONUÇLAR

Türkiye, yıllardan beri, tüm sorunlarına ters bir açıdan bakılmış, horlanmış, ezilmiş, sömürülmüş halk yığınlarının egemen sınıflara karşı vermekte olduğu kurtuluş savaşına sahne olmaktadır. Türkiye'nin dört bir köşesinde, egemen sınıfların sömürüsüne başkaldırmış devrimci güçler, geniş kitleler üzerinde ilk kez bu denli etkili olmakta, gerçekleri gün ışığına kavuşturmak ve halkların uyanışını sağlamak için, varlarını yoklarını ortaya koymuş bulunmaktadır. Her şeyi yerli yerine oturtmadan, duygusallıktan sıyrılmadan, Türkiye'nin kurtuluşunu umut etmek hayalden öteye geçemez. Tüm şartlanmalardan sıyrılmadan, sorunlara çözüm yolu bulmanın, Türkiye'yi emperyalizmin ve onun yerli işbirlikçisi egemen sınıflardan kurtarmanın olanağı olmadığı artık gün ışığına çıkmış bulunmaktadır. Sömürülen geniş halk yığınları, yavaş da olsa, sömürü tuzağının hangi güçlerce kurulduğunu görmekte, sınıfının bilincine erişmektedir. Fakat, devrimci kavgaya verdiklerini ileri süren bazı ilerici aydınlarımızın, bazı temel sorunlarda devrimci kavgaya ters düşen bağnazlık içinde bulunmaları, Türkiye'nin en büyük talihsizliği olmaktadır. Denemeler göstermişti ki, Türkiye'de her kurtuluş fırsatı ele geçirildiğinde, öncü kadrolar bugün de işlenmekte olan hatalar yüzünden, şu ya da bu nedenle gerçeklere sırt çevirip, daha doğrusu yurt sorunlarını çözüme kavuşturacak yetenekten yoksun olduklarından, toplumumuz dönüp dolaşıp aynı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sakat tutumun yoksul halkımıza, çileden

başka bir şey kazandırmadığı açık-seçik ortada iken, bazı ilerici aydınlarımızın aynı yanlışlara sarılıp, kurtuluş yolu aramaya kalkışmalarına bir anlam vermek çok güçtür. Türkiye'nin kurtuluşunun, emperyalizme karşı, emekçi yığınların kendi yönetimlerini kurmalarına bağlı olduğunu çok iyi gören emekçi kitleler, mutlaka kendi öncü kadrolarını yaratarak üretim güçlerini elde edecektir. Bunun için, henüz vakit geçmeden, devrimci kavgayı sürdürenlerin, yeni yeni öğretiler ortaya koyma hastalığından kendilerini kurtarıp, bilinen ve temel doğrulara dayanarak eylemde bulunmaları, atıldıkları kavganın gereğidir. Emperyalizme karşı girişilen bu kavgada, geniş halk yığınlarının uyanışını geciktirecek davranışlarda bulunanlar, eylemlerinden ancak siyasi iktidarın yararlanabileceğini asla unutmamalıdır.

Bu araştırmamızda, Türkiye'nin temel sorunlarına çözüm getirecek gerçeklerin ışığında ve olanaklar ölçüsünde, Doğu Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısı incelenmiş, etnik etkenler bu yapı ile bütünleştirilerek verilmeye ve temel toplumsal yapı çelişkileri belirtilmeye çalışılmıştır. Doğu sorununun, Türkiye'nin önemli sorunlarının başında geldiği, çözüm yolu beklediği sürece aktüalitesini eskisinden daha etkili bir biçimde koruyacağı ve siyasi iktidarların genel politikalarını etkileyeceği bir gerçektir. Eğitimin kazandırdığı şartlanma sonucu, bu konuya karşı takınılan bağnazlıktan kendimizi kurtarmamamız, sorunu daha da çıkınaza sürüklemektedir. Bugün bile, devlet yöneticilerinin, bilim adamlarının ve aydınlarımızın büyük çoğunluğu Doğu sorununu yalnız bir geri kalmışlık sorunu olarak görmektedirler. Oysa, sorun, ayrıntılı bir biçimde ortaya koyduğumuz gibi, çok yönlü bir sorundur. Bu sorunu görmezlikten gelmek, Doğu'dan yükselen haklı sese kulak tıkamak, hiçbir siyasi iktidara başarı getirmeyeceği gibi, Türkiye için, yatıştırılması son derece güç olacak olağanüstü olaylara yol açacaktır.

I. TARİHSEL GELİŞİM

A. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE DOĞU ANADOLU FEODAL YAPIDADIR

Kürtleri, özellikle Van Gölü'nün güney kesimlerinde,

M.Ö. 2000 yıllarından sonra tarih sahnesinde görüyoruz. Fakat, Kürtlerle ilgili ilk doğru bilgiler, Arap yayılmasından sonra Arap kaynaklarında bulunabiliyor.

Türkler, 1208 yıllarında Anadolu'ya ilk akınlarını yapmaya başladıkları zaman, Kürtler feodal bir düzende, hayvancılık yaparak, aşiretler halinde yaşıyorlardı. Türklerin, Anadolu'ya yaptıkları bu ilk akınlarda, Kürtlerle aralarında kanlı savaşlar oldu. Türkler, Kürt Aşiretleri'ni, giderek Kürt Beyleri'ni kesinkes kendilerine bağlamak istiyorlardı. Türkler, bu isteklerinin gerçekleşemeyeceğini kısa zamanda anladılar ve Kürt Beyleri'nin feodal yapılarını tanımak zorunda kaldılar. Bu uyuşma sonucu Türkler ile Kürtler ortak düşmanları durumunda olan Bizans'a karşı birlikte savaşılır.

Arap yayılması ve Türklerin Anadolu'ya gelişleri sırasında var olan Kürtlerin yaşadıkları feodal düzen, Selçuklular ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde de varlığını sürdürmüştür.

Doğu Anadolu, Osmanlı İmparatorluğu'na, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı (1514) sonunda katılmıştır. Ancak bu katılma hiçbir zaman organik bir katılma olmamıştır. Osmanlılar, savaşçı Kürt Aşiretleri ile her zaman iyi geçinmenin yollarını aramış, onların iç işlerine karışmaktan şiddetle kaçınmıştır. Böylece, Osmanlılar, Kürtlerin tarihin derinliklerinden getirdiği feodal düzenlerini aynen tanımak zorunda kalmış ve eşit koşullar altında ittifak yaptığı Kürt feodal düzenini, Safevi ve Memlûk Devletleri'ne karşı bir tampon olarak kullanmak istemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Doğu Anadolu'da sayıları on altıya yaklaşan "Kürt Hükümetleri" vardır. İçişlerinde tamamen bağımsız olan bu hükümetlerin yönetiminde Osmanlıların en ufak bir rolü yoktur. Hükümetlerin Başkanları, bölgedeki Kürt Aşiret Reisleri'dir ve başkanlık babadan oğula geçer. Evliya Çelebi bu Kürt Beyleri'nden "Azil kabul etmez Kürt Beyleri" diye söz etmektedir. Kürt Hükümetleri'yle Osmanlı Sarayı arasında, kuvvet dengesine dayanan "sözsüz" bir anlaşma vardır. Bu anlaşma "... Ben senin içişlerine karışmayacağım, sen de bana karşı başkaldırma, yalnız İran ve Memlûk Devletleri'ne karşı Osmanlı ülkesinin güvenliğini sağla" ilkesine dayanmaktadır.

Bu Kürt Hükümetleri dışında, Doğu Anadolu'da elliye yakın "Kürt Sancakları" vardır. Evliya Çelebi'nin "Azil kabul etmez Kürt Beyleri" dediği beyler arasında bu sancakların beyleri de bulunmaktadır. Bunlar da içişlerinde bağımsız olup, beylik babadan oğula geçer. Sancak Beyleri, Osmanlılar savaşa giderken yolları sancakların içinden geçerse, Osmanlılar'a her türlü iyiliği yapmak zorundadırlar. Bu hükümetlere ve sancaklara bağlı bir çok da kale vardır.

Doğu Anadolu'daki bu feodal düzen, Osmanlılar zamanında aynen sürmüştür ve Osmanlıların Batıya açılışı nedeniyle doğan gelişmelerden Doğu Anadolu etkilenmemiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru, 1789 Fransız İhtilalinin Ermeni toplumunda büyük bir etki yarattığını gören Abdülhamit, Ermeni milliyetçiliğini önlemek için Doğu Anadolu'daki ileri gelen Kürt Aşiretleri'nden tarihi, Hamidiye Alayı diye geçen 36 birlik kurmuştur. Bu milliyetçiliğin gelişmesini önlemek için hem Ermenilerle hem de Osmanlı sarayının körüklediği anlaşmazlıklardan ötürü kendi aralarında savaşan Hamidiye Alayları Kürt aşiret düzenlerinin daha ileri bir aşamaya geçmesini önlemiştir.

Osmanlı toplumunun, hangi üretim biçiminde olduğu, bilim adamlarımız tarafından bugün de tartışma konusu olmaktadır. Fakat, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret düzenlerinin, Kürt Hükümetleri'nin ve sancaklarının kesinkes feodal bir yapıda olduğu açıktır. Burada önemli olan nokta, Arap yayılmasından bu yana, çeşitli siyasi iktidarlar karşısında feodal yapısını koruyan Kürt aşiret düzeninin, neden kendisini yenileyerek, daha ileri bir aşamaya geçemediğinin araştırılmasıdır.

B. KURTULUŞ SAVAŞI'NIN ANTİ-EMPERYALİST FAKAT ANTİ-FEODAL OLMAYAN ETKİLERİ

Kurtuluş Savaşı'nın en önemli özelliği, anti-emperyalist bir savaş olmasıdır. Fakat, bu savaş anti-feodal bir savaş değildir. Bu savaşta Mustafa Kemal, din adamlarını devrime kazandırmak için "dinci ideolojiyi" büyük bir başarı ile sık sık kullanmış, şeyhlerin, hacı ve hocaların Kurtuluş Savaşı'nda "kuvayı milliye" saflarında savaşmalarını sağlamak

için büyük tavizler vermiştir. Yine Mustafa Kemal, Kürt Aşiret Reisleri'nin İngiliz emperyalizminin yanında yer almamalarını sağlamak için, hem dinci ideolojiyi hem de "Kürt-Türk kardeşliği"ni giderek tüm halkların kardeşliği sloganını kullanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın anti-feodal olmayan bu karakteri; Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da aynen devam etmiştir. Dolayısıyla savaşın sonra yürütülen devrimci eylemler üstyapıda kalmış; yapısal devrimlerin bir sonucu olarak meydana gelmediklerinden çoğu zaman başarısız olmuşlardır. 1923'den sonra girilen devrimci eylemlerin anti-feodal olmamasının en önemli sonucu, ta Celâli İsyanları'ndan 1807-1858 olaylarından sonra kokuşarak ve çözülerek gelen Osmanlı toprak rejiminin, yani Osmanlı derebeyliğinin Cumhuriyetle, özellikle Medeni Kanun'un kabulü ile hukukilik ve meşruluk kazanıp feodaliteye dönüşmesini sağlamasıdır. O halde, 1923'den sonraki devrimler Osmanlı derebeylerinin Cumhuriyetle birlikte hukukilik ve meşruluk kazanıp feodal ağalar haline dönüşmesinden başka bir şey değildir.

Öte yandan, 1919-1922 yılları arasında sık sık kullanılan "Türk Kürt Kardeşliği" sloganı, daha sonra bilinçli bir biçimde unutulmuş, daha ileri gidilerek Kürtlerin Türk oldukları iddia edilmeye başlanmıştır. Bununla beraber, Cumhuriyet döneminde merkezi otoriteye karşı girilen direnme hareketleri çok kanlı bir biçimde bastırılmış. Bu bakımdan 1924'deki ideoloji değişikliği son derece önemli bir olaydır. Bu değişiklik, aslında çelişmeli bir yapıya sahip olan Türk bürokrasisini 1923-1945 arasında çok daha büyük bir çelişme içine sokmuş, onu temelinde hiçbir değişiklik olmayan feodalizmin üstyapı kurumlarıyla çatışma durumuna getirmiştir. Giderek hakim ulus ideolojisi haline dönüşen "Türk milliyetçiliği" fikri, Kürt halkının uluslaşmasını engellemek için, Doğulu egemen sınıflarla feodal olarak ittifak yapmayı gerektirmiştir. Çünkü, Doğu'nun feodal egemen sınıfı, halk yığınlarını feodal üretim ilişkileri düzeyinde denetledikleri sürece böyle bir sorunun ortaya çıkmasının da olanağı yoktur. Bu olay, üstyapı kurumunda yaratılan bir değişikliğin altyapı kurumundaki gelişmeleri nasıl etkilediğini ve engellediğini açıkca göstermektedir. Günümüz koşullarında ise Doğu Anadolu'daki sınıf yapısı değişmekte, feodal egemen sınıf kapitalistleşmekte ve uluslaşma süreci, sosyo-

ekonomik altyapıda olan bu değişmeye paralel olarak yoğunluk kazanmaktadır.

II. BUGÜNKÜ DURUM

A. ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN ÇOK YÖNLÜLÜĞÜ ve FEODAL KURUMLAR

Bugünkü görünüşü ile Doğu Anadolu'daki üretim biçimi çok yönlü bir karakter göstermektedir. Bir kez, toplumun ekonomik temelini meydana getiren sermaye değil, tamamen topraktır. Teknoloji çok ilkel olup, öküz, karasaban ve kağına dayanmaktadır. İş bölümü gelişmemiştir. Köylünün toprak sahibine olan kişisel bağılılığı çoktur. Emek özgürleşmemiş olup, bağımlıdır. Öte yandan, feodal toplumun siyasal biçimi olan aşiret şeklindeki toplumsal ve siyasal örgütlenme varlığını yine sürdürdüğü gibi, ödenmeyen emeği, üreticiden çekip alan tarikat ve şeyhlik gibi dinsel kurumlar da ayaktadır. Gerek aşiret biçimindeki toplumsal ve siyasal örgütlenme, gerekse şeyhlik gibi kurumlar feodal toplumun iç çelişkileri ile sıkı bir biçimde bütünleşmekte ve temel toplumsal yapı çelişkilerinin açıklık kazanmasını engellemektedir. O halde, Doğu Anadolu'da üretim güçleri ve üretim ilişkileri tarafından belirlenen üretim tarzı, aşiret ve şeyhlik gibi üstyapı kurumlarıyla sıkı bir biçimde bütünleşmekte, üretim güçleri ve ilişkilerindeki değişikliğe engel olmaktadır. Bu üretim güçleri ve ilişkileri ile bunların belirlediği aşiret biçimindeki örgütü, şeyhliği ve bu kurumların birbirleri arasındaki ilişkileri çok iyi kavramak gerekir.

Urfa gibi yerlerde, feodal toprak köleliği büyük ölçüde ayakta durmaktadır. Viranşehir, Hilvan, Birecik, Aşkale gibi yerlerde tamamen topraksız olanların oranı % 75'in üzerindedir. Bu kadar geniş topraksız köylü kütlelerinin bulunması, toprakların ister istemez bazı ellerde toplanmış olması sonucunu ortaya çıkarmakta, topraksız olanlar ise bu topraklar üzerinde toprak sahibi adına üretimde bulunmaktadır. Bu gibi yerlerde toplumun az çok dışarıya açılmasına bakarak, feodal mülk ve üretim ilişkileri değil, kapitalist veya ilkel kapitalist ilişkiler vardır demek yanlıştır. Öte yandan feodal üretim ilişkilerinin sağladığı ilkel birikimleri de

kapitalist birikim sayamayız. Zaten kapitalizme geçişi engelleyen en dinamik etkenlerden biri de üretim güçlerinin, öküz, karasaban ve kağnıya dayanması ve birikimlerin, yoğun bir hal alamamasıdır. Kapitalist bir birikim ve ilişki henüz tam anlamıyla belirmediği gibi toplum da kapitalist toplum olmak özelliklerinden uzaktır. Feodal ilişkilerin hemen yanında, tarımda kapitalist ilişkilere geçiş olduğu da doğrudur. İğdir, Malatya, Mardin, Oğuzeli, Tilbaşar, Keban gibi yerlerde bu oluşumu izlemek ilginçtir. Fakat kapitalist eğilimlerin belirttiği bu gibi yerlerin yanında hatta içinde şeyhlik gibi kurumların ve toprak köleliğinin bulunduğunu hiç bir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. Gerek şeyhliğe, gerekse toprak köleliğine dayanan sömürü ise feodal bir sömürüdür ve kapitalist niteliği yoktur. Öte yandan, gerek şeyhlik gerekse toprak köleliğini denetleyenlerdeki birikimin çok az olması, üstelik Doğulu egemenlerin, Batılı egemen sınıflarla yaptığı işbirliği sonucu, bu birikimin de Doğu'da değil, Batı'da yatırılması, çok önemli bir konudur. Bunların ötesinde, her türlü kapitalist eğilimin ve bu kurumun feodal sosyal organizasyonlarla tekrar bütünleşerek yeni yeni anlamlar kazanması yine çok önemli olup üzerinde durulması gereken bir noktadır. Bunun gibi, kapitalist üretim ilişkilerinin gereği olan siyasi partiler, feodal sosyal organizasyonlarda ancak mevcut aşiret anlaşmazlıklarına göre anlam kazanmakta, parti üyeliği değil de, yine aşiret üyeliği rol oynamaktadır. Yani, "AP'liyim" veya "CHP'liyim" denmiyor da, "Pinyaniş Aşiretindenim" veya "Ertuşi'yim" deniliyor. Seçimlerde kullanılan oylar Ertuşi veya Pinyaniş Aşireti'ne olan mensubiyete göre biçim alıyor. Aynı biçimde, banka ve kredi kurumları yine temel toplumsal yapı çelişkileriyle bütünleşip, feodal sosyal organizasyonlara göre anlam kazanmaktadır. O halde, Doğu Anadolu'daki üretim güçlerini ve üretim ilişkilerini belirtirken, kapitalist gelişmelerin ve kapitalizmin gereği olarak getirilen üstyapı kurumlarının, feodal sosyal organizasyonlar içinde nasıl bütünleşip toplumda yine egemen sınıflar lehine yeni bir denge yarattığını çok iyi izlemek gerekir.

Öte yandan sınır kasabalarımızda yapılan hayvan kaçakçılığı ve bu yolla sağlanan birikim, aslında kapitalist bir birikim olduğu halde Doğu Anadolu bakımından kapitalist

nitelikte bir birikim değildir. Çünkü, kaçakçılık gelişi güzel bir olay olmayıp, Doğulu ve Batılı egemen sınıfların sömürü işbirliğine dayanmaktadır. Kanımıza göre, kaçakçılık, tarım kesiminde egemen olan feodal mülkiyet ve üretimin ilişkilerinin, çeşitli toplumsal yapı dinamiklerinin işlemesi sonunda, tarım dışı alanlarda tekrar kurulma ve işleme olanakları bulan bir kurumdur. Fakat burada, görülmesi ve üzerinde durulması gereken nokta egemen sınıfların ittifakıdır. Doğulu ve Batılı egemen sınıfların sömürü konusunda yaptıkları bu ittifak ise Doğu'da kazanılan bu birikimlerin Batı'da yaratılmasına sebep olmakta, dolayısıyla Doğu'nun, geri kalması sonucunu doğurmaktadır. O halde, şu iki olayı çok iyi görmek gerekir. a) Kaçakçılığa konu olan hayvanların toplanmasında, ilkel feodal bağlar rol oynamaktadır. b) Özellikle fiyat farklarından dolayı elde edilen birikim kapitalist nitelikte de olsa Doğu Anadolu'daki üretim güçlerini ve üretim ilişkilerini ve bunlar tarafından belirlenen üretim tarzlarını etkilemekten uzaktır. Sosyalizasyon adına son derece büyük vurgunlar yaparak Doğu Anadolu halkını sömüren doktorların, onlarla işbirliği yapan eczacıların, birikimleri nasıl Batı Anadolu'ya transfer ediliyorsa kaçakçılık geliri de aynı yolu izliyor.

Son zamanlarda görülen kaçakçılık ve eşkıyalık olaylarının bütünleşmesi ise bu etkiyi yaratabilmesi bakımından ilgi ile izlenmesi gereken bir oluşumdur. Çünkü, kaçakçıların eşkıyalarla bütünleşmesi sonucu elde edilen birikimin bir kısmı eşkıyalarda, yani Doğu Anadolu'da kalmaktadır. Öte yandan ilâç kaçakçılığından, İran, Suriye ve Türkiye arasında korkunç denebilecek fiyat farkından dolayı, bir kalemde büyük vurgunlar yapan Erzurum, Ağrı, Mardin, Gaziantep, Van gibi illerin eczacılarındaki birikim de kapitalist nitelikte olduğu halde Doğu Anadolu'da değil. Batı Anadolu'da yatırıldıkları için Doğu Anadolu'daki üretim güçlerini ve ilişkilerini etkilemekten uzaktır. Bunun için, ilâç kaçakçılığı yapan eczacıların bu vurgunu da ilgi ile izlemeye değer.

O halde Doğulu ve Batılı egemen sınıfların ve onların ideolojisini gerçekleştirmeye çalışan iri kıyım bürokratların sömürü konusundaki bu koalisyonları, Doğu'nun sürekli olarak sömürülmesini, giderek fakirleşmesini sağlamakta-

dır. Burada artık, Doğu'daki üretim biçiminin feodal veya kapitalist olup olmadığı önemli değildir. Çünkü, kapitalist bile olsa, söz konusu sömürü koalisyonu Doğu'daki üretim güçlerini etkilemekten uzak kalmaktadır. Öte yandan, her ne biçimde olursa olsun, üretimin kapitalist pazar için olduğu bir gerçektir.

**B. ÖDENMEYEN EMEĞİN ÜRETİCİDEN
ZAPT EDİLMESİ: TARİKATLAR ve
ŞEYHLİK-TEOKRATİK FEODALİTE**

İslâm'da türeyen tarikatlardan dördü memleketimizde de yayılma olanakları bulmuştur. Bunlar, Rûfai, Kadiri, Mevlevî ve Nakşibendî'dir. Bu dört tarikattan üçünün çok az yayılmasına karşılık, Nakşibendî Tarikatı tek başına hemen hemen bütün Doğu Anadolu'yu etkisine almıştır. Bugün Doğu Anadolu'da farklılaşan bütün tarikatlar, Nakşibendî'nin kollarıdır. Bunlardan Seyyid Tahaê Nêryê'nın (Nehrîlî Seyyir Taha) kurup geliştirdiği Seyyidî Tarikatı, Hakkârî, Kuzey Irak, Batı İran'da; Şeyh Elyê Paloê'nın (Palu'lu Şeyh Ali) kurup geliştirdiği Palevî tarikatı Palo, Varto, Hınıs, Tekman, Bingöl, Lice, Diyarbakır'da; Şeyh Eminê Şîrvan'ye bağlı olan Şeyh Muhammedê Kufraê'nın (Küfrevîlî Şeyh Muhammet) kurup geliştirdiği Küfrevî Tarikatı Palnos, Tutak, Eleşkirt, Ağrı, Kağızman, Sarıkamış, Karayazı'da; Xewsê Hîzan'ın (Hîzanlı Havs) kurup geliştirdiği Tağı Tarikatı Bitlis, Van, Muş, Mutki, Çatak, Kurtalan, Batman, Karayazı'da ve Şeyh Qasimê Cîzir'nın (Cîzrelî Şeyh Kasımın)kurup geliştirdiği Mirî Tarikatı Urfa, Mardin, Kuzey Irak, Kuzey Suriye'de yayılmışlardır.

Bu tarikatların yayılma yerlerinin farklı olması ve birinin yayıldığı yerde diğerlerinin görülmemesi, nüfuz ve sömürü alanlarının paylaşılmış olduğunu göstermektedir. Bu nedenle tarikatların yaygınlaşması, ekonomik sömürünün yaygınlaşmasıyla paralel giden bir olaydır.

Her tarikatın birçok medreseleri vardır. Bu medreselerde genellikle fakir köylü çocukları yetiştirilmektedir. Medrese giderleri varlıklı kimseler ve şeyhlerin himmetiyle halk tarafından karşılanmaktadır. Bunun yanında Mısır, Kuzey

Irak ve Kuzey Suriye'de de çok büyük ve etkili medreseler vardır. Öte yandan, şeyhlerin müritleri, zaman zaman efendilerini ziyaret ederek, onlara çeşitli armağanlar götürürler. Veya şeyh efendi Hicaz'a gittiği zaman müritleri tarafından çeşitli armağanlarla desteklenmektedir. Çünkü Hicaz'a gide-meyen fakir halk şeyhine verdiği armağanın değeri kadar se-vap kazanacağına inanmaktadır.

Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'den Türkiye'deki şeyhlere müritler geldiği gibi, Türkiye'deki müritler de oralandaki şeyhleri ziyaret edip, armağan vermekten geri kalmazlar. Bu olay, sınır kasabalarında kaçakçılığın neden etkin olduğunu göstermektedir. Çünkü kaçakçılık olayları aile, akrabalık, aşiret, tarikat ve mezhep ilişkileri tarafından desteklenmek-tedir. Şeyhlerin bu tür sömürülerinin kapitalist bir niteliği yoktur, sömürü feodal bir sömürüdür. Buna teokratik feo-dalite diyebiliriz. Böyle bir sömürüye Ortaçağ Avrupasındaki klasik feodalitede rastlanmaz. Çünkü orada kilisenin yanı-papaların, krallıkların yani feodal beylerin dışında ayrı bir fonksiyonu vardır. İslam dünyasında ise bu çeşit sömürüye her yerde ve her zaman rastlanabilir. Bunun temel nedeni, İslamda siyasi iktidar ile dinin yüksek temsilciliğinin tek bir makamda toplanmış olmasının ortaya çıkardığı bir sonuç-tur.

Nakşibendi Tarikatı'nın yukarıda saydığımız kollarından bazıları merkezi otoriteye karşı yapılan başkaldırma hare-ketleri sırasında merkezi otoritenin yanında yer almış, bazı-ları ise merkezi otoriteye karşı fiili bir durum yaratmışlardır (Şeyh Sait hareketinde olduğu gibi). Merkezi otoritenin ya-nında yer alan feodaller, Batı'nın egemen sınıfları ile hemen bütünleşme olanakları buldukları halde, merkezi otorite ile sürtüşenler, Batı'nın egemen sınıfları ile uzun süre bütün-leşme olanakları bulamamışlardır. Bununla beraber, merke-zî otoriteye karşı yaratılan bu fiili durumlar sonunda, her iki grubun da sürgüne gönderilmesi dikkati çekmektedir. Sür-günler sonunda, Doğu'daki egemen sınıfların bünyesinde bir değişiklik olmuş, bazı tarikat ve aşiretlerin yerine, başka ta-rikat ve aşiretlerin üstünlük kazandığı görülmüştür.

Doğu Anadolu'da şeyhlik, bazan aşiret reisliği gibi poli-tik kurumlarla, bazen da toprak ağalığı gibi ekonomik ku-

rumlarla bütünleşmiştir. Bazen de üçünün aynı kişide toplandığı görülmektedir. Zaten toprak sahibi olmayıp sadece şeyh olan kişiler, nüfuzlarını yavaş yavaş yitirmişlerdir. Tekman, Karayazı, Hınıs gibi yörelerde köylüler toprak ağalarının yanında, topraksız şeyhlere karşı mücadeleye girmişlerdir. Toprağa dayanan feodalite ile dine dayanan feodalitenin aynı ellerde toplanması (Bu oluşuma daha çok aşiret sistemine dayanan toplumsal ve siyasal örgütlenmenin çok güçlü olduğu, Hakkâri, Van, Bitlis, Ağrı, Siirt gibi yerlerde rastlanır) feodal yapıların parçalanmasında çok büyük zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu bakımdan, Doğu Anadolu'da toprak ağalığına, yani aşiret sistemine dayanan feodaliteler olduğu gibi, dine dayanan teokratik feodaliteler de vardır. Ve Doğu Anadolu'daki üretim güçleri ve üretim ilişkileri araştırırken şeyhlerin durumu kesinlikle gözönüne alınmalıdır. Kanımıza göre, Doğu Anadolu'daki üretim biçimlerine feodal karakterini veren geniş ölçüde bu kurumlardır. Çünkü ödenmeyen emeğin üreticiden çekilip alınması birinci derecede bu ilişkilerde söz konusu olmaktadır. Cumhuriyetle, ağalarla birlikte şeyhlerin de sürgüne gönderilmesi, şeyhlik ünvanlarının yasaklanması gibi tedbirler sonunda, şeyhliğin ortadan kalkmadığını, tersine çok partili düzene geçişle birlikte yeniden ve daha sağlam bir biçimde kurumlaştıklarını hiç bir zaman gözden uzak tutmamak gerekir.

Kürt toplumu aslında aşiret düzeninin sonucu olarak daha lâik bir yapıya sahiptir. Sömürü ilişkilerinin dışında, şeyhlerin toplumsal fonksiyonları da vardır. Fakat 1945'ten sonra, toplum çok partili düzen içinde özündeki lâik karakteri yitirmiş ve gerici bir niteliğe bürünmüştür. Siyasi partilerin faaliyetleri arttıkça toplumun gerici bir yapıya bürünmesi olayı arasında sıkı bir ilişki vardır.

C. DOĞU ANADOLU'DA EGEMEN SINIFLAR

Yukarıdaki açıklamaların bir sonucu olarak Doğu Anadolu'daki egemen sınıfları başlıca üç grupta toplayabiliriz:

1- Büyük toprak mülkiyetine sahip olan feodal ağalar,

2- Ödenmeyen emeği üreticiden çekip alan ve kendi lehine artı ürün ve artı değere dönüştüren şeyhler, yani teokratik feodaller,

3- Siyasal bir fonksiyonu olan aşiret reisleri.

Bu egemen sınıfların hak ve çıkarlarını korumaya çalışanlar ise bürokrasidir. Aslında egemen sınıfların ideolojisi- ni gerçekleştirmeye çalışan bürokrasi, bir egemen sınıf olmayıp, egemen sınıfla bütünleşmiş bir üst tabaka olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fakat burada önemli olan feodalitenin niteliğini kavramaktır. Özellikle çok partili demokratik rejime geçişle birlikte, ağa, şeyh ve aşiret reislerinin tekrar kurumlaşması feodallerin kırsal alanlardan kentlere doğru kaymalarına, ticaret, sanayi, banka kredisi, politika gibi bazı kurumları da denetlemeye başlamalarına sebep olmuştur. Bu bakımdan, Doğu Anadolu'da milli burjuvaziye görmek son derece yanlıştır. Çünkü küçük burjuvaziye özgü olan bazı faaliyetlerde, feodallerin kasaba ve kentlerdeki uzantıları tarafından denetlenmeye başlanmıştır. Bu olay, merkezi otoriteye ister isyan etsin, ister etmesin, bütün feodallerin yavaş yavaş Batı Anadolu'daki egemen sınıflarla bütünleşmeye başladığını göstermektedir.

D. DOĞU ANADOLU TOPLUMUNUN ANA ÇELİŞKİLERİ

Doğu Anadolu'da çelişki hiç bir zaman emekçi halklar arasında değildir. Çelişki, emekçi Türk ve Kürt halkları ile bu halkların egemen sınıfları ve egemen sınıfların işbirliği durumunda olduğu emperyalizm arasındadır. Temel noktayı böylece belirttikten sonra, öteki toplumsal yapı çelişkilerini şöyle sıralıyabiliriz:

1- Çiftçi ailelerinin % 38'i topraksız, % 46'sı 1-50 dönüm arasında toprağa sahip olup denetim altında toprak % 27'dir. Buna karşın nüfusun % 2.4'dü 200 dönümden daha çok toprağa sahip olup, denetlediği toprak % 33'dür.

2- Nüfus artışının ve makinalaşmanın ortaya koyduğu baskılar, birçok çiftçi ailelerini tarım sektörünün dışında bırakmakta, bunlar kentlere akın etmek zorunda kalmaktadır. Fakat kentlerde demografik olarak artan nüfusu fonksiyonel duruma sokacak endüstri yatırımları yoktur. Dolayısıyla

kentleşme, sadece nüfusun kentlerde yığılması biçiminde olmakta aynı hızla gelişmesi gereken sanayileşme ve tarımın modernleşmesi olayı görülmemektedir.

3- Çiftçi ailelerinin % 14.2'si, 51-200 dönüm toprağa sahip olup denetledikleri toprak genel tarım arazisinin % 40'ına yakındır. 1-50 dönüm arasında toprağa sahip bulunan ve denetledikleri toprağın oranı % 27 olan ikinci bir grup daha vardır. Tarımsal kredinin özellikle bu iki grup faaliyetlerini geliştirmesi yönünden kullanılması gerekirken, krediyi denetleyen esas grup, çiftçi ailelerinin % 2.4'ünü teşkil eden ve 200 dönümden fazla toprağa sahip bulunan toprağın % 33'ünü denetleyen gruptur.

4- Hızlı nüfus artışı ve makınalaşma gibi üretimi etkileyen güçlü dinamikler tabandan yukarı doğru köklü bir itme yapıyor. Bu itme, feodal ilişkileri tasfiye edecek kadar güçlüdür. İşte, temelden gelen bu itmeler ve bu itmelerin ortaya koyacağı yapısal değişimler, ağa, şeyh, aşiret reisi gibi egemen sınıflar tarafından bastırılıyor. Devlet bürokrasisinin buradaki görevi, egemen sınıfların bu durumunu sürdürmesine yardımcı olmaktır.

5- Feodal ilişkilerden kapitalist ilişkilere geçmek için makınalaşmak şarttır. Fakat makınalaşmak büyük bir çiftçi kütlesini tarım sektörünün dışında bırakmakta, kentlere akın olmaktadır. Kentlerde ise o nüfusu fonksiyonel duruma getirecek sınav yatırımlar yoktur.

6- Son zamanlarda hayvan varlığı büyük bir hızla gelişmektedir. Bunun yanında, tarla tarımına dayanan üretim yapabilmek için mer'aların tarla haline getirilmesi de hızlanmıştır. Bu durum, hayvan başına düşen mer'a miktarının gittikçe azalmasına sebep olmuştur.

7- Modern devlete özgü bir kurum olan siyasi partilerin, feodal ilişkilerin var olduğu bir yapıda uygulanması birleştirici olmaktan çok ayrıncı bir rol oynayıp, aşiret kavgalarının, köylerarası kavgaların tekrar biçimlenmesine neden olmaktadır.

8- Aşiret reisi ile aşiret üyeleri arasındaki bağ, kan bağıdır. Oysa toprak mülkiyetine dayanan feodal yapıda köylüler

ile ağa arasındaki bağ üretim ilişkilerinden doğmaktadır. Feodal yapıyı tasfiye edecek devrimler sırasında, köylülerin ağalara karşı bilinçlenmeleri olanağı vardır, fakat aşiret sisteminde aşiret üyelerinin, aşiret reisine karşı bilinçlenmeleri zordur.

9- Tarımın makinalaşması, giderek kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte, aşiret düzenleri yıkılacak ve aşiretten daha ileri bir siyasal biçim olan ulus ve ulusçuluk ortaya çıkacaktır. Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt tarihi, Kürt folkloru gibi araştırmalar önem kazanacaktır. Oysa, resmi görüş sık sık değindiğimiz gibi, Kürtlerin Türk olduğu merkezindedir.

E. DEĞİŞİM ZORUNLUĞU ve ÇELİŞKİLERİN DEVİRİME DÖNÜŞMESİ

Feodal üretim ilişkileri, bilindiği gibi bünyesinde, kapitalist ilişkilere dönüştürebilecek çelişkileri de bulundurmaktadır. Yine bu içyapı dinamiklerinin devrime dönüşmesi için, bazı dış dinamiklerle diyalog durumuna gelmesi gerekmektedir. Batı Anadolu'daki feodaller, Medeni Kanun'un ortaya koyduğu özel mülkiyet kurumu sayesinde süratle makinalaşma, banka kredilerinden yararlanma, politik yollarla tarımsal fiyatların saptanması konusunda ilgili kurumlara baskı yapma olanağı bulmuşlardır. İşte, feodal yapıda var olan iç çelişkiler, yukarıda belirtilen dış etkenlerle diyalog kurarak kapitalist üretim ilişkilerine geçiş sağlamıştır.

Batı Anadolu'da görülen bu olaylar, Doğu Anadolu'da görülmemektedir. Yol, elektrik, baraj gibi altyapı tesislerinin, kütle haberleşme ve ulaştırma araçlarının, tarımda modernleşmeyi başlatacak makinalaşmanın ve bütün bunların gerektirdiği teknik bilgilerin olmaması, ağa, şeyh, aşiret reisi gibi Doğulu egemen sınıfların Batılı egemen sınıflarla işbirliği yaparak Doğu halkını sömürmeleri ve bunun, Doğu ile Batı arasında ekonomik, toplumsal ve kültürel dengesizlikler yaratması, Doğulu halkın, emperyalizmin Ermenistan ve Kürdistan planlarının bir aracı olarak kullanılmak istenmesi gibi olaylar sonucu, Doğu Anadolu feodalitesindeki iç çelişkiler bir dış dinamik ile diyalog durumuna gelemediğinden,

kapitalist üretime geçiş durdurulmuş, feodalite süregelmıştır. Bu bakımdan, Cumhuriyetle kabul edilen Medeni Kanun, Doğu Anadolu'da feodal ilişkilerin daha çok güçlenmesine ve çelişkilerin daha da keskinleşmesine yarayan bir üstyapı kurumu olmaktan öteye gidememiştir.

Şurası bir gerçek ki, hukuk, dinden çok daha ileri toplum aşamalarında ortaya çıkan, daha pozitif ve çoğu zaman dinin yerine geçebilen bir üstyapı kurumudur. Dinin fonksiyonlarının hukuka geçmesi, toplumların endüstrileşme ve lâikleşme süreçleri ile paralel giden bir olaydır. Bu süreç hızlandıkça, bu oluşumun da hızlanacağı şüphesizdir. Fakat Doğu Anadolu'da, Cumhuriyetle birlikte hukuksal anlamda, yeni ve politik bir üstyapı kurumu meydana getirildiği halde (Medeni Kanun), bu yeni üstyapı kurumu eskisinin fonksiyonlarını parçalayıp yerine geçemedi. Bu, altyapı (Mülkiyet ve Üretim İlişkileri) ile üstyapı (Din) arasındaki bağın güçlü olduğunu, hukuk (Kanun) biçiminde beliren ve daha pozitif olan yeni üstyapı kurumu, dinin fonksiyonlarının yerine geçip toplum yapısına intikal ettiği halde, Doğu'da edemeyip, dini kurallar yine hukuktan önde gitti. Batı Anadolu'da bu yeni üstyapı kurumunun ortaya koyduğu özel mülkiyet ve bunun bilinçli bir biçimde kullanılması, kapitalist devrime dönüşümü kolaylaştırdığı halde, Doğu Anadolu'da bu üstyapı kurumu, dinin yerini alamadığı, yani dini kurallar hukuktan önce geldiği için, kapitalist devrime geçme işini başarmak şöyle dursun, mevcut derebeyliğin feodaliteye dönüşümüne yol açarak onu daha da kökleştirmiştir.

Bütün bunlar, toplumsal kanunların ve toplumsal dinamiklerin parlamenter yasa ve kararlardan daha ağır bastığını gösteren çok açık olaylardır. Bu süreç içinde geniş toprakları ve üretim araçlarını denetleyen, işbölümü organizasyonuna egemen bulunan ağa, şeyh ve aşiret reisi gibi egemen sınıflar, her türlü değişmeyi engelleyip, feodal bey-köylü ilişkilerinin patron-işçi ilişkilerine dönüşümünü engellemiş, ilkel işletme biçimleri ise artık ürünü geniş ölçüde kısıtlamış, birikimi engellemiştir. 1945 den sonra, genel oy mekanizması ile ağa, şeyh ve aşiret reisleri siyasi fonksiyonlarla da donatıldıkları için tekrar kurumlaşmışlardır.

Doğu Anadolu feodalitesindeki iç çelişkilerin, bir takım

dış dinamiklerle diyalog kurması, devrim zorunluluğu ve feodalitenin derebeyliğe dönüşerek süregelmesi olayı son yılların eseridir. Bu iç dinamikler, nüfusun büyük bir hızla artışı ve makinalaşma sürecidir. Makinalaşmanın hızlanması feodal ağaların kapitalist olmak özlemlerinden ileri gelmektedir. 1967 yılı yaz aylarında Doğu Anadolu'nun çeşitli kent ve kasabalarında yapılan ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun geri kalmışlığını protesto eden mitingler, feodal ağaların kapitalistleşme özlemlerini de yansıtmaktadır. Mitingler her ne kadar Doğulu toplumcu aydınların mevcut düzene ve bu düzeni sürdürebilmek için her türlü tedbiri alan Doğulu ve Batılı egemen sınıflara ve AP iktidarına karşı bir protesto hareketi olarak başlamışsa da tabanda, yani geniş halk yığınlarında çok büyük etkiler yaratmış ve Doğulu toplumcu aydınların tabandaki halk yığınlarıyla diyalog kurmasını sağlamıştır. Mitinglere, topraksız veya az topraklı ve emeğinden başka hiç bir şeyi olmayan kimseler yanında, ağalar, şeyhler ve aşiret reisleri gibi feodal mülkiyet ve üretim ilişkilerini denetleyenler de katılmışlardır. Doğulu egemen sınıfların mitinglere katılmasının başlıca üç etkeni vardır: a) Kamu oyunun temel toplumsal yapı çelişkisi konusunda bilinçlenmesini önlemek; b) Kürt halkının hor görülmesini protesto etmek, c) Kapitalist ağa olmak özlemi.

Ağaların, Doğu Mitingleri'nde ileri sürdükleri, kapitalist olma eğilimi feodal ilişkileri süratle tasfiye edebilecek bir eğilimdir. Feodal mülkiyet ve üretim ilişkilerini denetleyen ağa, şeyh ve aşiret reisi gibi egemen sınıflar, şimdilik tamamen baskıya dayanarak, yani bir derebeyi olarak bu mülkiyetlerini denetleme olanakları buluyorlarsa da nüfus artışı ve makinalaşmanın temelden yaptığı baskı, derebeylerin silahlı baskısını da aşacak güçtedir.

Bütün bu analizlerimiz, Doğu Anadolu'nun, köklü bir takım değişmelerin eşiğinde olup, çelişkilerin devrime dönüşmeye hazır olduğunu göstermektedir. Bu çelişkili durumun ortadan kaldırılması için her türlü araçtan yararlanılmalıdır. Bu araçların belli başlısı, Doğu Anadolu'nun ekonomik ve toplumsal yapısının bizzat kendi bünyesi içindedir. Bu, aşiret yapısı olabileceği gibi, ağalığın bizzat kendisi de olur. Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi, doğu

Anadolu'da toprak feodalitesine, aşiret biçimindeki toplumsal ve siyasal örgütlemeye ve teokrasiye dayanan feodaller vardır. Fakat birincisinde ağa ile köylü arasındaki ilişkiler tamamen mülkiyet ve üretim ilişkilerinden doğduğu ve bunda akrabalık bağı önemli olmadığı halde, ikincisinde sistemi karakterize eden, birinci derecede akrabalık bağıdır.

Geniş halk yığınlarına intikal edecek bir toprak reformu yapmadan, alınacak her türlü tedbirin Doğu ve Güneydoğu Anadolu için bir çözüm yolu olacağını hesaplamak kütleleri oyalayıp egemen sınıfların çıkarlarını korumaktan ve güçlendirmekten başka bir yararı olmayacaktır. Çünkü, bu, temelde yatan ana sorundur. Temel yapı değiştirilmeden, bu yapıyı ayakta tutmak için alınacak her türlü tedbirin ise bu yapı içerisinde tekrar bütünleşip yeni yeni anlamlar kazanması çok kolaydır. Bu bakımdan, feodal ilişkiler tasfiye edilmeden, getirilecek her türlü çözüm yolu, bu yapı içinde tekrar bütünleşip, egemen sınıfların, yani ağalar, şeyhler ve aşiret reislerinin lehine işleyecektir. Bu durumu çok iyi görmek ve değerlendirmek gerekir.

Burada "aydın"ların rolü büyüktür. Aydın, çevresini ve kendisini her zaman yenileyen ve bunun mücadelesini yapan kimsedir. Geniş halk yığınlarının yararına olacak bu biçimdeki çeşitli yapısal devrimler, herşeyden önce bilinçlenme ve örgütlenme işidir. Bu hareketlerin özü toplumsal ise de, esas amaç, dolaylı yollardan yine ferdin yüceltilmesidir.

Yalnız, burada, aydınlar tarafından başlatılacak her olayın, Doğu Mitingleri'nde olduğu gibi tabandaki halk yığınlarıyla diyalog kurması beklenemez. Bu nedenle, aydınların faaliyeti, geniş ölçüde örgütlendirme ve bilinçlendirme faaliyeti, yani kişileri aşan bir eylem olacaktır. Kişileri aşan bu örgütlendirme ve bilinçlendirme eylemi özellikle az gelişmiş tarım alanlarında çok daha büyük bir önem kazanır. Çünkü buralarda yerleşme birimleri (Köyler, Mezraalar, Yaylalar) olağanüstü derece dağınık ve az nüfusludur. Kütle haberleşme araçları, bu dağınıklığı bütünleştirememektedir. Dış etkenlerle bütünleşme, farklılaşma ve anonim ilişkiler kurma eğilimi çok zayıftır. Üstelik, enflasyon gibi genel ekonomik bunalımların az gelişmiş tarım alanlarındaki etkisi çok azdır. Yani enflasyon tehlikesinin ucu, bu gibi alanlara gelin-

ceye kadar ülke ekonomisi zaten çökmüş olmaktadır. Çünkü, köyün dış pazarlarla bağlantısı sadece 3-5 metre basma, kaput bez, saban demiri, 5-10 kilo tuz, 5-10 litre gaz zorunluluğu ile olmaktadır. Buradaki ilişkilerde feodal karakterde olduğu için, özellikle dinamik ekonomilerde etki yaratan enflasyonun köydeki etkisi ancak genel ekonominin çökmesinden sonra olur. Bir başka neden de, bizzat tarım ekonomisinin bünyesi ile ilgilidir. Köylü, 3-5 keçinin ardından, 20-30 dönüm toprağın ardından koşar durur. Köylünün işi gücü mevsimlere göre değişir. Toprağı işler, eker, sular, sonra hasat mevsimi gelir, biçer-döver, ürününü anbara taşır. Köylü ailesinin bir yılı bütün bu işlerle doldurur. Gizli veya açık işsizlik olsun bu durum değişmez. Az gelişmiş tarımı kesimlerinde patlamaların önüne geçen, engelleyen bir etken de, tarım ekonomisinin bizzat iç bünyesidir. Yani tarım, açık veya gizil bir biçimde iş gücünü emici rol oynayıp, patlamaları önlemektedir. O halde, bütün bu etkenler bir araya geldiği zaman, kişileri aşan örgütlenme ve bilinçlendirme faaliyetinin rolü, az gelişmiş tarım alanlarında daha açık ve önemli bir biçimde ortaya çıkar. Bunun, sanayi kesimlerindeki bilinçlendirme ve örgütlendirme faaliyetlerinden kat kat zor olduğunu hiç bir zaman unutmamak gerekir.

İşte bugün, toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasında kendiliğinden ortaya çıkan Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın esas amacı zor olan bu işleri başarmaya çalışmaktır.

F. HORLANMANIN DEVRİME DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Hiç bir zaman gözden uzak tutulmaması gereken önemli bir etken vardır. Bu, etnik özelliklerin ortaya çıkardığı potansiyelin devrime kanalize edilmesidir. Bu gün Doğu Anadolu'da ekonomik gerilikten ortaya çıkan bunalımlar yanında, Kürt halkının hor görülmesinin de ortaya çıkardığı bunalımlar vardır. Bu nedenle yurttaş kendisine yabancılaşan düzeni istememekte, ona karşı bir tavır takınmaktadır. yurttaşlardaki bu düzene karşı olma eğilimi, egemen sınıflar tarafından kasıtlı olarak Kürt halkının Türk halkına karşı bir eğilimi gibi gösterilmeye çalışılmaktadır.

Halkın yabancılaştığı düzene karşı olması devrime dönüşecek ve bu bütün çabalara karşın halkların kardeşliği

temeline oturacaktır. Bu bakımdan Doğu Anadolu'nun sorunları Türkiye'nin genel sorunlarından hiçbir zaman ayrı olarak düşünülemez. Mevcut çelişkilerin devrime dönüşmesi, Türkiye'deki emekçi halkların dayanışması, birliği ve kardeşçe eylemiyle gerçekleşecektir. Bu gün böyle bir eylem birliğini engelleyen, çeşitli biçimlerde ortaya çıkan ulusal baskılardır. Ulusal baskıların devam etmesi, emperyalizme açık kapı bırakmakta, emperyalizmin işine yaramaktadır. Bu bakımdan, gerek Türk ve Kürt emekçi halkları ve gerekse emekçi halkların davasına gönül vermiş tüm devrimci aydınlar, çelişkilerin devrime dönüşümü sürecinde halkların sefaletten kurtuluşu için beraber hareket etmeleri gereğini hiç bir zaman unutmamalıdır.

Horlanmanın ortaya çıkardığı "yabancılaşma"nın halk yığınlarında yarattığı psikolojik etkiyi araştırmamızın V. Bölümünde, "Horlama" kısmında, örneklerle belirtmiştik.

III. SOSYO-EKONOMİK GELİŞMENİN

NESNEL DOĞRULTUSU

A. FEODALİZMİN KAPİTALİZME DÖNÜŞÜMÜNÜN TEMEL DİNAMİĞİ

Doğulu egemen sınıflar, özellikle Batılı egemen sınıflarla bütünleşmeleri süreci içinde, feodal sömürünün çok düşük olduğunu fark etmişler ve sömürüyü artırmanın yollarını aramaya başlamışlardır. İlkel bir teknolojiye dayanan feodalitede artık ürünün az olması doğal bir sonuçtur. Öküz, karasaban ve kağıya dayanan bir teknolojinin yaratacağı artık ürün elbeite büyük olamazdı. İşte, bu gerçeği gören ağalar, artık ürünü, dolayısıyla sömürüyü artırmak için, kapitalist ilişkileri kurmanın tedbirlerini almaya çalışmaktadırlar. Yalnız, bu oluşumu daha iyi değerlendirebilmek için, burada feodalizmin çözülüşü üzerinde durmak gerekir.

Feodalizmin tasfiyesi, genel olarak feodal üretim ilişkilerinin bağrında, fakat feodalizmin dışında gelişen bir ticaret burjuvası tarafından yapılmaktadır. Doğu Anadolu'daki çözülme böyle olmamakta, doğrudan doğruya feodal ağaların, kapitalist ağalar yani patronlar durumuna gelmeleri biçimi-

minde olmaktadır. Bilindiği gibi, feodalizm ya devrimci ya da devrimci olmayan bir yolla çözülür. Feodalizmin dışında gelişen ticaret kapitalizmi, feodalizmi tasfiye ettiği zaman, bu devrimci yoldan çözülüş olur. Ve bu çözülüş feodalizmin kısa sürede tasfiyesidir. Feodalizm, yani feodal egemen sınıf, kendi kendini yenileyerek kapitalizme ulaşmak istediği zaman, bu devrimci olmayan bir yoldan çözülüştür. Bu yol uzun bir süreçtir. Günümüzde, feodalizmin devrimci bir yolla çözülmesinin olanağı artık kalmamıştır. Çünkü, kapitalizm bir dünya sistemi durumuna geldiği, giderek emperyalist bir yapıya büründüğü zaman, az gelişmiş ülkelerde, bu arada ülkemizde de, ekonomiyi tüm gücüyle denetimi altına almaktadır. Emperyalizmin bu amansız denetimi, ülkelerin kendi sosyo-ekonomik iç dinamiklerini işlemez duruma getirmektedir. Böylece geri kalmış toplumlarda değişim, iç dinamikler tarafından değil, dış dinamikler tarafından olmakta, giderek emperyalizmin gereklerine uygun bir değişimi oluşturmaktadır.

Bütün bunlara karşın, Doğu Anadolu'da feodalizm devrimci olmayan bir yolla çözülmekte, ancak sonuçları itibarıyla devrimci bir oluşum meydana gelmektedir. Çünkü, bu oluşumun son derece hızlı biçimde gelişmesi,

a) Sosyo-ekonomik anlamda "emek" in bünyesinde değişiklikler yapmakla, emeği kişisel bağımlılıktan kurtararak, "özgür emek" i meydana getirmekte,

b) Siyasi planda da, ilkel bir siyasi biçim olan aşiret sistemlerini yıkıp, daha ileri bir biçim olan "Ulus" a doğru dönüşümü sağlamaktadır.

B. FEODALİZMİN YIKILIŞI, AŞİRET YAPILARININ PARÇALANMASI, MERKEZİLEŞME ve ULUSLAŞMA

Aşiret biçimindeki toplumsal ve siyasal örgütlenme, feodal üretim biçiminin belirlediği bir siyasal örgüttür. Aşiret organizasyonu feodaliteyi tek başına karakterize eden bir unsur olmamakla beraber, çok önemli bir unsurdur. Öte yandan, aşiret organizasyonunun sadece Kürtlere mi, yoksa

aynı ekonomik ve toplumsal düzeyde bulunan başka toplumlara da mı ait olduğu tam anlamıyla açıklığa kavuşmuş değildir. Ve bu üretim biçimi varolduğu sürece bu organizasyon da devam edecektir. Bunun yanında, aşiret organizasyonunun, modern devletten ve modern devleti meydana getiren uluslardan daha önceki aşamalarda gözükken bir biçim olduğu da şüphesizdir. Zaten, modern merkezi devletler ve bu devletleri meydana getiren uluslar, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ile ortaya çıkmışlardır. O halde, aşiret sistemlerinin gelişimi de uluslaşmaya doğrudur. Yani, aşiret, feodal üretim biçiminin, ulus ise kapitalist üretim biçiminin siyasi şekilleridir. Yalnız bu konuyu daha ayrıntılı bir biçimde incelemek gerekir. Doğu Anadolu, Batı İran, Kuzey Irak, Kuzey Suriye aşağı yukarı aynı yapının içindedir ki, bu yapı daha önce de belirttiğimiz gibi geniş çapta feodaldır. Halklar, gerek toplum yapıları, gerek kültürleri itibarıyla birbirlerine çok benzerler. Burada, aynı dine mensup olmanın ve uzun yüzyıllar boyunca Osmianlı devlet ve toplum sistemi içinde bulunmanın rolünü de hesaba katmak gerekir. Bu yapı içinde aşiretlerin rolü pek büyüktür. Türkiye'deki bir aşiretin, Irak, İran ve Suriye'de kollarını görmek mümkündür. Bütün bunlar, aşiretlerin birbirlerinden bağımsız olduklarını gösterdiği gibi, birbirleriyle ilişki halinde olduklarını da ortaya koymaktadır. Çünkü, aşiret içindeki bağı, daha çok soy-sop belirlemektedir. Bu ise feodal bütünde, aşiretlerin bir denge içinde bulunduklarını gösterir. Bu bakımdan, denge içinde bulunan aşiretlerden birinin güçlenerek ötekilerini egemenliği altına alma, haraca bağlama ve merkezileşme olanağı yoktur. Çünkü, aşiretler, yani feodal beyler birbirlerini denetledikleri gibi, aşiretler sistemi dışındaki çeşitli sosyal gruplar da onları denetler.

Bunların yanında Ortadoğu'da emperyalizmin çok büyük çıkarları vardır. Bu bakımdan Doğu sorunu, sadece Türkiye, İran, Irak, Suriye veya buralardaki egemen sınıfları değil, Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya vb. giderek Rusya'yı da ilgilendirmektedir. Emperyalizm, Ortadoğu'daki güçleri, olanakları oranında dengede tutmakta, işbirliği durumunda olduğu egemen sınıflar da halkların kurtuluşunu sağlayan her türlü girişimi yozlaştırmaktadır.

Öte yandan, feodal yapının yıkılmasını sağlayan güçlerle, modern devletin, yani merkezi devletin kurulmasını sağlayan koşulların bir arada görülüp görülmeyeceği de, çok önemli bir başka konudur. Ortadoğu'da milliyetçi akımların, bu arada Kürt milliyetçiliğinin de çok güçlü olduğu her zaman söylenebilir. Fakat bu feodal yapıları yıkan koşulların merkezi devleti kuran koşullarla bir arada görüleceği anlamına da gelmez. Çünkü, Doğu Anadolu'da feodal ilişkilerin tasfiyesi demek, halk yığınlarına intikal etmiş bir toprak reformu, köylünün toprağa veya herhangi bir iş yerine bağlanması, nüfus kalabalığının fonksiyonel bir duruma gelmesi demektir. Köylünün, fonksiyonel bir duruma gelip toprağa bağlanması, herşeyden önce aile tüketiminin dışında, bir "artık üretim" yaratması demektir. Yurttaşın toprağa bağlanmasıyla meydana gelen bu artık üretim, önce onun dış ilişkiler alanını değiştirecek, daha sonra bu dış ilişkiler alanındaki değişme ve iç yapıdaki çelişkiler, sürekli olarak etki-tepki durumunda bulunarak, toplumu dinamik bir duruma getirecektir. Yurttaş önce artık üretimini satıp değerlendirebileceği pazarlar arayacaktır. Bu pazarlar, şüphesiz ki, Türkiye'nin ekonomik bakımdan, dinamik ve gelişmiş pazarları olacaktır. Yurttaşın, İran, Irak ve Suriye'de pazarlar araması olağan bir hareket olmasına karşın ekonomik davranışlarına zıt bir tutumdur. Bu bakımdan, kaçınılmaz bir zorunluluk olarak halk, Anadolu'daki gelişmiş iç pazarlara yönelecek, ekonomik ilişkilerini buralarla kuracak ve buralarla bütünleşecektir. Ekonomik bakımdan meydana gelmesi kaçınılmaz olan bu bütünleşme, sosyal ve kültürel bakımdan bütünleşmeyi de sağlayacaktır.

Uluslaşma süreci içinde önem kazanacak en önemli olan konu Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt tarihi, Kürt folkloru araştırmalarının değer kazanacağıdır.

Ulusçuluk hareketinin burjuvazinin bir hareketi olduğu şüphesizdir. Bu bakımdan, Doğu Anadolu'daki hareketinde, feodalizmin burjuvallaşan yeni kuşağında yansıması da doğal bir olaydır. Bu nedenle, uluslaşma oluşumunun başarıya ulaşması için devrimci kadroların ağaların desteğine de ihtiyaçları vardır. Veya, devrimci kadrolar, milliyetçi fikirdir ve eylemlerinden dolayı, merkezi otorite tarafından ağalara yapı-

lacak baskılar karşısında ağaların yanında olmak zorundadır. Bu ilişkinin yoğunluğunu ve süresini eylem belirleyecektir.

Doğu Anadolu'da oluşan yeni süreç, yani feodalizmin kapitalizme dönüşümü, yine egemen sınıflar yararına olan değişimdir. Fakat, geniş halk yığınlarının kurtuluşunun da bu değişim içinde saklı olduğunu ve bu kurtuluşu bu değişimin hazırlayacağını da unutmamak gerekir.

C. TEMELDEKİ KAVGA AÇIKLIĞA KAVUŞTURULMALIDIR

Doğu Anadolu'da nüfus artışının ve temel toplumsal yapı çelişkilerinin yaptığı baskılar, egemen sınıflar tarafından ne denli baskı altında tutulursa tutulsun, toplumsal yapıda er geç bünye değişikliklerine yol açacaktır. Temeldeki bu oluşumu ve bilinçlenmeyi önlemek için kamuoyunun dikkatini başka konular üzerine çekmek halkı uzun süre oyalamayacak ve temel çelişkilerdeki örgütlenme şüphesiz olacaktır. Yalnız, çok hızlı artan nüfusun temel sorunda bilinçlenmesini kolaylaştırmak gerekir. Doğu Mitingleri bunu büyük ölçüde başarmıştı. Bu, az gelişmiş alanlarda önderlerin toplumsal rolü ile sıkı sıkıya ilgilidir. Çünkü, oralarında halk gerçek çıkarlarının nerelerde durduğunu doğru dürüst göremediği için, kendisini soyup soğana çevirenlerle bilmeden sıkı ilişkiler kurabilir. İşte önderler, halk yığınlarının aleyhine olan bu durumu kavramaya ve halkı bu konuda bilinçlendirmeye ve örgütlendirmeye çalışmaktadırlar. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın kuruluş nedeni budur. Bu bakımdan da Doğu Anadolu'da günümüze kadar kurulmuş en ciddi bir muhalefettir.

Doğu sorununun sosyo-ekonomik ve etnik yönleri vardır. Fakat egemen sınıflar, temel toplumsal yapı çelişkilerini gözlemek için, etnik konuları toplumsal içerikten uzakduygusal bir biçimde çatışma alanına sokup kamuoyunun dikkatini yeni alanlara çevirmekte ve egemenliklerini böyle sürdürmek istemektedirler. Toplumcu aydınların, bu durumu görmelerinde yüzde yüz zorunluluk vardır. Bu bakımdan, çok geniş halk yığınlarını kucaklamak zorunda olan

devrimci bir eylemde temeldeki ana sorunu gizleyecek, kamu oyunun dikkatini başka yönle kanaliz edip oyalayacak her türlü çatışmadan uzak kalmak gerekir. Temel sorun ancak bu şartlar altında açıklık ve berraklık kazanıp, halk yığınları arasında örgütlenme ve bilinçlenme olanakları bulur. Devrimci aksiyona getirilen bu yeni toplumsal özlerin yalnız Doğu Anadolu için değil, Türkiye'deki bütün devrimci faaliyetler için büyük bir geçerlik taşıdığı ise en ufak bir şüpheyi bile gerektirmez.

Kuvvetlerin belirmesi ve mücadele alanlarının ortaya çıkması ancak bu biçimde olmuştur. Özellikle irtica konularında yapılan mücadelede esas hedefi çok iyi bilmek gerekir. Bu, bugün toplumumuzda çok yaygın olan gericilik tanımıyla yakından ilgilidir. Gericiliği dinde, dini faaliyetlerde aramak, mücadele hedeflerinin belirlenmesinde yanlış sonuçlar ortaya koyar. Gericilik ve ilericilik, mülkiyet ve üretim ilişkilerinde benimsenen davranışlara bağlıdır. Üretim ilişkilerinde halk yararına yapısal değişimler yapmayı kabul eden ve bunun mücadelesini yapan kişi ilerici; etmeyen kişi ise gerici.

Burada dinin oynadığı rol, çok etkili ve geniş bir üstyapı kurumu olarak statükonun değişimini engelleyip, egemen sınıfların saltanatına devam etmelerini sağlamasıdır. İşte dinin bir üstyapı kurumu olarak meydana getirdiği bu ezici etkiyi ancak mülkiyet ve üretim ilişkilerinde yapılacak yapısal değişimlerle sağlayabiliriz. Bu olumlu mücadele, hedeflerin doğru dürüst belirlenmesi ve temeldeki sorunların açıklık kazanması ile mümkündür. Aksi halde, yapılan bütün mücadeleler temelsiz ve daima havada kalır.

D. DOĞU SORUNUNUN ANA NOKTASI (ÖZÜ)

Doğu sorununun sosyo-ekonomik ve etnik yönleri bir bütündür. Sosyo-ekonomik gelişmeyi sağlayıcı her tedbir ulusal bilinci bastırmaya çalışan her eylem bu bilinci daha da geliştireceği gibi, beraberinde sosyo-ekonomik bakımından geri kalmayı da getirecektir. Fakat, feodal sömürünün çok az bir sömürü olduğunu anlayan Doğulu egemen sınıflar kapitalist olmanın yollarını aramakta siyasi iktidar sosyo-ekonomik gelişmeyi sağlayacak bu isteklere cevap vermekte, bu da beraberinde ulusal bilinci getirmektedir.

IV. DOĞU SORUNU KARŞISINDA TÜRK EMEKÇİLERİ ve İLERİCİ TÜRK AYDINLARININ TUTUMU NE OLMALIDIR?

Kurtuluş Savaşı yıllarında, Mustafa Kemal Kürt Aşiretleri'ni, devrimci eyleme katabilmek için, daha önce de belirttiğimiz gibi, "dinci ideolojiyi" ve "Kürt ve Türk Halklarının, Bütün Halkların Eşitliği ve Kardeşliği" sloganını kullanmış ve bunda da başarılı olmuştur. Bugün ise devrimciler açısından dinci ideolojiyi kullanmanın hiçbir olanağı yoktur. Çünkü,

a) Dinci ideoloji, artık karşı devrimcilerin bir silahı olmuştur. Devrimcilerin bundan yararlanmaları olanaksızdır.

b) Doğu Anadolu'da her ne kadar bugün de, halk yığınlarını denetleyen aşiret reisi, şeyh, seyil, ağa, bey gibi egemen sınıflar varsa da, öncelikle küçük burjuvazinin öncülüğünde (bu öncülüğün devrim stratejisinde tartışılan, öncülük, artçılık değildir, sadece küçük burjuvazinin devrimci fikirleri halk yığınlarına götürmesi olarak anlaşılmalıdır. bu durum Doğu Anadolu için önemlidir) devrimci bir kadro gelişmekte ve günden güne ağırlığını kazanmaktadır. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın anlamı budur. Bu nedenle, Doğu Anadolu'yu devrimci eyleme kazanabilmek için dinci ideolojiden başka etkenler aranması gerekir. Bu, "Ulusların Eşitliği ve Kardeşliği" temel doğrusunun, 1919-1922 yılları arasında olduğu gibi bir taktik gereği olarak değil de, fiilen gerçekleştirilmesi için mücadele etmektir. Doğu Anadoludaki halkı Türk görmek ve Türkleştirmeye çalışmak her zaman başarısız kalmaya mahkûm bir davranıştır. Nitekim, bugüne dek bu yanlış kabul ettirmek için girişilen her türlü baskıya karşın, hiçbir başarı elde edilememiştir. O halde, Türkiye'de sınıfsal temeller üzerinde oturtulmaya çalışılan devrim stratejisi, "Ulusların Eşitliği ve Kardeşliği" temel doğrusunu da çok iyi değerlendirmek zorundadır.

Üniversite, ancak "Ulusların Eşitliği ve Kardeşliği" temel doğrusundan ve bu doğrunun bilincinden hareket ederek ekonomik ve kültürel her türlü sömürüye karşı çıkıp, emekçi halk yığınları lehine savaşa girdiği zaman varlığını ispat eder. Aksi halde, gerici iktidarların sözcülüğünü yapan bir

kurum olarak niteliğinden sıyrılmaz. Çünkü, Doğu sorunu, şu veya bu kişinin ya da kurumların istek ve bilinçlerine göre ortaya çıkmış bir sorun değildir. Çok temelli sosyo-ekonomik, siyasi, hukuki ve etnik dayanakları vardır. Sorunun ortaya çıkışını ve dinamizmin kazanmasını sağlayan etkenler tamamen toplumsal yasalardır.

Doğu sorununa karşı, emekçi Türk halkının ve ilerici Türk aydınlarının nasıl bir tavır almaları gerektiğini Devrimci Doğu Kültür Ocakları şöyle ortaya koyuyor:

“... Halklar, kendilerini sömüren, ezen sınıflara ve emperyalist güçlere karşı kardeşçe ve dayanışma içinde etkin, başarılı mücadele verebilirler. Bunun temel şartı HALKLARIN EŞİTLİĞİ ilkesini bütün şartlanmalardan kurtularak, içtenlikle, tavizsiz kabul etmektir. Halkların eşitliği vatandaşların eşitliği ilkesinin temel şartıdır. Birbirlerinin varlığına, etnik özelliklerine saygılı olmadan, milliyetler meselesinde devrimci titizliği göstermeden beraber mücadele için gerekli olan güven ortamı yaratılmaz. Halkı eritmek ve yok etmek ve diğer baskı metotlarını uygulamak isteyen herhangi bir iktidara karşı,

HAKİM MİLLETLERİN HALKÇI GÜÇLERİ VE DEVRİMCİ GÜÇLERİ BÜTÜN OLANAKLARI İLE DİRENMEZLERSE EZİLEN ULUS VEYA ETNİK GRUPLARA GEREKLİ GÜVEN DUYGUSUNU BESLEMEZ.”

Doğu'nun ve Kürt halkının temel sorunlarına çözüm yolu getirecek kararlardan biri de Türkiye İşçi Partisi son genel kurul toplantısında alınmıştır. TİP'in bu konudaki karar tasarısı aynen şöyledir:

“Türkiye İşçi Partisi 4. Büyük Kongresi,

— Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu,

— Kürt halkı üzerinde, baştan beri, hakim sınıfların faşist iktidarların, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı ve terör, asimilasyon politikası uyguladıkları,

— Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki

bölgelerine oranla, geri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini gözönüne alan hakim sınıf iktidarlarının güttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu,

— Bu nedenle, ‘Doğu sorunu’nu bir bölgedeki kalkınma sorunu olarak ele almanın, hakim sınıf iktidarlarının şoven-milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun uzantısından başka bir şey olmadığını,

— Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün anti-demokratik, faşist, baskıcı, şoven-milliyetçi akımların amansız düşmanı olan partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunu,

— Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve gerçekleştirme mücadelesi ile işçi sınıfının ve onun öncü örgütü partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde bütünleştirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin parti içinde omuz omuza çalışmalarının gerektiğini,

— Kürt halkına karşı uygulanan ırkçı-milliyetçi şoven burjuva ideolojisinin, partiler, sosyalistler ve bütün işçi ve diğer emekçi yığınlar arasında yerle bir edilmesini sağlamanın, partinin ideolojik mücadelesinin ve gelişmesinin temel ve devamlı davası olduğunu,

— Partinin, Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını kabul ve ilan eder.”

Türkiye’deki ilerici güçlerin, “Doğu sorunu”nun ortaya çıkmasında şu veya bu dış güçlerden çok, toplumun diyalektik gelişiminin, toplumun kendi iç dinamiklerinin işleminin etken olduğunu hiçbir zamanı unutmaması gerekir.

KAYNAKLAR

A. KİTAPLAR

- ABADAN Nermin : Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, SBFY, Ankara 1967.
- AHMET Faik : Mem-o-Zin, Türkçeleştiren: Sırrı Dadaş-bilge, İstanbul 1969.
- AKDAĞ Mustafa : Büyük Celâli İsyanları'nın Başlaması (1550-1603) ATY, Ankara 1963.
- AKSOY Suat : Yüz Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.
- ALTAN Çetin : Geçip Giderken, Gün Yayınları, İstanbul 1969.
- ALTAN Çetin : Suçlanan Yazılar, Tekin Yayınevi, İstanbul 1970.
- ARAS Ali : Güneydoğu Anadolu'da Arazi Mülkiyeti ve İşletme Şekilleri, AÜZFY, Ankara 1956.
- ATATÜRK : Nutuk Cilt I, II, III, MEBY.
- ATATÜRK : Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Cilt I (1952), Cilt II (1959), Cilt III (1961). Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannamele-ri, Cilt IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Y., Ankara 1964.
- AVCIOĞLU Doğan : Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın), Bilgi Yayınevi, 4. Bs. Ankara 1969.
- AYDEMİR Şevket Süreyya : İkinci Adam; Cilt I, Remzi Kitabevi, İst. 1966.
- AYTEKİN Halil : Doğu'da Kıtık Vardı, Toplum Yayınevi, Ankara 1964.
- BADILLI Kemal : Kürtçe Gramer (Türkçe İzahlı)-Kurmanç Lehçesi, Ankara 1965.
- BARKAN Ömer Lütfü : İktisat Tarihi (Ders Notları) II, İFY, İstanbul 1962.
- BARKAN Ömer Lütfü : 15 ve 16'ncı Asırlarda Osmanlı İmpara-

torluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, İstanbul 1943.

- BAYAR Celâl** : Ben de Yazdım, Cilt II (1966), Cilt III (1966), Cilt IV (1967), Cilt V (1967), Cilt VI (1968), Cilt VII (1968).
- BAYTOK Taner** : İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Başnur Matbaası, Ankara 1970.
- BAYUR Yusuf Hikmet** : Türk İnkilâp Tarihi, Cilt II, Kısım IV, TTKY, Ankara 1952.
- BAYUR Yusuf Hikmet** : Yeni Türk Devletinin Harici Siyaseti, Ankara 1935.
- BENEKAY Yahya** : Yaşayan Alevilik, Varlık Yayınları, İstanbul 1967.
- BERKES Niyazi** : 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? Yön Yayınları, İstanbul 1963.
- BERKES Niyazi** : Ulusculuk, Batıcılık ve Toplumsal Devrimler, Yön Yayınları, İstanbul 1965.
- BERKES Niyazi** : Türkiye İktisat Tarihi I, Gerçek Yayınevi (100 Soruda Serisi), İstanbul 1969.
- BERKES Niyazi** : Türkiye İktisat Tarihi II, Gerçek Yayınevi (100 Soruda Serisi), İstanbul 1970.
- BERTHOL Spuler** : İran Moğalları, Çev. Cemal Köprülü, TTKY, Ankara 1957.
- BEŞİKÇİ İsmail** : Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti), Doğan Yayınevi, Ankara 1969.
- BEŞİKÇİ İsmail** : Toplumların Genel Gelişim Kanunları ve Bölgenin Sosyo-Ekonomik Yapısı İçinde DOĞU MİTİNGLERİ'NİN ANALİZİ (Çoğaltılmıştır), Erzurum 1967.
- BEŞİKÇİ İsmail** : Doğu Anadolu'daki Göçebe Kürt Aşiretlerinde Toplumsal Değişme-Geçiş Halindeki Toplumlar (Çoğaltılmıştır), Erzurum 1968.
- BEYSANOĞLU Şevket** : Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı (1894-1909), İstanbul 1956.
- BİRSEL Cemil** : LOZAN, Cilt I-II, İstanbul 1933.

- BİLBAŞAR Kemal** : Cemo, Tekin Yayınevi, 3. Bs., İstanbul 1969.
- BİLBAŞAR Kemal** : Memo Cilt I, Tekin Yayınevi, İstanbul 1969.
- BİLBAŞAR Kemal** : Memo, Cilt II, Tekin Yayınevi, İstanbul 1969.
- BORAN Behice** : Toplumsal Yapı Araştırmaları, DTCFY, Ankara 1945.
- BORAN Behice** : Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, 2. Bs. Tekin Yay., İstanbul 1969,
- BORATAV Korkut** : Gelir Dağılımı (Kapitalist Sistemde, Türkiye'de Sosyalist Sistem'de), Gerçek Yay., (100 Soruda Serisi), İstanbul 1969.
- BOZARSLAN Mehmet Emin** : İslâmiyet Açısından Şeyhlik ve Ağalık, Toplum Yayınevi, Ankara 1964.
- BOZARSLAN Mehmet Emin** : Doğu'nun Sorunları, Toplum Yay., Ankara 1966.
- BOZARSLAN Mehmet Emin** : Hilâfet ve Ümmetçilik Sorunu, Ant Y., İstanbul 1969.
- BORATAV Pertev N.-**
- FIRATLI H. Vedat** : İzahlı, Halk Şiiri Antolojisi, Ankara 1943.
- CEM İsmail** : Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yay., İstanbul 1970.
- CEYHUN Demirtaş** : Haçlı Emperyalizm, Anadolu Devletlerinde Toprak Düzeni ve Din ve Devlet İlişkileri Üzerine Bir Deneme, Habora Yay., İstanbul 1967.
- CHP** : 12 Ekim 1969 Seçim Bildirgesi, Ankara 1969
- ÇİLLOV Haluk** : Türkiye Ekonomisi, İFY, 2. Bs., İstanbul 1965.
- ÇAVDAR Tevfik** : Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, Ant Yay., İstanbul 1970.
- ÇUBUKÇU İbrahim Ağâ** : Mezhepler ve İslâm Felsefesi, İlâhiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1964.

- DİVİTÇİOĞLU Sencer** : *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, İFY, İstanbul 1967.
- DİE** : 1950-1965 Milletvekili ve 1961-1963 Senato Seçimleri Sonuçları, Yayın No: 513.
- DİE** : 1965 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No: 537.
- DİE** : İstatistik Yıllığı 1963, Yayın No: 460.
- DPT** : Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972, Ankara 1967.
- DPT** : Köy ve Köylü Sorunu, Ankara 1967.
- DPT** : Türkiye'de İller İtibarıyla Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi, SPD, Ankara 1970.
- DPT** : İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972, 1970 Yılı Programı, Ankara 1970.
- DOĞAN Avni** : Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası, Dünya Yay., İstanbul 1964.
- ECEVİT Bülent** : Bu Düzen Değişmelidir, Tekin Yayınevi, Ankara 1968.
- EKİNCİ Tarık Ziya** : Doğu Dramı, TİP Yay., Ankara 1966.
- ELİÇİN Emin Türk** : Kemalist Devrim İdeolojisi, Ant Yay., İstanbul 1969.
- EMERSON Pupert** : Sömürgelerin Uluslaşması, Asya ve Afrika Halklarının Ortaya Çıkışı, Çev. Türkaya Ataöv, Siyasi İlimler Derneği Yay., Ankara 1965.
- ERDENTUĞ Nermin** : Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki, DTCFY, Ankara 1956.
- ERDENTUĞ Nermin** : Sün Köyünün Etnolojik tetkiki, DTCFY, Ankara 1959.
- ERDOST Muzaffer** : "Türkiye Sosyalizmi" ve Sosyalizm, Sol Yayınları, Ankara 1969.
- EVLİYA Çelebi** : Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Zuhuri Danışman Yay., Cilt I-VII, İstanbul 1970.
- FIRAT Şerif** : Doğu İlleri ve Varto Tarihi, MEBY, Ankara 1961.

- GOLOĞLU Mahmut : 3. Meşrutiyet 1920, Ankara 1970.
- GÖKALP Ziya : Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak, Serdengeçti Neşriyatı, 2. Bs., Ankara 1963.
- GÖKALP Ziya : Türkçülüğün Esasları, 1000 Temel Eser Serisi, İstanbul 1970.
- GÖKALP Ziya : Ziya Gökalp Diyor ki, İstanbul 1950.
- GÖLPINARLI Abdülkadir : Tasavvuf, Gerçek Yay. (100 Soruda Serisi), İstanbul 1969.
- GÖLPINARLI Abdülkadir : Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, Gerçek Yay., (100 Soruda Serisi), İstanbul 1969.
- GÖZÜBÜYÜK Şeref ve SEZGİN Zekâi : 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, SBFY, Ankara 1957.
- GÖYÜNÇ Nejad : XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, EFY, İstanbul 1969.
- GÜZELDERE Seyfi : Gerçek Bediuzzaman Saidi Nursî ve Doktrinleri, Toker Matbaası, İstanbul 1966.
- Hani AHMEDÎ : Mem-û-Zin Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Gün Yay., İstanbul 1969.
- HAMDULLAH Suphi : Dağyolu, 2. Kitap, Türk Ocakları Neşriyatı, Ankara 1933.
- HARP TARİHİ DAİRESİ : Türk İstiklâl Harbi, VI. Cilt, İç Ayaklanmalar (1919-1922), Ankara 1964.
- HAVATM : Filistin'de Halk Savaşı ve Ortadoğu, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1970.
- İĞDEMİR Uluğ : Sivas Kongresi Tutanakları, TTKY, Ankara 1969
- İNALCIK Halil : Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu, Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Neticeleri, Belleten, Cilt 28, Sayı 112 (Ekim 1964) den ayrı basım.

- İNAN Âfet** : Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları; TTKY, Ankara 1969..
- İPEKÇİ Abdi ve COŞAR Ömer Sami** : İhtilâlin İçyüzü, Cilt I, İstanbul 1965.
- İNAN Âfet** : Türkiye Halkının Antropolojik Karakteri ve Türkiye Tarihi (Türk Irkının Vatani Anadolu), TTKY, Ankara 1947.
- KAFESOĞLU İbrahim** : Sultan Melikşah Devrinde, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, EFY, İstanbul 1953.
- KANSU Mazhar Müfit** : Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber, Cilt I, II, TTKY, Ankara 1966.
- KAPANI Münci** : Kamu Hürriyetleri, 3. Bs., AÜHFY, Ankara 1970.
- KARACAN Ali Naci** : Lozan Koferansı ve İsmet Paşa, İstanbul 1943.
- KARAL Enver Ziya** : Osmanlı Tarihi, Cilt 8, TTKY, Ankara 1962.
- KARPAT Kemal** : Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul 1967.
- KESKİOĞLU Osman** : İslâm Dünyası, Dün ve Bugün, IFY, Ankara 1964.
- KIRAY Mübeccel** : Interdependencies between agro-economic development and social change, A case study, Çukurova, Eylül 1966, Abant.
- KIRAY Mübeccel** : Ereğli, Ağır Sanayiden Önce. Bir Sahil Kasabası, DPTY, Ankara 1964.
- KIRZIOĞLU Fahrettin** : Tarih Bakımından Kürtlerin Türklüğü, Ankara 1964.
- KIVILCIMLI Hikmet** : 27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi, Ant Yay., İstanbul 1970.
- KOLLEKTİF** : Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Semineri, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1967.

- KOLLEKTİF** : Feodalizmden Kapitalizme Geçiş, Çev. Çetin Yetkin, PDA, Ankara 1970.
- KOLLEKTİF** : Asya Üretim Tarzı, Çev. İrven Keskinöğ-
lu, Ant Yay., İstanbul 1970.
- KOLLEKTİF** : İnsan Hakları Yılığ, İnsan Hakları Mese-
lesine Genel Bakış ve İnsan Hakları Ev-
rensel Beyannamesi Bakımından Türk
Mevzuatının İncelenmesi, Ankara 1964.
- KOLLEKTİF** : Türkiye'de İnsan Hakları, Tebliğler, Tar-
tışmalar, AÜHFY, Ankara 1970.
- KOLEKTİF** : 1. Türk Tarih Kongresi, TTKY, Ankara
1932
- KOLLEKTİF** : 2. Türk Tarih Kongresi, TTKY, İstanbul
1937.
- KOLLEKTİF** : 5. Türk Tarih Kongresi, TTKY, Ankara
1960.
- KOLLEKTİF** : Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor,
MEBY, İstanbul 1952.
- KÖKDEMİR Naci** : Eski ve Yeni Toprak İskân Hükümleri ve
Uygulama Klavuzu, Ankara 1952.
- KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI** : Köy Envanter Etüdları, Erzincan, Erzu-
rum, Kars, Ağrı, Tunceli, Bingöl, Muş,
Bitlis, Van, Adıyaman, Malatya, Elâzığ,
Siirt, Gaziantep, Urfa, Diyarbakır, Mar-
din, Hakkâri ve ötekiler.
- KÜÇÜKÖMER İdris** : Düzenin Yabancılaşması, Batılaşma, Ant
Yay., İstanbul 1969.
- KÜTÜKOĞLU Bekir** : Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I
(1578-1590), EFY, İstanbul 1957.
- LENİN** : Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı,
Sol Yay., Ankara 1969.
- LENİN** : Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri, Ant
Yay., İstanbul 1970.
- LORD KİNROS** : Bir Milletın Doğuşu, Sander Kitabevi, İs-
tanbul 1966.

- MAY Yayınları** : Gizli Belgeler (Almanya'nın Türkiye Politikası), İstanbul 1968.
- MERAM Ali Kemal** : Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi, Kültür Kitabevi, İstanbul 1969.
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI** : İlköğretim Yıllığı, 1968-1969.
- MİNNORSKY** : İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, Kürtler Maddesi.
- NAİMA** : Naima Tarihi, Cilt III, Çev. Zuhuri Danişman, Zuhuri Danişman Yay., İstanbul 1968.
- NİZAMEDDİN Sami** : Zafername, Çev. N. Lügat, TTKY, Ankara 1949.
- OTYAM Fikret** : Gide Gide I, Ha Bu Diyar, Ankara 1957.
- OTYAM Fikret** : Gide Gide II, Doğudan Gezi Notları, Ankara.
- OTYAM Fikret** : Gide Gide III, Harran-Hoyrat-Mayın ve Iırp, Ankara 1960.
- OTYAM Fikret** : Gide Gide IV, Uy Babo, Ankara 1962.
- OTYAM Fikret** : Gide Gide V, Topraksızlar, İstanbul 1963.
- OTYAM Fikret** : Gide Gide VI, Hu Dost, Ankara 1964.
- OTYAM Fikret** : Gide Gide VII, Bir Karış Toprak İçin, 1965.
- OTYAM Fikret** : Gide Gide VIII, Oy Fırat, Asi Fırat, Ankara 1966.
- OTYAM Fikret** : Gide Gide IX, Korku-Kaymakam Babo, İstanbul 1968.
- OTYAM Fikret** : Gide Gide X, Can Pazarı, Vay Kurban, Hayvanlar ve İnsanlar, Doğan Yay., Ankara 1969.
- ONUR Necmi** : Mezarlarında Yaşayanlar, II. Bs., Ankara 1965.
- ORHONLU Cengiz** : Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696), EFY, İstanbul 1963.

- ORHONLU Cengiz : Osmanlı Tarihine Ait Belgeler TELHİSLER (1579-1607), EFY, 1970.
- ÖKÇÜN Gündüz : Türkiye İktisat Kongresi, İzmir, SBFY, Ankara 1968.
- ÖZEK Çetin : Türkiye'de Gerici Akımlar, Gerçek Yay., (100 Soruda Serisi), İstanbul 1968.
- ÖZEK Çetin : Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İçyüzü, Varlık Yay., İstanbul 1964.
- ÖZTÜRK Kâzım : Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Tutanaklar), Cilt I, II, III, İş Bankası Yay., Ankara 1966.
- POLİTZER George : Felsefenin Temel İlkeleri, Çev. M. Ardos, Sol Yay., Ankara 1969.
- RODINSON Maxime : Hazreti Muhammed, Gün Yay., İstanbul 1968.
- RODINSON Maxime : İslâmiyet ve Kapitalizm, Gün Yay., İstanbul 1969.
- SELEK Sabahattin : Anadolu İhtilâli, Cilt I, II, 2. Bs., İstanbul 1965.
- SELEK Sabahattin : Milli Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı, Ağaoğlu Yay., İstanbul 1970.
- SELÇUK İlhan : Mustafa Kemal'in Altın Saati, Kıtış Yay., İstanbul 1969.
- SENCER Muzaffer : Osmanlı Toplum Yapısı, Ant Yay., İstanbul 1969.
- SENCER Muzaffer : Dinin Türk Toplumuna Etkileri, İstanbul 1968.
- SENCER Oya : Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi, Habera Yay., İstanbul 1969.
- SERTEL Sabiha : Roman Gibi, 1919-1950, Ant Yayınları, İstanbul 1969.
- SERTEL Yıldız : Türkiye'de İleri Akımlar, Ant Yay., İstanbul 1969.

- SERTEL Zekeriya : Hatırladıklarım, 1905-1950, İstanbul 1968.
- SEVİM ALİ : Suriye Selçukluları, DTCFY, Ankara 1965.
- SOYSAL İlhami : Sıfıra Sıfır Elde Var Sıfır, Kitap Yay., İstanbul 1969.
- SOYSAL Mümtaz : Dinamik Anayasa Anlayışı, Anayasa Diyalaktığı Üzerine Bir Deneme, SBFY, Ankara 1969.
- SOYSAL Mümtaz : Anayasaya Giriş, SBFY, Ankara 1968.
- SÖZER Necdet : Diyarbakır Havzası (Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Bölge Araştırması) Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, Ankara 1969.
- STALİN : Marksizm ve Milli Mesele, Sol Yayınları, Ankara 1967.
- STALİN : Marksizm ve Dil, Sosyal Yay., İstanbul 1967.
- SÜMER Faruk : Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı-Destanları, DTCFY, Ankara 1967.
- SÜMER Faruk : Karakoyunlular, Cilt I, TTKY, Ankara 1967.
- ŞAKİR Ziya : Şah İsmail ve Mezhepler Tarihi, Şiilik, Sünnilik, Alevilik, Kızılbaşlık Ne Demektir? Nasıl Çıktı? İstanbul (tarihi belirtilmiyor).
- ŞEVKİ Mehmet Ali : Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması, Elif Kitabevi, İstanbul 1968.
- TAHİR Kemal : Yedi Çınar Yaylası, Bilgi Yay., Ankara 1970.
- TAHİR Kemal : Köyün Kamburu, Bilgi Yay., Ankara 1970.
- TAHİR Kemal : Büyük Mal, Bilgi Yay., Ankara 1970.
- TAHİR Kemal : Rahmet Yolları Kesti, Bilgi Yay., Ankara 1970.

- TAHİR Kemal : Devlet Ana, Bilgi Yay., 1. Bs. Ankara 1967.
- TAHİR Kemal : Göl İnsanları, Bilgi Yay., Ankara 1968.
- TANOĞLU Ali : Nüfus ve Yerleşme, EFY, İstanbul 1966.
- TANKUT Hasan Reşit : Köylerimiz, Bugün Nasıldır, Dün Nasıldı, Yarın Nasıl Olacaktır? Ankara 1939.
- TİMUR Taner : Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli, SBFY., Ankara 1968.
- TOKER Metin : Şeyh Sait ve İsyanı, AKİS Yayını, İstanbul 1968.
- TUNAYA Tarık Zafer : İslamcılık Cereyanı, Siyaset İlmi Serisi 3, İstanbul 1962.
- TUNAYA Tarık Zafer : Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul 1952.
- TUNCAY Mete : Türkiye'de Sol Akımlar, 2. Bs., Bilgi Yayını, Ankara 1968.
- TUNÇBİLEK Necdet : Türkiye İskân Coğrafyası, Kır İskânı, EFY, İstanbul 1967.
- TURAN İlter : Cumhuriyet Tarihimiz, Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1969.
- TURHAN Mümtaz : Kültür Değişimleri, EFY, II. Bs., İstanbul 1959.
- TURGUT Hulusi : Barzani Dosyası, İstanbul 1969.
- TÜRKAY Orhan : Türkiye'de Nüfus ve İktisadi Gelişme, İş bankası Yayını, İstanbul 1967.
- TÜTENGİL Cavit Orhan : Az Gelişmenin Sosyolojisi, İFY, İstanbul 1970.
- ULUBELEN Erol : İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı : Osmanlı Tarihi, Cilt 2, TTK, Ankara 1949.
- YASA İbrahim : Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları, TODAİE, Ankara 1970.
- YAŞAR Kemal : Ağrı Dağı Efsanesi, Cem Yay., İstanbul 1970.

- YAVUZ Edip** : Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1968.
- YAVUZ Fehmi** : Din Eğitimi ve Toplumumuz, Sevinç Matbaası, Ankara 1969.
- YILDIZ Bekir** : Kaçakçı Şahan, Asya Yayınları, İstanbul 1970.
- ZEHRA Muhammed Ebu** : Ebü Hanife, Çev. Osman Keselioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1962.
- ZUBRİTSKİ Y. Mitropolski** : İlk Toplum, Köleci Toplum, Feodal Toplum, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 1968.
- ZEHRA Muhammed Ebu** : İmam Şafî, Çev. Osman Keselioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1962.
- ZEHRA Muhammed Ebu** : İmam Şafî, Çev. Osman Keselioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1969.
- ZEHRA Muhammed Ebu** : İslâm'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Çev. Abdülkadir Şener, Cilt I, II, III, İstanbul 1968, Cilt IV, 1969.

B. MAKALELER

- ABADAN Nermin** : 6. Dünya Sosyoloji Kongresi, SBFY, Cilt 21, Sayı 3, Eylül 1966.
- AKSÖZ İbrahim** : Doğu Anadolu'nun Kalkınma Sorunları, SBF, İŞHK 9, Ankara 1969, s. 179-209.
- AKYOL Mete** : Satılık Köy Var, Hürriyet, 10-14 Mayıs 1970.
- ALTAN Çetin** : Doğuyu da Bölgecilik Değil, Sınıfsallık Kurtarır, Akşam 18.7.1969.
- ANT** : Orta-Doğu Devrimci Çemberi, Sayı 1, 174/1, Mayıs 1970.
- ANTER Musa** : Doğu Kalkınması Üzerine, Barış Dünyası, Sayı 4, Temmuz 1962.
- ANTER Musa** : Kült Edebiyatı, Barış Dünyası, Sayı 7, Ekim 1962.

- ANTER Musa : Doğudan Portreler, Mele Ahmedî Ciziri, Barış Dünyası, Sayı 10, Ocak 1963.
- ANTER Musa : Kürt Dili Üzerine I, Doğu, Sayı 1, Aralık 1969.
- ANTER Musa : Kürt Dili Üzerine II, Doğu, Sayı 2, Ocak-Şubat 1970.
- ARAS Ahmet : Sosyalist Açından Doğu Sorunu, Ant dergisi, Sayı 124, 125, 126, 127,
- ARAS Ahmet : Türkiye'de Feodalite Var mı? Ant Dergisi, Sayı 139, 140.
- ARFA Hasan : Kürt Tarihi Üzerine, Çev. Sihoğlu, Doğu, Sayı 1, Aralık 1969.
- ARFA Hasan : Kürt Tarihi Üzerine II, Çev. Sihoğlu, Doğu, Sayı 2, Ocak-Şubat 1970.
- ASLAN Mehmet Ali : Sosyalizm ve Kürtler, Yeni Akış, Sayı 3, Ekim 1966.
- ASLAN Mehmet Ali : Kürt Halkının Yeri, Yeni Akış, Sayı 4, Kasım 1966.
- AYBAR Mehmet Ali : Türkiye Sosyalizmi, Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm, Gerçek Yayınları, İstanbul 1967, s. 638-668.
- AYBAR Mehmet Ali : Doğulu Emekçi ile Batılı Emekçinin Dertlerinden Kurtuluş Yolları Birdir, Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm, Gerçek Yayınları, İstanbul 1968, s. 593 vd.
- AYBAR Mehmet Ali : Doğulu Emekçi ile Batılı Emekçinin Dertlerinden Dönüşümlere Bağlıdır, Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm, Seçimler, 1945-1967, Gerçek Yay., İstanbul 1968, 1. 275-285.
- ATSIZ : Ötüken, Sayı 28-29.
- AYDIN Osman : İnkâr Değil, Kabul, Yeni Akış, Sayı 2, Eylül 1966.
- AYDIN Osman : Yatılı Bölge Okulları ve Asimilasyon, Karakoçan, Nisan 1969, İstanbul.
- AVCIOĞLU Doğan : Kürt Sorunu, Yön, Sayı 194, 16 Aralık 1966.

- AVCIOĞLU Doğan : Kürt Devleti mi? Devrim, Sayı 27, 11 Nisan 1970.
- AVCIOĞLU Doğan : Siirt Olayları, Devrim, Sayı 30, 12 Mayıs 1970.
- BADILLI Kemal : Kürt Meselesi, Aydınlık, Sayı 10, Ağustos 1969, s. 327.
- BARAN : Irkçılık-Turancılık, Yeni Akış, Sayı 2, Eylül 1966.
- BARAN : Kürtçe Yayın, Yeni Akış, Sayı 2, Eylül 1966.
- BARKAN Ömer Lütfü : Malikane Divanı Sistemi, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, Cilt 2.
- BARKAN Ömer Lütfü : 16. Asrın Yarisında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadi Buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri, İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri, İstanbul 1963.
- BARKAN Ömer Lütfü : Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İFM, Cilt 13, No: 1-4, 1957.
- BARKAN Ömer Lütfü : Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfının Hukuki Statüsü, Ülkü dergisi 1937, Sayı 49-50-53-58-59.
- BARIŞ Dünyası : Doğu Davamız, Doğu'nun Kalkınması Türkiye'nin Kalkınması Demektir, Sayı 2, Mayıs 1962.
- BARIŞ Dünyası : Sağdan Soldan Hucumlar Karşısında Doğu Davamız, Sayı 4, Temmuz 1962
- BARIŞ Dünyası : Yöncülere Cevap, Sayı 5, Ağustos 1962.
- BARIŞ Dünyası : Kürt Realitesi, Sayı 6, Eylül 1962.
- BARIŞ Dünyası : Tehlike Yaratan Çan, Barzani Olayının Altında Yaratılmak İstenen Büyük Tehlike, Sayı 7, Kasım 1962.
- BARIŞ Dünyası : Gayemiz Birlik ve Beraberlik, Barış Dünyası, Sayı 9, Kasım 1962.
- BARIŞ Dünyası : Doğu-Batı Ayrılığı Yaratanlar, Barış Dünyası, Sayı 10, Aralık 1962.

- BARIŞ Dünyası** : Doğulunun İstirabı, Sayı 10, Aralık 1962.
- BARIŞ Dünyası** : Doğu Davası'na Niçin Önem Veriyoruz? Sayı 12, Şubat 1963.
- BARIŞ Dünyası** : **Kürt Davası**: Kürt Davası'nın Bir Mesele Halini Almasının Nedenleri Nelerdir? Barış Dünyası, Sayı 14, Mart 1963.
- BERKES Niyazi** : Osmanlı Sistemi ve Bozuluşu, Gençlik dergisi, Sayı 115, Eylül 1967.
- BELLİ Mihri** : Türkiye'de Karşı Devrim, Türk Solu, Sayı 64, 4 Şubat 1969.
- BELLİ Mihri** : Millet Gerçeği, Aydınlik, Cilt II, Sayı 7, Mayıs 1969.
- BEŞİKÇİ İsmail** : Doğu Anadolu'da Göçebe Kürtler, Forum, Sayı 324, 15 Ekim 1967.
- BEŞİKÇİ İsmail** : Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Geri Kalmışlığını Protesto Mitingleri Dolayısıyla "Şemdinli Röportajı" Üzerine, 6-7 Aralık 1967 Tarihli Akşam gazeteleri.
- BEŞİKÇİ İsmail** : Doğu Anadolu'da Sosyal ve Siyasal Değişmeye Etki Eden Dinamikler, Yavuz Abadan'a Armağan, SBFY, Ankara 1969, s. 402-440.
- BEŞİKÇİ İsmail** : Ahlat'da Sosyal Değişme ve Turizm, (Ahlat Turizm ve Tanıtma Derneğinin Dördüncü Ahlat Şenlikleri Özel Sayısı, 11-12 Ağustos 1968).
- BEŞİKÇİ İsmail** : Doğu Sorunu Açısından "Türkiye'nin Düzeni", 19-20-21-22-23-24 Tarihli Akşam gazeteleri.
- BEŞİKÇİ İsmail** : Sınıf Açısından Doğu Sorunu, FORUM, Sayı 376 (3), 16.3.1970.
- BİRSEL Cemil** : İkinci Üniversite Haftası, Diyarbakır (1.6.1941-7.6.1941), İstanbul 1942, Açış Konuşması
- BORAN Behice** : Türkiye'de Burjuvazi Yok mu? Yön dergisi, Sayı 39, 12 Eylül 1962.
- BORAN Behice** : Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet I,

Marksist Metod Nedir? Yön dergisi, Sayı 50, 28 Kasım 1962.

- BORAN Behice : Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II, Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi Yön dergisi, Sayı 51, 5 Aralık 1962.
- BORAN Behice : Sosyalizm Bir Tercih Meselesi Değildir. Milliyet gazetesi, 28 Nisan 1967.
- BORAN Behice : Sosyalist Hareketin Sorunları, Tüm dergisi, Sayı 1-2-3-4, 11 Aralık 1968-10 Ocak 1969
- BORATAV Korkut : Tarımda Hakim Üretim İlişkileri Üzerine, PDA; 1-15 Ocak 1970.
- BULUTAY Tuncer-ERSEL Hasan : Türkiye Milli Gelirinin İller, İmalât Sanayi Gelirinin Ücret ve Kâr Arasında Bölünüşü Üzerinde Bir Deneme, SBFD, Cilt 24, Sayı 4. Aralık 1969, Sayfa 245-266.
- BURKAY Kemal : Her şey Açıkça, Yeni Akış, Sayı 3, Ekim 1966.
- BURKAY Kemal : Sosyalizm, Kemalizm, Doğu Sorunu, EMEK, Aylık Sosyalist dergi, Sayı 6, Kasım 1970, s. 13-20.
- CEM İsmail : Acılı Doğu, Milliyet, 12-18 Haziran 1970.
- CLAUDE Chaen : Selçukî Devleti Feodal Devlet mi İdi? Çev. Lütü Güçer, İFM, Cilt 17, Sayı 1-4, s. 348-358
- DENKER Bedriye : Güneydoğu Toroslarda Göçebelik (Hutteroht'a) göre, TCD, Cilt 16, Sayı 20.
- DDKO : Devrimci Doğu Kültür Ocakları, 1. Dönem Genel Kurulu, 1969-1970 Karar Tasarısı, Ankara 1970 (Çoğaltma).
- DİCLELİ Ali : Bölgeler Arası Uçurum, Yeni Akış, Sayı 4, Kasım 1966.
- DOĞAN Avni : Barzanlı Olayı'nın Altındaki Büyük Tehlike, 3-10 Eylül 1962.

- EFHEM Abdurrahman : Doğu Muamması, Barış Dünyası, Sayı 9, Kasım 1962.
- EFHEM Abdurrahman : Barzani Hareketinin Gerçek Sebebi, Barış Dünyası, Sayı 7, Eylül 1962.
- EFHEM Abdurrahman : Doğu Davasında Barış Dünyası Neşriyatının Önemi, Barış Dünyası, Sayı 13, Şubat 1963.
- EKİNCİ Tarık Ziya : Türkiye'de Doğu Sorununu Doğuran Gerçek Nedenler, Yeni Akış, Sayı 4, Kasım 1960.
- EKİNCİ Tarık Ziya : Irak Kürt Hareketi ve Irak Halklarına Kazandırdıkları, FORUM, Sayı 379 (6), 28.4.1970.
- ENDER Necat : Türkiye Planlama Tecrübesi İçinde Bölge Sorununun ve Bölge Planlamasının Yeri, TMMOB Mimarlar Odası, I. Milli Fiziki Plan Semineri, 22-24 Ocak 1968.
- ERDOĞDU Seyhan : İzmir İktisat Kongresi, 1923, Aydınlik dergisi, Sayı 4, Şubat 1969.
- ERDOĞDU Vahap : Doğuda Bir İsyan Hareketi Vatan Düşmanlarının İşine Yarayacaktır, İleri dergisi, Sayı 3, Haziran 1970.
- ERDOST Muzaffer : Şemdinli Röportajı, Yön dergisi, Sayı 180-197.
- ERDOST Muzaffer : Şemdinli Aşiretlerinde Üretim İlişkileri, Türk Solu, Sayı 25, 7 Mayıs 1968.
- ERDOST Muzaffer : Türkiye'de Feodalizm Var mı? Türk Solu, Cilt II, Sayı 80, 81, 82.
- ERDOST Muzaffer : Doğu Anadolu'da Hayvancılığın Feodal Karakteri, Aydınlik, Cilt II, Sayı 8, Haziran 1969.
- ERDOST Muzaffer : Türkiye Tarımındaki Hakim Üretim İlişkileri Üzerine, Aydınlik, Cilt III, Sayı 13, Kasım 1969.
- ERDOST Muzaffer : Osmanlı İmparatorluğunda Üretim İlişkileri ve Asya Üretim Tarzı, ASD, Sayı 22, s. 276-316, Ağustos 1970.

- ERÖZ Mehmet** : Türkmenlerin Türkleşmesi, SK Kitap 5, 1964-1965, İstanbul 1966.
- FENSKE** : Doğu Anadolu'da Toprak ve İnsan, SK Sayı 6, İstanbul 1967.
- FLŞEK Kurthan** : Anadolu Topluluklarının Evrimi Üstüne Düşünceler (Asya Feodalitesi ve Emperyalizm), SBFY, Cilt 22, No: 1.
- FLŞEK Kurthan** : Osmanlı Dış Borçları Üstüne Düşünceler, SBFD, Cilt 22, No:2
- FORUM** : Sayı 331, 15 Ocak 1968 (Doğu Sayısı).
- GAZEZOĞLU Kemalettin** : Viranşehir Olayları, Urfa Valisi Anlatıyor, 9 Ağustos 1967 tarihli Cumhuriyet gazetesi.
- GEÇİT İsa** : Doğu Derneklerinin Gayeleri Ne Olmalıdır? Uyanış, Mayıs 1969, Ankara (Özel Sayı).
- GEDİKOĞLU Kenan** : Şeyh Seyda Öldü, Yaşasın Şeyh Seyda, 25 Ocak 1967 tarihli Akşam gazetesi.
- GERAY Cevat** : Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu, SBFD, Cilt 21, Sayı 3.
- GÖKALP Ziya** : Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler.
- GÖZÜBÜYÜK Şeref** : Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu, SBFD, Cilt 24, Sayı 1.
- GÜLÖKSÖZ Yiğit** : Türkiye'de Milli Fizikî Plan Açısından Doğu'nun Geliştirilmesi Sorunu. I. Milli Fizikî Plân Semineri, 22-24 Ocak 1968.
- GÜRBÜZTÜRK Şahin** : Viranşehir Olayları, Ölen Kaymakam'ın Kardeşi Anlatıyor, 11 Eylül 1967 tarihli Cumhuriyet gazetesi.
- HARZYA Ali** : Kürt Sorunu, Emek aylık sosyalist dergi, Sayı 6, Kasım 1970, s. 34-64.
- İSKENDEROĞLU Recai** : Irkçılık Nedir? Yön, Sayı 41, 26.9.1962.

- İLERİ Rasih Nuri** : Doğu Neden Geri Bırakılıyor? Doğu dergisi Sayı 1, Aralık 1969.
- KARAMAN Ali** : Doğu Meselesi, Yeni Akış, Sayı 1 Ağustos 1966.
- KAZGAN Gülten** : Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma, IFM, Cilt 24, Ekim 1963.
- KELEŞ Ruşen** : Şehirleşme Politikamız ve Doğu Anadolu, SBFD, Cilt 21, Sayı 4.
- KIRAY Mübeccel** : İstihlâk Normları, Plânlama, Sayı 3.
- KIRAY Mübeccel** : 2. Beş Yıllık Planda Köy ve Köylü Sorunu, Mülkiyeliler Birliği dergisi, Sayı 12, Temmuz-Eylül 1968, Ankara.
- KIRAY Mübeccel** : Modern Şehirlerin Gelişmesi ve Türkiye'ye Has Bazı Eğilimler, Mimarlık dergisi, (Mimarlar Odası yayın organı), Sayı 21, Temmuz 1965/7.
- KIRMIZITOPRAK Sait** : Doğu Meselesinde Yanılmalar, Yön dergisi, Sayı 63, 28 Şubat 1963.
- KIRMIZITOPRAK Sait** : Toprak Reformu Diye Kimi Aldatıyorlar? Yön, Sayı 28, 22.6.1962.
- KIRMIZITOPRAK Sait** : Doğuyu Sosyalizm Kurtarır, Yön, Sayı 48, 14.11.1962.
- KIRMIZITOPRAK Sait** : Kimler İçin Çan Çalıyorlar?Yön, Sayı 40, 19.10.1962.
- KIRMIZITOPRAK Sait** : Irkçı-Sömürücü Tehlikeyi Çözmek ve Birleşmek Gerek, Sosyal Adalet, Sayı 5.
- KORKMAZ Ali** : Davamızı Dile Getiremiyor muyuz, Yeni Akış, Sayı 3, Ekim 1966.
- KORMAZGİL H. Hüseyin** : Doğu Meselesine Gelince, Forum, Sayı 331, 15 Ocak 1968.
- KÖPRÜLÜ Fuat** : Ortazaman, Türk İslâm Feodalizmi, Belleten, Cilt 7, Sayı 19, 1941.
- KUTLUAY Yaşar** : Mezhepler Tarihi Yönünden Saidi Nurdî ve Nurculuk, İslâm Tetkikleri Enstitüsü dergisi, 1959-1960, Cilt III, Cüz 3-4, s. 211-226.

- KÜÇÜK Yalçın** : Halkçı Eğitim ve Öğrenci Eylemleri, EMEK aylık sosyalist dergi, Sayı 5, Ekim 1970.
- MIHCIOĞLU Cemal** : Üniversiteler Arası Giriş Sınavında Aldıkları Sonuçlara Göre Türkiye'deki Lisele-
rin Başarı Durumları, SBFD, Cilt 24, Sayı 4.
- OKTAY Nasri** : Eşkıyalar Doğu Anadolu'yu Dört Bölgeye Ayırdı. 21-22-23-24 Şubat 1969 tarihli Günaydın gazeteleri.
- OKYAR Osman** : Doğu Bölgesinin Kalkınması, 8. İŞHK, SBFY, Ankara 1966.
- OZANKAYA Özer** : Doğu Anadolu Sorunu, SBFD, Cilt 24, Sayı 3.
- ONUR Necmi** : Dağların Ardında Neler Oluyor? 22 Ekim 1970, 6 Kasım 1970 tarihleri arasında Yeni Gazete'de yayınlanmış röportaj.
- ÖKÇÜN Gündüz** : 1923 Yılında İzmir'de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar, SBFD, Cilt 23, No: 1.
- ÖNGÖREN Ferit** : Doğu Anadolu'da Tüten Kültür, Karako-
çan, Nisan 1969, İstanbul.
- ÖZTEP Özer** : Topraklarına El Konanlar, 23-29 Eylül 1967 tarihli Cumhuriyet gazeteleri.
- POLAT Abdülkadir** : Doğu Davamız, Yeni Akış, Sayı 3, Ekim 1966.
- POLIAK A.N.** : İslâm Feodalizmi, Çev. H.Z. Ülken, SD, İstanbul 1942.
- SELÇUK İlhan** : Kürt Meselesi, 25 Nisan 1966 tarihli Cumhuriyet gazetes.i
- SELÇUK İlhan** : Tehlike Nerededir? 26 Nisan 1966 tarihli Cumhuriyet gazetesini.

- SELÇUK İlhan** : Proleter Millet, Cumhuriyet, 24.8.1970.
- SENCER Oya** : Türkiye'de Toprak Mülkiyeti Sorunları, SD, No 17-18, İstanbul 1964.
- SERDAR** : Radyolarımızda Kürtçe Yayın, Yeni Akış, Sayı 4, Kasım 1966.
- SEVGİN Nazmi** : Kürt Meselelerinin İçyüzü: Irak-Barzani Anlaşması ve Muhtemel Neticeleri, Belgelerle Türk Tarihi dergisi, Sayı 31, Nisan 1970.
- SOSYAL ADALET** : Kürtçülük Hareketi ve Bekata'nın Suçu, Sayı 16, 2.8.1963.
- SOSYAL Mümtaz** : Haklar ve Özgürlükler Bakımından 1961 Anayasası'nın Evrensel Anlamı, SBFD, Cilt 24, Sayı 1.
- SOYSAL Mümtaz** : Anayasa Diyalektiği Açısından Özerk Kuruluşların Görevi, SBFD, Cilt 24, Sayı 4.
- SÖZER Necdet** : Doğu ve Güneydoğu Göçebe Aşiretler Problemine Coğrafi Bir Bakış (Aralık 1967'de Toplanan Türk Coğrafya Kongresi'ne sunulmuş bir tebliğdir).
- SUMER Faruk** : Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller, İFM, Cilt 11, 1-4, s. 436-508.
- SUMER Faruk** : XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış, Cilt II, 1-4, s. 509-523.
- SUMER Faruk** : Bozulmuş Hakkında, DTCTD, Cilt 7, Sayı 1, s. 29-60.
- ŞİHASENANLI Doğan Kılıç** : Doğu Davası ve Gerçek Çözüm Yolları, Barış Dünyası, Sayı 7, Eylül 1962.
- ŞİHASENANLI Doğan Kılıç** : Doğu Davasının Önemi, Barış Dünyası, Sayı 9, Kasım 1962.
- ŞİHASENANLI Doğan Kılıç** : Demokrasi ve Doğu Davamız, Barış Dünyası, Sayı 10, Aralık 1962.
- ŞİHASENANLI Doğan Kılıç** : İdeolojik Akımlar ve Doğu Davası, Barış Dünyası, Sayı II, Ocak 1963.

- ŞİHASENANLI Doğan Kılıç** : Doğu Davasının Tarihi Nedenleri, Barış Dünyası, Sayı 13, Şubat 1963.
- ŞERESİYAR** : Devran Değişiyor, Halklar Uyanıyor, Sayı 1, Aralık 1969.
- ŞERESİYAR** : Bölücülük Nedir? Bölücü Kimdir? Sayı, 4, Mart 1970.
- TANYOL Cahit** : Şahsi Teşebbüs İmkânı, 17 Ağustos 1962 tarihli Cumhuriyet gazetesi.
- TANYOL Cahit** : Türkiye'de Burjuva Meselesi, Yön dergisi, Sayı 44, 17 Ekim 1962.
- TANYOL Cahit** : Türkiye'de Mülkiyet Meselesi, Yön dergisi, Sayı 46, 31 Ekim 1962.
- TEKİNDAG Şahabettin** : Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında, Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi, Tarih dergisi, Sayı 22, Mart 1967.
- TÜMTÜRK İsmet** : Doğu'nun Dardine Çare, Milli Yol, Sayı 14, 20.4.1967.
- TÜRKDOĞAN Orhan** : Doğu Anadolu'nun Kalkınmasında Sosyo-Kültürel Faktörler, Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Semineri, TTO, Ankara 1967.
- TÜTENGLİL Cavit Orhan-ARI Oğuz** : Adapazarı'na Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması, SK, 1966-1967, 7 Kitap.
- TÜTENGLİL Cavit Orhan-ARI Oğuz** : İstanbul'a Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması İFM, Cilt 25, Temmuz 1966.
- UYSAL Hayrettin** : Doğu Meselesinde Yanılan Kim? Yön dergisi, Sayı 67, 27 Mart 1963.
- ÜLMAN Haluk** : Ufuktaki Tehlike, Forum dergisi, Sayı 324-325-326.

- ÜNAL Burhan Cahit** : Doğu Mitingleri ve Anayasamız, Diyarbakır Kültür, Özel Sayı 2, 14.4.1968.
- VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet** : "Türkiye Halkları", Yakın Tarihimizden İhanetler, Cumhuriyet, 3-5 Şubat 1970.
- VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet** : "Türkiye Halkları ve Bir Yanlışlık, Cumhuriyet, 31.3.1970 (Tartışma Sütunu).
- YALMAN Nur** : Türkiye'nin Doğusundaki Toprak Anlaşmazlıkları Üzerine (Metin İngilizce yazılmış. Türkçe çevirisi henüz yayınlanmamıştır).
- YAVUZ Fehmi** : Politika ve Yerleşme Sorunlarımız, 9. İŞHK, SBFY, Ankara 1969.
- YAVUZ Fehmi** : Türkiye'de Dengesiz Gelişme, Yavuz Abadan'a Armağan, SBFY, Ankara 1969, s. 673-688.
- YAVUZ Fehmi** : Doğunun Sorunları, 30-31 Ekim ve 1 Kasım 1970 tarihli Milliyet gazeteleri.
- YENİ Akış** : Tartışmayı Açıyoruz, Sayı 1, Ağustos 1966.
- YILDIRIM Abdülkadir** : Resmi Millet Görüşüne İrkçiliğin Etkileri, Yeni Akış, Sayı 2, Eylül 1966.
- YILDIRIM Abdülkadir** : Faşizm, Yeni Akış, Sayı 4, Kasım 1966.
- YÖN** : Ağaları Tanıyor musunuz? Sayı 4, 10 Ocak 1962.
- YÖN** : Ağaların Bilinmiyen Tarafları, Sayı: 10, 21 Şubat 1962.
- YÖN** : 15 Doğulu Genç Barış Dünyasına Cevap Veriyor, Sayı 26, 13.6.1962
- YÖN** : Doğulu Gençlerin Barış Dünyasına Cevabı, Sayı 32, 25 Temmuz 1962.
- YÖN** : Doğu Tartışması, Sayı 41, 26.9.1962.
- YÖN** : Barzani'yi Tanıtıyoruz, Sayı 41, 26.9.1962.
- YÖN** : Jandarma Gözü ile Doğu Davası, Sayı 43, 10.10.1962.

- YÖN : Kürtçülük, Sayı 71, 24.4.1963.
- YÖN : Sosyolog Gözü ile Doğu Anadolu, Sayı 90, 18 Aralık 1964.
- YÖN : Kürt Meselesinde Son Gelişmeler, Sayı 158, 8.4.1966.
- YÖN : Kürt Meselesi, Sayı 171, 8.8.1966.
- YÖN : Millet Gerçeği ve Milliyetçilik, Sayı 217, 19.5.1967.
- YÜCE Turhan Tufan : Türk Hukukunda Yaylak ve Kışlaklar, 7-12 Kasım 1966 tarihleri arasında Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Tarafından Erzurum'da düzenlenen Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Seminerine Sunulmuş Bir Tebliğdir.

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AP	: Adalet Partisi
ASD	: Aydınlık Sosyalist Dergisi
AÜHFY	: Ankara Üniversitesi hukuk Fakültesi Yayını
AÜSBFY	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DPTY	: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını
DTCPD	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
DTCFY	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayını
EPY	: Edebiyat Fakültesi Yayını
ESEKH	: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti
FKF	: Fikir Kulüpleri Federasyonu
GKBY	: Genel Kurmay Başkanlığı Yayını
İF	: İktisat Fakültesi
İFM	: İktisat Fakültesi Mecmuası
İFY	: İktisat Fakültesi Yayını
İUHFY	: İstanbul üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını
İŞHK	: İşkan ve Şehircilik Haftası Konferansları
KİBKEE	: Köy işleri bakanlığın Köy Envanter Etüdları
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEBY	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını
PDA	: Proleter Devrimci Aydınlık
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SBFY	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını
SBFD	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
SD	: Sosyoloji Dergisi
SK	: Sosyoloji Konferansları
TCD	: Türk Coğrafya Dergisi

TDGF	: Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
TDKY	: Türk Dil Kurumu Yayını
TİTEY	: Türkiye İktisat Tarihi Enstitüsü yayını
TMMOB	: Türkiye Mimar ve Mühendisler Odaları Birliği
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTKY	: Türk Tarih Kurumu Yayını
TÖS	: Türkiye Öğretmenler Sendikası
TODAE	: Türkiye ve Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TTO	: Türk Ticaret Odaları
ÜNAS	: Üniversite Asistanları Sendikası
ZFY	: Ziraat Fakültesi Yayını

ÇİZELGELER

1. Nüfus ve Yüzölçümü	80
2. 1945-1965 Arasında Nüfus ve Nüfus Artışı	81
3. Köy ve Köy-Altı Yerleşme Biçimleri	82
4. Köylerin Nüfus Grupları İtibariyle Dağılışı, Nüfus Grupları ve %'leri	83
5. Nüfus Grupları İtibariyle Köyler ve Nüfusları	84
6. İl Merkezlerinin ve Kasabalarının Nüfusları	85
7. Kasabalardaki Nüfus Grupları	86
8. Kasabalardaki Nüfus Grupları ve Nüfusları	87
9. Sanayileşme Durumu	88
10. Traktörleşme Hızı	89
11. Toprağı Olup- Olmadığına Göre Çiftçi Ailelerin Durumu	101
12. Toprağı Olan Çiftçi Ailelerinde Toprağın Dağılışı	102
13. Köy Arizisinin Aidiyeti	103
14. Köyde Arizisi Olup, Kent ve Kasabalarda Oturan Aileler	104
15. Çizelge 14'ün Analizi	105
16. Üretim Araçlarının Dağılışı	174
17. Köylük Yerlerde Mevcut Ulaştırma Araçları	175
18. Kahvehane ve köyodası Durumu	176
19. Kooperatif ve Kredi Durumu	177
20. Gübreleme Durumu	178
21. Sulama Suyu Durumu	179
22. Altı ve Daha Yukarı Yaşlardaki Nüfusun Okuma Yazma Durumu	180
23. Ortakçı-Kiracı ve tarım İşçiler	181
24. Köyde Kirada Oturan Aileler	182
25. Alikan Aşireti'nde Gelir-Gider Grupları	237
26. Alikan Aşireti'nde Gelir Dağılımı ve Sınıflar	237
25/1. Türkiye'de Doğu-Batı Dengesizliğini Gösteren Çeşitli Göstergeler	445
26/1. Esas Geçim Kaynakları ve Bir Çiftçi Ailesine Düşün Ortalama Birimler	505

27. Mer'anın Karakteri Aile Başına Düşen Ortalama Mer'a Birimleri.....	506
28. Seçimlere Katılma Oranı	515
29. Radyo, Kürtçe Konuşma Ve Okuyup Yazma Bilip Bilmeme Durumu.....	516
30. Bölge Yatılı İlk Okullarının Kuruldukları Yerler	549
31. Herhangi Bir Yerde Bölge Yatılı İlkokulunun Olup Olmamasıyla O Yerin Nüfusu, Okuyup-Yazma Bilmeme ve Kürtçe Konuşma Durumu Arasındaki İlgisi 1. Bölge Yatılı İlkokulu Olan Yerler	550
32. Herhangi Bir Yerde Bölge Yatılı İlkokulu Olup Olmamasıyla O Yerin Nüfusu, Okuma-Yazma bilmeme ve Kürtçe Konuşma Durumu Arasındaki İlgisi II. Bölge Yatılı İlkokulu Olmayan Yerler	551

ŞEKİLLER

1. El Tezgâhlarından Atölyelere Geçiş	257
2. Ekonomi Politik Açısından Türkiye'nin Dış İlişkileri	446

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

ABADAN Nermin 452, 534, 593

ABDAL Han 121, 125

ABDÜLKERİM Kasım 496

ABDÜRRAHMAN Arif 497

ABDÜSSELÂM Arif 496, 497,
499

ABİKOĞLU İbrahim 462

ABDÜLKADİR Efendi 379, 390

ABDÜLKADİR Geylani 334

AHMET Faik 582

AHMET Vefik Paşa 531

AHMET Rufaî 334

AHMET Yesevi 441

AĞAOĞLU Ahmet 374

AKBABA Mehmet 575

AKBAY Muvaffak 593

AKBAŞ İsmail 137

AKKUŞ Ali 575

AKKUŞ Kerem 575

AKSOY Muammer 471, 593

AKSOY Suat 141, 144

AKSÖZ İbrahim 51, 502

AKTOPRAK Hacı Topo 462

AKYOL Mete 526

ALACAKAPTAN Uğur 593

ALSAN Zeki Mesut 593

ALTAN Çetin 534, 538, 540,
627

AMMAŞ 592

ANTER Musa 161, 625

ARAS Ahmet 11, 140, 143, 144,
289, 290, 337, 432, 514,
535, 627

ARAS Ali 144

ARDOS M. 38, 547

AREN Sadun 566

ARFA Hasan 626

ARI Oğuz 270

ARIKAN Fikret 611

ASAL Talat 609, 611

ASLAN Mehmet Ali 627, 628

ATAÖV Türkkaya 499

ATAY Falih Rıfkı 533

ATSIZ 604

AVCIOĞLU Doğan 36, 42, 97,
148, 534, 539, 591

AYDEMİR Şevket Süreyya 413

AYBAR Mehmet Ali 115, 208,
535, 573, 574, 607, 608,
619, 620, 639

AYDAR Kemal 570

AYDIN Osman 548

BABA İshak 309, 314

BADILLI Kemal 477, 625, 633,
634, 638

- BALTA Tahsin Bekir 593
- BARIŞ Neme 248
- BARKAN Ömer Lütfü 47, 114, 131, 132, 236, 486
- BARTH Frederick 129
- BARZANİ Molla Mustafa 490, 491, 495, 496, 499, 501, 624
- BAŞKAN Wilson 386
- BAYAR Zeki 462
- BAYUR Yusuf Hikmet 374, 392
- BEDİRHAN Paşa 408
- BEKATA Hıfzı Oğuz 635
- BELLİ Mihri 42, 130, 439, 534, 539, 540, 593
- BENEKAY Yahya 331, 336
- BERKES Niyazi 49, 97, 98, 347
- BERTOLD Spuler 110
- BEYKÖYLÜ Ali 576
- BEYSANOĞLU Şevket 129, 150
- BİLBAŞAR Kemal 429
- BİLGE Necip 469, 593
- BİLGE Sırrı Dadaş 454, 582
- BİLGE Suat 593
- BİNGÖL Kemal Fevzi 610
- BİRSEL Cemil 392, 395, 440, 542, 543
- BORAN Behice 36, 41, 96, 131, 132, 152, 189, 207, 535, 607, 626
- BORATAV Korkut 44, 45, 46, 59, 215, 523, 535
- BORATAV Pertev Naili 316
- BOZARSLAN Mehmet Emin 204, 325, 326, 327, 330, 412, 535, 536, 546, 582, 583
- BREUİL Abbe M. 107
- BUCAK Ali Abik 462
- BUCAK Bekir 462
- BUCAK Faik 450, 462
- BUCAK Hacı Ali 462
- BUCAK Hasan Abik 462
- BUCAK İsmail Hakkı 462
- BUCAK Mehmet Cemal 462
- BUCAK Mithat 462
- BURKAY Kemal 26, 324, 628
- CELAL Talabani 496
- CEM İsmail 32, 97, 535, 564, 595
- CEMİL Çeto Bey 375
- CEYHUN Demirtaş 298, 313, 347
- CHESNEAUX Jean 127
- CİLLOV Halûk 67
- ÇAĞA Esat 471
- ÇAKIR Sema 248
- ÇAVDAR Tefik 129
- ÇEÇEN Reşit 462
- ÇERKES Etem 285
- ÇETİNER Yılmaz 592
- ÇUBUKÇU İbrahim Agah 300, 348
- DAL Mehmet 462
- DANIŞMAN Zuhuri 162, 530

- DAMAT Ferit Paşa 390
 DARKOT Besim 418, 440, 442
 DAVER Bülent 317, 593, 637
 DEDDEPACH Marguerite 107
 DE Goulle 584
 DENKER Bedriye 73
 DERBİL Süheyp 593
 DİCLELİ Ali 628
 DİVİTCİOĞLU Sencer 97, 147, 148
 DOBB Maurice 44
 DOĞAN Avni 620, 622
 489, 494, 534, 539, 643
 EAGLETON William 432
 EBU Hanife 301, 308
 ECEVİT Bülent 42, 208, 535, 609
 EFHEM Abdurrahman 623, 624
 Ahmedî Hani 113, 536, 545, 546, 582
 EKİNCİ Abdülkadir 462
 EKİNCİ Tarık Ziya 497, 499, 501, 607, 617, 628
 ELİÇİN Emin Türk 439
 EMİR Faısal 404
 ENSARİOĞLU Abdürrezzak 462
 ENSARİOĞLU Sait 462
 ERBAKAN Necmettin 207, 437
 ERDEM Necat 36
 ERDEM Bahattin 462
 ERDOĞDU Seyhan 130
 ERDOST Muzaffer 59, 96, 99, 117, 147, 148, 393, 477,
 EREM Faruk 593
 ERGİNAY Akif 593
 ERİM Nihat 593
 ERÖZ Mehmet 418
 ERTAŞ Ebubekir 462
 ERTAŞ Mahmut 462
 ERYILMAZ Bahattin 587, 588
 ESEN Bülent Nuri 593
 ESMER Ahmet Şükrü 593
 EVLİYA Çelebi 117, 118, 119, 120, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 235, 236, 654
 FENSKE Le J. 502
 FIRAT Faruk Fuat 463
 FIRAT Gıyasettin 463
 FIRAT Halil 463
 FIRAT Mehmet Emin 463
 FIRAT Mehmet Fuat 462
 FIRAT Ömer 463
 FIRAT Şerif 318, 470
 FIRAT Şeyh Ahmet 462
 FIRAT Şeyh Ali 462
 FIRAT Şeyh Gıyasettin 462
 FIRAT Şeyh Selahattin 462
 FIRATLI Halil Vedat 316
 FİŞEK Hicri 593
 FİŞEK Kurthan 97, 132
 GAZEZOĞLU Kemalettin 248
 GAZNELİ Mahmut 108
 GEDİKOĞLU Kenan 339

G    T İsa 645
G    T   İsmet 471, 472
GOLOĞLU Mahmut 380, 381
GÖKALP Ziya 62, 63, 65, 71,
150, 166, 231, 477, 483,
488, 514, 532, 536, 637,
638, 646
G  KB    N Tayyip 387
GÖKTÜRK Cavit 158
G  LP  NARLI Abd  lbaki 299,
304, 306, 307, 308, 327,
328, 329, 335, 336, 340
GÖZÜBÜYÜK   eref 553
GRAS 49
GÜMÜŞPALA Ragıp 455
GÜNDÜZ Hikmet 593
GÜRBÜZTÜRK Doğan 248
GÜZELDERE Seyfi 348
GÜRBÜZTÜRK   ahin 249
G  RSAL Jale 593
G  RSEL Cemal 464, 469, 470,
472

HACI BEKTA   Veli 335
HACI Mustafa Bey 375
HAMDULLAH Suphi 442
HANCAR Frans 107
HASAN El Bekr 497
HAT  PO  LU Şevket Raşit 450
HELL  NG Barbara and George
517
HIZIR Paşa 315
HAL  FE Ali 301
HAL  FE Ebubekir 301

HAL  FE Osman 301
HAL  FE Ömer 301
IŞIK Abdülbari 576
IŞIK Mustafa 463
IB    R Paşa 122
IDR  S-i Bitlisi 115, 314
  LER   Hüseyin 463
  GDEM  R Ulu   382
  MAM Cafer Sadık 304
  MAM İdris   afii 302
  MAM Hanbel 303
  MAM-ı Malik 302
  NALCIK Halil 116
  NAN âfet 443, 444
  NAN Zeynel Abidin 161, 463
  N  N   İsmet 394, 397, 398,
402, 403, 404, 405, 407,
408, 624
  PEK    Abdi 472, 595, 596
    MEN Fatma Hikmet 566

KAFESOĞLU İbrahim 110
KALEL   Nazif 137, 254
KANSU Mazhar Müfit 388
KANUN   Sultan Süleyman 315
KAPAN   Münci 589, 590, 593
KARABEK  R Kazım 376, 377,
382, 383, 384, 385
KARACAN Ali Naci 624
KARADEN  Z   eyh Mehmet
Emin 463
KARAKUŞ Abd  lbaki 463

- KARAHAN Ali 628
 KARAL Enver Ziya 373
 KARAOSMANOĞLU Yakup
 Kadri 457
 KARAOSMANOĞLU Fevzi Lütfü
 604
 KARTAL Abdölbaki 463
 KARTAL Bala 463
 KARTAL Hamit 463
 KARTAL Kinyas 463
 KAYALAR Mehmet 463
 KELEŞ Ruşen 51
 KESKİN Feyzullah 463
 KESKİNOĞLU Osman 301,
 302, 303, 514, 530
 KILINÇ Doğan 320
 KIRAY Mübeccel 41, 44, 106,
 153, 157, 453, 534
 KIRMIZITOPRAK Sait 622, 624
 KIRZIOĞLU Fahrettin 418, 625
 KIŞLALI Ahmet Taner 593
 KIVILCİMLİ Hikmet 455, 588
 KIZILOĞLU Muharrem 464
 KONT Zici 107
 KOP Kadri Kemal 417, 418
 KORKMAZ Ali 628
 KORKMAZGİL Hasan Hüseyin
 11, 612, 613, 626
 KÖKDEMİR Naci 555
 KÖPRÜLÜ Fuat 47, 625
 KRAL Faysal 496
 KUBALI Hüseyin Nail 205, 206,
 471
 KUNTER Nurullah 593
 KURUDERE Fereki 576
 KUTLUAY Yaşar 345, 348
 KÜÇÜK Yalçın 595
 KÜÇÜKÖMER İdris 97, 288
 KÜFREVİ Cemil 463
 KÜFREVİ Kasım 603
 KÜFREVİOĞLU Zeki Cemil 463
 KÜRT Hacı Rüstem 115
 KÜRT Talip 115
 KÜTÜKOĞLU Bekir 127
 LAUGE Oskar 45
 LENİN V. 38
 LORD Curzon 402, 407
 LORD Kınross 444
 LÜTEM İlhan 593
 MAHSUNİ 351
 MARX K. 38
 MASUDİ 108
 MEHMET Akif 412, 413
 MELEK Ahmet Paşa 121, 122,
 123, 124, 125, 126
 MENDERES Adnan 450
 MERAY Seha L. 593
 MEVLANA Celalettin Rumi 334
 MEVLANA Halit 478
 MIGİRDİÇ Şellefyan 205
 Mr. Noel 377, 378, 380, 388,
 389
 MUHAMMED Ebû Zehra 301,
 302, 308, 530

MUMCU Uğur 594
MUSTAFA Kemal Atatürk 375,
376, 377, 378, 379, 380,
381, 382, 383, 384, 385,
386, 389, 390, 411, 413,
414, 416, 417, 418, 426,
473, 474, 475, 655, 656,
676

NAİMA 125, 162, 530, 531
NADİ Nadir 534
NİZAMÜDDİN Sami 110
NURİ Said Paşa 496

OKTAY Nasri 281, 282
ONAR Sıddık Sami 471, 472
ONARAN Adil 636
ONUR Necmi 276
ORAL Cavit 604
ORBAY Rauf 413
OTYAM Fikret 249, 250, 251,
252, 253, 320, 342, 601
OZANKAYA Özer 32

ÖKÇÜN Gündüz 130
ÖNGÖREN FERİT 626
ÖZBAY Mehmet Emin 281
ÖZEK Çetin 346, 349, 350, 593
ÖZGÜDEN Doğan 455
ÖZTEP Özer 272
ÖZTOP Suphi 248
ÖZTÜRK Abdullah 463
ÖZTÜRK Ferzende 463

ÖZTÜRK Kazım 469, 470, 471,
644
ÖZTÜRK Küroğlu 463
ÖZTÜRK Osman 463
ÖZTÜRK Yılmaz 11

PAYASLIOĞLU Arif 593
PEKER Şamil 463
PERİNÇEK Doğu 593
PİR Sultan Abdal 315, 316, 317
PİTTARD Eugene 107
POLAT Abdülkadir 628
POLIAK A.N. 46, 47, 193
POLITZER Georges 547

RAMANLI Sait 463
REİSOĞLU Safa 593
RIZA Nur 477

SAİD-i Nursi 342, 343, 346, 347,
348, 459
SATIR Kemal 608
SAVCI Bahri 471, 534, 593
SAZAK Emin 450
SELÇUK İlhan 533, 534, 588,
626, 649
SELEK Sabahattin 379, 380,
387
SENCER Muzaffer 97, 200, 297
SENCER Oya 114, 129
SEPTİOĞLU Kudbettin 463
SERTEL Sabiha 132, 333, 439
SERTEL Zekeriya 132

SERTEL Yıldız 640
SEVGEN Nazmi 495, 496
SEVİM Ali 110
SEYYİT Tahaê Nêryê 660
SOYSAL Aydın 570
SOYSAL İlhami 517, 534
SOYSAL Mümtaz 48, 200, 534,
593, 641
SÖNMEZ Mecit 230
SÖZLER Abdülbari 575
SÖZLER Feyzullah 575
STALIN 167, 168, 636
SULTAN Abdülhamit 116, 351,
371, 473, 655
SULTAN Evhadullah 123
SULTAN Murad Han 121, 235,
486
SULTAN Sancar 108
SUMER Faruk 109, 110, 161
SWEEZY Paul 44, 127

ŞAH Hatayi 315
ŞAH İsmail 309, 312, 313, 315,
323
ŞAH-Turna 317, 351
ŞAKİR Ziya 303, 334
ŞEREFHAN 112, 161
ŞEREFHANOĞLU Ziya 161
ŞERİF Muvaffak 45
ŞERİF Paşa 390
ŞEVKİ Mehmet Ali 100
ŞEYH Abdülbaki Efendi 375
ŞEYH Adi 513

ŞEYH Ahmet Barzani 495
ŞEYH Elyê Paloê 660
ŞEYH Emine Şırvanê 660
ŞEYH Mahmut (Berzenci) 375
ŞEYH Muhammedî Kufraê 660
ŞEYH Qasimê Cızîr 660
ŞEYH Reşit (Irak) 491, 495, 496
ŞEYH Sait 338, 426, 431, 432,
453, 455, 474, 536, 578,
661
ŞEYH Selahattin (İnan) 161,
436
ŞEYH Seyda 339, 340
ŞEYH Ubeydullah Nehri 409
ŞİHHASENANLI Doğan Kılıç
432, 623

TAHIR Kemal 130, 164, 218,
285, 331, 333, 429
TALAS Cahit 534, 593
TANKUT Hasan Reşit 116
TANÖR Bülent 593, 641
TAŞTAN İsmail 576
TEKİNDAG Şehabettin 115,
311, 313
TEZİÇ Erdoğan 593
TİLKİ Selim 281
TİMUR Taner 200, 376
TOGAN Zeki Velidi 348
TOPLU Abdülhadi 644
TOSUN Fahrettin 502
TUNAKAN Süleyman Hilmi 349
TUNALI Hilmi 372

TUNAYA Tarık Zafer 386, 412,
471, 472, 644

TUNÇ Sevim 593

TUNÇBİLEK Necdet 67, 69

TURAN İlter 428, 597

TURAN Şerafettin 119, 120

TURANLI Zeynel 463

TURGUT Hulusi 491, 495, 643

TÜMTÜRK İsmet 605, 628

TÜRKEŞ Alpaslan 609

TÜTENGLİ Cavit Orhan 270,
534

UĞURLUCAN Hasan 11, 477

ULAY Sıtkı 464

ULUBELEN Erol 382, 388, 389,
390, 511

UNAT İlhan 593

UNAT Reşit Faik 386

UYSAL Hayrettin 624

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı 114,
115, 310, 314

ÜLKEN Hilmi Ziya 46, 193

ÜÇÖK Coşkun 593

ÜLMAN Halûk 471, 626

ÜNAL Burhan Cahit 602

VALLAİS Henri 107

VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet
585, 586, 587, 588, 589

VOLTAİRE 242

YAĞIZER Cafer 463

YAKUT Derviş 463

YALÇIN Mecit 349, 463

YALÇIN Şiar 535

YALMAN Nur 258

YASA İbrahim 61, 94, 144, 534,
601, 619

YAŞAR Kemal 285, 286, 420,
422, 423, 424

YAVUZ Edip 418

YAVUZ Fehmi 51, 201, 222,
298, 434, 435, 534, 555

YAVUZ Sultan Selim 47, 113,
114, 115, 117, 311, 314,
315, 321

YEZDAN Şerif 409

YEZİD bin Muaviye 305

YILDIRIM Abdulkadir 628

YILDIRIM Kazım 463

YILDIRIM Süleyman 463

YILDIZ Ş. 566

YUSUF Han 121, 125

YÜCE Turhan Tufan 502

ZİNCİROĞLU Gafur 249

KAVRAMLAR DİZİNİ

- Adalet Partisi 558
ağaların sürgünü 151, 432
ağa köyleri 93
ağanın odası 197, 452
Ağrı ayaklanması 434
ahali köyleri 93
Ahilik 331
aile köyü 92
Ak Koyunlular 109
Alevi-Sünni çatışması 298, 307, 320
Aleviler 58, 212, 517
Anayasa Komisyonu 471
Ankara'daki Kürt temsilciler 408
Arap milliyetçiliği 500
Arazi Kanunnamesi (1858) 129
Asya Üretim Biçimi 99
Aşar 130
Atatürk milliyetçiliği 471, 581
Atatürk Üniversitesi 211, 213, 214, 218, 219, 223
Baban ailesi 129
Bağımsız Kürdistan 390, 391
Baradost Aşireti 490
Barış Dünyası 622
Barzan Aşireti 492
Barzanlı Olayı 622
Batılı egemen sınıflar 437
Batılılaşma 151
Berdel ailesi 190
"Biz"lik duygusu 165, 266, 381, 508
bölgecilik 538, 540, 626
Bölge Yatılı İlkokulları 542, 547, 556
bölgeler arası dengesizlikler 11, 36, 187, 189, 436, 445, 526
böl ve yönet 390
büyücülük 332
Cami-ül Ezher 346
Caferi Mezhebi 351
Celali isyanları 47
Cumhuriyet Halk Partisi 205, 207, 208, 460, 608, 609, 621
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 450
çerçi 228, 233, 235, 521, 522
Çerkesler 372, 473, 586
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 450

çobanlık 229, 235
dedelik 330, 331

Demokrat Parti 450, 460
Devrimci Doğu Kültür Ocakları
557, 559, 560, 563, 617,
618, 676

Devrim stratejisi 97
Deyr zaferan 513
dış aktüel etkiler 491
dinci ideoloji 375, 376, 676

Diyarbakır atabeyleri 108
Doğu ve Güneydoğu Yüksek
Tahsil Talebe Cemiyeti
606, 609

Doğu İslam feodalitesi 46
Doğu İsyanları 408, 411, 425,
430, 449, 474
Doğu Mitingleri 37, 47, 185, 291,
438, 525, 578, 601, 607,
611

Doğulu egemen sınıflar 33, 55,
56, 57, 130, 186, 187,
430, 436, 437, 631

Doğu sorunu 12, 31, 32, 34, 37,
38, 183, 185, 186, 518,
578, 588, 618, 620, 622,
623, 625, 626, 628, 634,
639, 653, 675, 676, 677,
678

Ege Üniversitesi 215
ellibeş ağalar 435, 453, 468
el tezgâhları 255
emeğin özgülleşmesi 45, 543

emekçinin okumuşu 11, 612,
613

emperyalizm 630, 631, 652
Ermeniler 316, 383, 514, 586
Ermeni milliyetçiliği 473
Erzurum Kongresi 375, 474
eşkıyalık 155, 281
etnik farklılaşmalar 36, 517
etnik sorun 183, 644
Eyyubiler Hükümeti 108

"fakir" 512
feodal bey-köylü ilişkisi 53, 77,
145, 153

feodal egemen sınıf 149, 186,
191, 448

feodalizmin tarihi 38, 44

feodal üretim biçiminin
aşamaları

emek-rant 45, 46, 144,
145, 146, 263, 520,
ürün-rant 45, 46, 144,
145, 146, 263, 520
para-rant 45, 46, 144,
145, 146, 263, 520

feodal yapı

insan-toprak ilişkisi 32,
39, 47, 90
toprak-din ilişkisi 32, 39,
188, 371
aşiret-din-politika 32, 39,
47
yıkılması 49, 55

feodal toplumda milliyetçilik 165

feodal toplumun bilim adamı 161
Fikir Kulüpleri Federasyonu 223

geçiş halindeki toplumlar 224
göçebe aşiretler 61, 65, 66, 71
göçebe hayvancılık 54
göçebe feodalizmi 109
Güç organları 97, 98
Güneş-Dil Teorisi 415
Güney Kürdistan 406

hakim ulus 416, 418, 427, 428,
429

halk mahkemeleri 331

Halife 381

Hamidiye Alayları 128, 316, 319,
371, 372, 449, 473, 655

Hanedan aileler 161

Heyet-i Temsiliye 378

Hilafet ve Saltanat 205, 299,
411, 412, 413, 415, 426,
475

Hukuka bağlı devlet 248

Hizbit-ül Tahrir 204, 341

Hizmet grupları 154

horlanma 577, 669

Irak Kürt Halk Hareketi 490, 500

Irak solu 497, 500

İkinci Meşrutiyet 372

ilericilik, gericilik 199, 203, 207,
208

ilkel komünal toplum 236

İltizam usulü 150

İngiliz Temsilci Heyeti 396, 398,
399

İngiliz emperyalizmi 473

insan hakları 547, 554, 592

İngiliz Yüksek Komiserliği 387

"İşkân" 463

İşkân Kanunu 434

İslam Birliği 373, 380

İslamcılık 473

İşletme biçimleri

ortakçılık 138, 140, 156,

kiracılık 138, 139, 145,
156

yarıcılık 141

icare 140, 142

cariyek 140, 143

maraba 140, 143

İttihat ve Terakki Fırkası 372,
373

kaçakçılık 270, 281

Kaçakçı pazarları 74

Kâhya 153

Kan davası 155

Kanlı Pazar 206

Karadeniz Teknik Üniversitesi
215

Karahanlılar 108

Karakoyunlular 109

Karma Köyler 93

Karmuç 245

- Karşı devrim 440
 kast sistemi 513
 Kemalist Kadro 439
 kendine yeter üretim 148
 Kerim devlet 99
 Kerkük Sancağı 395
 Kızılbaş 304, 310, 313, 532,
     — İsyanları 314
 Kirvelik 514
 Kollektif Kiralama 235
 Komando harekatı 556, 577, 591
 Komando zulmü 575
 Komünizmle Mücadele Derneği
     211, 217
 Kondurma siyaseti 429
 Kooperatifçilik 256
 Köylerin mülkiyeti 92
     ağa köyleri 93, 148
     ahali köyleri 93, 184
     sülale köyleri 93
     karma köyler 93
     aile köyü 92
     şahıs köyü 92
 Köy-altı yerleşme biçimleri 67, 75
     kom 67
     oba 67
     dam 67
     divan 68
     çiftlik 69
     ağıl 69
     yayla 67, 68, 69
     mezra 67, 68, 69, 70
 köyün köy ile evlenmesi 55, 190
     köyün modernleşmesi 41
 Kur'an Kursları 217
 Kurmançlar 479, 480
 Kuvva-i Milliye 377
 Kürt aşiret düzeni 425
 Kürt beylikleri 107, 109, 113
 Kürtçe Alfabe 583
 Kürtçülük 543, 583, 584, 634,
     635
 Kürt folkloru 529
     — tarihi 529
 Kürt hükümetleri 117
     — Sancakları 117, 120
 Kürt milliyetçiliği 184, 432, 524
 Kürt realitesi 623
 Kürt soyu 401
 Kürt Teali Cemiyeti 386, 387
 Kürt Teavün Cemiyeti 386

 laiklik 200
 Lales 513
 Laz-lar 532, 586
 Lozan Barış Konferansı 395,
     439, 440, 474

 Mahabat Kürt Cumhuriyeti 432
 Malazgirt Savaşı 109
 Mecburi İskân Kanunu 459, 460,
     462
 Mecburi İskân Tasarısı 457,
     459, 465
 Mem-û Zin 581, 583
 Merkezi Kürdistan 108

mera kültürü 502
merkezi otorite 33, 57, 75, 201,
Osmanlı — si 99, 120,
310
İran — si 107
Cumhuriyet — si 332,
420, 427, 430, 438, 449
Mezopotamya 389
Milletler Cemiyeti 391, 392
Milli Birlik Komitesi 454, 457,
462
Milli Birlik Komitesi Hükümeti
435
milli bütünleşme 590, 597,
Milli Demokratik Devrim 541
milli devlet 49, 50, 471
milli duygular 425
Milli İnkılap Hükümeti 458
Milli Nizam Partisi 207
"Mirekler" 539
muasırlaşmak 473
Mushafe Reş 512
Musul Sancağı 395
Musul vilayeti 395
Müslüman Kardeşler 204
"Müslüman Türkiye" 223
mütegalibe 161, 462
Nakşibendi Tarikatı 336, 337,
431
Nebraska Üniversitesi 219
Nurculuk 342, 347
nüfus-toprak-insan ilişkileri 60,
90

Ortaçağ Avrupa'sında kentler
192
Ortadoğu Devrimci Çemberi 630
Ortadoğu Teknik Üniversitesi
218, 219
ortanın solu 207
Osmanlı toprak rejimi 113, 131
— devlet sancakları 117
— devlet düzeni 131
Osmanlı feodalitesi 46
Kürt — 110, 115, 144
Osmanlılık 372, 373
Osmanlı ulusu 372
öğrenci eylemleri 31
Ötüken 604
özgür emek 267
patron-işçi ilişkisi 53, 145
pazar için üretim 45
prekapitalist ilişkiler 97
Roma İmparatorluğu'nun yıkıl-
ması 172
Ruhani feodalite 353
Seferiler 110
Sahib-i arz 131
sarı üniversite 217
Sebilürresad 412
Selçuklular 110
Sened-i İttifak 132
Servaj 131

Sevr Antlaşması 390, 391, 474
sınıf bilinci 157
sınıfsal sorun 11, 542, 641
Sivas Kongresi 375, 377, 474
siyasi bölge 41
siyasi otoritenin toplanması 93
soy-sop anlayışı 508, 509
sömürgeci devlet 50
Sufiler 299, 327
sülale köyleri 93
Süleymancılar 349
Süleymaniye Sancağı 395
"Sürgün" 463
— Politikası 612
Süryaniler 512
şahıs köyü 92
Şerefname 508
Şeresiyar 449
Şeyh Sait Ayaklanması'nın niteli-
ği 201
Şii ayaklanması 126
tabu 31
tampon fonksiyon 152, 270, 452
tarım işçisi 147
tarım toplumu 60, 100, 297
tarımın makinalaşması 41, 152,
171, 251, 258
Tarikat yapısı 328
tasavvuf ruhu 326
tefecilik 135
"Tehcir" 463

tek parti dönemi 476
Terekeme 244
Ticanilik 354
toplama ve dağıtma fonksiyonla-
rı 211
toplumsal bütünleşme 517
toprağın toprak ile evlenmesi 55,
190
"torunlar" 539
Türk aydınları 468, 534, 588,
591, 594
Türkçülük 473
Türk-İslam feodalizmi 47
Türkleştirmek 554
"Türkiye halkları" 560, 585
Türkiye İşçi Partisi 207, 211,
212, 566, 569, 606, 607,
613, 634, 677
Türkiye Milli Talebe Federasyo-
nu 610
Türk milliyetçiliği 269, 414, 415,
428, 436, 469, 471, 538,
554
Türk Ocakları 442
Türk temsilci heyeti 400, 402,
403, 406
Türkiye İktisat Kongresi 130
ulusal sorun 183
ulusçuluk (milliyetçilik) 49, 587
ulusların doğuşu 50
uluslaşma 55, 57, 636
Üçüncü Dünya Ülkeleri 508
üfürükçülük 332

Üniversite Asistanları Sendikası
577

üretim biçimi 43, 45, 48, 51

Osmanlı — 98, 106

Asya — 98, 106, 128,
147

feodal — 99, 130, 133,
173, 288

vakıf 335

Vakıflar Müdürlüğü 249

vatan 372

yarı göçebelik 224

Yezidiler 512, 513

yol kesti parası 235

yurtluk, ocaklık 114, 117, 129,
196

Zazalar 478

Zeamet 131

Zoma 227

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ	11
İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ	12
ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ	14
BİLİM YÖNTEMİ'NE ÖNSÖZ	17
<i>DOĞU ANADOLU'NUN DÜZENİNİN</i>	
<i>BAŞINA GELENLER</i>	19

GİRİŞ

ANA SORUN NEDİR?	29

BÖLÜM I

KAVRAMLAR-TEORİK ÇERÇEVE ve VARSAYIMLAR	43
I. TOPLUM YAPILARININ TARİHSEL EVRİMİ	43
II. FEODAL TOPLUM YAPISI ve FEODALİZMİN	
KAPİTALİZME EVRİMİ	44
III. ÜRETİM BİÇİMİ ve SİYASİ KURUMLAR	
ARASINDA İLİŞKİ	49
IV. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI	50
V. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI	52

BÖLÜM II

NÜFUS-TOPRAK ve İNSAN İLİŞKİLERİ	60
I. NÜFUS ve YERLEŞME	60
A. GENEL OLARAK	60
B. TARIM TOPLUMU	60

1. Alt-Gruplar.....	61
a) Göçebe Aşiretler.....	61
b) Köy-Altı Yerleşme Biçimleri:	
Yayla, Mezraa.....	67
c) Köyler.....	70
2. Kasaba ve Şehirler.....	72
<i>C. NÜFUS ARTIŞI</i>	75
II. İNSAN ve TOPRAK İLİŞKİLERİ	90
A. TOPRAĞI OLUP OLMADIĞINA GÖRE	
ÇİFTÇİ AİLELERİ.....	90
B. TOPRAĞA SAHİP OLAN AİLELERİN	
KONTROL ETTİKLERİ TOPRAK MİKTARLARI.....	91
C. KÖYLERİN MÜLKİYETİ.....	92
D. KÖYLERDE ARAZİSİ OLUP KENT ve	
KASABADA OTURAN AİLELER.....	95
E. TARİHSEL GELİŞİM	96
1. Osmanlı İmparatorluğu	96
2. Doğu Anadolu	106
a) Doğu Anadolu Halkı Hakkında Bilgi	106
b) Osmanlı İmparatorluğu Döneminde	
Doğu Anadolu	113
c) Osmanlı İmparatorluğu Döneminde	
Kürt Hükümetleri ve Sancakları	117
3. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde	
Doğu Anadolu Feodal Yapıdadır	125
4. Tanzimat Döneminde Doğu Anadolu	128
III. FEODAL TOPLUM YAPISININ ANALİZİ.....	133
A. ÖKÜZ, KARASABAN ve KAĞNININ	
BELİRLEDİĞİ TEKNOLOJİK DÜZEY.....	133
1. Üretim Araçları	133
2. Ulaştırma ve Haberleşme Araçları.....	134
3. Kredi Usulleri, Tefecilik.....	135

4. İşletme Biçimleri, Kiracılık,	
Ortakçılık.....	138
a) Arazinin Doğrudan Doğruya Mülk	
Sahibi Tarafından İşletilmesi	139
b) Kira ile İşletme	139
c) Ortakçılıkla İşletme.....	140
5. İşletme Biçimlerinin Feodal Karakteri	144
B. DOĞU ANADOLU FEODALİZMİNDE	
SOSYAL SINIFLAR	149
1. Feodal Egemen Sınıf: Ağa, Şeyh, Seyit	
ve Aşiret Reisleri.....	149
2. Ağanın Çevresi	153
a) Kâhyalar ve Hizmet Grupları.....	153
b) Emniyet Unsuru	154
3. Köylüler.....	156
4. Bir Ağa.....	158
5. Feodal Toplumun Bilim Adamı.....	161
C. DOĞU ANADOLU'DA HANEDAN AİLELER.....	161
D. ARAŞTIRILMASI GEREKEN TEMEL SORUN.....	165
E. FEODAL TOPLUMDA	
MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI.....	165
F. FEODAL İLİŞKİLERDEN KAPİTALİST	
İŞLETME İLİŞKİLERİNE GEÇİŞİ	
ENGELLEYEN ETKENLER.....	168
IV. NÜFUS ARTIŞI ve	
TOPRAK MÜLKİYETİ İLİŞKİLERİ.....	183
A. NÜFUŞ ARTIŞI ve TEMELDEKİ KAVGAYI	
GİZLEME ÇABALARI	183
B. FEODALİTEDEN DEREBEYLİĞE	
GEÇİŞ SÜRECİ.....	184
C. DOĞU MİTINGLERİNİN SINIFSAK	
DİNAMİKLERİ.....	185

BÖLÜM III

DOĞU ANADOLU'DA FARKLI YAPISAL GELİŞMELER	199
I. ERZURUM ve KARS'TAKİ YAPISAL ZİTlikLER	199
A. İLERİCİLİK ve GERİCİLİK KAVRAMLARI	199
B. SINIF GERÇEĞİ ARTIK GİZLENEMEZ	209
C. ERZURUM'UN TUTUCULUĞU	
KARS'IN İLERİCİLİĞİ	210
D. ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ	213
II. GEÇİŞ HALİNDEKİ BİR TOPLUM	
GÖÇEBE ALIKAN AŞİRETİ	224
A. AŞİRET YAPISI	224
B. ÜRETİM İLİŞKİLERİ	232
C. GELİR DAĞILIMI ve SINIFLAR	236
D. TOPLUMSAL DEĞİŞMEDE GÖZLENEBİLECEK	
BAZI OLUŞUMLAR	237
III. BİTLİS ve TATVAN'DAKİ ZİT GELİŞİM	243
IV. TOPRAK MÜLKİYETİ ÇELİŞKİSİNİN	
KESKİNLEŞMESİ: URFA	247
"URFA TÜRKÜLERİ URFA'NIN KENDİSİDİR"	252
V. EL TEZGÂHLARINDAN ATÖLYELERE	
GEÇİŞ: GAZİANTEP, SİİRT	255
VI. DİYARBAKIR'DA MAKİNELEŞME: FEODAL BEY-	
KÖYLÜ İLİŞKİLERİNDEN, PATRON-İŞÇİ	
İLİŞKİLERİNE GEÇİŞ	258
A. NÜFUS ARTIŞININ BASKISI	258
B. FEODAL EGEMEN SINIFIN	
KAPİTALİSTLEŞMESİ	263
C. DİYARBAKIR'IN DOĞAL İLERİCİLİĞİ	268

VII. KAÇAKÇILIĞIN TAMPON ROLÜ:	
KİLİS-NUSAYBİN, DOĞUBEYAZIT, POSOF	270
A. KAÇAKÇILIĞIN TAMPON ROLÜ	270
B. KAÇAKÇILIĞA KONU OLAN MALLAR	273
C. KAÇAKÇILIĞIN SINIFSAK TEMELLERİ.....	274
D. KOMŞU ÜLKELER.....	277
E. EKONOMİK BÜTÜNLEŞME ve KÜLTÜREL ETKİLEŞME	279
F. İRAN ve SURİYE'DE GEÇERLİ TÜRK LİRASI.....	280
VIII. İÇ BÖLGELERLE SINIR BÖLGELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER: KAÇAKÇILIK ve EŞKİYALIK OLAYLARININ BÜTÜNLEŞMESİ.....	281
IX. DOĞU ANADOLU'DA ÜRETİM GÜÇLERİNİN ve ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN BUGÜNKÜ DURUMU	285
ÖZET	293

BÖLÜM IV

DİN ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ	297
I. ALEVLİ SÜNNİ ÇATIŞMASI	298
A. MEZHEP ve TARİKATLARIN DOĞUŞ NEDENLERİ.....	299
B. SÜNNİ ve Şİİ MEZHEPLERİ	301
1. Sünniler	301
2. Şiiler.....	303
3. Sünni ve Şii Mezheplerinin Dışında Gelişen Yeni Hareketler.....	305
4. Ehli Sünnet Mezhepler, Dört Mezhep.....	306
C. ALEVLİ-SÜNNİ ÇATIŞMALARININ BAŞLANGICI ...	307
D. DOĞU ANADOLU'DAKİ ALEVLİ-SÜNNİ ÇATIŞMALARI ve MERKEZİ OTORİTE ile	

İLİŞKİLER	309

1. Anadolu'da Şii Propagandası	309
2. Yavuz Selim'in Doğu Seferi	310
3. Anadolu'da Kızılbaş İsyanları	314
4. Hamidiye Alayları	316
5. Bugünkü Durum	319

E. ALEVİLİĞİN İĞDIR ve DERSİMDEKİ FARKLI GÖRÜNÜŞÜ	320

II. ŞEYHLİK: BÜYÜK TOPRAK MÜLKİYETİNİ MEŞRULAŞTIRAN DİNSEL KURUM	325

A. ŞEYHLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ ve KURUMLAŞMASI	325

1. Tarikat Yapısı	328
2. Şeyh ve Tekkelerin Gelirleri	329

B. SÜNNİ ve Şİİ TARİKATLARI	333

C. DOĞU ANADOLU'DA TARİKATLAR ve MEDRESELER	336

D. TARİKATLAR ve EKONOMİK İLİŞKİLER	338

III. NURCULUK, SÜLEYMANCILIK ve ÖTEKİ TARİKATLAR	342

A. NURCULUK	342

B. NURCULUK ve MEHDİ ANLAYIŞI	347

C. SÜLEYMANCILIK ve ÖTEKİLER	349

ÖZET	350

BÖLÜM V

AŞİRET YAPISI-AĞALIK-ŞEYHLİK ve POLİTİK İLİŞKİLER	371

I. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMLERİNDEKİ SİYASAL AKIMLAR	372

II. EMPERYALİST İLİŞKİLER	374

A. KURTULUŞ SAVAŞININ İDEOLOJİSİ	374
B. AŞİRET YAPISININ KARAKTERİ	381
C. AŞİRET YAPISI KARŞISINDA MUSTAFA KEMAL'İN ve EMPERYALİZMİN TUTUMU	382
1. Kürt Aşiretleri'nin Mustafa Kemal'le İlişkilerinin anlamı	383
2. Türk ve Kürt Halklarının, Bütün Halkların kardeşliği	384
D. ERMENİSTAN ve KÜRDİSTAN PLANLARI	385
E. İNGİLİZ GİZLİ BELGELERİ	388
III. LOZAN KÖNFERANSI'NDA YAPILAN TARTIŞMALAR ..	393
IV. DOĞU İSYANLARI	408
A. DEVRİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI	409
B. DOĞU İSYANLARININ NEDENLERİ	411
1. Hilafetin Kaldırılması ve Sonuçları	411
a) İki Mustafa Kemal	413
b) Hilafet ve Sultanlık Yerine, Türk Milliyetçiliği İdeolojisi.....	414
2. Bürokrasinin Kürt Halkıyla Çelişmesi.....	416
3. Feodalizme Karşı Dışardan Yapılan Müdahaleler.....	418
4. Kürt Aşiret Düzenlerinin Osmanlı Düzeni ile Karşı Karşıya Gelmesi ve Halkın Yozlaşmaya Karşı Direnişi.....	420
5. Milli Duygular	425
6. Emperyalizmin Rolü	426
C. DOĞU İSYANLARI TEK BİR NEDENE AĞIRLIK VERİLEREK AÇIKLANAMAZ	427

<i>D. DOĞU İSYANLARI'NIN SONUÇLARI</i>	428
1. Doğulu Egemen Sınıfların Merkezi Otorite (Devrim) ile Çatışmaları	430
2. Sürgünler ve Doğulu Egemen Sınıfların Parlamentolarda Temsil Edilemeyişi	432
3. İskân Kanunu	434
4. Batı-Doğu Dengesizliği'nin Oluşumu	436
V. MERKEZİ OTORİTENİN KÜRT HALKINA KARŞI OLUMSUZ TUTUMU	438
VI. 1945 ÇOK PARTİLİ REJİME GEÇİŞ FEODAL EGEMEN SINIFIN KURUMLAŞMASI, BÜROKRASİNİN YENİLİŞİ	448
VII. 27 MAYIS ve 55 AĞANIN SÜRGÜNÜ	453
<i>A. 27 MAYIS'TAN ÖNCEKİ DURUM</i>	453
1. Gazete Haberleri	455
2. 105 Sayılı Yasa: Mecburi İskân Kanunu	459
3. 105 Sayılı Yasa'nın Gerekçesi	460
<i>B. 55'LER KİMLERDİR?</i>	462
VIII. 1961 ANAYASASI'NIN HAZIRLANIŞI	469
IX. DOĞU'DAKİ ve BATI'DAKİ EGEMEN SINIFLARIN BÜTÜNLEŞME OLANAKLARININ GENİŞLEMESİ	472
ÖZET	473

BÖLÜM VI

DOĞU ANADOLU'DA FEODALİZMDEN KAPİTALİZME GEÇİŞ AŞİRET YAPILARININ PARÇALANMASI:

ULUSLAŞMA	477
I. AŞİRET YAPISININ ANALİZİ	477

A. ZİYA GÖKALP'İN KÜRT AŞİRETLERİ	
HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ	477
B. AŞİRET BAĞLARI	484
C. HAKKÂRİ: DEVLETLERE DEĞİL, AŞİRETLERE	
KOMŞU OLAN İLİMİZ	487
1. Giriş: Aşiret Yapısının Feodal Karakteri	487
2. Dış Aktüel Etkiler	490
a) Barzan Aşireti, Sofiler, Seyitler	490
b) Dış Aktüel Etkilerin Çatışması	492
3. Irak'ta İlerici Kürt Hareketi	495
4. Irak'taki İlerici Kürt Hareketi ve Irak Solu ...	497
D. AŞİRET YAPISININ EKONOMİK ve	
TOPLUMSAL TEMELİ	500
1. Hayvancılığa Dayanan Ekonomik Yapı	500
2. Aşiret Sistemindé Toplumsal İlişkiler	504
a) Aşiret Reisi-Aşiret-Kabile Reisi-Kabile	
Birliği	507
b) Aşiret Organizasyonu'nun Siyasal	
Karakteri	508
3. Toprağa Dayanan Feodal Yapı ile	
Aşiret Sistemine Dayanan Feodal Yapı	
Arasındaki İlişkiler	508
4. Feodal Yapıların Parçalanması ve	
Merkezileşme Olayı	510
5. Aşiret Sistemi Dışında Kalan Gruplar	512
II. DOĞU ANADOLU'DA FEODALİZMİN KAPİTALİZME	
DÖNÜŞÜMÜ	519
A. BUGÜNKÜ DURUM	519
B. DEĞİŞİM	523

III. FEODALİZMİN KAÇINILMAZ SONUCU ULUS ve ULUSÇULUKTUR	528
A. AŞİRET FEODALİZMİN, ULUS KAPİTALİZMİN SİYASİ KURUMUDUR	528
B. HALKLARIN HORLANMASI ULUSLAŞMA SÜRECİNİN BAŞLAMASIYLA SONA ERER	530
C. ULUSLAŞMANIN DİNAMİĞİ ve İLERİCİ TÜRK AYDINLARININ TEMEL ÇELİŞKİSİ	533
IV. 1961 ANAYASASI ve ANAYASAYA TERS DÜŞEN OLUŞUMLAR	543
A. ASİMİLASYON EĞİLİMLERİ	544
1. Bölge Yatılı İlkokulları	547
2. TRT	553
B. DOĞU ANADOLU'DA KOMANDO, JANDARMA HAREKÂTI	556
1. Silvan Halkının, Devrimci Doğu Kültür Ocakları'na Mektubu	557
2. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın Bildiri ve Eylemleri	559
3. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın Cumhurbaşkanına Başvurması	563
4. Türkiye İşçi Partisi'nin Cumhurbaşkanına Verdiği Muhtıra	566
5. Türkiye İşçi Partisi'nin Bildirisi	569
6. Cumhurbaşkanı'nın Tutumu	569
7. Mehmet Ali Aybar'ın Önergesi	573
8. Bir Komando Subayı Yalanlıyor	574
9. Komando Zulmü ve İşkencesi Mahkemeye İntikal Etti	575

10. ÜNAS Bildirileri	577
C. HORLANMA	577
D. GÜNÜMÜZDE HAKİM ULUS İDEOLOJİSİ	
DOĞRUL TUSUNDA CEREYAN EDEN	
OLAYLARDAN BAZI ÖRNEKLER	581
1. Mem-û Zin	581
2. Kürtçe Alfabe	583
3. Bir Gazete Haberi	583
4. Kürtçe Şarkı Söylenince Ne Olur?	584
5. Bir Profesörün Yazısı	585
6. Bir Başka Profesör	589
7. Bir Pankart	590
8. Komando Harekâtı ve Doğan Avcıoğlu	591
9. Bir Çelişme	592
E. İNSAN HAKLARI ve TÜRKİYE	592
V. DOĞU ANADOLU'DA YÖNETİCİ KADRO-AYDIN ve HALK İLİŞKİLERİ	597
A. YÖNETİCİ KADRO	597
B. BİR OLAY: DEVLET BÜROKRASISI HALK ZITLAŞMASI	598
C. AYDIN-HALK İLİŞKİLERİ ve DOĞU MİTINGLERİ	601
D. DOĞU MİTINGLERİ'NİN SONUÇLARI	611
E. HALK KAVRAMINI SOYUTLUKTAN KURTARMAK GEREKİR	616
F. DEVRİMCİ DOĞU KÜLTÜR OCAKLARI'NIN KURULUŞU'NUN ANLAMI	617
VI. DOĞU SORUNUNUN ÖZÜ	618
A. GENEL GÖRÜNÜŞ	618

<i>B. DOĞU SORUNU'NUN ORTAYA KONULUŞUNDA AŞAMALAR</i>	620
<i>C. GÜNÜMÜZDE DOĞU SORUNU</i>	628
<i>D. DİL BİR ÜSTYAPI KURUMU DEĞİLDİR, ÜRETİM BİÇİMİNDEKİ DEĞİŞME DİLİ DEĞİŞTİREMEZ</i>	635
<i>E. ULUSLAŞMA ve ULUSAL DİLİN TEŞEKKÜLÜ</i>	636
<i>F.SONUÇ</i>	639
VII. ETNİK SORUN DERKEN SINIFSAK AÇI ASLA DARALTIKAMALIDIR	641
ÖZET	646

BÖLÜM VII

GENEL SONUÇLAR	652
I. TARİHSEL GELİŞİM	653
<i>A. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE DOĞU ANADOLU FEODAL YAPIDADIR</i>	653
<i>B. KURTULUŞ SAVAŞI'NIN ANTİ-EMPERYALİST FAKAT ANTİ-FEODAL OLMAYAN ETKİLERİ</i>	655
II. BUGÜNKÜ DURUM	657
<i>A. ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN ÇOK YÖNLÜLÜĞÜ ve FEODAL KURUMLAR</i>	657
<i>B. ÖDENMEYEN EMEĞİN ÜRETİCİDEN ZAPTEDİLMESİ: TARİKATLAR ve ŞEYHLİK- TEOKRATİK FEODALİTE</i>	660
<i>C. DOĞU ANADOLU'DA EGEMEN SINIFLAR</i>	662
<i>D. DOĞU ANADOLU TOPLUMUNUN ANA ÇELİŞKİLERİ</i>	663
<i>E. DEĞİŞİM ZORUNLULUĞU ve ÇELİŞKİLERİN DEVİRİME DÖNÜŞMESİ</i>	665

III. SOSYO-EKONOMİK GELİŞMENİN

NESNEL DOĞRULTUSU 670

A. FEODALİZMİN KAPİTALİZME

DÖNÜŞÜMÜNÜN TEMEL DİNAMİĞİ 670

B. FEODALİZMİN YIKILIŞI, AŞİRET

YAPILARININ PARÇALANMASI,
MERKEZİLEŞME ve ULUSLAŞMA 671

C. TEMELDEKİ KAVGA AÇIKLIĞA

KAVUŞTURULMALIDIR 674

D. DOĞU SORUNUNUN ANA NOKTASI (ÖZÜ) 675

IV. DOĞU SORUNU KARŞISINDA TÜRK EMEKÇİLERİ ve

İLERİCİ TÜRK AYDINLARININ TUTUMU
NE OLMALIDIR 676

KAYNAKLAR 679

KISALTMALAR 703

ÇİZELGELER 705

ŞEKİLLER 706

KİŞİ ADLARI DİZİNİ 707

KAVRAMLAR DİZİNİ 715

İÇİNDEKİLER 722

